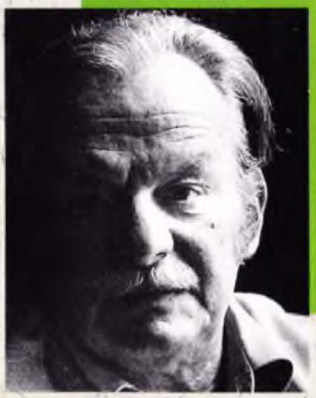
MELİH CEVDET ANDAY

MELİH CEVDET ANDAY

deneme

YENİ TANRILAR

YASAK

ADAM

MELİH CEVDET ANDAY YENİ TANRILAR YASAK

ADAM

Melih Cevdet Anday

●

Yeni Tanrılar
Yasak

ADAM YAYINLARI
©
Anadolu Yayıncılık A.Ş.

Bu kitapta yer alan *Yeni Tanrılar* ilk kez 1974'de, *Yasak* ise 1978'de Çağdaş Yayınları'nca yayımlanmıştır.

Adam Yayınları'nda Birinci Basım : Temmuz 1996

Kapak Tasarımı : Erkal Yavi

96.34.Y.0016.578
ISBN 975-418-387-2

YAZIŞMA ADRESİ: ADAM YAYINLARI, BÜYÜKDERE CADDESİ ÜÇYOL MEVKİİ, NO: 57 MASLAK-İSTANBUL
TEL: 285 21 52 (12 Hat) TELG: ADAMYAY TELEKS: 26534 rada tr FAX: 276 27 67

Melih Cevdet Anday

●

Yeni Tanrılar
Yasak

Deneme

YENİ TANRILAR

Öğrencilerimi söylenbilime başlattığım her yıl merak ederdim Çok tanrılı döneme nasıl bakıyorlar? Bir zamanlar insan biçiminde, fakat insanüstü güçleri olan tanrıların varlığına inanılması çok şaşırtıcı mı geliyor onlara? Tanrıların ve kahramanların us dışı etkinliklerini gülerek mi karşılıyorlar? Ve onlara sorardım, sizin buna benzer inançlarınız yok mu diye, önce yok derler, sonra yavaş yavaş çıkar ortaya tümünde, o eski inançların benzerleri. Çünkü insanlık mitoslar dönemini hiçbir zaman gerçekten aşamamıştır. O usdışı tanrılar ve kahramanlar, kılık değiştirerek, tek tanrılı dinlere girmiş, âdetlerimize, ilişkilerimize sinmiştir. Ama mitosların egemen olduğu en güçlü dönem, sanırım ki, günümüzde yaşanıyor.

Oğlumdan biliyorum, birtakım çocuk dergileri, sözüm ona bilimsel buluşlardan yararlanmış görünerek olmadık resimli romanlar yayımlıyorlar. Bu resimli romanların kahramanları, inanılmaz güçte, şaşırtıcı silahlar taşıyan, biçimden biçime giren olağanüstü yaratıklardır Bunlardan, sözgelişi, Muto, bir bakıyorsunuz kılıç, bir bakıyorsunuz balina oluvermiş Örümcek Adam, gaz tabancası taşıyor, bu tabancadan çıkan ağ, düşmanı sarıp yok ediyor; Taş Adam uçuyor ve zaman zaman da ikiye ayrılıyor, Kar Adam karşısındakini donduruyor; Bilinmeyen Limbo, Deli Makine, Yaşayan Totem... Bunlar başka dünyaların yaratıklarıdır, gökyüzünde birbirleriyle çarpışıp duruyorlar. Neden diye sorarsanız, anlayamadım.

Uçan daireler masalının esinlediğini sandığım bu öyküleri yalnız çocuklar okumuyor, büyükler de merakla izliyorlar, giderek çocuklarının elinden kapıp bunları daha önce okumak isteyen babalar bulunduğunu da duydum. Ya uçan daireler? Onları da çocuk masalı sayamazsınız, bütün büyükler merak ediyor bunu ve... bir gün doğru çıkacağı umudunu taşıyorlar. Bizim televizyonda sürekli olarak verildiğini duyduğum, milyonlarca liraya satın alınmış olan "Feza Yolu" adlı filmin uyandırdığı ilgi de büyüklerden gelmektedir.

Konunun, üzerinde durulması gereken yanı, yüzyılımız insanlarında bilimin ve tekniğin büyük başarılarından hız alan bir çeşit fantazya ruhunun yerleşmeye başlamasıdır. "Neden olmasın?" sorusu ile olanak içinde görülmeye başlanan birtakım düşsel ürünler, çağımızda yeni bir mitos dönemi açmıştır. Sanırım ki, mitologyanın bize anlattığı eski çağlar inançlarını en iyi anlayacak durumdayız. Şimşeklerini atan Zeus, yeri sarsan Poseidon, kanatlı Hermes, ölüp dirilen Adonis, günümüzün çok çeşitli işler gören masal kahramanları yanında belki de güçsüz ve zavallı kalmaktadırlar. Hele bilimsel ve tekniksel büyük buluşlardan cesaret alınarak kafalarda yaratılan usdışı inançlar, eskil (antik) çağdaki durumu çok aşmıştır.

Ünlü bir Fransız fizikçisi, Pierre Auger, "Bilim ve Mitos" adlı incelemesinde, konuyu çok daha ciddi bir çerçeve içinde ele alarak, bilimin halka göre basitleştirilmesi (kabalaştırılması da diyebiliriz) üzerinde ilginç bilgiler veriyor. Ona göre, bilimin – özellikle fiziğin ve biyolojinin – heyecan verici başarıları, kamuoyunda genel olarak üç çeşit tepki yaratmaktadır : Birincisi, astrofiziğin ve moleküler biyolojinin uyandırdığı görülmemiş hayranlıktır, güzellik karşısında duyulan hayranlık. İkincisi, sesten hızlı uçaklar gibi, aya gidilmesi gibi teknik başarılar karşısında duyulan yararcılık sevincidir. Üçüncü kümede bulunanlar ise, bilimsel, ya da ondan da çok tekniksel ilerlemenin yarattığı bir çeşit korkuya ve kuşkuya kendilerini kaptırmış olanlardır. Bunlar, sonumuz mu geliyor sorusunu sormaktadırlar durmadan. "Zeus'la oynamaya gelmez."

Pierre Auger, bilimsel buluşları basitleştirip halka anlatmaya yönelen yazarların, gerçekte karmaşık ve çoğun soyut nitelikteki kuramları ya da kavramları, kafalarda yeni mitoslar yatacak bir biçimde sunduklarını ileri sürüyor. Çünkü, o karmaşık buluşların basitleştirilmesi, insanlarda, benzetme yolu ile yanlış kanılar uyandırmaktadır, ister istemez. Sözgelişi, "uydu yörüngesine oturdu" sözündeki "yörünge"nin demiryoluna benzer bir şey sayılması gibi. Kafa yapımızın somutlama alışkanlığı, yeni bilimsel buluşların basitleştirilmesinde bile güçlükler yaratmaktadır. Gerçekte bu sonuç, bilim adamlarının ortaya attıkları "modeller"den de doğuyor. Diyelim Niels Bohr'un atom modelinin (bir çekirdek çevresinde dönen elektronlar) güneş sistemine benzer bir biçimde çizilmesi, sonradan hemen bırakılmasına, doğru olmadığı için vazgeçilmesine karşın, ka-

falarda öylece kalması bunun bir örneğidir. Gerçekte bilim adamları da bu çeşit modellerden bir türlü kurtulamamaktadırlar. Büyük bir İngiliz fizikçisi, "Gaz atomlarının kinetik kuramı üzerinde düşündüğüm zaman" dermiş, "kırmızı - beyaz birtakım yuvarlakların birbirlerine vurduklarını gözümün önüne getirmekten kendimi alamıyorum". Oysa, böyle bir şey yoktur. Daha ilginci, elektrik yükü ve kitlesi olmayan nötronlar için "bu bir mitostur" denmiş olmasıdır. Demek, matematiksel buluşların betimlenmesi (tasvir edilmeye kalkışılması) gerçekle ilgisi olmayan bir görünüm, açıkçası bir mitos, masal çıkarıyor ortaya. İleride bilimsel bir dünya kurulacağını bize yüzyıllar önce müjdeleyen düşünürler, böyle bir ters olayı akıllarının ucundan bile geçirmemişlerdir.

İmdi, birtakım yazarların, bilimsel buluşlardan yararlanarak ya da sözümona yararlanarak hayal güçlerini çalıştırmaları ve çocuklardan başlayarak büyükleri de saran bir masal dünyası yaratmaları, bunun yanı sıra, bilimin basitleştirilmesinden, matematiğin somutlaştırılmasından doğan düşsel evren, eski çağlar insanlarından daha garip, daha şaşılacak, daha inanılmaz bir kafa yapısına sokmaktadır günümüzün insanını. Eski çağlar insanı, doğayı açıklamak için, insan biçiminde tanrılar yaratmıştı; bunlar tek tek doğa güçlerinin nedenleri oluyorlardı. Gerçekte "güneş doğdu" yerine, "Helios çıktı" demek, ya da ilkyaz geldiğinde bitkiler göverirken "Adonis dirildi" demek büyük bir karışıklığa yol açmıyordu hiç de. Terslik şuradadır ki, günümüzün insanı, eskiler gibi doğa karşısında açıklamada bulunmak için değil, yanlışlıktan ya da çaresizlikten doğma bir bilim güvenci ile uyduruyor ve bundan ötürü eski mitos dönemine göre çok daha tutarsız bir evren anlayışı, bilim adına kafaları çocuklaştırıyor.

Biz bugün, ilkçağ insanına göre çok daha bilgisiz ve şaşkın duruma gelmişizdir. Kullandığımız makineleri anlayamıyoruz, onlara bakarken ya da onlar üstüne bilgi alırken korkumuzu gülümseme ile örtüyoruz. Eskiler gibi güneşe, ay'a değil, kompüterlere, düşünen makinelere insan diye bakmaya başladık. Otuz yıl sonra ülkemizde sarışınlarla esmerlerin orantısı ne olacak sorusuna karşılık beklediğimiz makineler önündeki duygusal durumumuz, ilkçağ insanının Zeus karşısındaki durumundan çok daha kötüdür. Çünkü o insan, zaman zaman Zeus'a baş kaldırabiliyordu, bizse kompüterlerin karşısında silinip gitmeye hazırız.

YENİ TANRILAR

Doğrusunu söylemek gerekirse, bilim saygısının en yüksek dönemini yaşıyoruz bir bakıma. Belki de buna bilim aptallığı demek daha doğru olur. Her şeyi bilimden bekliyoruz, her sorunumuzu bilim adamlarının çözümleyeceğini sanıyoruz, sanatı, edebiyatı bile onların doğrulamasını istiyoruz. Oysa, yoktur böyle bir bilim adamı. Olanı, "Aman bizim bulduklarımıza saltık diye bakmayın, aman sanattan ve edebiyattan başkasına inanmayın!" diye yalvaran, bilimin yanlış kanılara, yeni mitoslara yol açmasından korkan bir araştırıcı.

(9.2.1973)

SAVAŞ VE BARIŞ

Mustafa Kemal Paşa, Mudanya Silah Bırakışması günlerinde, Bursa'da, Berthe George-Gaulis adlı bir yabancı kadın gazetecinin de aralarında bulunduğu konukları ile bir akşam yemeği sofrasında buluşmuş. Sofrada İsmet Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Muhittin Baha, Hamdullah Suphi ve Yahya Kemal var. Yahya Kemal'in,

> Bir kanlı gül ağzında ve mey kâsesi elde;
> Her yerden o, hem aynı güzellikle, göründü,
> Sandım bu biten gün beni râm ettiği gündü.

dizelerini içeren ünlü şiirini okuması üzerine, Mustafa Kemal Paşa, "Kırmızı gül, aşk!" diye gülmüş, "Ah bu şairler, düzeltilemezler!" demiş.

Şiir, savaşın yanma konulunca, her zaman biraz gülümsetici olur; gerçi gül, kan ve sevgilinin dudağı bir araya getirildiğinde,

> Bir kanlı gül ağzında ve mey kâsesi elde

dizesindeki gibi bir uyum, bir hoş imge çıkar ortaya, ama kurşunlarla yüzü delik deşik olmuş birinden bu dille konuşulamaz, aykırı kaçar. Yaşamın acı gerçekleri karşısında bu türlü bir sanat için "uydurma" denmesi, genellikle ozanların düşçü, gerçeklerden uzak kişiler sayılması, biraz da bundan olsa gerektir. Ama kimsenin aklına şunu sormak gelmez : "Peki, savaş uydurma değil mi?"

Bizi Kurtuluş Savaşı'na kaldıran olayda, Yunanlıları Anadolu'ya saldırtan emperyalistler, "Büyük Yunanistan" uydurmasını ortaya atmışlardı. Oysa, böyle bir Yunanistan hiçbir zaman olmamıştı. Çıkarsal erekler için tarihin kandırma aracı olarak değiştirilmesinden başka bir şey değildi bu. Nitekim, ondan önce Almanlar bize böyle bir düşsel amaç aşılamaya kalkmışlar, "Turan" uğruna Türk'ü kan-

dırmışlardı. Atatürk'ün, perde arkasını bildiği için bozup ittiği bu oyundur işte Enver Paşa'yı serüvenlere atan.

Gerçi Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının gerçek nedeni, bir Sırp delikanlısının Sarajevo'da Avusturya veliahtını kurşunlaması değildir. Ama o kurşunun savaş için bahane edilmesi, olayı, bir kovboy filmine benzetmiştir. Kovboyun biri barda birine yumruk atar, bunu gören başka biri onu yumruklar... Derken bütün meyhane birbirine girer, her şey tuzla buz olur. Derinine gitmeden bakılırsa, Birinci Dünya Savaşı'nın görünümü bu değil midir? Derinine dedim ya, onun da üzerinde duralım; birtakım derin ekonomik nedenleri var diye, o korkunç savaşı olağan görmek zorunda mıyız? Kapitalin büyümesi, yeni pazarlar gereksemesi bir ekonomik yasadır diye, doğa âfetlerinin kaçınılmazlığını toplum bunalımlarına da tanımak, insanı ilkelleştirir. Değiştirirsiniz o toplumun yapısını, dünyayı kovboy meyhanesi olmaktan kurtarırsınız.

Savaşı toplumsal yasaların ürünü sayıp, olağan görmekteki o sözüm ona bilim saygısını bir yana bıraksak da, bütün savaşların, savaş alanı dışında yol açtıkları zulme ne demeli? Sartre, "Zulüm makinesi bir kez kurulmasın, zalimler nasıl olsa çıkar" demişti Cezayir olayları sırasında. "Büyük Yunanistan" diye adlandırdıkları ideal uğruna, Yunanlıların Anadolu'da suçsuz halka zulüm etmeleri de bilim saygısı ile karşılanamaz ya! Ben, kendimi bu türlü bilimsel açıklamalara kaptırmayıp, olayları basit bir gözle görmeyi yeğlerim.

Gerçekten de, ayışığı, çiçek, sevgili... Bunlar değil midir yaşamın en güzel yanları, bizi mutlu eden şeyler? Giderek insanlığın ereği, diyebiliriz ki, yaşamı bunlarla, bunlara benzer barışçı öğelerle kurmaktır. Sevi ve sanat, barışın simgeleridir. Bu yüzden olmalı ki, savaşseverler, sanatı hor görüp kuşkuyu yayarlar.

Sanat mı, yoksa savaş mı daha eskidir sorusunu araştırıcılara bırakalım; gerçi onların buna kesin bir yanıt bulabileceklerini hiç sanmam, onların bulduğu gerçekler boyuna değişir. Diyelim, neolitik çağdan kalma bir taş bulundu, üzerinde de bir geyik resmi var... Kimi araştırıcı taş üzerinde durur, kimi geyik resmi üzerinde. Taş üzerinde duran, bunun bir savaş gereci olduğunu, resmin sonradan süs için konduğunu söyler, öteki ise geyiğin bir totem olarak taş araçtan daha eski olduğunu öne sürer. Savaşın daha eski olduğunu savunanların görüşü, bizde, araştırma konusu dönemdeki toplumun

ilkel bir toplum olduğu gerçeğini unutup savaşın vazgeçilmez bir şey olduğu sanısını uyandırabilir. Oysa, ilkel toplumun barışçı niteliği varsayımını destekleyen bilim adamları hiç de güçsüz sayılamaz. Neyse, onlar bu tartışmayı bir sonuca vardırmayı sürdüre dursunlar, biz öncelik sorununu bir yana bırakıp konumuza dönelim. Atatürk, ulusumuzun zorlandığı bir savaşı kılıç gücü ile bize kazandırmış bir kahramandı. Uğraşı askerlik, savaş sanatı. Peki, nasıl oldu da "sanat" ile "savaş" yan yana geliverdi? Savaşın bilim değil de, sanat sayıldığını gösteren bu deyim, konumuzu karıştıracak. Bu benzetme ile savaş mı, yoksa sanat mı yüceltiliyor? Duygusallıktan çıkma olduğu için küçümsenen sanatın, duygusallığa hiç yer vermeyen savaş ile birleştirilmesi, kim bilir kimin buluşudur? Bu buluşla savaş, güzel sanatlar arasına sokulmuş oluyor. Böyle olunca, onu, insan yaşamının güzelleştirilmesine yarayan bir şey diye benimseyecek, ardından da güzel bir savaş, lirik bir savaş, özgün bir savaş, rokoko bir savaş gibi benzetmelere kalkışacağız.

Gerçi düpedüz savaş tutkunları, savaş sevdalıları vardır, olagelmiştir hep; gene de adam öldürmek değildir tümden bu tutkunun özündeki; cesaret, şeref, kahramanlık, mutlu bir yarın kaygısı gibi duygusal etkenlerdir. Nitekim, Atatürk de savaşta ölüleri görmeye katlanamadığını söylemiştir, "Başımı çeviririrdim" diyor. Dahası var, bunca savaşa girip çıkmış bu Büyük Asker, barışın en içten savunucularından biriydi. Barış ne demektir? Ayışığı, sevgili, türkü, dostluk ve bunlardan kurulu sanat gibi şeyler değil mi? Nitekim, Atatürk de savaşı "olmaz olsun" diye uzak tutmuş, ama türkü söylemeyi hep sevmiştir. Bakmayın Bursa'da Yahya Kemal'e takılmasına, adam savaşın kanı, tozu toprağı içinden daha yeni çıkmış da ondan öyle konuşuyor. İzmir'e girdiğinde Kramer Palas'ın Rum garsonuna, "Kral Konstantin burada kalmış, rakı içti mi?" diye soruyor, "Burada rakı içmedikten sonra..." Şakanın güzelliği, artık savaşın bittiğini anlatmasında.

Savaşın yaşam için vazgeçilmez sayılması, insanı hayvan yerine koymaktan başka anlama gelmez; "hayvan" sözcüğünü aşağılatıcı anlamda kullanmıyorum, savaş hayvanlar için tek yaşama yoludur. Oysa, uygarlıklar kuran insanda, onsuz olunamayacağı düşüncesi umut kırıcıdır, karamsarlık vericidir.

Savaşın bir gün yeryüzünden kalkacağı umudunu silerseniz, yarın için, yarınki kuşaklar, insanlık için bir şeyler bırakmak hevesi

de söner. Gerçekten, savaşın sürekli sayıldığı, sürekli kılındığı çağlarda sanat ve bilim duraklamıştır. Sözgelişi, İkinci Dünya Savaşı'nın birtakım bilimsel buluşlara yol açtığını ileri sürenler tümden yanılmaktadırlar, bütün çağdaş bilim adamlarının söyledikleri bunun tam tersidir.

Savaş bir kez yerleşti mi, ona alışanlar, onu sevenler, onsuz olunamayacağını düşünenler çıkar, artık yaşamak küçümsenir, giderek ayıplanır, bireyin canı hiçe sayılır. Korkulu yaşam unutturur seviyi, gülü, türküyü. Bu koşullar içinde toplumun suratı asılır; biri gülse, "Ne gülüyorsun? Gülecek ne var?" gibilerden bakarlar ona; çocuk yüksek sesle oynasa paylarlar. Bir "ciddiyet esprisi" sarar ortalığı. Şiir sanatına, kimi zaman, "kuş sesi" diye dudak bükülmesinin derin nedenleri arasında böyle bir tutumun bulunduğunu düşünmek yanlış olmaz sanırım. Oysa "kuş sesi" gibi bir doğa parçası, vazgeçilmez bir gerçeklik, nedeni sorulmadan varlığı benimsenmiş bir güzellik yaratan ozana ne mutlu!

(1.12.1972)

BİLİNMEYEN

"Kişi yaşadığı çağı gereğince bilemez" görüşü pek de yabana atılır bir görüş olmasa gerektir. Neden derseniz, tarih, ayıklanmış, düzene sokulmuş bir olaylar bütünüdür; başka bir deyişle, zamanın akışı içinde anlam kazanır geçmiş, onun gerçekte ne olduğu sorusu çözümlenemez, boşlukta kalacak bir sorudur. Belli bir çağın ileride nasıl yorumlanacağı, hangi olayların tanımlayıcı bir nitelik kazanacağı, hangi kişilerin en etkili rolleri oynamış, hangi yapıtların en belirleyici gerçeği yakalamış olduklarının nasıl saptanacağı önceden kestirilemez. O gün için önemi başta gelen bir olay, bir kişi, ya da bir yapıt, bakarsınız, sonradan neredeyse üzerinde bile durulmaya değmez sayılabilir de, buna karşılık, gölgede kalmış, kimsenin ilgisini çekmemiş ya da gereğince çekmemiş bir olgu, ileriki yorumcuların gözünde birden öne çıkıverir, baş köşeye kurulur, en açıklayıcı işlevin simgesi oluverir.

Kim bilir, Homeros, oradan oraya gezerek destanlarını okurken, ilkçağın en önemli kişisi olarak biliniyor, ona göre saygı görüyor, bırakacağı etki kestirilebiliyor muydu? Homeros kimdi? Bu sorunun yanıtı, 40.000 cilt yazılmasına karşın, bugüne değin verilememiştir. İskenderiye, Bergama, Miletos, Roma, Bizans bilginlerinin söyledikleri birbirini tutmuyor, derler. Tarihçi Herodotos, "O, benden dört yüz yıl önce yaşadı" diye yazmış. Neye dayanarak, belli değil. Nerede doğmuş? Kimi onun İoslu, kimi Kolophonlu, kimi Khioslu, kimi İzmirli... olduğunu söylüyor. Tam yedi kent Homeros'un yurdu olmakla övünürmüş ilkçağda. İzmir'de Meles ırmağının kıyılarında doğmuş da onun için Melesigenes denmiş ona. Babası kimdi? Söylentiye göre, Maion adında biri imiş. Kimine göre de Homeros'un babası olamazmış, doğrudan doğruya ırmaktan doğmuş o. Ya "Homeros" ne demektir? Kimine göre "gözü görmeyen", kimine göre ise "tutsak" anlamına geliyormuş o sözcük. Gözleri mi görmüyor? Dünyada onun kadar çok şey gören olmuş mu

hiç! Khioslulara tutsak verildiğinden almış o adı. En önemlisi, acaba o iki ünlü destanı o mu söyledi? Homeros'un destanları yazılı mı idi, değil miydi? İncelemeler ilerledikçe iş büsbütün çatallaşıyor. Bugün artık *Odysseia*, Homeros'un değildir kanısı yaygınlaşmış durumda. *İliada* için "Yamalı bohçadır" diyerek, bu büyük yapıtta bilinmeyen birçok insanın payı olduğunu düşünenler var. Öyle ise ne kadarı Homeros'un? Homeros'la en çok uğraşan Helenistik çağı bilginlerinin elinde, onun yaşamını çizecek hiçbir kaynak bulunmadığına göre, Yunan ilkçağını bunca etkilemiş ve günümüze değin gücünü hiç yitirmemiş olan bu büyük ozan üstüne bizim artık yeni bilgiler edinmemize olanak yoktur. Demek bilinmeyen biri etkiledi binlerce yılımızı.

İsa Mesih'in ileride koca bir ortaçağa egemen olacağını o zaman kim fark edebilmişti? Düşünün ki, büyük imparatorluk içinde kuş uçsa arşivlerine geçiren Roma, İsa'nın adını bile bilmiyordu. Bütün söylence ve dogma, bilisiz birkaç öğrenci ile, dudağı yırtık bir sokak kızının düş gücünden çıkmadır. Babası kimdi? Hiç İsa'nın babası olur mu? (Gelin de hatırlamayın Homeros'u!) Onun babası Tanrı'dır. (Homeros'un su idi.) Peki, dört İncil'deki sözlerin tümü onun muydu? Yoksa, başkaları da kattılar mı kendi sözlerini? Kattılarsa, kimler neleri ekledi? Dağ başlarında çobanların, göl kıyılarında balıkçıların yanı sıra dolaşan, içi ateşle dolu, avare İsa, acaba haydut Barabbas'ın yerine çarmıha gerilmek için bilerek mi inmişti kente? Yürüyemeyen çocuğu yürüttü mü gerçekten? Ölüyü diriltti mi? Dirilen ölüyü gören oldu mu? Çarmıhını taşırken sendeledi mi? Son anlarında, "Beni neden bıraktın?" diye kime soruyordu? Tanrı'dan umutsuzluğa mı düşmüştü? Bunca bilinmeyen bir insan, nasıl oldu da koca bir tarihe yön verdi? Demek bilinmeyen biri kurdu o inancı, o sağtöreyi!

Shakespeare'in, üzerinde en çok durulan, neredeyse çözülemez bir bilmeceye konu olan bir ozan kimliğine bürüneceği on altıncı yüzyılda nereden belliydi? Düşünün ki, İngilizler, ölümünden yüz yıl sonra merak etmişler onun yaşamını ve kişiliğini. Shakespeare'in ilk yirmi sekiz yılı üstüne bütün bilinenler, vaftiz olduğu, evlendiği ve çocuklarının dünyaya geldiği tarihlerdir. Öğrenimini bilmiyoruz. Babası kimdi? Bir söylentiye göre, bir kasap. Kimine göre, Shakespeare evinden kaçıp denizci olmuş. Askerlik yaptığı başka bir söylenti-

dir. Sözde bir avukatın, bir noterin yanında çalışmış, ama bilen yok. Londra'ya gelişinde ne iş yaptığını bilmiyoruz. Sözde, tiyatroya atla gelen seyircilerin atlarını tutarmış. Bir süre İtalya'ya gittiği sanılıyor, ama İtalya üstüne coğrafya bilgisinin çok zayıf olduğu anlaşılıyor oyunlarından. Katolik mi, yoksa Protestan mı olduğunu bilmiyoruz. 1611'den sonra niçin yazmadığını bilmiyoruz. Yüzünü ve biçimini bilmiyoruz. Hangi hastalıktan öldüğünü bilmiyoruz. En önemlisi, bugün Shakespeare'in diye bilinen oyunların gerçekten onun olup olmadığı tartışmasıdır. (Öteki iki bilinmeyene ne benzerlik!) Bu arada Francis Bacon, Earl of Southampton, Lord Rutland, Earl of Oxford ve nihayet Marlowe bu oyunların gerçek yazarları olarak ortaya atılmıştır. Goethe'nin onca coşkunlukla, eski zamanı (klasik edebiyatı) yeni zamana (romantik edebiyata) bağlayan dünyanın en büyük ozanı diye gösterdiği ve günümüze değin gücünü, etkisini sürdüren sanatçı, işte bu bilinmez kişidir.

Evet, bu üçlü diziyi kurduktan sonra, saflıkla sormak geliyor içimden Günümüzün bilinmeyeni kim? Onu bilirsek, bilinmez olmaktan çıkacağı için, böyle bir soru mantığa tümden aykırı olacaktır. Üstelik, geçmişin o bilinmez üç kişisi söz konusu olduğunda, onların yaşamlarının karanlıklara gömülü kalmasını, çağlarının geriliğine, güçsüzlüğüne, çaresizliğine yorabiliriz. Oysa, kuşkusuz bizim günümüz, geçmişle karşılaştırılırsa, bilinçlenmede ölçülemeyecek denli ileri gitmiş, kendini tanımada eşsiz araçları, yanılmaz yöntemleri olan, hatta büyük bir atom felaketi olasılığına karşı, uygarlığa yeniden başlayacak ileriki insanlık için, buluşlarının, bilgilerinin, deneylerinin kalıtını bırakmanın yollarını bile düşünen tedbirli bir çağdır. Nasıl olur da böyle bir çağı, bir bilinmez, bir tanınmaz kişi, ya da onun yol açacağı bir olay damgalayabilir? Doğru, ama bütün bu üstünlüklerine karşın, çağımızın yaşamı, sorunları, o ölçüde giriftleşmemiş midir? Bugün orta bir insan için, bu dünyanın anlamını kavramaya hangi belirtiler, ne oranda yardımcı olabilir? Hidrojen bombasını yapanın ve yarın belki de patlatacak olanın kimliğini hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Bugün "çok ülkeli kapital" denen korkunç gücün, klasik devlet etki ve sınırlarını çok aşan niteliği, hangi basit bireyin ölçüsüne sığdırılabilir?

Homeros'un tanrıları karşısında, İsa'nın Tanrı'sı karşısında, Shakespeare'in kralı karşısında bir "birey" vardı. Bizse göze görünme-

yen bir canlı ile karşı karşıyayız. Ama nerede bizim "bireyimiz"? "Bireyimiz", belki de "bilinmeyenimiz"!

(21.9.1973)

YAZI ÜSTÜNE

Fransız etnoloji bilgini, yapısalcılık (Structuralisme) kuramının öncüsü Lévy-Strauss, gerçekten özgün buluşları ile bütün insan bilimlerini etkisi altına almış yaman bir düşünür olarak bütün uygar ülkelerde tanınır da, yazık ki, bizde adını bilen çok azdır onun. Gerçi, Berke Vardar, *Dil Bilim Sorunları* adlı kitabında, onun dil konusundaki (ve daha başka konulardaki) yeri üzerinde durmuştur; Prof. Nusret Hızır'ın *Tristes Tropiques* adlı yapıt üzerine olan bir özetleme yazısını da unutmazsak, işte bizde Lévy-Strauss üstüne bütün yayın budur.

Yazıma bu girişle başlamamın nedeni, yılımızın bütün dünyada kitap yılı olarak kutlanması dolayısıyla yazı, kitap, kâğıt üstüne yazılanları görebildiğimce izlerken, Lévy-Strauss'un şaşırtıcı bir görüşünü ansıyışımdır. Ünlü bilgin, genel kanıya karşı gelerek, yazının bulunması olayını küçümser... "İnsanoğlu," diyor bir incelemesinde, "en büyük iki buluşu olan tarım ve hayvanın evcilleştirilmesini yazıdan önce gerçekleştirmiştir." Bununla da kalmaz Lévy-Strauss, yazının, yönetenlerin çıkarından yana, halka karşı bir rol oynamış olduğunu da ileri sürer. Yazı uzun bir süre sadece yukarı katlarda bulunanlara, soylulara, yöneticilere, zenginlere özgü bir ayrıcalık olarak kalmıştır; bununla kalsa iyi, yazıyı bilenler, yazı bilmeyen halkı onunla korkutmuşlar, kitabı onların burunlarına burunlarına sokarak cezalar vermişler, "Burada ne yazdığını biliyor musunuz?" diyerek yazı bilmeyenlerin ödlerini koparmışlardır. Bu yüzden olduğu kuşkusuz, yine Lévy-Strauss'un anlattığına göre, ilkel bir kabilede, yazı yazmayı öğrendi diye kralı halk alaşağı etmiş, ya da öldürmüş... Adamlar bunca ürkmüşler yazıdan. "Günümüzde bile," diyor ünlü bilgin, "yasaları bilmemenin kişiyi sorumluluktan kurtaramayacağı ilkesinin anlamı, okuma-yazma bilmeyenleri sömürmek, en azından onlara karşı büyük haksızlıkta bulunmak değil midir?"

Efendim öğrenseydi, diyemezsiniz; dememelisiniz; halkın sadece vergi ödemekle yükümlü, bunun için de durmadan çalışması gerektiği görüşü, ona eğitimin, öğretimin de gerekli olduğu kamsına kolay kolay yer vermemiştir. Gün oluyor, okuma-yazma bilmeyenlere seçimlerde oy kullanma hakkı tanımayalım diyenler çıkıyor bizde; peki tanımayın, ama o adamı da, başka bir gün, suç işledi diye mahkemelere sürüklemeyin. Neden derseniz, bundan ötürü bir tutarsızlık çıkar ortaya. Seçim geldiğinde yurttaş gibi görülmeyeni, suç işleyince yurttaşlığa almak doğru olmaz.

Üstelik, okuma-yazma bilmeyenlerin tümden bilisiz sayılması da gerçeklere aykırıdır; şurada yazılı tarih, bilemediniz, dört-beş bin yıllık bir dönemdir; tarih öncesinde yaşamış olan insanları okuma-yazma bilmedikleri için hayvanla bir tutacak değiliz (Lévy-Strauss, ilkel toplumla, uygar toplumun, yapısal nitelik açısından çok benzer olduğunu savunuyor); yazıyı tanımayan toplumlardaki insanlar, sanat yapıtları yaratırlar (bu arada çok güzel resimler çizerler), Çatal Höyük'teki dokuz bin yıllık toprakaltı kentinde olduğu gibi, süslenmeyi bilirler, bira içerler, atlara binerlerdi. Onlar resim yapmasalardı yazı bulunamazdı. Çünkü, yazıya resimden geçilmiştir. Bizim A, öküz başının resmi idi eskiden, Alf öküz demektir. Öküz başını büyük bir ustalıkla çizen adamı, o başın stilize edilmiş biçimi olan A'yı sökemedi diye bilisiz yerine koymak haksızlık değil de nedir? Arap, dişin resmini çizip buna *sin* harfi demiş, *sin* Arapça *diş* demektir. Ve yazı, kaynağı olan resimden uzaklaşa uzaklaşa onu öğrenenleri doğadan, eşyadan koparmış, neredeyse kör-inanç diyebileceğimiz bir yazılı kültür hayranlığına itmiştir. Kitaplardan başkasına inanmıyoruz, gördüklerimize, gözlemlerimize önem vermiyoruz, giderek acısını çektiğimiz olayların ne olduğunu kitaplarda arıyoruz; sözlere değil, yazılara güveniyoruz. Montaigne diyor ki "Budalalıklar yazı kalıbına döküldü mü bir ciddilik kazanıyor. Bir yerde duydum derseniz olmaz; bir yerde okudum diyeceksiniz." Gerçekten de, yazının yol açtığı ukalalıklar saymakla bitmez.

Tarihi yazı ile başlatmak, gerçi bizde yazılı belgelere büyük bir güven duygusu uyandırmıştır, masal olanı gerçek olandan böylece ayırabileceğimiz sanısına kapılmışızdır; oysa tarihin başı, masal ile gerçeğin karışık bulunduğu bir dönemdir; mitostan gerçek olaya nasıl geçtiğimizi bile fark edemez oluruz neredeyse. Sanki yazı tarih

dönemini, taşın toprağın tarih öncesi dönemini anlattığından dahası kesin öğretiyor bize? Geçende iki ayrı çağın tarihçisinden Büyük İskender'i okudum, ancak ana çizgileriyle benziyordu bu iki tarih birbirine, savlar, kanılar, betimlemeler başka başkaydı. Diyeceğim, yazı yalancılığa yol açmıştır büyük ölçüde, insanları kandırmak için kullanılmıştır. Fransa'da, şu günlerde, "Eski Yahudi Atasözleri" adlı bir kitabın çıktığını duyurularda gördüm; orada anlatıldığına göre, yazıdan önce, atasözleri tutuyormuş bugünkü hukuk kurallarının yerini. Demek o zaman (var idiyse) avukat bir atasözü uzmanı idi. Oysa, biz bir yazılı yasalar çağının içindeyiz. Bu çağı en iyi anlatan kitap, Kafka'nın *Dava* adlı romanıdır. Kısacası, yazıdan önceki toplumu, sonraki toplumdan öyle pek pek geri bulmanın, hiç doğru sayılamayacağını düşünüyorum.

Eski Mısır'da, papirüs ağacının yapraklarına yazılan resim yazısını sadece rahipler okuyup yazıyorlardı. Kim bilir halk ne denli korkuyordu bu garip çizgilerden? Belki de tanrısal bir güç düşlüyorlardı hiyeroglifte. Sümer'in, Hitit'in çivi yazısı tabletlerinden, bugünkü anlamda bir kitaplık yapılamayacağına göre, o yazılar ancak kralların, tüccarların, kâtiplerin işine yaramıştır. Halkın yazı ile eğitilmesi gereğinin düşünüldüğüne ilişkin hiçbir belge yok. Kadeş Anlaşması'nı ise halk çivi yazısından ha okumuş, ha okumamış, nesine! Uzmanların, bilginlerin altmış-yetmiş yıl öncesine değin bu yazıları bir tür süsleme sanatı saymaları da düşündürücüdür, demek yazı gereksemesinin o çağlarda duyulmuş olabileceğine inanmak istemiyorlardı.

Bergama'da deri üzerine yazılmaya başlandıktan sonra yazının daha geniş bir alana yayıldığı düşünülebilir. Ama yaprak, çamur ve deriden, kâğıda atlamayı sağlayan Çinlilerin başarısı çok şaşırtıcıdır.* Daha geçen yüzyılın ortalarına değin Çin'de okuma-yazma bilenlere bilgin adının verilmesi ise, Çin yazısının güçlüğünü anlatıyor. E... bütün halk da bilgin olamaz ya!

Korku, halkın okuma-yazma öğrenmesinden korkma, bütün çıplaklığı ile, baskı makinesinin bulunmasında gösterir kendini. Papa, bu yeni makinede yalnızca İncil basılmasını buyurur. Bizde Kur'an kurslarından kaygıya düşülmemesine benziyor. Köy Enstitüleri ise, daha on, on iki sayısını bulunca kapatılmıştı. Okuma-yazma iyi bir şey olabilme için, gün geçirilmeden herkese mal edilmelidir; çünkü,

belli bir çevrenin ayrıcalığı durumuna geldi mi, en iyi olan bile, toplumun zararına işlemeye başlar.

(15.12.1972)

(*) Kuzey Çin'de, Şensi bölgesinde, bir mezarın içinde bulunan kâğıt, ikinci yüzyıla aittir. Bu kâğıdı Çinliler, bambu dallarını suda bırakarak ve elde ettikleri lifleri ısıtıp ezerek yapmışlardı.

ZEYD, AMR'İ DÖVDÜ

"Zeyd, Amr'i dövdü."

Gramer öğretmeni derste bunu söyleyince, diye anlatır Mevlânâ ünlü *Mesnevî*'de, öğrencilerden biri karşı durunuş, "Zeyd ne diye dövsün Amr'i?" diye sormuş. Gerçekten de Zeyd'in, Amr'i dövdüğüne ilişkin bir bilgi yok, olmamış böyle bir şey. Gramer öğretmeni Arapçada *i'rap** bölümünü anlatırken verıniş bu tümceyi; kestirdiğime göre, *darabi* mi olacak, *daraba* mı, bunun üzerinde duruyor, tümcenin anlamı ile ilgisi yok dersin. Mevlânâ, işte, kendi anlattığı kıssalara da gerçek mi, değil mi diye bakılmamasını, o kıssalarda amacın, özün önemli olduğunu, onun kavranması gerektiğini açıklamak için getiriyor bu örneği, ve böylece kitabının bir simgeler dünyasını yansıttığını söylemiş oluyor.

Bir düşünceyi doğrudan anlatmak dururken, *Mesnevî*'de olduğu gibi, her kez birtakım kıssaların, dinsel ya da din dışı öykülerin aracılığına başvurulması yöntemini yadırgayanlar için düşündürücü bir açıklama. Evrenin de bir simgeler bütünü olduğunu savunanlar yok mu, diye, düşünebiliriz. Bizim gördüğümüz evren, bize ancak duyularımız aracılığı ile yansıyan bir evrendir, hiç de yeterli olmayan, giderek bizi aldattığını bildiğimiz duyularımızla bu evrenin gerçeğini kavramaya çalıştığımız gibi, kıssaları da okur ya da dinlerken onlardaki ereğin ne olduğuna bakmalı, onu anlamaya çalışmalıyız. Olmuş ya da olmamış önemli değildir, eskiden kalma bu öykülerde bize neyin anlatılmak istendiğidir.

Düşlerin yorumunda Freud'un, mitosların çözümünde Lévy-Strauss'un tuttukları yol da bir bakıma buna benzemiyor mu? Düşlerde görünenin neyi yansıttığı konusunda birtakım sonuçlara varılırken, uslamanın inandırıcılık yanı, ister istemez boşluktadır. İngiliz bilgini Edmund Leach diyor ki "İlk karşılaşmada Freud genellikle kandırıcıdır; öylesine açık seçiktir ki, doğru demeniz gerekir. Ama sonra başlarsınız düşünmeye, Freudçu simgesel çağırışımlar, bilinç,

bilinç-dışı, bilinç-öncesi katları tümden yanlış ise, bunların yanlışlığını tanıtlamak olanağı var mıdır? Eğer bu sorunun yanıtı "hayır" ise, simge oluşumu ve özgür çağrışım üstüne olan psiko-analitik tanıtlar, parlak bir konuşmadan başka nedir diye sormak zorunda kalırsınız kendinize."

Lévy-Strauss ise, mitosları incelerken, bunların ilkel insanlardan kalma birtakım eksik işaretler gibi görülmesini ve onlarda ne anlatılıyorsa, söylenmek istenenin o olduğunu önemle belirtir, simgeler gibi görmez mitosları; sözgelişi, mitoslarda insanlar hayvanlarla konuşuyorlar ya da onlarla evleniyorlarsa, denizde ya da gökyüzünde yaşıyorlarsa, topraktan çıkmışlarsa, bize ulaştırılmak istenen haber budur ve biz bu masallardan insanın çok eski geçmişteki yaşamı üstüne birtakım uslamalara girişebiliriz. Lévy-Strauss da böyle yaparak ilkel insanla uygar insanın, kafa yapıları bakımından birtakım ortaklıklar gösterdiğini öne sürüyor.

Çağdaş iki bilim adamı ile karşılaştırmakla, Mevlânâ'yı, bir düş ya da masal yorumcusu yerine koymak istediğim yok. Mevlânâ'yı bir bilim adamı olarak tanıtmak isteyenler, onun bir inanç adamı, bir din ulusu olduğunu da eklemeyi hiçbir zaman unutmuyorlar; başka bir deyişle, Mevlânâ'yı inanmış bir tasavvuf bilgini diye göstermeyi yeğliyorlar. Önemli olan da budur, çünkü biz Freud'u ya da Lévy-Strauss'u, bir düş ya da mitos savunucusu, düşlere, mitoslara gönülden bağlanmış kimseler gibi gördüğümüzde, onların bilimsel yönünü yadsımış oluruz. Oysa, Mevlânâ birtakım dinsel masallar karşısında hiç de yan tutmadan davranamıyor.

Şu örneği vereyim : Mevlânâ, İsa'nın Yahudilerce öldürüldüğünü söyleyen Hıristiyanların, – bu gerçeği bile bile – "İsa göğe uçtu" inancına nasıl bağlayabildiklerine şaşar; bu masalın da, kendi inandıkları gibi, bir simge olabileceğini hiç hesaba katmaz, o masalın da özüne yönelmemizi salık vermez. Ama yine o Mevlânâ, şakk-ı kamer'i inançla anlatır.

İmdi, bir inanç adamı karşısında mıyız, yoksa masalların özündeki gerçeklere yönelmiş bir bilim adamı karşısında mı? Bu eleştirim, Mevlânâ için değil, Mevlânâ'ya bakış açıları içindir. Onun yedi yüz yıl önce yaşadığım nasıl unutabilirim! O çağda bilim diye neye dendiğini, Mevlânâ'nın o anlamda bir bilgin ve içten bir dindar olduğunu da bilmiyor değilim; (Sırası gelmişken söyleyeyim, Mevlânâ dinde

felsefeye yer olmayacağı inancındadır, bu yüzden de filozofları hiç sevmez) ancak her yıl, Mevlânâ dolayısıyla yazılan coşkunca hayranlık yazıları ve düzenlenen gösteriler karşısında, Mevlânâ konusunda yirminci yüzyıl Türk toplumunun kültürel davranışı hangi biçimde oluşmalıdır sorusunu da kendime sormazlık edemiyorum. İslâm dinini ve tasavvufu inceleme alanında çalışanlar ondan yararlanmakla büyük kazançlar sağlayabilir, geniş bir anlayış açısı elde edebilirler. Bu tutum, Mevlânâ'yı bilim adamı olarak nitelendirenlerin çalışma alanına girer. Bütün kültürlere açık ya da açık olması gereken ve çağdaş anlamda bilimsel temeller üzerinde oluşması istenen toplumumuzun, bunun dışında, onda arayacağı nitelik, sanat niteliği olmak gerekir. Bir ozanın, sanatçı kişiliğini, her çeşit felsefi görüşle besleyebileceği görüşü çağımız için de geçerlidir. Bu bakımdan, bağlı olduğu dinsel, felsefi görüşleri onun çağı ile ilgili yönü olarak bir yana bırakırsak Mevlânâ'ya ozan yanı ile eğilmek, en yerinde davranış olacaktır sanırım.

İşte yazıma başlarken, onun öykülere dayanan hikmetçi yönüne anlayışla bakmak gerektiğini, bu yönden ötürü ozan Mevlânâ'ya yabancı kalmamamızı söylemek için belirttim. Homeros'un şiirine, o şiiri ilkçağ inançları ile nedenlendirmeden, nasıl insancı niteliği açısından bakıyorsak, Mevlânâ için de o gibi bir tutum içinde olabiliriz. Çünkü, Homeros'un destanları da (üstelik kimi yerde üç kez tekrarlanan) öykülerle, bugün inanılması güç tanrı ve kahraman masalları ile doludur. Ancak bunu yapabilmemiz, dinsel değil, usçu bir bakış gerektirir her şeyden önce. Homeros'ta olduğu gibi, Aiskilos'ta, Sofokles'te, Öripides'te de yaşayan, onların çağdaş yorumlarla anlamlandırılmış insancı özleridir; Zeus ya da Apollon tapımı değil.

Mevlânâ'nın bir de lirik yanı var, bunu daha çok *Divan*'da buluyoruz. Ancak bu lirik şiir, Aristo'nun lirik tanımındaki gibi, hep ozanın konuştuğu, ortaya kendisini koyduğu bir şiir değil, yine de öykücü, anlatımcı, gizli anlatımcı bir niteliktedir. Bu bakımdan, eğer yararlanılabilirse, genellikle lirik görünüşte olan şiirimize bir katkısı olabilir bunun.

Ancak, burada çok önemli bir sorunla karşı karşıya geliyoruz; o da Mevlânâ'nın hangi edebiyattan sayılacağı sorunudur. Onu, Yunus Emre gibi Türk dilinin ozanı saymamız olanaksızdır. Kimse okuyamıyor, demek ki, bilmiyor. Mevlânâ'yı övenler, onu Farsçasından

okuyanlardır; bize ise sadece çevirileri kalıyor onun. Bu çeviriler de, daha çok, şerh niteliğinde. Onları Farsçası ile birlikte okumazsanız, Mevlânâ'nın nerede hangi sözcüğü kullandığım çıkaramazsınız. Oysa şiir, sözcük ve sözcük düzeni demektir. Yapılacak ilk iş, (*Divan* için söylüyorum) şiirleri sözcük sözcük Türkçeye çevirmek olmalı. Bunları Farsçaları ile karşılıklı basmalı. Belki o zaman, İslam uygarlığı döneminden bir ozan olarak, başka yabancı ozanlardan olduğu gibi, ondan da yararlanılabilir.

(22.12.1972)

(*) İ'rap : Arapça gramerde fiil ve ad çekimlerinin son harfinin ya da harekelerin değişmesi.

BATILILAŞMA - DÜNYALAŞMA

Fransızların, dilimize "gelişmemiş" ya da "az gelişmiş ülkeler" diye çevrilen deyimi yerine İngilizler "gelişmekte olan ülkeler" deyimini kullanıyorlar. Biz, anlaşılan Fransızların deyişine daha çok kulak kabarttığımız için olacak, zaman zaman alınganlık gösteriyoruz bu deyime karşı; Osmanlı Devleti'nin parlak dönemini anımsayarak, Afrikalı Zencilerle bir tutulmamızın yanlışlığını öne sürüyoruz. Bence haksız değil bu tepki; gerçi, kendimizi dünyaya gereğince tanıtmamışız ama, bugünkü ekonomik durumumuz bir yana, şunca yıllık kültürel birikimimizin hiçe sayılacak denli görmezlikten gelinmesi, giderek bunun bize de benimsetilmek çabası karşısında başkaldırmamak yanlış olurdu. Ancak benim bugünkü yazımın konusu tam bu değil, belki sonunda zorunlu olarak geleceğim bu soruna.

Başlangıç olarak üç sayısı eski sayılardan derlemelerle bizde de basılmaya başlanan ve üç ay sonra her sayısı çevrilerek günü gününe verilecek olan "Courier" dergisi, mart sayısını "Dünyada sanatın üç yüzü" konusuna ayırmış; Batı'da sanat, sosyalist ülkelerde sanat ve Asya'da, Afrika'da, Latin Amerika'da öncü ve gelenekçi sanat. Gerçi, "gelişmiş bir ülke" değilsek de, "Courier"nin şu üçüncü bölümünde ele aldığı sorunların tartışılmasını okurken, o sorunlardan birtakımının bizim için ilginç olduğunu düşünerek, o incelemeyi özetlemek ve kimi sonuçlara varmaya çalışmak özenini duydum.

Paris Üniversitesi'nde felsefe profesörü olan, estetik, dil araştırmaları ile tanınmış Mikel Dufrenne, bu incelemesinde, Batı kültürü ile Batılı olmayan ülkelerin sanat anlayışları arasındaki çatışmaları konu edinmiş. Yazıda Türkiye'nin adı geçmiyor (geçseydi alınırdık), daha çok eski sömürgelerdeki bağımsızlığına yeni kavuşmuş Afrika, Asya toplumlarındaki durum inceleniyor. Bu gibi ülkelerde ulusal sanat bilincini edinmek çabası, ulusal birliğin kurulması amacına yöneliktir; bu yüzden de Batı kültürü "yabancı" ve giderek "düşman" sayılmaktadır. Afrikalının, Afrika yonutunu Picasso'dan sonra de-

ğerlendirmesi ya da Afrikalı türkücünün, sınırları aşınca Avrupa dillerinden biri ile söylemesi gibi ilişkiler yanında, sözgelişi Güney Amerika halklarının Avrupa kökenli mi, yoksa Amerika kökenli mi sayılacağı, kara Afrika'da ulusal birlik ruhunun bilimsel yöntemlerle nasıl saptanacağı sorunları da önemle yer almaktadır bu yazıda. Bu ülkeler düşünür ve sanatçılarının, yabancı kültürler konusunda sert, giderek anlaşmaz tutumları, unutulmamalı ki, ulus olabilmek özleminin ateşinden doğmaktadır.

Profesör Mikel Dufrenne, bu kültür çatışmasında üç ayrı tutumun kendini gösterdiğini belirtiyor. Bunlardan birini, Japon Şuişi Kate, kendi ülkesinin yüzyıl başındaki durumunu örnek alarak şöyle anlatmaktadır :

1868'den sonra Japonya Batı'dan meşrutiyet yönetimini aldı, fakat geleneksel askeri diktatoryaya bağlı kaldı. Batı teknolojisi ve ağır endüstri, kırsal bölgelerdeki yaşamı değiştirmeden ülkeye girdi; toprak ağasının sömürüsü, köylünün yiyeceğinde, giyeceğinde hiçbir değişiklik olmadan sürüp gitti. Eğitim görmüş Japonlar, gittikçe büyüyen kentlerde, gündüzleri Batı örneği fabrikalarda ve hükümet dairelerinde çalışıp, akşamları evlerinde geleneksel yaşamlarına dönüyorlardı, kimonolarını giyiyor ve pirinç yiyorlardı. Gündüz teknoloji, akşam gelenek. Tokyo'daki hükümet yapıları, bankalar, istasyonlar, okullar, büyük mağazalar hep Batılı üslupta, tuğladan, taştan, çelikten yapılmıştı. Fakat bütün konutlar geleneğe uygun olarak Japon üslûbunda tahtadandı. Bu ayrılık, kültür ve eğitimde de şöyleydi Ulusal müzik akademisinin birbirinden bağımsız iki bölümü vardı; geleneksel müzik bölümü ile, Batı müziği bölümü. Güzel Sanatlar Akademisi de "Japon resmi" ve "Batı resmi" bölümlerine ayrılmıştı. Geleneksel tiyatroda Kabuki, No oyunları oynanırken, yeni tiyatroda Shakespeare, Çehov ve Batı üslubunda birkaç Japon oyunu gösteriliyordu. Kabuki oyuncuları yeni tiyatroya, yeni tiyatronun oyuncuları da Kabuki'ye gitmezlerdi. Batı kültürü ayrıcalıklı seçkinlerin, geleneksel kültür ise halkın malı idi. Seçkinler bu durumdan kendilerini sorumlu tutuyorlardı.

Yerli dili ile kimi duyguların anlatılmayacağına inanan yazarları bulunduğunu söyleyen Ferdinand Agolemagnen, Fransızca konuşan kara Afrika yazarlarının başka bir kültürle yaşamaktan, köylerdeki okuma-yazma bilmeyen kardeşlerinden ayrı düşmekten bir suçluluk

duygusuna kapıldıklarını anlatıyor.

İşte burada ikinci tutum ortaya çıkıyor : Yerli kültürün, Batı kültürüne karşı savunulması. Hintli Mülk Raj Anand, Hindistan'da yabancı kültüre karşı şoven ulusalcılığın savunulduğunu, geleneksel kültürün ve onun sanatsal anlatımlarının kimi aydınlarca canlandırılmak istendiğini anlattıktan sonra, bunun yanında Avrupalı roman biçimi ile Hindistan yaşam özünün birleştirildiğini, dansta belli bir anlayışla Avrupa koreografisinin benimsendiğini açıklıyor.

Üçüncü çözüm yolu olarak, bütün yazarların evrensel olduğu inanışını gösteren Profesör Mikel Dufrenne, yine Şuişi Kato'nun ağzından bu durumu şöyle anlatıyor Halkın Batılı yetenek ile Japon ruhu arasında ayrımlı kaldığı günler artık geçmiştir; Batılı yetenek artık, Japon yeteneği olmuştur. İkilik ortadan kalkmıştır. İnsanlarımızın otomobil kullandığı, tarlalarını traktörle sürdüğü, Batılı televizyon seyrettiği yerde Japon ruhunu kim, nereden bulacak? Bugün Japonlar, Avrupalılar gibi giyiniyor, onlar gibi yiyip içiyor. Evet, kızlarımız kimono giyiyorlar, ama yalnız pazar günleri. Dünyanın her yerinde yok mu buna benzer şeyler? Hıristiyanlar da Hıristiyan ruhunu yalnız pazar günleri buluyorlar. Batı da değişiyor. Batı'yı izlemek Batılılaşmak değildir, dünyalaşmaktır.

Şu kısa özetlemeden sonra, bizim durumumuzu ele alıp kimi sonuçlara varmaya çalışalım :

Batılıların bizi "az gelişmiş" saymalarına kızmıştık ya haklı olarak, oradan yola çıkarsak, biz hiçbir zaman Afrikalı gibi İngilizce, Fransızca yazmadık; (eskiden Arapça yazmışız ama kurtulduk o yabancı kültürden); Güney Amerikalı gibi, Avrupa kökenli olmakla, Amerika kökenli olmak gibi bir ikiliği yaşamadık; (Orta Asyalıyız lafı bir yana bırakılırsa); tiyatromuz Kabuki ve Shakespeare ayırımına düşmedi hiçbir zaman; karagözümüz ya da ortaoyunumuzla Batılı tiyatromuz bizi ikiye ayıracak bir çatışmaya yol açmadı; Hindistan gibi yıllarca yabancı buyruğu altında kalmadığımız için, Batı bize kendi âdetlerini, sanatlarını zorla getirmedi, biz onun kimi yanlarını "dünyalaşmak" anlamında benimsedik. Batılı resim anlayışımıza, "minyatürle yetinseydik" diye karşı çıkanımız olmadı. Bizim tek ikiliğimiz müziktedir, o da sonradan yaratıldı. Çözümü ise apaçık ortada duruyor : Folk müziğimiz ve uygarlık müziğimiz var, o kadar. Öyleyse bizim, yabancı sanat biçimleri ile ulusal ruh arasında çatışma

diye adlandırabileceğimiz bir sorunumuz yoktur. Böyle bir sorunu var göstermeye kalkmak, ister istemez bizi "az gelişmiş" Afrika ülkeleri ile bir hizaya sokar ki, alınırız bundan.

Gelelim şu endüstrileşme çabası ve eğilimi içinde, Batı teknolojisini benimseyen, mutlu azınlığımıza... Bu kişiler, akşam evlerine dönünce gecelik giymediklerine göre, eğer fabrikada makine kullanacak, tarlada traktör sürecek halkımıza bütün koşulları ile uygarca bir yaşamı çok görmekte direnirlerse, işte asıl ona ikilik denir.

(1.6.1973)

KORKMAYIN TARİHTEN

Ölüler bizi geçmişten söz ederken dinleyebilseler, düştüğümüz tarih yanlışlıklarına şaşmak mı, kızmak mı gerektiğini bilemez, dünyada geçirdikleri günlerin boşa gittiğini düşünüp yaşadıklarına pişman olurlar. "O olayın içyüzü hâlâ ortaya çıkarılamadı" diye üzülenler mi, "Benim hakkım daha ne güne dek yenecek?" diye soranlar mı istersiniz, bir yanda unutulduğuna üzülenler mi? Oysa, biz tarihe inanırız, belki öteki bilimlerden çok tarihe inanırız; bugün nedeni anlaşılamamış olayların ileride aydınlanacağını, gerçeklerin açık seçik olarak ortaya serileceğini, haklı ile haksızı birbirinden gelecekte tarihin ayıracağını düşünür, öyle ölürüz. Dalaverecilerin, hırsızların, katillerin, zalimlerin, hak yiyicilerin, türlü kötülüklere bulanmış olanların bile umutsuzluk içinde gözlerini kapadıkları sanılmamalıdır.

Gerçi tarih, bu yüce bilim, sözgelişi yankesicilik gibi âdi olaylara eğilip geçmişi bu bakımdan yargılamaya kadar vazgeçemez gururundan; toplumsal olayların, hem de en önemlilerinin, üstün kişilerin, büyük savaşların, insan yaşamına yön veren düşüncelerin, buluşların sırasını, düzenini inceler, çözümlemesine yönelir ancak. Bu yüzden de insanları, tarihe girenler-girmeyenler, girecek olanlar-girmeyecek olanlar diye ayırmak pek de yanlış sayılamaz. Ama, tarihe girmiş olan büyük adamların tümünü iyi sayamayacağımıza göre (çünkü onda kötülerin sayısı, iyilerden daha çoktur), adı kötüye çıkmış bir büyüğün tarihten beklediği olumlu yargıyı, küçük kötülerin umudundan silmeye hakkımız olmamak gerekir. Çünkü, her olay toplumsaldır, en önemsiz gördüklerimizin bile hangi önemli olaylara yol açacağını kestirmek kolay değildir. Böylece bir tanrı niteliği kazanır tarih ve gelecek dediğimiz ise, bir öteki dünya mahkemesi olarak yer alır kafamızda.

İşte biz hem o mahkemeye güvenen, hem de o mahkemenin içinde bulunan yaratıklarız; geçmişi yargılıyoruz, gelecekte yargılan-

mayı bekliyoruz. Ancak insan, doğası gereği, yargılanmayı değil, yargılamayı sever. Demokrat Parti'nin kurduğu Tahkikat Komisyonu'nun üyelerinden biri, bir gün Ankara caddesinde bana, "Solcuları istimlâk edeceğiz, tarih bunu gerektiriyor," demişti; sonra 27 Mayıs onları kamulaştırınca (istimlâk edince), uğradığı haksızlıktan yine o yakındı bana. Gerçi, Tahkikat Komisyonu da, Yassıada Mahkemesi de, tarihin mahkemesi değil, dosyalarıdır, ama sözünü ettiğim o "istimlâkçi", yargılarken kendini tarih sanmış, yargılanmasına ise akıl erdirememişti.

Başka bir deyişle, tarihin mahkemesinde suçlu çıkacağını düşünen hiç kimse geçmemiştir dünyadan. Tarihin yargısından korkanı gören yoktur, korkutanı ise çok boldur. E... bu bolluk içinde ölüler nasıl olur da kızmaz, şaşmaz, yaşadıklarına pişman olmazlar. Mahmut Şevket Paşa şimdi herhalde biliyordur nasıl öldürüldüğünü, "tarih bir türlü işin içyüzünü ortaya çıkaramadı, bizim dava gazete tefrikalarına düştü" diye kızmaz mı? Patrona Halil bile belki "kıt... kıt" boğulmaktadır; o olayın bir gericilik mi, yoksa bir halk başkaldırısı mı olduğu hâlâ tartışılıyor.

Ölüleri iyilikle analım, hay hay, ama onlar da bizden sadece övgü, alkış bekliyorlar. Nereden biliyorsun, diyeceksiniz; çünkü, onlar bütün yaptıklarının doğru olduğunu, suç işledilerse bile o suça itildiklerini, bizim suç saydığımız kimi işlerin ise yararlı işler olduğunu düşünerek ölmüşlerdir. Başka türlüsü olamaz. Montaigne yazar : "Bir filozofu çiftleşirken yakalayıp ne yapıyorsun diye sormuşlar; insan ekiyorum, diye cevap vermiş serinkanlılıkla."

İyi ölüler yok mu, diye soracaksınız. Olmaz olur mu? Ama tarihin işi, iyi adama acımak değil, o iyi adamı öldüreni temize çıkarmaktır. Büyük İskender için, "İyilikleri doğasından, kötülükleri tarihindendir" denmesi bunu gösterir. Sözü tersinden söylesek olmaz mı? Arkadaşı Kleitos'u yok yere öldürmesi, neden İskender'in talihi oluyor da, doğası olmuyor? Sözde iki gün ağlamış bu yüzden, yiyip içmemiş, ama sonunda bir sofist bulup getirmişler dindirmek için acısını, adam, "Bir kralın her yaptığı doğrudur," diye teselli etmiş onu.

Bunca örneğe karşın, tarihin yargısı yine de saygı ile, güvenle beklenir. Solon'un, "Kimseye ölümünden önce mutlu denemez" sözü üzerine Aristoteles, "Öldükten sonra adı kötüye çıkanın çoluğu çocuğu mutlu sayılır mı?" diye sorar. Görüyor musunuz, kabak dö-

nüp dolaşıp yine dünyadakilerin başına patlıyor.

Tarihe yargıç görevi yükletilmesi, geçici toplum yasalarından başka, daha üstün, bütün zamanları kavrayan yasaların varlığını gerektirir. Gerçekte de tarih, tarihe geçmiş kişileri yargılarken, o dönemin yasalarına göre yürütmez işini; bunda da yerden göğe haklıdır, kralları kendi koydukları yasalarla koğuşturmaya uğratırsak, tümü haklı çıkar; giderek onlara, kendi koydukları yasaları çiğnemek hakkı bile tanınmıştır. Fakat tarihin başkaca üstün yasaları da yoktur. Nesnel olmak, bu açıdan, olayların seyircisi olmaktan başka anlama gelmez, ki tarihin yaptığı da budur. Ondan sağtöresel (ahlakî) yargılar beklemek ise, günün anlayışına uygun yorumlardan öteye gidemez. Yorum dediğimiz de nedir ki? II. Abdülhamit'i "müstebit, zalim" diye gösterenlerin yanında, "Ulu Hakan" diye tanımlayanların da çıktığını biliyoruz. Hüseyin'i öldüren Yezit üzerine gazetelerdeki yayımları gören eski bir din yazarının, "Bu konuyu tazelemek doğru değildir, gelmiş geçmiş, dinsel bütünlüğümüz bozulabilir," diye yazdığını hiç unutmam. İş yoruma vurulunca, tarihin yargısı, bilinmez bir geleceğin karanlıkları (hep geçmiş karanlık olacak değil ya) içinde önemini yitirir.

Sağtöre açısından yargılayıcı yerine koymak, tarihi, dinle bir tutmaktan başka bir şey değildir. Oysa, dinsel görüş ya da inanış, iyiliklerin olduğu kadar, kötülüklerin de Tanrı'dan geldiğini söyler. Tanrı'dan gelen iyiliklere seviniyoruz da, kötülüklere neden şükretmeyelim? İnsan masum bir araçtır.

Şimdi, işlerimizin hesabını kime vereceğiz? Öteki dünyada Tanrı'ya mı? "Mahkeme-i Kübra"yı, dünyadaki mahkemelere yeğlemeyecek bir tek kişi bile gösterilemez. İşi ileriye atmak, yargı yemekten iyidir ve çünkü, Tanrı acır. Yoksa vicdanımıza mı? Gerçi bir atasözü, "Kötülüğün beterini kötülük eden görür" der; başkasını sokan arı kendine zarar verir. Vergilius, "Açtıkları yarada canlarını bırakırlar" demiş. Demek dönüp dolaşıp kendimize varıyoruz Edimler de bizim, edimlerimizin tartılması da. Bu ne yalnızlıktır!

Tarihin yargısına başvurmak duygusu ya da düşüncesi, inançların çatıştığı, insanların ayrıldığı, yargılayanla yargılananın doğruluk ve iyilik konusunda anlaşamadığı olaylarda, doğru olanın bir gün, er geç, anlaşılacağı kanısına dayanmaktadır. Oysa, sonsuz zamanı kapsayan böyle bir doğru anlayışı, olsa olsa, insanın umutlu bir yaratık

olduğunu gösterir ancak.

Bizde eski bir söz vardır, haksızlığa uğrayan çaresiz kimse, haksızlık edene, "Seni Tanrı'ya bırakıyorum," der. Bu söz yerine, "Seni tarihe bırakıyorum" demek içimizi rahatlatır mı? Ama karşınızdakileri sevindirir.

Baylar, tarihten korkmayın!

(2.3.1973)

İYİMSERLİK - KARAMSARLIK

Demokritos gülerek çıkarmış her sabah evinden, bu yüzden ona "gülen filozof" derlermiş; Herakleitos ise ağlayarak başlarmış gününe, ona da bu yüzden "ağlayan filozof" adını takmışlar. Montaigne, "Elbette gülmek ağlamaktan yeğdir," diyor, ama burada işin tersine döndüğünü de söylüyor İlk bakışta gülen insanı iyimser, ağlayanı karamsar saymak doğru gibi görünüyorsa da, yukarıda adı geçen "gülen filozof" gerçekte karamsar bir filozoftu. İnsanlıktan umudunu kesmişti, bu yüzden de işi gülmeye vurmuştu; böylece, "Siz insanoğluna güvenin bakalım, insanlığın ilerleyeceğini söyleyin durmadan, gülüp geçiyorum sizin bu iyimserliğinize," demek istiyordu. Herakleitos ise, insan ve toplum konusunda iyimser olduğu için, "Neden hâlâ bu kötülük, bu gerilik, bu dar kafalılık!" dermiş gibi ağlıyordu, inandığı değişimin geciktiğine üzülüyordu anlaşılan.

Bizde "Güler misin, ağlar mısın?" diye bir söz vardır; bu sözü, "Demokritos'tan yana mısın, Herakleitos'tan yana mı?" anlamında yorumlayabiliriz. Gerçekten de o sözde, gülmek ile ağlamak arasında bizi seçmeli durumda bırakan birtakım olaylara anıştırma olduğu çok açıktır. Ama bu seçmeli durum, sanıldığınca karşıt iki tutumu göstermez hiç de; başka bir deyişle, birtakım olaylarda gülmek ağlamanın, ağlamak da gülmenin yerini tutabilir pek güzel.

Nitekim ilkçağda, gülmenin sanatı olan komedya ile, bizim bir zamanlar "ağlatı" diye karşılamaya kalktığımız tragedya arasında kesin bir ayrım vardır sanılıyordu; oysa, zamanla bu kesin bölümleme ortadan kalktı, tiyatro sanatı bu iki niteliği birleştirme yolunda gelişti. Shakespeare'de Falstaf'ın en büyük gülünç kişi sayılması, Molière'in bizi güldürmekten çok, düşündürmesi bunu gösterir. Ama eski Yunan'ın komik ve trajik maskelerinde, benzer çizgilerin bulunduğunu da unutmayalım; çünkü, gülmenin insan yüzüne verdiği biçim, ağlamanın doğurduğu çarpıklıklara çok yakındır. Bu yüzden de, kimi zaman, karşımızdaki ağlıyor mu, gülüyor mu anlayama-

yız. Dahası, ağlamaktan gülmeye, gülmekten ağlamaya son hızla geçenler vardır. Çoğun kadınlar başarır bunu, çünkü yalnız onlar bilir doğurma sancısındaki umudu. Ölüm, bütün trajik görünümüne karşın, saçmalığından ötürü, Hoca'da gülünç bir kılığa girer, "Ben sağlığımda bu yandan giderdim," demiş.

Unutmayalım ki, etimiz çürür, kemiklerimiz kalır; oysa, kafatası hem gülüyor gibi, hem de ağlıyor gibidir. Bakmayın tehlikeli yerlere kafatası çizmelerine; geçende bir yarışma kazanan Nehar Tüblek'in iskelet konulu karikatürü, hiç de korku yaratmıyordu : Hamlet, elinde kafatası ile ünlü tiradını söylerken, polislerle tiyatroyu basan iskelet, "Bu baş benimdir," diye işaret ediyor eliyle. Zavallı Yorik! Yaşarken afrasından tafrasından geçilmeyenlerin ölümü bizde gülümseme doğurmaz mı? Hayır, öç alma gülümsemesi değil bu, saçmalığın bilinci.

Yapıtları, üzerimizde bir karabasan etkisi yapan Kafka'yı gerçekte bir komedya yaratıcısı saymak hiç de yanlış olmaz. Çağdaş insanı saçma bir işkence mahkemesine sokmakla Kafka, sürekli yargının doğurduğu komik bunalımı dile getirmişti. Onun yarattığı Bay K., niçin yargılandığını, niçin süründürüldüğünü bilmez, ama bunun kaçınılmazlığını benimsemekle toplumun düştüğü saçmalığı en abartılmış biçimde gözler önüne serer. Kafka'nın hep abartılmış durumları araması, her şeyi saçmaya indirgeyerek gülünç olanı, başka bir deyişle, saçmanın mantığını bulmasını sağlamıştır. Picasso'nun toptan savaşı haber veren Guernica'sı da sinirlendirici bir gülünçlük izlenimi bırakır. Burada düşle karabasan birbirine karışmaktadır. Düşle şakayı bir gören Freud'un en büyük etkisi, karikatürcüler üzerinde kendini göstermiştir. Saçmayı insan davranışlarının nedeni durumuna getiren karikatür sanatını ise, ciddi saymamak çok yanlış olur. Belki çağımızı en iyi anlatan sanat o. Şimdi kalkıp da karikatürü, Demokritos örneğinde olduğu gibi, umutsuzluk propagandası diye adlandırabilir miyiz? Byron, "Gülüyorsam, ağlayamadığım içindir," demiş. Bizdeki, "Güleriz ağlanacak halimize," sözü gibi.

Komedya maskesi ile tragedya maskesi gibi, iyimserlikle karamsarlık da iç içe girer çoğun. En yaman başarılara ermiş büyük adamların yaşamında karamsar dönemlerin hiç eksik olmaması bunu göstermez mi? Denebilir ki, iyimserliğe giden yol karamsarlıktan geçer, belki de bütün büyük başarılarda karamsarlığın payı vardır. Bana so-

rarsanız; iyimserliği iyi, karamsarlığı kötü saymaktan yana değilimdir ben. Fransa'ya yerleşmiş bir İspanyol solcusu, yıllar önce okuduğum bir yazısında, faşizmin İspanyol ruhunu öldürdüğünü yazıyordu. Karamsar olunacak durumda korkmadan karamsar olmalı, başkalarını aldatmak değildir de nedir zoraki iyimserlik. İyimserliğin insan için değişmez bir ilke olarak ortaya atılması, belki ayakta kalmamız bakımından yararlı olur, ama unutmamalı ki, tek ayakta kalabilmek için iyimserliğe katlanmak, insan ruhunu, karamsarlıktan daha da bozar. Hem karamsarlık, ayakta kalmamızı sağlamaz mı sanki? Süleyman Nazif, "Kinim, dinimdir," demiş. Şunu da katmak istiyorum sözlerime; yapmacıklığa düşmeyen bir karamsarlık, hüzün düşkünlüğüne varmayan bir umutsuzluk, insana saygıyı ortadan kaldırmayan bir insan nefreti, doğamızın bize verdiği ve toplumun kaçınılmaz kıldığı bir çeşit korunma içgüdüsü, bir çeşit varolma gücüdür. Yaşlı Lear ormanda bağırıp çağırırken, Timon, hepimizin yerin dibine batmamızı dilerken, yine yaşamın düzelmesi umudunu taşıyorlardı. Aşırı sıcakla aşırı soğuğun bedenimizde özdeş bir etki uyandırması gibi, iyimserlikle karamsarlık da, insan doğasının iki yüzü gibi görülmeli.

Ancak alaycı bir gülümseme ile karışık sürekli karamsarlık da, kendini beğenmişlikten başka bir şey değildir. Her işin bir yanlış yanı olabilir ya da zamanla ortaya çıkabilir; bunu görüp de, "Ben demedim mi?" diye gülümseyeni, ya korkak yerine koymalı, ya tembel. İleriyi hep o görecek, yanılansa hep biz olacağız. Çok partili döneme geçişimizden sonra, partilerle, particilikle alay edip duran öyle çok aydın vardı ki, sonunda ne oldu, onların alay ettiği particiler devletin yönetimine el koydular, alay edenlerden sokulanlara da işler dağıttılar. Gülümseyen karamsarlık kişiye filozofça bir görünüş verebilir, çünkü alay, çoğun zekâ ile karıştırılır, ama her gülümseyen karamsar, Demokritos olamaz.

Coleridge, "Gülme de, gözyaşları da doğanın bize verdiği iki aşırı dildir," diyor. Gülmenin karamsarlığa, ağlamanın iyimserliğe özgü olduğunu unutup, biz yine gülümseyerek çıkalım evlerimizden.

(16.3.1973)

FIRTINALI DENİZ

Machiavelli'nin, prense, "zorbalık, ahlaksızlık" öğütlemekle suçlandığını herkes bilir. Oysa, Machiavelli, o ünlü kitabında, ahlak ile yönetim sanatının birbirine karıştırılmamasını, bunların ayrı ayrı şeyler olduğunu söylemişti. Verdiği örnek de şu Fırtınalı bir denizde yol alan bir gemidesiniz, dümenci birden ölüveriyor... Sorar bize Machiavelli; "Ölen dümencinin yerine, gemideki yolculardan en ahlaklı olanını mı seçersiniz, yoksa dümen kullanmayı en iyi bileni mi?" Bu yüzden, ahlakın bir bilim olarak bağımsızca ele alınmasının başlangıcını Machiavelli'de bulmuşlardır. Demek ki, onu ahlaksız diye suçlamak yerine, ahlakı politikadan kurtardığı için övmek daha doğru olacak.

Toplumların gerileme ya da çökme nedenleri üzerinde dururken, tarih de, sık sık, ahlak bozukluğunu bu nedenlerden biri olarak ileri sürer. Ama o ahlak bozukluğunun ne zaman, niçin başladığını açıklamaz. Bütün değişmelerin kaynağı gerilerde olduğuna göre, belki de ahlak bozukluğu, ele alman toplumun yükselme döneminde başlamıştır. Bir toplum gerilerken ya da çöktükten sonra, "Ahlak bozulmuştu da ondan" demek kolaydır; gerekli olan, ileriyi görmek, ahlakın bozulmasını önlemektir.

Yönetimde temiz, namuslu, ülkücü kişilerin bulunması gerektiği görüşü de bu konunun kapsamına girer. Rahmetli Ahmet Emin Yalman, sık sık "İdealizme dayanmayan bir politikacılığın memleket selametine karşı en ağır tehdit olduğunu" ileri sürerdi. Sayın İsmet İnönü de, "Bir toplumda namuslular, en az namussuzlar kadar olmadıkça o toplum için kurtuluş yoktur" demişti. Sayın İnönü, o sözüne, "Bütün toplum namuslu olmadıkça..." diye başlasaydı, kurtulmaktan bütün bütün umut kesmek zorunda kalırdık. Elbette, bir toplumda hırsızlık, rüşvet, adam kayırma, kendi çıkarını başa alma gibi olaylar çoğaldıkça, o toplumun sağlığı bozulur. Ama bu ahlaksızlıklar niçin çoğalıyor sorusunun karşılığı aranmadan, bulunmadan, çöküşün önü

alınamayacağı da besbellidir.

Ülkücülük, "bir doğru düşünceye içten bağlılık" diye özetlenebilir. Falih Rıfkı Atay Ali Kemal'i, para için yurdunu satan bir adam gibi görmediğini, onun yanlış bir inanış uğruna öldüğünü yazmıştı. Bir ülkücü sayılan Mehmet Akif'in, şapka giymemek için yurdunu bırakıp gitmesi, salt içtenliğinden ötürü, doğru bir davranış diye alkışlanabilir mi? Ama bağlanılan düşüncenin doğru olup olmadığını kim söyleyecek? Başka bir deyişle, çıkarcı olmayan, inandığı yönetim biçimine içten bağlı bir politikacı da yurdunu çıkmazlara sokmaz mı? Ayrıca "içtenlik" sorunu da içinden kolay kolay çıkılacak bir sorun değildir. Bir toplumda bütün sınıflar (ve elbet onların temsilcileri) kendi çıkarlarına içtenlikle bağlıdırlar. Unutmayalım ki, demokrasilerde, oy veren basit bir yurttaş da yönetimin sorumluluğuna katılmış sayılır. Oysa, bir çıkarı olmayan kimse sandık başına gitmez. Ama bu çıkar, sadece onun çıkarı ise, bir çevreyi, bir topluluğu, bir sınıfı ilgilendirmiyorsa, biz ona "ülkücü" diyemeyiz. Demek, ülkücü, daha geniş anlamda çıkar düşünen bir kimsedir. Böylece, değişik çıkar anlayışları, birbirleriyle bağdaşamayan ülkücüler çıkacaktır bir toplumda. Başa geçmek için kendilerini halka beğendirmek isteyen bu ülkücüler, halkın karşısında birbirlerini kötüleyeceklerdir. Çeşitli çıkar çevrelerini, toplulukları, sınıfları temsil eden öncülerden hangisinin doğru yolda olduğunu bize "ahlak bilimi"açık seçik olarak gösterebilir mi? Machiavelli'nin, yönetimi, ahlaktan ayrı görmesinin nedeni burada olsa gerektir.

Yoksa sadece yönetici adaylardan değil, oy veren bütün yurttaşlardan da "iyi hal" belgesi aramak zorunda kalınır. Dahası, o yerde demokrasiyi kurmaya kalkmadan önce, iyi, temiz, namuslu kişilerin çoğalması sağlanmalıdır. Bu da bir ülkücülüktür; ama demokrasi ülkücülüğünden başka bir şey, bir ahlak ülkücülüğüdür. Oysa, kendimize örnek aldığımız demokrasiler, birer "ahlak okulu" değildirler.

Bütün iş, kötülüklere soluk aldırmayacak bir düzen kurabilmektedir. Bunun için de "ahlak bilimi"ne değil, "bilim ahlakı"na güvenmek gerekir. Gerçi bilimin ortaya çıkardığı ahlak, bütün insan etkinliklerini kapsamaktan uzaktır; ama yerleşmiş, sağlam ilkeleriyle o, bütün insanlara eşit olarak dağıtılmış olan sağduyu ile binlerce yıllık deneyimlerin ürünü olan insancıl töreler yanında, bize, topluluk işlerimizde pekâlâ yol gösterebilecek güçtedir. Akhn üstünlüğü, özgür

düşünce, hoşgörü gibi bilimin ne zorla benimsemiş olduğu, ne de zorla benimsetmek istediği birtakım ilkeler, çeşitli karşıt ve acımasız inançlarla bunalan bir toplum için, ahlak gücünde etkin bir ortam yaratabilir. Sakin aklın sabırlı gözlemine güven, gereği gibi tanıtlanmış gerçeklerin ortakça benimsenmesinden doğan anlaşma, doğruların kendiliğinden benimsenir olmasını sonuçlandıran özgürlük ilkesi, gerçeğin en ufak parçasının bile yitirilmemesi kaygusuna dayanan hoşgörü, her toplum için geçerli, aranan, yararlı birlik ögeleridir.

Bizde de güzel bir kitabı yayımlanmış olan Fransız düşünürü Albert Bayet (Çan Yayınları : *Bilim Ahlakı*) şöyle diyor :

"Bilim ahlakı, başkalarının yalnız özgürce düşünmesini değil, düşüncelerini özgürce söylemesini, yaymasını da ister. Her sözü can kulağı ile dinleyip anlama isteğinden ayrılmayan o yakın ilgi ile onların dinlenmesi için de savaşır. Bir bilgin, görüp incelediği olaylarla artık uzlaşmaz saymaya başladığı bir öğretiyi çürütmek istedi mi, işe ilk önce onu elden geldiğince derinlemesine incelemekle başlar. Doğru yanlarını bulmaya çalışır. O öğretiyi aşarken, onun hakkını vermekten, ona gereken saygıyı göstermekten sevinir. Kendince benimsenmesi artık olanaksız görünen tezi doğuran ana düşünceyi araştırmaya koyulur. Bugünün yanlışında yarının gerçeğini selamlar. Bu, sadece bir düşünce nezaketi değil, nerede olursa olsun, gerçeğin bir parçacığını bile hiçbir zaman hor görmemek kaygusudur."

Bir bilim adamının, araçları ile tek başına çalışarak elde ettiği bir buluşu ortaya koyarken hiçbir zaman yalana, kandırmaya başvurmaması, büyük dinlerden kalma "yalan söylemeyeceksin" buyruğunun, bilim yolu ile kesin bir başarıya ermesinden başka nedir? Bir toplumda yanlışlıkların, kötülüklerin, haksızlıkların artması, özgür düşünceye, araştırmaya boşverilmesinden ya da yasaklar konulmasındandır. Kimsenin yüreğinin içindekini bilemeyeceğimize göre, düşüncelerin açıklığa kavuşmasını sağlamalıyız. Yoksa, Machiavelli'den hız alıp zorbalığa, ahlaksızlığa kalkan prensin iyi bir yönetici olup olmadığını bile anlayamayız.

(30.3.1973)

GÖKALP BUYURDU Kİ...

Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*'nda anlatır : Felsefe terimlerini araştırıp bulmak için üniversitede bir kurul toplanmış o zaman; bu kurulda fesahatçilerden biri, "dikkat" sözcüğünün "attention" karşılığı olamayacağını ileri sürmüş. "Güya dikkat kelimesi dakikince sıfatından iştikak ettiği için incelik manasında imiş" diye alay eden Ziya Gökalp de kalkmış, dikkat sözcüğünü halkın kullandığını söylemiş. Bir fesahatçi de buna karşılık, "Halkın kullandığı tâbirleri ilim kabul edemez. Doğru olan kelimeler, kelimelerin eski şekilleridir," demiş.

Türkçeciliğe "uydurmacılık" adını takanların Ziya Gökalp'e dayanmaya kalkmalarını anlamak, *Türkçülüğün Esasları*'ndan yukarıya aldığım tartışma karşısında, pek de kolay olmasa gerektir. Neden derseniz, yabancı sözcükler yerine Türkçeleri bulunup kondukça, bunun bilime aykırı olduğunu ileri süren bu baylar, dayanmak istedikleri Ziya Gökalp'ten çok, fesahatçilere benzemektedirler, bir bakıma. Şu ayrımla ki, fesahatçilerin tutarlılığı bunlarda yok. Çünkü, o zaman Ziya Gökalp'in karşısına dikilen fesahatçiler, kullandığımız sözcüklerin köklerini bilmemiz gerektiğini savunuyorlardı. Bu düşünce, hele terim yapma işinde, hiç de yerilemez. Terim sözcüğünün kökeni Terminus, Romalıların sınır tanrısı idi, onun için, sınırları kesin olarak çizilmiş, açık seçik bir anlama, yalnız o anlama gelen sözcükler için kullanılagelmiştir. Şimdi nereden geldiğini bilmediğimiz bir sözcüğe nasıl olur da böyle bir görev yükleyebiliriz? Okullarımızda Arapça, Farsça okutulduğu, o dillerden yeni sözcükler türetildiği günlerde, fesahatçilerin davranışı hiç yanlış değildir. Onlar, bizim şimdiki karşıtlarımız gibi, sadece "eski de eski" diye tutturmuyorlar, eski sözcüğün neden yeğleneceğini de anlatıyorlardı.

"Attention" karşılığı "dikkat"i önerirken tam bir uydurmacılık yapan Ziya Gökalp ise, yazık ki, fesahatçilerleyin tutarlı değildir. Çünkü o, sözcüklerin sadece kullanılış anlamları ile yetinmemizi

öğütler. Bir yandan, "Siyasî kapitülasyonlar, siyasî istiklâl ve hâkimiyete münafi olduğu gibi, lisanî kapitülasyonlar da, lisanî istiklâl ve hâkimiyete münafidir" diye yazarken, öte yandan Arapça "dikkat" sözcüğüne, taşımadığı bir anlamı yüklemeye, üstelik de bu yoldan terim yapmaya kalkması anlaşılır şey değildir. Ama bundan da tuhaf olanı, Türkçeciliğe "uydurmacılık" diyenlerin, eski sözcükleri savunurken fesahatçilere değil de, Ziya Gökalp'e dayanmaya kalkmalarıdır. Uydurmacılığa değil, tasfiyeciliğe karşı olan Ziya Gökalp, Arapça köklerden sözcükler uydurma yanlısı idi.

Ziya Gökalp, Türkçede karşılığı bulunmayan kavramlar için, yaşayan eklerden, köklerden yeni sözcükler türetilmesini istemekle kalmaz, bu yapılamazsa, Arapçadan, Farsçadan – tamlamasız – yeni sözcükler almamızı da öğütler. Neden Arapçadan, Farsçadan da, başka dillerden değil? Çünkü, İslam uygarlığı içinde o iki dil bize "ölü dil" görevini yapmıştır. Bugün Avrupalılar terimlerini nasıl Yunancadan ve Latinceden yapıyorlarsa, Osmanlı da Arapçayı öyle kullanmıştır. Ama bu yöntemi uygularken tutarlı davranmış, tıpkı Avrupa liselerinde Yunanca, Latince okutulması gibi, okullara Arapça, Farsça derslerini koymuştur. Böyle olunca "müselles" kullanılabilmiştir, çünkü "selâse" biliniyordu. (Daha doğrusu "sülâsi"si biliniyordu.)

Ama okullarımızdan Arapça, Farsça dersleri kaldırılınca, bırakınız o dillerin köklerinden yeni sözcükler türetmeyi, o dillerin köklerinden türetilmiş olan eski sözcükleri anlama olanağı da kalmamıştır. Ziya Gökalp, bugün yaşasaydı, bize Arapça ve Farsça'dan yeni sözcükler almamızı öğütleyebilir miydi? O gün bile bu öğüt gereğince davranırken fesahatçileri kızdıracak kadar uydurmacılığa sapmıştır.

Ziya Gökalp, "Halk lisanında Türkçe müteradifi bulunan Arabî ve Farisî kelimeleri atmak, tamamiyle müteradif olmayıp, küçük bir nüansa malik olanları lisanımızda muhafaza etmek" der. Önce şu "Türkçede müteradifi olan Arapça, Farsça kelimeleri" ele alalım. Daha açık bir dille, "Türkçesi olduğu halde","Türkçesi dururken" bir de Arapçasını kim soktu bizim dilimize? Herhalde halkımız böyle istedi diyemeyiz. Halk "ağu" derken, bunu bırakıp da "zehir"e mi geçti? Yo... O zamanki ozanlar, yazarlar özendiler Arapça, Farsça sözcüklere, halk da yavaş yavaş alıştı onları kullanmaya. Es-

kiden olmuş bir işi, artık değişemez diye benimsemek, o durum artık değişmesin diye direnmek, her şeyden önce, yaşama aykırıdır. İslam uygarlığına geçtiğimiz sırada aydınlarımız, düşünürlerimiz, yazarlarımız, halka daha eski sözcüklerimizi, daha eski deyimlerimizi, savlarımızı unutturmuşlar; bunların yerine, bozulmuş Arapça, Farsça sözcüklerden deyimler geçmesine yol açmışlar. İslam uygarlığı içinde bir yasa dilinin Arapçadan, şiir dilinin Farsçadan aşılanması gerektiğini düşünmüşler. Bu bir tarihsel olaydır, ama bir tarihsel olaya nesnel olarak bakmak başka, onu bir olup bitti diye alıp değişme, yenileşme yollarını kapamaya kalkmak başkadır. Biz Arapça ile kurulu uydurma bir dilden, daha çok Türkçe ile kurulu uydurma bir dile geçmeye çalışıyoruz. İşte asıl anlatamadığımız bu.

Türkçeciliğe, "uydurmacılık" diyen ve bu düşüncelerini üniversitenin eşiğine gelmiş olan gençlere, punduna getirip aşılamaya kalkanların, gene Ziya Gökalp'e dayanarak, bugün konuşma dili ile yazı dili arasındaki ayrımı göstermeleri, yazı dilinin biz uydurmacılara özgü, konuşma dilininse halkın malı olduğunu söylemeleri büsbütün tutarsızlıktır. "Bakınız, halkımız, bunların yazdıkları gibi konuşmuyor" demekle kazanacaklarını sanıyorlar. Sanki Osmanlıca halkın konuştuğu dilden mi çıkmıştı?

Gerçi günümüzün bütün dilleri, halkın dilinden doğmuş; başka bir deyişle, Aydınlanma Çağı yazarları, halkla birleşmek, bilgiyi halka indirmek için, düşündüklerini onun dili ile anlatmışlardır. Yunus Emre de öyle yapmış. Bizim bütün güçlüğümüz, Yunus Emre ile aramıza giren o bizden önceki uydurma dilden geliyor. Ama konuşma dilinin yazı diline yol açması ne denli doğruysa, bunun tersi de o ölçüde doğrudur, yazı dili de zamanla konuşma dilini etkiler.

"Halkın konuşup anlaşması"ndan, çağımızın en yeni, en ince düşüncelerini, duygularını "konuşup anlaşma"yı mı anlıyoruz? Böyle ise, konuşma dili her zaman, her yerde yetersizdir. Bir toplumun düşünürleri, yazarları, o dille anlatamadıklarını, o dilden çıkardıkları ile, o dilden üretip türettikleri ile açıklama yolunu tutmuşlardır. Böylece o büyük dilleri de yazarları kurmuşlar, uydurarak kurmuşlar ve okullarında ulusun çocuklarına öğretmişlerdir. Yazı dilinin getirdikleri ile zenginleştikçe, yarınki konuşma dili de bugünkünden daha güçlü olacaktır elbet.

Bütün tartışma, "uydurma" sözcüğünün yerici anlamda kullanılmasından ve dilimize inanmayanların, artık öğretimi olmayan birtakım sözcükleri Türkçe saydırmak istemelerinden doğmaktadır. Bunun için de ikide bir Ziya Gökalp'i çıkarıyorlar karşımıza. Dil, Ziya Gökalp'in buyruğunu dinlemiyorsa, suç bizim mi?

(28.9.1973)

KADEM KADEM...

Çok yıl oluyor, bir gün Antakya çarşısında (kentin pazarı idi o gün) bir güzel görmüştüm, yakın köylerden birinden gelmiş olmalıydı; hiç unutmam, halk iki yana ayrıldı idi çarşıda, o da uzun ipek giysileri içinde ağır ağır, salına salına geçti gittiydi. Nailî'nin,

Kadem kadem gece teşrifi Nailî o mehin
Cihan cihan elem-i intizara değmez mi

beytini her okuyuşumda o güzelin çarşı ortasından yürüyüşünü düşünürüm; Nailî'nin betimlediği sevgili böyle yürürdü herhalde derim kendi kendime, acelesiz, ağır ağır. Fakat sevenin duyduğu bekleyiş acısına değer o adım adım yürüyüş.

Bizim divan ozanlarının, sevgili yüzünden çektiklerini bunca yüceltmeleri, övmeleri, giderek o acıyı sevmeleri, okuru şaşırtır önce, inandırıcı gelmez de ondan. Sevgiliye kavuşmak, doymak dururken, ayrılık acısını yüceltmek neye? Ama divan şiirinin ortak bir konusudur o; gerçi içtenliği yoktur, başka bir deyişle, o ozanlar gerçek bir sevgiye düşüp de başlarından geçeni yazıyor değillerdir, ama yazdıklarında yine de gerçeğin özü vardır.

Aşkın belâsı yoh deyuben aşka düşme var
Kim âşık oldu kim dedi aşkın belâsı yoh

Hangi âşık, doktora gidip de, kendisini aşktan kurtaracak bir ilaç ister? Öyle bir ilaç olsa satılmaz. "El çek ilâcımdan tabib..." dizesi de bunu anlatmak için söylenmiştir. Nesimî'nin,

Yarin gelür hemîşe cefası Nesimî'ye
Sen sanma kim Nesimî'ye yarin atâsı yoh

beyti de konuyu daha başka bir biçimde anlatıyor; ozan, sevgilisi yüzünden çektiği cefayı, sevgilinin bir armağanı saydığını söylüyor. Ama bence bu örneklerin en güzeli, Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin şu dizesidir :

Neler çeker bu gönül söylesem şikâyet olur

Gönlünün çektiğini söylemekten, "şikâyet" sanılır diye korkuyor.

Gerçekten de bütün sevgilerde, sevginin getirdiği acılara katlanma niteliği vardır. İçkiye düşkün bir arkadaşım, geçende, bu yüzden çektiklerini anlatıyordu Sabahları kalkamıyormuş yatağından, her yanı ağrıyormuş, iştahtan kesilmiş, elleri titriyormuş...

"E... karaciğer dayanmıyor, baş kaldırıyor artık," dedi.

Benim, "Kessen içkiyi ya da azaltsan," demem üzerine de hemen : "Yo... o kadar uzun boylu değil," diye karşılık verdi, "seviyorum içkiyi, ne yapsa razıyım, yakınıyorum sanma."

Ben de ona, Nailî'nin dizesini, bir sözcüğünü değiştirip onun durumuna uydurarak okudum :

Neler çeker bu ciğer söylesem şikâyet olur

Bir şarap düşkününe, "Şarap iyi hoş ama, sabaha karşı su içiriyor," demişler de, adam, "Sabaha karşı su içirmeyen şarabı ne yapayım ben!" diye şaşmış.

Sevda çekenin, sevgiliyi değil, sevgiliden gelecek acıyı yeğlemesi, rakı içenin halsizlikten, iştahsızlıktan, şarap içenin susuzluk yangınından hoşlanması, amaç ile aracın yer değiştirdiğini gösteren örneklerdir.

Cimrilerin paraya düşkünlüğünde, temiz, katıksız bir sevginin niteliklerini bulmuşumdur hep. Neden derseniz, cimriler paranın yalnızca acısını çekerler, sağlayacağı iyiliklere, mutluluklara boş verirler. Para kazanmayı amaç edinen kişi ile, cimri arasındaki ayrım burada olsa gerektir. Cimride aracın gücü, amacın değerini aşar. Balzac'ın cimrisi ölürken, baş ucuna gelen papazın göğsündeki haça sarılır. Düşünün, ölümü bile aşan bir sevgi! Plautus'un *Çömlek* adlı oyunundaki cimri, bir âşığın sevgilisini eve kapaması gibi, paralarını

toprağa gömer. Molière'in cimrisi, nerdeyse yardımına koşmamız gereken, dünyasından geçmiş bir acılıdır; çöllere düşmüş Mecnun gibi bağırır çağırır. Parasız pulsuz, acı çeken, çektiği acıdan mutluluk duyan kişilerdir cimriler.

Kumarbazlara bir bakın; uykusuz, bitkin, sabahlara değin oynarlar da, ertesi gün yine buluşurlar. Dostoyevski'nin *Kumarbaz* adlı romanı, bu tutkuyu en iyi anlatan bir yapıttır. Gerçi kazanmak tutkusu vardır kumarda, ama yıllarca oynamış da hiç kazanamamış olanların durumuna ne diyelim? Kumara düşkün bir arkadaşım, (Senin arkadaşların da ya içkiye, ya kumara düşkün diyeceksiniz, ne yapayım!) almış eline kalemi, geçen yılın hesabını yapmış, "Geçen yıl kaybetmişim," dedi. "Ondan önceki yıl?" diye sordum, "Önceki yıl da kaybettim," dedi, sonra düşündü ve "Ben hep kaybederim," diye ekledi. Sevgilinin çektirdiği acıyı sevmeye benzer bir bağlılık yok mu bunda?

Bir bakıma, kazanmayı sonu gelmez bir bekleyişle bekleme sevgisidir kumar; bekledikçe, kaybettikçe, üzüldükçe artar tadı. Evlerini kumarda yemiş olanları dinleyin, yitirdikleri şeyleri sayıp dökerken sizden aferin bekler gibidirler; onca saygıları vardır oyun uğrunda katlandıkları sıkıntılara. Kazananda ise o övünmeyi, o sevinmeyi bulamazsınız. İsa, "Yitiren kazanacaktır" demişti; gerçi kumarbazlar için söylenmiş değildi o söz, ama aşkta olsun, parada, içkide ya da kumarda olsun, yitiren kimsede, kutsal bir bağlılığın ve özgeçinin mutluluğu sezilir.

Yassıada mahkemesinde başkan, Demokrat Partili bir tanığa, "Uğraşınız nedir?" diye sormuştu da, adam, "Politikacılık," diye karşılık vermiş ve bu uğurda nelere katlandığını anlatmıştı. Sesi bugün gibi kulağımdadır, "Ben başka bir şeyden anlamam," diyordu, oradan oraya koşarmış, karşılama törenleri, siyasal toplantılarda söylevler, seçimlerde partisine oy kazandırmak için türlü çabalar... Ama başka bir şeyden anlamıyor. Demek politika tek başına, bağımsız bir iş, bir uğraştır. Öyle ise, katıksız durumunda ele alındığında, başka bir şeyden anlamayıp yalnız politikadan anlamak diye tanımlayabileceğimiz bu uğraşın konusu, "ulus sevgisi", "yurt sevgisi"dir diyeceksiniz, ulusunu, yurdunu herkesten daha çok seven politikacı olur. Öyle ise bu işe girenlerde de, konudan ayrı bir uğraş sevgisinin bulunabileceğini düşünmemiz gerekir, burada da amaçla araç yer değişti-

rebilir. Başka bir deyişle, âşığın, sevgilisini unutup çektiği acıyı sevmesine benzer bir tutku vardır politikada. Çünkü, kişinin, ulusunu, yurdunu sevmesi, ama başka hiçbir uğraşa yüz veremeyecek gibi sevmesi bunu gerekli kılıyor. Neden derseniz, acı çekmeden yaşamaya, sağlığını korumaya, çoluğunu çocuğunu geçindirmeye yöneliktir genellikle insanın çabası. Bütün bunlara boş veren bir davranış, hele bunca yaygın oldu mu, daha büyük mutlulukların varlığını gerektirir. Bunlar da olsa olsa, bu uğurda katlanılan acılarda, sıkıntılarda, yokluklarda gizlidir.

Yurdun gelür hemîşe cefası Nesimî'ye
Sen sanma kim Nesimî'ye yurdun atâsı yoh

Ya da,

Kadem kadem gece teşrifi Nailî o oy'un
Cihan cihan elem-i intizara değmez mi

(23.3.1973)

"ARTIK DEĞİŞMESİN"

Kimi aydınlar arasında, başlıktaki iki sözcükle özetlenebilecek bir tür tutuculuk bulunduğu üzerinde durmak istiyorum. Bunu, çeşitli alanlarda karşılaştığım örnekleriyle belirteyim.

Türkçenin özleşmesi diye adlandırdığımız akıma karşı duranlar, "Uydurma dil olmaz" savını sık sık öne sürerler. Bu savın şaşırtıcı niteliği, (bütün dillerdeki üreme-türeme yeteneğini yoksamaktan ya da bilmemekten gelen temelsizlik bir yana bırakılsa bile) dilimizin daha önce de böyle bir uydurmacılıktan geçtiği olgusunun görmezlikten gelinmesindedir. Çok yazıldı; Türkler İslam uygarlığına geçtikten sonra, dillerine o zamanki ortak uygarlığın iki dilinden, Arapçadan ve Farsçadan sözcükler almakla yetinmemişler, o dillerdeki köklerden yeni sözcükler de uydurmuşlardır. Bunun örnekleri sayılmayacak denli çoktur. Sözgelişi *tayyare*'yi biz Arapça kökten uydurduğumuz zaman, Araplar *el avion* diyorlardı. *Uçak* sözcüğünü *uç* kökünden ürettiğimizde niçin uydurma diyerek ayaklandıklarını anlamak kolay değildir. Ziya Gökalp, *dikkat* sözcüğünü uydurduğu zaman fesahatçiler ona karşı gelmişlerdi. Biz de onlara katılıp uydurmadır diyelim mi? Yoksa eski uydurma olduğu için dokunulmazlık mı tanıyalım ona? Servet-i Fünuncuların Fransızcadan çevirdikleri *nokta-i nazar* sözü uydurma olmuyor da, "bakımdan", "açıdan" sözleri neden uydurma oluyor?

Amacım, bilinen bir tartışmayı tazelemek değil; fakat bu gerçeği ortaya atınca aldığımız, "efendim, bir kez olmuş öyle bir dönem, artık yeniden uydurmanın gereği yok" yanıtındaki şaşırtıcı tutuculuğu belirtmektir. Bunu başka alanlarda da görüyoruz.

Bizim, minyatürden yağlıboya resme geçişimiz, düpedüz Batılı resim sanatına öykünmekle başlar. Şeker Ahmet Paşa'nın, Osman Hamdi Bey'in, Paris Güzel Sanatlar Okulu'nda Loui Boulanger, Léon Gérom gibi öğretmenlerden öğrenip dönüşlerinde yurdumuzda yerleştirdikleri, yüksek devlet okullarımızda da öğretilmeye baş-

lanan Batı deseni, bu geçişin başlangıcıdır. İkinci kuşak, izlenimci resmi getirdiğinde bu geçiş daha da pekişmiş oldu. Ama, D grubu diye anılan yenilikçilerin yapıtları ortaya çıkınca* ilk karşı komalar başladı. Hele "soyut" diye adlandırılan resim akımı boy gösterince, dilimizin özleşmesi karşısına dikilen o şaşırtıcı tutuculuk gene belirdi. Gérom'u, Boulanger'yi unutanlar, "İşte Batı öykünmeciliği!" diye başladılar, "bizim değil bu resim, kendi resmimize dönelim." Hangi kendi resmimiz? Siz, Şeker Ahmet Paşa'yı, Osman Hamdi'yi anımsatınca da, "O iş bir kez olmuş bitmiş, artık değiştirmeyelim," dediler.

Oysa, değiştirmeyelim dedikleri bu sanat anlayışı, alıştığımız bu Doğu benzeri resimler, gerçekte Batı'nın, tepki gösterdiği eski toplumsal koşullarından çıkma, yaşama olanağını yitirmiş dünya görüşlerinin ürünüydü. Çok yıl önce olup bitmiş bir olayı, neden baş tacı etmek zorunda olduğumuzu anlamak güçtür. Çünkü, bu davranışın şaşırtıcı yanı, ille de eski Batı anlayışında ve beğenisinde kalmamızın istenmesidir. Yaşlıca bir aydınımız bir gün bana, bütün sanat dallarında kendini gösteren şaşırtıcı yenilikleri anlayamadığını söylemişti. Ama ben ona, bu şaşırtıcı yenilikten önceki sanatı gerçekten bildiğine inanıp inanmadığını soramamıştım; hele bilimin çeşitli dallarındaki, o zamana değin yerleşmiş görüşleri allak bullak eden yeni verilerden sonra güzel sanatların koduğumuz yerde otlayamayacağını söylemiştim.

Başka bir örneğe geçelim; bizde roman ve tiyatro yazarlığı da Batı'ya öykünmekle başlamıştır. Tanzimat ve Servet-i Fünun yazarları, romanı Batı'dan, hem de Batı'nın kalıcı romancılarından değil de, çoğun ikinci sıra yazarlarından öğrenmişlerdir... Goncourt kardeşler, Feuillet, Dumas Fils gibi. Romantizmi yarım yamalak anladılar; o zamanki gerçekçilik akımı ise, bugün artık bir burjuva gerçekçiliği olarak adlandırılmaktadır. Oysa, roman sanatı çağımızda çok başka ve çok ilginç denemeler aşamasından geçmiştir, geçmektedir. Bu yeni deneyler ortada dururken, romancılarımızın yeni atılımlarını "öykünme" diye küçümseme eğilimi, onları ille Batı'nın eskimiş biçimleri ve anlayışları ile bağlı tutma çabasından başka nedir?

Buraya değin yazdıklarımdan, Batı'nın ille her yeni dönemine öykünmeyi salık verme anlamının çıkarılması yanlış olur diyeceğim, bunu önemle belirtmek istiyorum. Yoksa sanatlarımız ve düşünü-

müz hiçbir zaman özgünlüğe kavuşamaz. Bu da yaratıcılığın yerini, öykünmeciliğin almasından başka bir anlama gelmez. Ama bugüne değin ölmez yapıtlar bırakmış ve bırakmakta olan yazarların ayrıcasız tümü, başka ülkeler yazarlarından ve düşünürlerinden esinlenmişlerdir. Öyleyse nedir esinlenmenin ve özgünlüğün birliği?

Atatürk devrimi, Batı uygarlığına ve çağdaş düşünceye geçmemiz yolundaki atılımların vardığı kesin çizgidir. Bu çizgi bize artık-dünya çapında yaratıcılık olanağı vermelidir. Türk sanat ve düşün adamı da artık, kendi alanında bütün dünyaya yeni öneriler sunma düzeyinde olacaktır. Türkler şu ya da bu konuda ne düşünüyor, ne yapıyorlar diye merak edilecektir, edilmelidir. Bu ise, ancak dünya çizgisini aşmakla, o da dünya çizgisini bilmekle olur. "Artık değişmesin" düşüncesi bizi uzun süre bu özlemden yoksun bırakacaktır. Herakleitos, "Bir akarsuya iki kez girilemez" demişti, bizse o suyu durdurup bataklığa çevirmenin ardındayız. Dünya çapında yaratıcılık düzeyine eren Türk sanatçısı ve düşünürü, artık sadece Batı kaynaklarından değil, tıpkı Batılı sanatçı ve düşünür gibi, bütün dünya kaynaklarından esinlenecektir. Konu, sorunlara yeni açılar getirmek, insanlığa yeni önerilerde bulunmaktır.

Yurt yönetiminden, şu ya da bu konuda, sık sık yakınıyoruz; geri kaldığımızı söylüyor, buna üzülüyoruz. Ama bu yakınmamızın, bu üzüntümüzün nedeni de, gene o "artık değişmesin" tutumudur. Çünkü, yurt yönetiminde tutulan yolu beğenenler, bundan diyelim iki yüzyıl önce Batı'da gerçekleştirilmiş bir siyasal, sosyal tutumu, demek burjuva yönetim biçimini, "artık burada duralım" diye savunuyorlar. Bizse onlara, eski Batı'nın değerden düşmüş toplum ve yönetim biçimini, o biçimin bunalımlarını gerçekten bildiklerine inanıp inanmadıklarını soramıyor, hele bilimin çeşitli dallarındaki, bütün görüşleri allak bullak eden yeni verilerden sonra, artık değişmesini istemedikleri yapısal niteliklerin donup kalamayacağını anlatamıyoruz.

Yeni Anayasamız için "lükstür" diyenlerin mantığı da bu değil mi?

(24.11.1972)

(*) Bunlarda yerlileşme eğilimi gittikçe güçlenir.

DOĞRU-YANLIŞ

"Ah bir masal anlatan çıksa da dinlesek" diye yazmıştı yıllar önce Ataç. Masal kıtlığına kıran mı girmişti de böyle bir özlemini dile getiriyordu? Öyle gibi... "Yarar"dan başka amaç gütmeyen birtakım ahlakçılar, eğitimciler, yazarlar, kurnazlık edip masal biçiminde düzenledikleri yüksek derslerle ortalığı öylesine kasıp kavurmuşlardı ki, Ataç masal diye öne sürülen bu ahlak derslerinin hiç kimseye masal tadı vermediğini, niye ders ile masalı karıştırıp ikisinin de rahatını kaçırdıklarını düşünerek yazmıştı o yazısını. Bilirsiniz, en başta çocuklar iterler o türlü kandırmaca öğretici uyduruları, "Başka, başka?" diye sorarlar masal anlatana, "Sen o dersleri kendine sakla da, bana katıksız bir masal anlat!" demek isterler. Hiç şaşmaz masalın kalpı ile aslını birbirinden ayırmakta çocuk sağduyusu. Gerçekten de masal katıksız bir uyduru olmalıdır, öyledir de, ama çocuğa da, masala da acımayanların elinde bir öğretim olur çıkar o.

Benim de bugünlerde ona benzer bir özlemim var; düşünceleri daha çok politika oyalıyor, ya da her işin doğrusunu bilim söyler diye kafaları aşırı bir ciddilik sarmış ondan mı bilemeyeceğim, her halde bu ikisinden birinin ya da ikisinin de verdiği bıkkınlıktan olacak, "Ah edebiyat üstüne bir yazı çıksa da okusam," diyorum kendi kendime. "Politikadan, bilim merakından edebiyata ne?" diyeceksiniz. Bunca yıldır edebiyat içindeyim, biraz bilirim, tıpkı masal gibi küçümsenir o da arada bir, ona bilimsel bir giysi giydirmek çabaları tutar ortalığı; gerçi edebiyat dergileri gene edebiyat yazıları ile dolar taşar ama o yazıların çoğunda artık konunun edebiyat olduğu anlaşılamaz, bir yığın felsefi, bilimsel sözcük dikilir karşınıza, edebiyat bir bahane olur çıkar.

Son günlerde, Ahmet Hamdi Tanpınar üstüne bir tartışma koptu dergilerimizde. Tanpınar'ın *Huzur* adlı romanındaki kişilerden biri ya da ikisi, Türkiye'nin toplumsal, ekonomik durumu ve kalkınma yolları ile ilgili birtakım sözler etmiş, örneğin "Osmanlı'da ölen

ya da öldürülen devlet adamlarının mallarına el koyma usulü yüzünden servet bir türlü toplanamıyordu." ya da, "Milletimizin içinde kendisini gerçekleştirecek büyük, planlı bir iş hayatını açmak zorundadır.", "İstanbul ve vatanın her köşesi bir istihsal programı istiyor.", "Hiçbir şey kendi alınteri kadar insanı mutlu edemez." gibi. Kitabı inceleyen (bizde nedense romanlar inceleniyor, sadece okunmuyor), Sayın Selahattin Hilav, bu sözlerin üzerinde durarak, Tanpınar'ın "Bilimsel dünya görüşüne yaklaştığını" öne sürer. Bunun üzerine Sayın Hilmi Yavuz da, Hilav'ın, Tanpınar'ı böylece, "üstyapı ile ilgili kültür ikiliği sorunlarının altında maddi koşulların ve üretimin yattığını sezen bir toplumcu yazar" olarak değerlendirdiğini söyleyerek bu görüşe karşı çıkar. Çünkü, Tanpınar'da böyle bir özellik yoktur. Bunun üzerine tartışma açılır, Althusser tarafından yeniden formülleştirilen yapısal ikilik, ideoloji-bilim ikiliği, Alman ideolojisi, maddeci bilimsel felsefenin sağlam kaynakları, yapısalcı yorum, *Pour Marx* adlı kitaptan bir tümce üzerine yorum, Hegelci ya da Marksist diyalektiğin bütünsellik kavramı, aşma sorunu, epistemolojik kesinti, olumsuzlamanın olumsuzlanması, sentez kavramı, Goldmann'a göre Marksizme soğulmuş dört unsurdan sonuncusu gibi konular ortaya dökülür.

Ben bu konuları severim, ilgi ile, yararlanarak okudum. Ama tartışmacılar bağışlasınlar, bu ilginç konuları Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur* romanındaki kişilerden biri, "Ülkemizde planlı bir iş hayatı açmalı" dedi diye (bu kadarcık bir sözden) işlemeye kalkacaklarına, doğrudan doğruya ele alsalardı olmaz mıydı diye düşünmekten kendimi alamadım. Roman kişilerini, romancı ile özdeşlemek olanağını veren romanlar vardır belki (ben sevmem ya öylesini), belki *Huzur* da bunlardan biridir, ama bence bir eleştirmen elinden geldiğince bu yöntemden kaçınmalıdır. Yoksa bir romandaki bütün kişilerin düşüncelerinden romancının sorumlu tutulması gibi, bizi romanın edebiyat değerinin dışına itecek bir durumla karşılaşmak kaçınılmaz olur. Bakarsınız biri de çıkar, *Huzur*'da tam tersi düşünceler buluverir. Romanlarımdan birindeki bir genç kız, "Babamla da yatabilmeliyim" dediği için, bir milletvekili Millet Meclisi'nde benim aleyhimde konuşmuştu. Ne olur o zaman, romancı, bütün kişilerini kendininkine benzer bir dünya görüşü yönünde konuşturmakla, romanı bir savunu, kendi düşüncelerinin, sağtöre anlayışları-

nın bir tanıtı durumuna getirmeye kalkar. Öyle olunca da roman, roman kişilerinin yaşam içindeki eylemleri olmaktan çıkar, sadece bir kişinin, romancının öyküsü olur.

Oysa biliyoruz ki, dünya edebiyatına baş yapıtlar bırakmış olan birtakım büyük romancıların toplumsal, siyasal görüşleri, bugün o romanların değerini ne azaltıyor, ne çoğaltıyor. Sözgelişi, kralcıydı diye Balzac'ın romanlarını, sosyalizme karşı idi diye Dostoyevski'nin romanlarını gericilikle nitelemek olacak işlerden değildir. Dahası, Shakespeare'in oyunlarındaki kişiler arasında öylesine çatışmalı konuşmalar vardır ki, insan hangisine hak vereceğini şaşırır. Sofokles'i, yaşadığı çağın toplumsal ve dinsel inançları ile ölçmeye kalkmak da, bugünün "bilimsel dünya görüşüne" vurmak da, onun hâlâ yeni ve canlı kalan yanını açıklamasız bırakır. Sanatın büyüsü başka yerlerde aranmalıdır. Örnekleri sürdürmekte yarar görmüyorum. Şuncasını söyleyeyim; Tanpınar, kişilerine o sözleri söyletmeseydi (olur a, söyletmez söyletmez; nitekim, Sayın Hilav, onun "bilimsel dünya görüşüne yaklaştığını" şiirlerinden çıkaramadığını söylüyor) roman ne olacaktı? Asıl sorun budur.

Bir edebiyat yapıtına, bizim doğru bellediğimiz felsefi ve bilimsel açıları uygulayarak sonuç almaya kalkmak, sadece roman kişileri ile romancıyı boş yere karıştırmakla kalmaz, genellikle sanat yapıtlarının "doğru-yanlış" ölçüsüne vurulması gerektiği anlamına gelir ki, sanatın varlık nedenini ortadan kaldırmakla birdir bu. Birkaç yıl önce bir eleştirmecimiz, incelediği bir romanın yanlış bittiğini yazmıştı; geçmiş gün, galiba romanın sonunda kahraman ölüyormuş da, eleştirmen, "ölmemesi lazım" diyordu. Başka bir eleştirmen arkadaşıma da sordum, "Sence doğru roman, yanlış roman olur mu?" diye, "Olur," dedi. O günden beri düşünüyorum, acaba *İlyada* doğru mu, yanlış mı?

Oysa yaşam (ve doğa), bizim dizgelerimiz, öğretilerimiz denli tutarlı değildir, doğru-yanlış ölçülerimizi aşan bir niteliktedir; yoksa bütün sanatçıların, kurdukları yapıtları bir de bilim adamlarına inceletmeleri gerekirdi. Hem sonra, ölümsüz doğru-yanlış ölçülerini nereden bulup çıkarabiliriz? Huxley, doğanın akıl dışı olduğunu anlattığı bir kitabında, *Karamazof Kardeşler* romanı için, "Bu roman öylesine tutarsızlıklarla doludur ki, onu doğadan ayıramazsınız" diyordu. Bildiğimiz gibi, Tolstoy'u "bilimsel dünya görüşünü anlama-

makla" suçlayan Lenin, onun romanları için, "Ölümsüz başyapıtlardır" demişti.

Paul Eluard'ın bir şiirinde şöyle bir dize vardı :

La terre est une orange bleu

Mavi bir portakal olduğunu Eluard'dan duyduktan sonra dünyamızı daha güzel bulmuştum. Fakat, Aragon kalktı, bakın ne dedi ve sevincimi yarıda bıraktı : Portakal hamken mavi olurmuş, demek bu dize doğruymuş. Oysa, bu dizenin doğru olup olmadığını araştırmak benim aklımın ucundan geçmemişti.

(17.8.1973)

BİR YALNIZ ADAM

Ne sessiz geçti "Varlık" dergisinin kırkıncı yıldönümü! Oysa kırk yıl, aşağı yukarı, iki kuşak demektir ve ülkemizin okur-yazar, edebiyatla ilgili iki kuşağının yaşantısında "Varlık" dergisi önemli bir yer tutar. Kırk yılın ozanları, yazarları, "Varlık" olmasaydı elbette yapıtlarını yayımlayacak başka dergiler bulacaklardı; nitekim, bu sürem içinde irili ufaklı birçok dergi çıktı, battı. Ne var ki, şimdi onların birçoğunu anımsamıyoruz bile, yitmiş belleğimizden, kimin şiiri, kimin öyküsü yayımlanmıştı, düşünsek de bulamayız. Ama sürekli bir dergi, arkasında bıraktığı sayıların toplamından artık bir değer taşır; insan yaşı gibidir bir derginin yaşı, öylesine bir birikim, bir nitelik oluşturur, tarih kurar.

"Varlık" dergisinin kırkıncı yılının böylesine sessiz geçmesinin nedeni, bence onun başarısında aranmalıdır. Çünkü, bir edebiyat dergisinin kırk yıl yaşamasını olağan karşılayabilmek için böyle bir deneyi yaşamamız gerekliydi. Biz bu deneyi, ne ondan önce, ne ondan sonra, fakat onunla yaşadık. Gerçi, edebiyatımızda bir döneme adını vermiş, onun ardından gelen başka bir topluluğa yayın aracı olmuş "Servet-i Fünun" dergisi burada konumuza karışabilir, bize dergi geleneğimizin daha eskilere uzandığını anımsatabilir. Ne var ki, "Servet-i Fünun" yalnızca bir edebiyat dergisi değildi, baskı sayısı 500 ile 1000 arasında kalmıştır, hiçbir zaman Anadolu'ya yayılmamış, hep dar bir çevrede kalmış ve asıl önemlisi yaşam gücünü hep sahibi dışından almıştır. Başka bir deyişle, "Servet-i Fünun" demek hiç de Ahmet İhsan demek değildir. Oysa tek bir kişinin çabası ile, bir ozan, bir yazar eliyle kırk yıl dirençle çıkarılmış olan "Varlık"tan Yaşar Nabi Nayır adını ayrı görmek olanaksızdır. Yaşar Nabi Nayır, ortaya koyduğu bu inanılmaz örnekle, kendisinden sonra gelenleri cesaretlendirmiş, ozanlara, yazarlara kendi yayım araçlarını kurabileceklerinin güvencesi olmuştur.

Düşüncemi daha da açıklayayım; ben kırkıncı yaşını bitiren "Varlık" dergisi ve (ikinci baskılar dışında) 1.000 kitabı bulan Varlık yayınları olayının arkasında duranı, Yaşar Nabi Nayır'ı asıl ilgiye, meraka, tanımaya, tanımlamaya ve açıklamaya değer buluyorum. Bir adam, yalnız başına, çok az bir para ile, bunca olumsuz koşullar, çeşitli sakıncalar ve hiç de güven verici olmayan değişik siyasal durumlar içinde edebiyat dergiciliğine ve edebiyat yapıtları yayımcılığına atılabiliyor... Nedir onu bu girişimde gözüpekliğe iten güç? Nedir onun direnmesini sağlayan umut? Nedir onu bu işten vazgeçirtmeyen sabrın tılsımı?

Kalkıp gittim dostum Yaşar Nabi Nayır'ı kutlamaya. Oturup uzun uzun "Varlık"la ilgili anılarımızı tazeledik. Ben ilk şiirimi 1936'da "Varlık" dergisinde yayımlamıştım. O zaman "Varlık" çıkalı üç yıl olmuştu. Sonra üç arkadaş, şiirlerimizi Yaşar Nabi'nin bize ayırdığı sayfalarda topluca yayımladık uzun bir sürem. Ben ayrıca, ama aradan kaç yıl geçtikten sonra, "Varlık"ta her ay dergiler, kitaplar diye bir sayfa da yürüttüm. Cahit Sıtkı Tarancı'yı, Ahmet Muhip Dıranas'ı şiirleriyle ilk o dergide tanımıştım. Sonra o dergide yazanlar arasında dostluklar, süren arkadaşlıklar kuruldu.

Ben, Yaşar Nabi Nayır'ı, Ankara'da, "Hâkimiyet-i Milliye" gazetesinde çalışırken tanımıştım. Bir yandan "Varlık" dergisini çıkarırken, geçimini gazetecilikle yürütmeye bakıyordu. Çünkü, dergi ona gelir sağlamak şöyle dursun, ondan esirgemezlik istiyordu. "Varlık" adını Yaşar Nabi Nayır bulmuştur. İlk sayıdaki "Niçin Çıkıyoruz" başlıklı yazıda, yetişmiş edebiyat kuşağının varlığını ortaya koymak nedeni açıklanıyor. Bu işte ona destekleyici olan Nahit Sırrı Örik, abone bulmakta yardımcı olmuştur. Aralarındaki işbirliği, iki üç yıl içinde sona erer. İlk sayıdan başlayarak, sayfa düzeni, baskı ve düzeltme işlerini tek başına Yaşar Nabi Nayır yürütmüştür.

Sonra Milli Eğitim Bakanlığı Yayım Müdürlüğü'nde yan yana odalarda çalıştık onunla. Ne coşkulu, ne devinimli günlerdi! Klasiklerin çevirileri yapılıyor, basılıyor, "Tercüme" dergisi çıkarılıyor, "Sanat" dergisi yayımlanıyor, Köy Enstitülerinin türküsü bütün yurdu sarmış... Tercüme Bürosu'nun işleri yanında "Varlık"ı bir an bile savsamayan Nayır'ı, ne zaman kapısını açsam, işe dalmış görürdüm. Sonra orada çalışanlar, tümümüz dağıldık. Sirer bakan olmuştu. Yaşar Nabi, Ankara'daki evini satıp eline geçen para ile İstan-

bul'da yayımcılığa başlamak üzere işinden ayrıldı. Gözümün önündedir, Ahmet Halit Kitabevi'nin karşısındaki bürosunda, öğle yemeğini evden getirdiği sefertasından yiyerek, arasız sabahtan akşama dek başını kaldırmadan uğraşırdı. İnsanı şaşırtan düzenliliği, kesiksiz ve sakin çalışması, bunalımsız ve sabırlı tutumu, oldum olası dikkatimi çek-miştir. Ama 1933'teki okuma-yazma düzeyinde dergi çıkarmak, 1946'da hiçbir dağıtım örgütüne dayanmadan yalnızca şiir, roman, öykü basarak yayımcılığa başlamak, o erdemleri de aşan nitelikleri gerektirirdi. Dostumu ziyarete gittiğim gün sordum bunu kendisine; "Sabırlı ve dayanıklıyım," dedi.

Konumuzun önemli bir yerine geliyoruz. Kitapçılığa başlarken, başkalarının öğütlerine pek aldırmamış Nayır, kendisi deneyerek bir kanı edinmek istemiş bu işin niteliği üstüne. Unutmayalım ki, edebiyattan gelen başka bir yayımcı yoktu o zaman. "Gerçi satıcılara sorarak hangi kitapların satılıp, hangilerinin satılmayacağını öğrenebilirdim," dedi Yaşar Nabi, "Ama onların düşünceleri ile yetinseydim, yapmak istediklerimi yapamazdım. Sözgelişi, onlar bana, sakın şiir kitabı basma, demişlerdi. Anadolu bayileri benden, Mükerrem Kâmil Su'nun, Muazzez Tahsin Berkant'ın, Esat Mahmut Karakurt'un romanlarını istiyorlardı. Oysa ben, tuttum, Cahit Sıtkı Tarancı'nın *Otuz Beş Yaş* adlı şiir kitabını bastım. Bir yılda 3.000 satıldı. Büyük, beklenmeyen bir başarı oldu. Sonra İsviçreli Robinson, İstrati çevirileri ve çeşitli antolojiler bunu izledi. Bunlar o zaman yenilik sayılan işlerdi." Oysa, Bab-ı Âli kitapçıları, yakında sermayeyi kediye yükleyecek diye bıyık altından gülüyorlardı Yaşar Nabi'ye.

"Varlık" dergisinin ilk üç sayısı 1.500 üzerinden basılmıştır, sonra bu sayı 1.000'e, 800'e değin iniyor. Bu süre içinde giderini bile karşılamamaktadır. Yaşar Nabi Nayır, bu yüzden, 1946'ya değin telif hakkı ödeyemez. Fakat, şaşırtıcı bir olay, 1946'dan sonra sürekli bir artış başlıyor derginin satışında. Sürüp giden bu artış 1954'te 9.000'i buluyor. O yıllarda eğitim çabalarının genişlemesi, Köy Enstitülerinin açılması, klasiklerin çevrilmesi yolu ile gerçek edebiyatın halka duyurulması, okur-yazarlığın artması gibi nedenlerin bunda büyük payı olmuştur. (Ne vardı sanki bu halkı, bu gençliği uyandıracak!) "Varlık"ın en sağlam okur kitlesi öğretmenler ve öğrencilerdi. Yine de öyledir.

Ancak garip olanı şu ki, Varlık dergisi hiçbir zaman kâra geçmemiştir. Satış artmasından gelen para, telif haklarına ayrılmış çünkü. İşte bunca yıllık uğraşın sonundaki kesin hesap. "Evinizi sattığınız zaman neye güvendiniz?" diye sordum Yaşar Nabi'ye; "Bir heves!" diye yanıtladı sorumu. İşte maddi bakımdan, edebiyat bakımından, arkadaşlık ilişkileri (bir edebiyat dergisinin başında bulunmanın bu konuda insana vereceği sıkıntılar, üzüntüler sayısızdır) bakımından ve önceden kestirilemeyecek politik sakıncalar açısından bunca üzücü bir uğraşı tek başına yürüten Yaşar Nabi Nayır'a, onun için hep "bir yalnız adam" diye bakmışımdır.

Yaşar Nabi, bir kültür işi olarak kitap ve dergi işine, bu alanın ticaret erbabı dışından gelmiş, ozan ve yazar olarak gelmiş, çok az bir para ile gelmiş ve tek başına çalışarak iki kolda da başarıya ermiş ilk girişimcidir. Oysa öteki, ticaret ve sanayi kolundaki girişimciler devletten koruma ve yardım görmeden hiçbir işe girişmezler.

Yaşar Nabi Nayır'a ve "Varlık"a uzun ömür dilerim.

(13.7.1973)

BOĞAZİÇİ VE DOĞA

"Boğaz Köprüsü, Boğaz'ın güzelliğini bozdu mu, bozmadı mı?" sorusunu, son günlerde çok kişiden duyuyorum. Arkadaşlarımdan biri bununla da yetinmedi, "Bir türlü anlaşılamadı," sözünü de ekledi; "Bu yüzden Boğaz'ın güzelliği bozuldu mu, bozulmadı mı, bir türlü anlaşılamadı," dedi. Bunun gibi, "Demokrasi tuttu mu, tutmadı mı, anlayamadık daha," diye konuşanlar da var. Boğaz'ın güzelliği, bedenimizdeki şeker gibi bir şey değil ki, kanını götürüp saydırasın da anlayasın. İşte, karşında duruyor ikisi de, bak söyle düşünceni, değil mi ya? Hayır, bunun ille kuramsal bir sorun olarak ortaya atılması, herkesin şu ya da bu yanı tutarak tartışmaya katılması gerek ki, çarpışan düşüncelerden çıkaralım köprünün Boğaz güzelliğini bozup bozmadığını. Hani, Gogol'ün *Tiyatrodan Çıkış* adlı komedyasında, "Oyunu nasıl buldunuz?" sorusuna karşı, kişilerden birinin, "Eleştirmenler yazmadan belli olmaz," demesi gibi.

Oysa bizim Boğaz'ın güzelliği dediğimiz şey, gerçekte bir doğa parçasının saltık güzelliği midir? Yo... Boğaziçi üstüne bilinen en eski masallardan birinde, Argos gemisi masalında, "altın postu" aramaya giden Argonotların buradan geçerlerken ödleri patlamış diye anlatılır. Onlar, hele Kavaklar arasını, ikide bir gemileri, gemicileri kapan yırtıcı bir hayvan ağzı gibi görmüşler. Çünkü, eski çağda doğayı, pek de haksız olmayarak, kendileri gibi canlı sayarlardı insanlar, elbet bununla da kalmaz, onda tanrıların türlü muzipliklerini bulurlardı; bu yüzden de korkarlardı ondan. Bugün bize koyu yeşilliği, neredeyse her parçası şuradan buradan güneşin küçük de olsa bir ışınını alabilen çeşitli bitkileri ve kendi başına anlaşılmaz bir dil konuşur izlenimi bırakan yumuşak hışırtısı ile ferahlatıcı bir orman, bir koru, o insanlar için tanrı Pan'ın her an bir yerden çıkıvereceği bir korku kaynağı idi. Doğayı sevmek öyle kolay olmamıştır insanoğlu için, doğanın uysallaştırılması, evcilleştirilmesi ve bu yoldan sevilmeye başlanması için aradan uzun dönemler geçmiştir. Başka bir deyişle, in-

sanlar yaratmışlardır doğayı, ona güzelliğini, dinlendiriciliğini, sevecenliğini vermişlerdir. Hiç kuşkusuz, bu çabanın başında edebiyat, resim ve mimarlık gelir. Doğayı seven edebiyat ve doğayı severek bezeyen mimarlık ise, insanoğlunun çok sonraları gerçekleşen büyük birer başarısıdır. Demek bir doğa parçasının güzelliği, insanların katkısından başka bir şey değildir. Siz onu bir de insansız düşünün, kaçacak yer ararsınız.

Bu bakımdan, köprünün boğaz güzelliğini bozup bozmadığı sorunu, ancak insanoğlunun Boğaz'da eskiden yaratmış olduğu güzellikle bu yeni mimarlık yapıtı arasındaki uyuşma ya da uyuşmazlık biçiminde ele alınmakla bir anlam kazanabilir. Öyleyse konuya bir de o yandan bakalım. Neydi Boğaziçi'nde yaratılan güzelliğin niteliği?

Bizim Boğaziçi âşığı ozanlarımız, yazarlarımız, onun bir Osmanlı yaratıcılığı olduğunda birleşiktirler. Rahmetli Abdülhak Şinasi Hisar, bu konuda şöyle yazmıştı :

"Bizans'ın bin küsur yıllık tarihinde Boğaziçi topraklarının bayındır zamanları da olmuştu. Fakat bu imparatorluğun sonlarında ancak yıkık kiliseler, tenha manastırlar, kimsesiz ayazmalar, yoksul balıkçı köyleri çeşidinden birtakım boş yıkıntılar kalmıştı. Yeditepe şehrinin bütün ahalisi ve askerleri, o zamanki en abartmalı iddialara göre bile, Fatih'in, İstanbul'u muhasara eden ordusundan azdı. Bizans şehri ahalisi bunca azalmışken, Boğaziçi nüfusundan söz edilemezdi. Kısacası, Bizans İmparatorluğu zamanında, sonradan kazandığı, bugün tarihteki anlamı ile bir Boğaziçi yoktu. Bu Boğaziçi denilebilir ki, halis bir Türk eseridir..."

Fakat bu "Türk eseri"nden günümüze ne kalmıştır? Gerçekte eski sarayları, altındaki kayıkhaneleri ile yalıları, yaşlı ağaçların gölgelediği sessiz çeşmeleri, renkli köşkleri, küçük evleri, durgun havuzları, bağları, bahçeleri, gezinti yerleri, boyalı sandalları, dinlendirici kahveleri, yersel eğlenceleri ile bu "Türk eseri" bugün bir anıdan başka bir şey değildir. Eski Boğaziçi, bizlere edebiyatımızdan, dedelerimizin anlattıklarından ve bugün ancak birkaç kalıntısını görebildiğimiz eski mimarlığımızdan oluşmuş bir düşünce olmaktan ileri gidemez.

Gerçi onu yozlaşan beğenimizle, ya da çağımıza uygun yeni bir beğeni yaratamadığımızdan ötürü kıyasıya bozmadık değil, ama zaman hangi yapıtı bütün yaşamı ile ölümsüzlüğe eriştirmiştir ki?

Bunu Yahya Kemal şöyle anlatıyor :

"Eski İstanbul'un güzel semtlerini yaratan Türklük, Doğu uygarlığı içinde yaşıyordu; o zaman o uygarlığın manevî havası ile ahlâk ve muaşeret kuralları ile, hayat koşulları ile onları yaratmıştı; şimdi Batı uygarlığının havası ve onun kuralları, hayat koşulları içinde yaşıyor, ona göre konut, semt ve kent yaratmak zorundadır. Türklük, ulusal bilincine sahip olursa, hayat ve varlık görünüşü, eskisinden başka üslûpta, fakat yine güzel olabilir. Atalar, Boğaziçi'nde yalıyı ve kayığı icat etmişlerdi. O yaşayışta zaman yavaş geçiyordu. Zengin yalı sahiplerinin gelirleri ya Anadolu ve Rumeli çiftliklerinden, ya İstanbul'daki mülklerinden, yahut da devlet hazinesinin verdiği maaşlardandı. Orta halli ve yoksul halkın maişeti ise daha basit yollardan, bahçıvanlıktan, balıkçılığa, kayıkçılığa kadar işlerdendi. Zamanla, hep bildiğimiz nedenlerle, bu kaynakların çoğu kurudu. Bu yüzden Boğaziçi de eski parlaklığını yitirdi... Bugün otomobil ve otobüs devrinde yaşıyoruz; hayatını şehirde kazanan bir yurttaş, Boğaz'ın bir tepesindeki evine, en kolay araçla, en kısa zamanda gitmek ister... Gelecek devirlerde yaratacağımız İstanbul'da olduğu kadar güzel olur."

İnsanoğlu durup dinlenmeden katılacaktır doğaya, katılmalıdır; onu hep yeni baştan kurmalıdır; doğanın güzelliğini, onun başıboş bırakılmasında, kendi kendisi olarak kalmasında aramak, bırakın yanlış bir tutum olmasını, elimizde değildir. En yabanıl görünüleri sevmemizde bile, bizim doğaya yabanıl bir anlam katma gibi bir davranışımız egemen olur. Doğa sevgisini yücelten Batı'da romantikler olmuştur; J. J. Rousseau, İsviçre'den Fransa'daki bir dostuna yazdığı bir mektupta, "Burada romantik göller var," diyor. Sonra o göller, sanki doğal biçimlerinde imişlercesine, yapay kayalar arasında, yırtıcı hayvanları ve onların avları ile, saray bahçelerine değin getirilmiştir.

Doğa bizim gereksemelerimizin ve ona dayanan beğenilerimizin biçimidir. Bugünkü Boğaziçi'nin biçiminde de, yeni egemen katların beğenisi sorumlu tutulacaktır.

Bu konuyu, yapımı sona ermiş olan köprünün değil, bir "köprünün Boğaz güzelliğini bozup bozmadığı" sorununa takılanlar için açtım. Gerçekte, böyle bir sorunun, bugünkü köprü ele alınarak ortaya atıldığını ise şimdiye değin duymadım.

(3.8.1973)

TARİHTEN ÖNCE VARDIK...

30 Ağustos Zafer Bayramı ile birlikte 1071 Malazgirt Savaşı'nın yıldönümü de kutlandı. Önümüzdeki pazar günü Söğüt'te Ertuğrul Gazi'yi anma günü düzenlenecek, aradan 692 yıl geçmiş. Bulunmak, görmek istediğim bu anma günü için düzenleyiciler bana da bir çağrı yollamak nezaketini göstermişler, yazık ki, işlerimden ötürü gidemeyeceğim. Bizim yörüklerin özellikle Ertuğrul Gazi için besledikleri saygıyı çok ilginç bulduğumu söyledikten sonra konuma gireyim.

Ulusça andığımız tarihsel günlerimiz hiç de az değil; geçmişi bu topraklarda 900 yılı aşan siyasal olayların ve o olayları yaratan ulu kişilerin yıldönümlerini kutluyoruz. Bu sürem, ulus olma sürecini yaşayan bir toplum için, bir ulusal karakter, bir ulusal kültür yaratma işinde gerekli olanak ve kaynakları kapsayacak yeterliktedir. Ama kimi yurttaşlarımız bununla yetinmiyorlar, tarihimiz daha eski olsun istiyorlar, atalarımızı Çin seddini aşan savaşçılar arasında bulmaktan hoşlanıyorlar, demek elden geldiğince uzun ve eski bir tarihimiz olsun diye düşünüyorlar.

Tarihe düşkün bir görünüşümüz var. Yurdumuzda basılan tarih dergileri, ansiklopedileri, tarihle ilgili kitaplar böyle bir görünüşe hak verdirir gibidir; ama ben yine de söyleyemem tarihsever bir ulus, bilemediniz kendi tarihine düşkün bir ulus olduğumuzu. Geçende Türk karikatürü ve mizahı üzerinde, yeni basılmış bir kitabın önsözünü okuyordum; "Aydede" mizalı dergisine ilişkin bilgi verilirken, Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu başkaldırısına karşı gelen Refik Halit Karay'ın zafer kazanıldıktan sonra Yüzelliliklerle birlikte Malta'ya sürüldüğü yazılıyordu bu önsözde. Neresini düzeltecek-siniz... Yüzellilikler diye anılan kişiler, sürgün cezasına değil, gıyapta ölüm cezasına çarptırılmışlardı; Malta, Ankara hükümetinin değil, İngilizlerin sürgün yeri olarak kullandıkları bir adaydı, oraya Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk yurtseverlerini sürmüşlerdi İngilizler.

Sonra da kimi gençler, "Bize tarihimiz yanlış anlatıldı, resmi ideoloji ile koşullandırıldık" diye dert yanıyorlar. Düşünün ki, bu yanlış, çok yakın bir geçmişteki bir olayla ilişkilidir. Ya Malazgirt üzerine açılsa, acaba kaçımız yanlışsız konuşabiliriz? Ertuğrul Gazi'nin yaşamı üstüne, işe yarar hiçbir belge yok elimizde, türbesinden başka. Hele onun babası, dedesi üstüne, doğru olarak hiçbir şey bilmiyoruz... E, biz bu durumda nasıl olur da Çin seddine değin uzanırız, anlaşılacak şey değildir.

Bu bakımdan, önemli tarihsel olaylarımız üstüne yazılan ve basılan kitaplar da bence yeterli değildir hiç. Üstelik bu gibi konular sadece bilim dünyası için, üniversiteler için değil, daha genç öğrenciler ve halk için de yazılmalı, basılmalı. Çünkü, bilimsel kitapların görünüşünden, iyi niyetli alçak gönüllü okur korkabilir; sonra o hiç de zorunlu değildir bir tarihsel olayı bütün belgeleri ve ayrıntıları ile öğrenmeye. Nedir onun için önemli olan? Biz nereden gelmişiz, nereye gidiyoruz? İşte bu... Ve hepimiz için, "Biz kimiz?", "Türk diye kime derler?", "Türk nasıl bir insandır?".

Başka bir deyişle, bizim ulusumuz, Türk Ulusu dediğimiz bu toplum nasıl oluştu, hangi olaylar, hangi geniş çaplı değişmeler, hangi düşünce ve inanışlar etkiledi onun oluşumunu? Ne gibi evrelerden geçti onun biçim alışı? Uygar bir toplum, bu sorunun yanıtını açık seçik olarak verebilmelidir. Başka bir deyişle, bizim ulus olabilmemiz, bu sorunun yanıtını aramamıza bağlıdır.

Bizse daha çok nereden gelmiş olduğumuz üzerinde dururuz. Bu alanda bugüne değin ortaya atılmış olan başlıca düşüncelere göz gezdirmekte yarar umarım.

Ulusça Orta Asya'dan gelmiş olduğumuzu ileri süren düşüncenin, bence anlaşılmaz, ya da tartışmalı kalan yanı, ulus olgusunu tarihsel bir süreç saymaması, onun zamanını, oluşumunu hiç dile getirmemesi, kısacası Türk ulusunu tarih boyunca "ulus olarak" bulunmuş varsaymasıdır. Oysa, ulus denilen toplumsal olay, yakın çağların ekonomik - siyasal bir ürünüdür. Bütün ulusların tarihi, bilemediniz iki yüz yıl içinde dolaşır durur. Bize gelince, biz ulus olma zorununu duyduğumuz ve bunun ekonomik koşullarının başlangıcı içine girdiğimiz zaman, ulus kavramını Batı'dan aldık. Başka türlüsü olamazdı da ondan. Ulus birliğine gitmek için örnek aldığımız (Mustafa Kemal, Fransız Devrimi'nden esinlendiğini sık sık söylemiştir)

Avrupalı ulusların hiçbiri, tarih boyunca "ulus olarak" bulunmuş olduklarını savunmazlar, çünkü savunamazlar ve buna lüzum da duymazlar. Ama bizim içimizden biri çıkar da, "Bütün tarihte Türk ulusu vardı" derse, bunun nedenini Cumhuriyetimizin onuncu yıl marşında ararım. Bilindiği gibi o marşta, "Tarihten önce vardık, tarihten sonra varız" diye bir söz geçerdi.

Türkler üstüne gerçekten ilginç bir kitap yazmış olan David Hotham, bizim dilimize de son günlerde çevrilip basılan bu kitabının bir yerinde, Ankara'da, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde iken, Türk öğrenci arkadaşlarına, duvarlara asılmış olan ve Türklerin göç yollarını gösteren Orta Asya haritasını göstererek bu oklara inanıp inanmadıklarını sorduğunu anlatıyor... Biz alışmışız, ama garip geliyor onlara. Bunca eski bir ulusal tarih, bir Batılı için akıl alır şey değildir.

Gerçi, bir toplumun hangi tarihten başlayarak ulus adını aldığı, alabileceği hiçbir zaman kesinlikle belirtilemezse de, yavaş yavaş, biçimden biçime geçerek, bağlayıcı kültürel koşullarını da yaratarak bu niteliği kazanmasına neden olan olaylar sayılıp dökülebilir. Sözgelişi, yaygın olan inanış, Fransa'da ulusal bilincin 1789 Devrimi ile kendini bulduğu noktasında toplanır. İngilizler, bu türden bir neden olarak Yüz Yıl Savaşları'nın sonunu ortaya atarlar. Ülkelerini işgal eden Napolyon'a karşı direnmeye başlamakla Almanlarda ulusal bilincin ilk belirtileri oluşmuştur. Rusya için de aynı neden ileri sürülür. Bunun en ilginç belgesi, Tolstoy'un *Savaş ve Barış* adlı romanıdır. İtalyan birliği, Cavour'un önayak olduğu 1860 plebisitine değin gecikir. Yunanlıların ulus olma çabalarını, Avrupa romantizmi desteklemiş ve Osmanlı düşmanlığı beslemiştir...

Ekonomik gelişimlerin belli bir döneminin zorladığı ulusal birlik için temeller aramak amacı ile tarihe bakış, bu uğurda başkaca kültürel bağlar sağlanmasına olanak hazırlar. Bu bakımdan, geçmişte kendimizi hep "ulus olarak" bulunmuş varsaymak bir yanılgıdır. Bu yanılgı, ulusal birliği sadece duygusal bağlara borçlu sayma alışkanlığından gelse gerektir.

Bu konuda başka bir görüş, uygarlığımızı bu toprakların tarihi ile temellendirmemiz gerektiği görüşüdür ki, niteliğini daha önce belirtmeye çalıştığım görüşten, uluslaşma ögelerinin, kültürel kaynakların arandığı alan ve zaman bakımından ayrılmaktadır. Hititlerden

başlayarak Anadolu tarihini, kendi tarihimiz saymak, kültür özelliklerimizi bu toprakların taşıdığım, bu topraklardan çıkarabileceğimizi içerir. Bugün oluşturmakta bulunduğumuz ulusal karakter ve kültürün kaynaklarındaki ögeler elbette kesinlikle saptanacak şeyler değildir. Bunların yorumu sürüp gidecektir. Sözgelişi, Yahya Kemal, bizim tarihimizin kesinlikle 1071 Malazgirt Savaşı ile başladığını öne sürüyor ve "Yeni bir yurt, yeni bir ulus yaratır" diyordu. Tutarlı bir düşünür olan bu ozanımızın "ulus ve yurt" görüşleri üzerinde önemle durulmalıdır.

Ancak şimdiden takınılması, hatta geç kalındığı bile söylenecek olan bir davranış vardır ki, onun üzerinde kısaca durmayı gerekli sayıyorum. Bir Batılı tarihçi diyor ki : "Tarih, geçmiş olayları, bugünün gereksemelerine göre toplar ve bölümler. İnsan ne aradığını bilmezse, ne bulduğunu da bilemez. Tarih, ölümü, yaşamın işine yaraması için sorguya çeker."

İşte bence en önemli sorunumuz, bu düşüncelerin ışığında ortaya çıkıyor. Biz nasıl bir uygarlık, nasıl bir ulusal karakter oluşturmak istiyoruz? Bunu bilmedikten sonra tarihe bakış, basit bir meraktan öteye geçemez.

Bu konuyu edebiyat açısından başka bir yazımda ele almak istiyorum.

(31.8.1973)

TARİHTEN SONRA VARIZ...

Lev Tolstoy, *Savaş ve Barış* romanı ile ilgili olarak yazdığı, tarihe (Tarih felsefesine) ilişkin düşüncelerini yansıtan uzun incelemesinde, Rusya'da ulusal bilinçlenmenin nedeni saydığı Rus-Fransız savaşının kuşbakışı görünüşünü şöyle çizer "1789'da Paris'te bir çalkantı başlıyor; bu çalkantı büyüyor, taşıyor, dalgalanıyor ve kendini ulusların batıdan doğuya doğru akımı ile belli ediyor. Bu hareket birkaç kez doğuya yöneliyor ve orada doğudan batıya yönelen karşıt hareketle çatışıyor, 1811 yılında bu çatışma en son sınırına, Moskova'ya kadar uzanıp gidiyor; sonra da doğudan batıya, şaşılacak bir simetri ile ona tamamen karşıt bir hareket meydana geliyor ve gene tıpkı birincisi gibi bu da peşinden, ortada bulunan ulusları sürükleyip götürür. Sonunda karşıt olan hareket, batıdan gelen hareketin doğduğu noktaya, Paris'e varıyor ve orada duruyor."

Birçok kez belirttiğim gibi, Napolyon savaşları, Avrupa halkları üzerinde de bu etkiyi yapmıştı. Bu açıdan bakıldığında, ulusal bilinçlenme, bir savaş ya da savaşlar takımı, bir yengi, bir yenilgi, demek bir düşman gereksiyor, bu örneklerde görüldüğüne göre. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş süreci içinde, Müslüman olmayan halkların uluslaşma çabaları ile birlikte "Türk" adı ile bu amaç belirdi. Tıpkı Tolstoy'un anlattığı gibi, burada da, önce batıdan doğuya (Haçlı orduları), sonra doğudan batıya (Osmanlı orduları), sonra yine batıdan doğuya (Yunan orduları) gidip gelmeler oldu (Masala değin inip Troya savaşını anmıyorum). Kapitalist Avrupa'ya karşı :

Türk'üm ve düşmanım sana kalsam da tek kişi

çığlığı yeni amacın işaretidir. Balkan halkları arasında Osmanlılara ilk başkaldıran ve bağımsızlıklarını alan Mora Yunanlıları, Adalar gemiciliğinin getirdiği çok büyük kazançlarla burjuvalaşmanın verdiği gücü, Osmanlı düşmanlığı ile besleyerek bir ulusal amaca yöneldi-

ler. Yeni sınıf bağımsızlık istiyordu; Fransız devrimi ona gereksediği kuramsal desteği sağlıyordu.

Biz ise, Osmanlı olmaktan Türk olmaya, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı ile geçmeye başladık. Soylu sınıf ekonomik gücünü yitirmişti, özellikle Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yol burjuvaziye açılmıştı. Ulusun ilk gereksediği "Yurt" artık kesin çizgileri ile benimsenmişti. Anadolu'da çoğunlukla Rumların elinde bulunan iş, girişim, zanaat alanlarına Türkler giriyorlardı. Osmanlı tarihinin ve kültürünün beslemekte yetersiz kalacağı belli olan bu yeni toplum oluşumu için yeni bir dil, tarih ve kültür anlayışı gerekliydi. Ülkücülerin bütün çabaları uluslaşma amacına yönelikti. İşte bizim kuşağın yaşamı bu dönemi kapsar. Mustafa Kemal'i, büyük asker sıfatı yanında, asıl bu niteliği açısından görmek, sanırım, birçok yanılgıların önünü alır.

Bu dönemde hangi düşünce akımları ve eylemleri ortaya çıktı? Ve bunlara ne gözle bakıldı? Kimi çevrelerin dudak bükecekleri bu konu üzerinde kısaca durmak istiyorum.

Çünkü dil, tarih, arkeoloji, güzel sanatlarda yer alan yeni anlayışlar, eğitim sorunları... Demek elli yıllık Cumhuriyet dönemini kapsayan bu etkinlikleri, uluslaşma sürecinin belirtileri olarak ele almak, "bilimsel dünya görüşü"ne hiç de aykırı olmasa gerektir.

Dilde özleşme, dinsel kavramlardan, bilimsel çağdaş kavramlara geçişin, başka bir deyişle bir uygarlık değişiminin zorunlu kıldığı bu davranış, sağda ve solda, birçok aydınca desteklenmemiştir. Desteklenmemek şöyle dursun, sözgelişi dil çalışmaları alaya alınmış, küçümsenmiştir. O alaycıların, küçümseyicilerin çoğu (tanıdıklarımı düşünerek yazıyorum bunları) çok sonra uydular bu gidişe... Katıldılar demiyorum, çünkü katkıları olmadı. Bana göre, bu küçümseyiciler, karşı gelicilerden daha olumsuz durumda idiler.

Tarih Kurumu'nda örgenleşen tarih çalışmaları, yine o genel çabanın başka bir yüzünü verir. Yurdunu kazanmış ve bilmiş, dilini kendileştirmiş ve zenginleştirme yolunu tutmuş olan bir toplum, kapitalist, emperyalist güçlerce dünya çapında yaydırılmak istenen üstün ırk-aşağı ırk, üstün ulus-aşağı ulus sömürü hilesinin foyasını ortaya dökmek görevini kendinde bulacaktı elbet. İşte David Hotham'ın gülümseme ile karşıladığı oklu Orta Asya haritasını bu açıdan değerlendirirsek görürüz ki, Atatürk'ün önayak olduğu bu fazla

iddialı varsayım, temelde bütün insanların eşit olduğu önerisini taşıyordu. Böylece de kapitalist oluşuma ilk ulaşan Avrupalıların, bu oluşumun zorunlu sonucu emperyalizm ile dünyaya el atmaya kalkınca, bu küstahça oldu-bittiyi, yoksul uluslar üzerinde kendi doğal hakları, üstünlüklerinin kaçınılmaz payı imiş gibi gösterme sahtecilikleri açıklanmak isteniyordu. Okullarda değişmez bir gerçekmişçesine öğretilen Yunan mucizesi, salt Avrupalılardan geldiği için mi dokunulmaz sayılacaktı? Atatürk hiçbir zaman ırkçı ve Asyacı olmamıştır. Ayrıca, Anadolu tarihinin bilimsel yöntemlerle yeni baştan incelenmesi onun büyük bir tutkusu idi. Nitekim, Türk arkeologları, yönettikleri yeni kazılardan çıkarılan değerli belgelerle adlarını bütün dünyada duyurdular. Bu kazılardan sonra Hitit tarihinin yeniden yazılması, ilkçağ bilgilerimizde çok önemli düzeltmeleri gerekli kıldı. Batı'da, Batı üstünlüğü amacına yönelik bilim verileri, bu kez Anadolu'da, insanlığın daha eski aşamalarını gösteren verilerle karşılaşıyordu.

Tarih alanındaki bu çabalar da, dil sorunu için olduğu gibi, küçümsendi, kötülendi, alaya alındı. Oysa yapılan, yapılmak istenen, ulus olarak eşitçe yaşamak hakkını elde etmek istemindeki bir toplumun, sömürücülüğe yarayan bir tarih anlayışından başka bir tarih yaratma, bunun için de geçmişi amaçlı olarak yeniden yorumlama eylemi idi. Bunu, eşitsizliğe ve sömürüye karşı başkaldırmış bir ulus, ancak kendisi yapabilirdi. Başka ulusların düşünürlerinden hazır reçeteler bulunamazdı. Hazır reçete alışkanlıkları için oklu Asya haritası gibi, bu toprağın ilkçağına değer verme çabaları da kolayca hafife alınabilirdi. Alındı, alınıyor da. Bilinmeyen şudur ki, bir ulusun tarihini, biraz düş, biraz masal, biraz yorumla, ama mantıksal bir düzene oturtularak benimsenen bir geçmiş yaratır. Tarihini hiç kimse getirip vermez bir ulusa, onu toplum kurar; bir tarihçinin dediği gibi, "Yaşam, kendi yararına, ölüyü sorguya çeker."

Bu düşünceleri savunmaya kalkanların, en azından "saflıkla" nitelendirildiklerini bilmiyor değilim. Ama ne yapacaksınız ki, edebiyatımızda, genellikle güzel sanatlarımızda görülen yadsınamaz gelişme, bu "saf"ların çabası ile gerçekleşmiştir.

(7.9.1973)

KONUŞMAMIZ

Geçende gazetelerimizden birinde okudum, bir spor ilgilisi, yurtta futbolu kalkındırmak için ilkokullara futbol dersleri konmasını öneriyordu; sadece ilkokullara değil elbet; ilkokullardan başlayarak bütün öğrenim boyunca sürüp gitmek üzere. Kitaplar yazılacak, öğretmenler bulunacak (belki de getirtilecek), sınavlar yapılacak... Böylece futbol sorunu kökünden çözümlenecek. Bu öneri uygulanacak olursa, sonuca kısa süre içinde varamayacağımızı şimdiden bilmek gerekir; yüz binlerce öğrenci içinden, ayıklanma yolu ile, diyelim yirmi yıl sonra usta futbolcular yetişecektir.

Bu öneriden yüreklenerek, ben de, daha alçak gönüllü, gideri az, yeni bir örgütlenmeyi gerektirmeyen, belki de sonucu daha kısa süre içinde alınabilecek olan bir öneride bulunmak istiyorum : İlkokullardan başlayarak bütün ortaöğretim süresince Türk dili fonetiği ve diksiyonu dersleri konamaz mı? Bunun gerekli olduğu kanısındayım.

Rahmetli Refik Ahmet Sevengil, TRT yönetim kurulunda birlikte çalıştığımız günlerde, radyo konuşmaları bu açıdan gündeme alındığı her kez, sık sık, "Türkçenin yanlış konuşulması artık üniversite profesörleri düzeyini bulmuştur," derdi. Bence de haklıydı ve bu haklı oluş gerçekte ortaya büyük bir güçlük çıkarıyordu : Türkçenin yanlış bir diksiyonla konuşulması üniversite profesörleri düzeyine vardığına göre, sorun, çözümden yoksun kalmaktadır, bir bakıma. Doğrusunu kim, kime öğretecek? Hukuk Fakültesi'nde okuyan bir öğrencinin, "Ben hukuğa gidiyorum," dediği ve üniversite profesörünün, "hukuka gidiyorum" denmesi gerektiğini söylemediği, söyleyemediği sürece, dilimizin hızla başka bir ses biçimine girmesi nasıl önlenir? Gerçekten de, bırakalım öğrencileri, "dahi" yerine "daahi", "hatırasına" yerine "hatıraasına", "mizah" yerine "miizah", "hulâsası" yerine "hulâsaası" denmesi, aydınlar katında bile olağan karşılandığına göre, konuşmanın doğrusunu aramak neredeyse gereksiz düşecektir.

KONUŞMAMIZ

Konuşmanın zamanla değişmesi, her dilin başına gelen bir olaydır. Örneğin, Cervantes'in gününde İspanyolcanın nasıl konuşulduğu, dil bilimcilerini uzun süre uğraştıran bir sorundu; neden sonra buldular 16. yüzyıl İspanyolcasının İstanbul Yahudileri arasında konuşulduğunu; oysa, duyduğuma göre, bizim Yahudilerin dillerini İspanyollar anlamazlarmış. Bunca değişmiş demek İspanyolca.

Türkçe de, zaman içinde, böyle bir değişime uğramıştır; (Türk dilleri ailesi içindeki lehçe ayrılıklarını bir yana bırakarak) ses düşmesi (Yumurtga-yumurta), kaynaşma (bulama aş-bulamaç), ses türemesi (ılan-yılan) gibi fonetik olaylar, Türklerin İslam dinini benimsemelerinden sonra ortaya çıkan yabancı dil etkileri, Anadolu'da yerleşmenin doğal sonucu olarak yersel dillerle karışma, Batı ile ilişkilerin getirdiği yeni sözcükler, dilimizin ses yapısında büyük değişiklikler doğuşturmuştur. Dilbilim bunları izler, kuralların yeniler, öğretimini düzenler. Ancak yine de tutucu olmak durumundadır dilbilim, onun görevidir bu, olayları görmezlikten gelemez, yoksa böyle bir değişim süreci, dil öğretimini olanaksız kılardı. Herkes istediği gibi konuşsun, istediği gibi yazsın denememesi de bundandır. Çocuğumuz ya da bir yabancı bize, "Şu sözcüğün doğru okunuşu nedir?" diye sorunca, bunun karşılığını vermek zorunda değil miyizdir? Bu zorunluluk öylesinedir ki, yanlış vurgulanmış bir sözcük, tümden başka anlama gelir; sözgelişi "kartal" sözcüğünde ilk hece vurgulanırsa yer adı, ikinci hece vurgulanırsa kuş adı anlaşılır; "kara gözlü" anlamına gelen "kara göz" ile, Hacivad'ın arkadaşı "Karagöz" adı arasındaki ayrım, konuşurken yine vurgu ile belirtilir. Bir dilin öğretiminde fonetik ve diksiyona bunca önem verilmesi, sadece o dilin güzel konuşulması için değil, doğru konuşulması içindir. Dillerde zamanla büyük değişiklikler olması, bir dilin belli bir dönemde yanlış konuşulmasını hiç de olağan göstermez.

Yanlıştır yargısı ile değişmeyi durdurmak olmamalı elbette amacımız, gerçekte istesek de yapamayız bunu, yanlışlar zamanla doğru olarak benimsenir; sözgelişi, Arapça "ayın" sesi dilimizde olmadığı, yazımızda gösterilmediği için, artık "camii" diye değil de, "camisi" diye yazıyor ve söylüyoruz, bunun doğrusunda direnemeyiz, direnmemeliyiz. Ancak, bugün ortaya çıkan değişikliklerin bütün nedenleri üzerinde durmadan da edemeyiz. Nedir bu yanlışların nedenleri?

Bugün, benim görebildiğimce, yanlış sayılması gerekli söylenişler, genellikle yabancı dillerden gelme sözcüklerde kendini gösteriyor. Başta verdiğim örneklerden birkaçı üzerinde durayım Arapça "hatıra" sözcüğünde, bilindiği gibi, yalnızca birinci hece uzundur, "hatıraasına" demek yanlıştır; ama bu sözcük yerine Türkçesi "anı" kullanıldığında, güçlük tümü ile ortadan kalkıverir; çünkü, Türkçede uzun hece yoktur; "hulasaası" diye yanlış söyleyeceğimize, "özeti" diyebiliriz. İşin çok şaşırtıcı yanı, Arapça sözcüklerde gereksiz uzatmalar ya da kısaltmalar yapılmasıdır "dahi"de ilk heceyi, "mizah"da ilk heceyi, "hülâsa"da üçüncü heceyi uzatmak; fakat, "şive"de birinci heceyi, "ganimet"te ikinci heceyi kısaltmak gibi. Fransızca "série" ile Arapça hızlı anlamına "seri" sözcüklerinin karıştırılması ise büsbütün başka bir durum çıkarıyor ortaya : Fransızca sözcüğün ikinci hecesi uzatılıyor ve böylece o sözcük Arapçalaştırılıyor, bilmeden. "Seri' yazılar" hızlı yazılar anlamına mı, yoksa dizi yazı anlamına mı, çıkaramıyorsunuz. Bir tanıdığım, eski Etfal (çocuklar) hastanesi yerine, etual (étoile) hastanesi demişti. Neyse o hastanenin adı, "Çocuk Hastanesi" oldu da kurtulduk.

Niyetim, bir gazete yazısının dar olanağı içinde, bu yanlış söyleyişleri sıralamak değil elbet; varmak istediğim, göze batan diksiyon yanlışlarının genellikle yabancı sözcüklerde ve genellikle uzatmalarda, kısaltınalarda ortaya çıkması olayıdır. Bunların yeni kuşaklarda sık görülmesi ise yazı devriminin kaçınılmaz sonucudur; çünkü, Arapça eğitimi yapılmadıkça, alfabemiz Arapça sözcüklerin doğru okunmasını sağlayamaz. Türkçenin talihsizliği, bunca etkisi altında kaldığı Arapça ile, dil ailesi olarak ya da sözcük yapısı bakımından hiçbir yakınlığı bulunmamasıdır. İşte Latin alfabesi bu açıklığı gözler önüne sermiş, bu yüzden de Türkçecilik akımının hızlanmasında büyük yarar sağlamıştır. Bugün bize düşen ilk iş, yanlış söylediğimiz Arapçayı bırakıp, doğru konuşmamız kolay olan Türkçeyi güçlendirmektir.

Denebilir ki, durum böyle ise, yabancı sözcüklerin yanlış söylenmesi Türkçeye zarar vermez; gerçekte bu gibi yanlışların Türkçe diksiyon yanlışları sayılması da doğru değildir. İşte konumuzun bam teli buradadır. Hangi sözcüklerin niçin yanlış söylendiği bilinmiyorsa, Türkçenin ses yapısı bilinmiyor demektir. Bu yüzden de, yanlışlar sadece yabancı sözcüklerde kalmamakta, öz Türkçe sözcüklere de geç-

mekte, dahası, Türkçe tümcenin ezgisi de bozulmaktadır. Bunun da göze çarpan örneği hava alanı Türkçesidir. Ama sözcük ve tümce vurgusu, boğumlanma ve tümce ezgisi yanlışları, artık tiyatro-sinema düzeyini kaplamıştır.

Kendine özgü çok belirli bir ses yapısı bulunan dilimizin, özellikle "konuşma" ele alınarak, ilkokullardan başlamak yolu ile, liselere değin öğretilmesine ilişkin bu önerim, futbol dersleri konulması önerisinden daha az önemli sayılamaz.

(23.2.1973)

TATİL

"Melankoliye tutulduysanız, uzaklara bakın geçer" diye yazmıştı ünlü Fransız düşünürü Alain; uzaklara bakınca göz dinlenir, böylece de bu dinlenme sinirleri etkilermiş, yumuşatırmış insanı... Demek oluyor ki, melankoli bir göz hastalığıdır onca. Bir zamanlar doktor İzzettin Şadan, "Aşk bir ifrazattır," demişti. Ruhsal durumumuzu, organlarımızın çalışmasına bağlı gören bir anlayışın ürünüdür bu gibi görüşler ve insana ilk bakışta ne denli aykırı gelse de, gerçeğin bir parçasını taşırlar. Ruhumuzu fazla şımartmaya gelmez.

Göz sinirlerinin sadece bedenimiz üzerinde değil, ruhumuz üzerinde de etkin olduğunu gösteren başka tanıtlar da vardır; sözgelişi, bol ve yakın ışık düpedüz bir işkencedir. Güneş, kimi zaman, bütün renkleri silercesine yabanlaşır ya, baş dönmesi verir adama. Buna karşılık gece, hiçbir rengin bulunmadığı gece, daha uysaldır. Güneşte denize bakmak oldum olası yormuştur beni. Bakın, şimdi hekimler, uzun uzun televizyon seyretmenin ve karanlıkta televizyon seyretmenin zararlı olduğunu söylüyorlar. Böyle diyerek televizyonu ortadan kaldırsalar sevinirim. Neden derseniz, bu yeni buluş, hiç de insanın iyiliğine değil gibi geliyor bana. Ya da ben yenilikçi değilmişim meğer, bakıyorum da yaşamın bilinen yollarında daha doyurucu bir tad var.

Alain'in uzaklara bakışı gibi, yeşil de her zaman dinlendiricidir. Ruhunuz mu sıkıldı, kırlara gidin, derim ben, deniz kıyılarını salık vermem. Biz Türkler denize bin yıldır alışamamışızdır. Koca Selçuk İmparatorluğu, çıka çıka bir Alanya'dan çıkmış denize, sonra bir de şöyle bir Antalya'dan bakmış, bu kadar yeter demiş, çekilmiş geriye. İstanbulluyum, oturduğum ev deniz kıyısında, artık bunu ben söylersem varın üst yanını düşünün! Şimdi bana, Osmanlı denizciliğini anlatanlar çıkacaktır, biliyorum; hele bugünlerde Barbaros'un anıları en çok okunan kitaplar arasında, kaç arkadaşımdan duydum, hemen alıp okuyacağım. Barbaros büyük denizci elbet, ama gene de tarihin

yargısı şudur ki, Osmanlı imparatorluğu denizde kazanamadığı için çökmeye yüz tutmuştur.

Bunları yazıyorum ya, ulusumuzun bir kara ulusu, toprak ulusu sayılmasına gene de gönlüm razı olmuyor bir türlü, bir yarımada Anadolu, onun sahiplerine denizcilik yakışır elbet. Bu bakımdan kıyılara koşmalıyız, oralarda oturma yerlerini çoğaltmalıyız, balık yemeliyiz, gemilerimizin sayısını artırmalıyız. Ama ne yazık ki, kıyılarımız büyük ölçüde kimsesizdir hâlâ; gerçi şimdi şimdi çeşitli kıyı bölgelerinde, kent insanları yer alıyor, evler yaptırıyorlar, ama biliyor musunuz, köylülerimiz hâlâ kıyılardaki toprakları, içerdeki topraklardan daha ucuza satmaktadırlar. Neden derseniz, içerisi tarıma yarar, o bakımdan değerlidir, kıyı ise nedir ki... düşüncesi. Kıyı da balıkçılığa yarar diyeceksiniz. Ama işte biz daha ulusça o çizgiye değin gelmemişizdir. Bu yüzden kıyılarımız ıssız ada izlenimi bırakıyor. Büyük çoğunluğumuz ne deniz balığını yiyor, ne tatlı su balığını.

Biz gene dönelim yeşile. Güneşte takılan gözlüklerin en iyisi yeşil renkli olanıdır. Burada iyi ile yararlıyı içiçe görüyoruz. Çünkü, gözün en rahat durumu, yeşile bakarkenki durumu imiş, hiçbir gerilme olmazmış yeşile bakarken gözde. Titreşimi zayıf da ondan. Ressamlar soğuk renklerden sayarlar onu. Ama işte bunun verdiği dinlendirici keyiftir bize yeşili sevdiren.

Bilirsiniz, eski bir masala göre, Orta Asya'da kuraklık olmuş da, yeşil kalmayınca Türk'ün ataları göç etmeye başlamışlar oradan, yeşili, demek ki suyu bulmak için. (Bilmem ki, doğru mudur, değil midir?) Atatürk'ün yazdırdığı *Akın* adlı oyunun konusu bununla ilgili idi. Ama orman yangınlarını duydukça bir kuşkudur düşüyor içime, acaba o masal bizim ırkımız için değil de, başka bir ırk için mi çıkarıldı diye. Çünkü, ağaçlarımızı kendi elimizle yok edişimizin bu masalla çatıştığı ortadadır. Ya da unutmuşuz o eski felaketi. Orta Asya'da iken susuz kalmış olduğumuz aklımızdan çıkmış, insan hali. Ama şunu olsun unutmamalıyız ki, ağaçsızlık kuraklığa yol açar ve yeni bir kuraklık felaketi karşısında göç edecek yer kalmamıştır artık dünya yüzünde. Hiçbir masal iki kez doğrulanmaz. Bu yıl kuraklık yüzünden buğday üretiminin, geçen yıla göre iki milyon ton eksik olması gözlerimizi açmalıdır.

Bu yaz bir yerlere gidip dinlenme fırsatını bulamadığım için, yeşil kırları, mavi denizleri kurarken başladım bu yazıya. Gözlerimin

önünde renkler uçuşuyor. Onun için dönüp dönüp renklere geliyorum. Göz rengi olarak yeşilin beğenilmesi nedendir peki? Burada durum adamakıllı karışıyor. Çünkü, aşk coşkun bir duygudur, yeşilin verdiği rahatlıkla bağdaşamaz. Bir âşık, sevgilisinin yeşil gözlerine bakıp da gevşer, uyumaya kalkarsa rezalet olur. Gauguin, yeşili morla, turuncu ile uyumlaştırmayı severmiş. Geçen ayki "Varlık" dergisinde ressam Nurullah Berk yazıyordu : Bir tablosunda Gauguin, yatağına uzanmış, gece karanlığında gelecek kötü ruhları, cinleri bekleyen Tahitili bir genç kadını resimlemişti. "Korkuyu, titreyerek bekleyişi ne güzel canlandırmışsınız," diyen bir dostuna Gauguin, "Konu bu ama benim için önemli olan, aradığım yeşil-mor, turuncu uyumdu," diye karşılık vermiş. Böyledir bu ressamlar, konuya boş verip renge tutulurlar, arı olarak görürler ve öyle severler rengi. Bizim içinse maddenin bir niteliğidir renk. Tanrı göstermesin, insanı, toprağın bir niteliği saymak ne korkunç olurdu!

Yedi rengin bir ucunda duran yeşilin tam karşıtı ise kırmızıdır. Sıcak, titreşimi yüksek bir renk. Hani nerdeyse sinirli. İnsanın yeşili sevmesi, elbette kırmızıya karşı tam tersi bir duygu yaratacaktır onda, yaratmıştır da. Ama kırmızıya karşı olan korkumuzun kaynağında, kanın kırmızı olması olgusu yatar. İnsan oldum olası korkmuştur kandan. Trafik işaretlerinde kırmızının tehlike göstermesi bundandır. İnsanoğlu bunu, öğrenmeden bilir, çünkü ölümden korkar. Hayvanlar da korkuyorlar ölümden, anlıyorlar öldürüleceklerini. Deve, öldürüleceğini anlayınca gözyaşları dökerek ağlarmış.

Maviye gelince, ikisi ortası bir yerde o. Soğuk renklerin en tipik olanı. Yapısında hiçbir yabancı renk yok. Sınırsızlığın, sonsuzluğun sembolü olarak görülmüş. Fakat bunun İngilizcesinde sıkıntı, keder anlamı da vardır ki, akıl erdirmek güçtür. Maviyi çok seven Sabahattin Eyuboğlu'nun, bunu öğrenince çok canı sıkılmıştı. Güney denizlerimizin rengi daha çok laciverte çalar. Denizlerin bu renkleri nereden aldıklarını bir türlü öğrenemedim. Çünkü, deniz suyunu bardağa koyunca renk filan göremiyorsunuz.

Deniz banyosunun yirmi birde yararlı olacağının, hem de doktorlarca söylenmesini anlamak çok güçtür. Çünkü, doğada sayı yoktur. Sayı insan kafasının bir uydurusudur. Bu bakımdan, sayılarla doğal etkiler arasında ilişki kurulması bende bir çeşit gizemcilik izle-

nimi bırakır hep. Ya da şaşkınlık uyandırır doğanın sayı ile çalışması. Acaba matematiği o mu bize öğretti, yoksa biz mi ona öğrettik?

Van Gogh bir gün açık havada çalışırken, birden fırtına çıkmış, çiçek açmış bir erik bahçesinde imiş, arada bir güneş çıkınca binlerce küçük beyaz çiçek ışıl ışıl parlıyormuş. Resim yapmayı bırakmamış Van Gogh, diyor ki, mektuplarından birinde "Öyle güzeldi ki! Bu beyaz parıltıda çok sarı var, mavi ve leylâk rengi karışık bir sarı, göz de beyaz ve mavi. Ama kış kıyamette yapılan bu resme bakalım ne diyecekler?"

Doğayı Van Gogh'un gördüğü gibi, bir renk cümbüşü halinde görebilmek ne mutluluktur. Tatiliniz renkler içinde geçsin!

(24.8.1973)

İNSANLAR VE YASALAR

Bizde yazılı tarih, genellikle bir "Padişahlar tarihi" olmuştur; bilemediniz vezirlere, paşalara dek uzanır, ama halk isyanlarına şöylece dokunup geçer, toplumsal, ekonomik nedenler üzerinde hiç durmaz. Çünkü, ekonomik nedenin önemini kavramamıştır Osmanlı tarihçisi. Giderek Fatih'ten önce, onun adı "müverrih" de değilmiş, nessap derlermiş. Nesepçi, padişaha soy sop bulan. Baştakine soy sop bulma işi, kökleri çok gerilere giden bir eğilimden doğmaktadır. İlkçağ krallarına, kahramanlarına, ta tanrılara değin varan bir soyağacı bulma çabası o zaman çok yaygındı. Çünkü böylece, kralın insanüstü niteliği ortaya konmuş, gücünün büyüklüğü saptanmış, insanlara ise ancak onun buyruklarına uyma zorunluğu yüklenmiş olurdu.

Tarihimize daha geniş açıdan bakmak, hele tarihsel olayların nedenleri arasında ekonomik nedenlere eğilmek yöntemi, denebilir ki, bizde Cumhuriyet'ten sonra değer ve güç kazanmıştır. Ömer Lütfü Barkan, Mustafa Akdağ, Enver Ziya Karal gibi değerli araştırıcıların belgelere dayanan özgün çalışmaları ortaya çıktıktan sonra, artık tarihsel olayları, eskiden olduğu gibi, sadece şu ya da bu kişinin üstün gücü ya da eksik gücü ile açıklama eğilimleri değerden düşmüştür. Başka bir deyişle, olayların nedeni olarak sadece kişileri görme anlayışı, yerini, o kişilerin oluşumunu da açıklayacak olan genel toplumsal nedenlere bırakmıştır. Demek biz, bu konuda, kişilere bağlı rastlantılar anlayışından, eski tutumun hâlâ yaşayan birtakım kalıntıları bir yana bırakılacak olursa, toplumsal yasalar anlayışına geçmiş bulunuyoruz.

Ancak, sadece bizim durumumuz açısından değil, bütün dünyada, kişi ile toplumsal yasa arasındaki ilişkiler konusu, tazeliğini hiç de yitirmiş değildir. Bunun nedeni, insan denilen akıllı yaratığın toplumsal, tarihsel oluşlar ve onların yasaları içindeki durumunun, doğa yasaları karşısında maddenin durumuna hiç benzememesidir. Gerçi

insan bu yasalardan bağımsız değildir, onun düşünce ve eylemlerinin kaynaklarını elbette toplumun geçmişinde arayacağız; ama insana tarih karşısında bir sorumluluk düştüğü inanışı da gösteriyor ki, onun şöyle ya da böyle düşünmesi, şöyle ya da böyle davranması, tarihsel olayların gidişini etkilemektedir. Yoksa tarih, insandan bağımsız olarak işini tıkır tıkır yürütürdü ve kimsenin kimseyi bu yüzden suçlamasına lüzum kalmazdı.

Beni, "İnsanlar mı tarihi yapar, yoksa tarih mi insanları?" biçiminde tartışılagelen bu konuyu, yukarıdaki gibi, özetlemeye götüren nedeni anlatayım. Değerli tarihçimiz Mustafa Akdağ'ın vakitsiz ölümü dolayısıyla gazetelerimizde çıkan yazıların birtakımı, hem de çok değer verdiğim kalemlerden çıkmış olanları, çok zamandır aklımda kimi soruların yerleşip kalmasına yol açtı. Bunlardan ikisi üzerinde, bütün yazdıklarını dikkatle ve beğeni ile okuduğum İsmail Cem ile Ali Gevgilili'nin yazdıkları üzerinde duracağım.

Yazısına, "Toplum ve insan sorunlarının tarih içinde araştırılması, sadece bir geçmişin araştırılması amacını gütmez. Amaç, tarihin doğrultusunu ve özelliklerini kavrayarak günü ve geleceği anlamaktadır," diye çok güzel bir girişle başlayan Sayın İsmail Cem, daha sonra, Türkiye'nin kendi tarihine yabancılaştırıldığını söyleyerek şöyle sürdürüyordu düşüncesini : "Resmî tarih tezleri rastlantılara ve insanüstü insanlara dayatılan bir toplumda, özellikle genç kuşaklar kafalarına doldurulan yanlış hattâ maksatlı bilgilerle yanıltılmışlardır... Resmi tarihimizde Osman Bey'in zekâsı, Kanunî Süleyman'ın aklı, II. Abdülhamit'in kişiliğidir topluma yön veren. Rastlantıların bu insanları tarih sahnesine çıkarması, olumlu yahut olumsuz görevlerine fırsat vermesidir. Oysa, hiçbir şey rastlantı değildir tarihte. Rastlantı diye görünen, bir zorunluğun, hem de son tahlilde ekonomik olan bir zorunluğun ifadesidir sadece." Örnek de veriyor Sayın İsmail Cem, "Fransız Cumhuriyetinin ekonomik ve siyasal zorunluğunu duyduğu bir askerî diktatörün bir başkasında değil de, Korsika'dan gelme Napolyon'da somutlaşmasıdır rastlantı olan." Ona göre, Napolyon olmasa bir başkası yüklenecekti bu işi.

İnsanların tarihsel olaylarda rol alabilmeleri için, o tarihsel olayların pişmesi, olgunlaşması gerekiyor, bunu anlıyorum, ama insan kişiliğini de böylesine kesenkes bir tarihsel yasa anlayışı ile açıklamak, bağışlasınlar, beni düşündürüyor. Nitekim, Sayın İsmail Cem de,

Fransa örneğini verirken bir rastlantıdan söz ediyor; rastlantı olan, bir zorunluğun başkasında değil, Napolyon'da somutlaşması. Acaba bu önemsiz rastlantı, olayların gidişini bir süre olsun etkilememiş midir? Fransa nasıl olsa o zaman birini diktatör yapacaktı başına, bu diktatör ha Napolyon olmuş, ha başkası diye düşünmek, insansız bir tarihsel olaylar zincirine inanmaktan başka nedir? Ama, tarihi yapan ekonomidir, ekonomiyi saptayan üretim ilişkileri, onu da... diye sürdürecek olursak, tarih eninde sonunda bilinçsiz çabaların ürünü durumuna düşmez mi? Fransa'nın, o günkü tarihsel koşulları bir askeri diktatörlüğü hazırlıyordu diyelim, (Doğrusunu isterseniz, buna da pek inanmıyorum, neden derseniz, biz, tarihsel yasalar dediğimiz şeyi, doğa yasaları gibi deneyleyemediğimize göre, onlara ancak sonuçlarına bakarak inanmak zorunda bırakılıyoruz. "Madem Napolyon diktatör oldu, demek ki olacaktı." Buraya değin gelince, tarihsel yasalar yerine neden Tanrı'yı koymayalım? "Roma İmparatorluğu çöktü, çünkü, Tanrı öyle istedi.") Fakat bu diktatör Napolyon değil de başkası olsaydı, durum hiç mi değişmezdi? Gene tarihten aldıkları güçlerle insanlar yapmıyorlar mı tarihi? Yoksa, onlar tarihsel yasaların kuklaları mıdırlar? Eğer öyle ise, ne gerek var insanların çaba harcamalarına? Yasalar bildiğini okusun, ha o, ha başkası, ne değişir?

Bu sorular belirdi kafamda ve sonra şunları düşündüm : Osman Bey'in zekâsından, Kanuni Süleyman'ın aklından söz edildiğini ben okumamışım. Evet, Abdülhamit'in usta bir politikacı olduğu şimdilerde çok söylenip, yazılıyor... Ama, hangi devletin tarihinde akıllı yöneticilerden ve akılsız yöneticilerden söz edilmez? Alalım Mustafa Kemal Atatürk'ü... İsmail Cem'in yöntemi uyarınca diyeceğiz ki, 1918 Türkiyesi için bir kurtuluş savaşı zorunluktu, son tahlilde ekonomik bir zorunluk. İşte bundan ötürü nasıl olsa, bir asker, Kurtuluş Savaşı'nın başına geçecekti ve savaş nasıl olsa kesenkes kazanılacaktı. Başa geçen askerin Mustafa Kemal olması bir rastlantıdır. Bunun tersini düşünmek, resmi tarih tezi olur ve genç kuşakları yanıltır.

Diyeceğim, eskiden sadece büyük denilen kişilere inanılırmış, şimdi ise sadece yasalara mı inanacağız? Fizik yasalara bile olasılık tanınan bir çağda?

Yine Mustafa Akdağ'ın ölümü dolayısıyla yazdığı ilginç bir yazıda Sayın Ali Gevgilili, Osmanlı Devleti'nin çöküşü konusunu, aynı

yöntemle, fakat başka bir yanından ele alıyor. "Profesör Akdağ'ın Celâlî İsyanları üstüne araştırmaları, çöküşün, dış-iç dinamiklerdeki değişimlerle ilişkili birçok yanını gün ışığına çıkarıyor. Değerli bilgin Ömer Lütfü Barkan'ın Yeni Çağ'ı ve çağın dinamik sosyal gücü burjuvazinin dünya ticaret yollarını değiştirmesinin Osmanlı'nın uluslararası durumuna yaptığı olumsuz etkileri aydınlatmasından bu yana Türkiye'yi az gelişmişlik kategorisine koymak zaten mümkün değildi." İşte yine bir ekonomik neden Avrupa burjuvazisi dünya ticaret yollarını değiştiriyor... ve sonucu, Osmanlı İmparatorluğu çöküyor. Fakat, bundan şöyle bir yargıya varılmaktadır Az gelişmiş değiliz biz, dünya ticaret yolları değişti de ondan çöktük. Eğer iç ve dış dinamikler denilen şeylerin değişmesi, insan ögesinin dışında düşünülen şeylerse, tarihsel ve ekonomik yasaların buyruğu gereği çökmüştür Osmanlı. Ama Sayın Ali Gevgilili, bütün yazılarında, haklı ve yerinde olarak, bizim dikkatimizi hep o dinamikler dediği şeylerin dünyadaki değişmelerine çekmiyor mu? Böyle yapmakla bizi uyarmak istemiyor mu? Keşke Avrupa burjuvazisi dünya ticaret yollarını değiştirirken Osmanlı'nın, Ali Gevgilili gibi dikkatli bir gözlemcisi olsaydı... Belki de Osmanlı birtakım önlemler düşünürdü!

Bilgim yetmez bunları tartışmaya, sadece anlamaya çalışıyorum. Belki benim durumumda olanlar vardır diye yazdım.

(29.6.1973)

SANATÇIYI TANIMAK

Paul Valéry, "Kendimi şiirlerime hiç sokmadım," demiş, "yalnız, 'Deniz Mezarlığı'nda biraz kaçırdım." O şiirinde ise onu hangi dizelerde arayıp bulacağımızı kestirmek çok güç olsa gerektir. Bu durumda, Paul Valéry'yi, ancak şiirlerinin bizde bıraktığı etki ya da izlenim ile tanımak olanağından başka bir ipucu elimizde yok demektir. Gerçi onun çeşitli konularda yazdıklarını okumakla kişiliği üstüne birtakım kanılara varabiliriz, ama şiir dışında hiçbir şey yazmasaydı, onu tanıyanlardan da bir şeyler duymasaydık ne yapacaktık? Başka bir deyişle, sanat yapıtı, sanatçı üstüne bize ne verebilir, ne kadar verebilir?

Bu konu kafamı kurcalayınca, tiyatro, sinema sanatçılarını düşünürüm; başka kişileri, kişilikleri canlandıran oyuncular üstüne, bir an, hiçbir bilgimiz olmadığını varsaysak, sadece oynayış (hem de başka kişileri taklit ederek oynayış) onları bütünü ile tanımamıza yeter mi? Ne düşünürler, neye inanırlar, neyi neye yeğlerler... bulabilir miyiz? Hiç sanmıyorum. Sanat yapıtı bize sanatçının sadece sanat anlayışını gösterir.

Buraya değin bir varsayım üzerine kurdum sorunu; yoksa bize kendilerini anlatan sanatçılar da bulunduğunu bilmiyor değilim. Aşklarından, acılarından, umutsuzluklarından söz eden birçok sanatçı vardır elbet. Ancak, burada da, yazıya dayanan sanatlarla öteki sanatlar arasında büyük bir ayrım çıkıyor ortaya. Ressamın boyası, müzikçinin kullandığı sesler, yonutçunun çeşitli araçları, hiçbiri söz gibi, söz kadar anlatıcı olmasa gerektir. Yaşam öykülerini bilmeseydik, müzikçiler, ressamlar, yonutçular üstüne hiç de kolay kolay konuşamazdık.

Sanatçıyı tanımak sadece onun yaşam öyküsünü bilmekle de çözülmez öyle. Daha çok sanat akımları, tarihsel dönemler, belli başlı sanat okulları yardımımıza gelir bu konuda. Bir müzikçi için romantik, bir ressam için izlenimci demekle, onları belli bir tarihsel dönem

ya da akım içine oturtuyor, böylece de o tarihsel dönem ya da akımın düşünce ve özelliğini onlarda canlandırıyoruz. Böylece de rahat ediyoruz. Ama o gibi genel anlayışlar, düşüncelerle, tek tek sanat yapıtları arasında kesenkes bir uygunluk aramak da boşunadır. Goethe, klasik ve romantik üzerine yazdığı çok ilginç yazısında bunu önemle belirtir. Ama şunu söylemek gene de yerinde olacak ki, belli bir tarihsel dönem ve akım içinde ele alınan bir sanatçıda, kendisinin diyebileceğimiz düşüncelerle çağının anlayış ve inanışları birbirine karışmış bir durumdadır, giderek hangisinin hangisini oluşturduğu bile söylenemez kolay kolay.

Bir örnek üzerinde durmak ve birtakım sonuçlara varmayı denemek istiyorum. Bir ara Paris'te bulunduğu sırada, Sabahattin Eyuboğlu, Türk ozanlarından yaptığı çevirileri birtakım Fransız ozanlarına göstermiş de, onlardan, "Sizin ozanlarınız tümden romantik" karşılığını almış. Doğrusunu söylemek gerekirse, bizde romantizm, bir akım olarak yarım yamalak esmiştir. Bana kalırsa, o Fransız ozanları, bizim ozanların lirik olduklarını söylemek istemiş olacaklar. İşte bir terim daha... Nedir lirizm? Ben, bu gibi sözcüklerin kaynaktaki anlamlarına bağlı kalmayı yeğlerim hep. Aristo, *Poetika* adlı yapıtında, ozanın kendi konuştuğu şiiri, lirik şiir diye tanımlar. Terimlerin ayrıntıları üzerinde durmadan diyebiliriz ki, bizim şiirimiz genellikle liriktir, genellikle kendileri konuşur bizim ozanlarımız; böylece de kendi duygularını, düşüncelerini söylerler. Bu açıdan bakılırsa, şiirlerinde onları görmek, onları tanımak olanağı vardır. Oysa Aristo, lirik şiirden başka, ozanın başkalarını konuşturduğu bir şiirden (dramatik şiirden) ve hem kendi konuştuğu, hem de başkalarını konuşturduğu bir şiirden (epik şiirden) de söz eder. Bu bakımdan, tregedya şiirinde (sözgelişi Sofokles'te), ya da epik şiirde (sözgelişi Homeros'ta) ozanı bulup çıkarmak, ama insan olarak bulup çıkarmak kolay değildir. Onlar bize, kendileri olarak değil, daha çok, işlerinin, uğraşlarının adamı olarak görünürler. Demek lirik ozan, ortaya kendini koyan ozandır. Lesboslu Safo, Teoslu Anakreon, giderek Catullus birer lirik ozandılar, kendi gördüklerini, duyduklarını anlatmışlardır.

Ne var ki, Batı şiirinin sadece bir sayfasıdır lirik şiir. Dante gibi gününün siyasal, toplumsal sorunlarını anlatan, Racine gibi insan doğası üzerinde duran, Victor Hugo gibi şiiri doğaya, tarihe açmak iste-

yen ozanların kapladığı yer daha geniştir Batı'da. Gerçi bu gibi ozanları şiirlerinden tanırız, ama birer düşün adamı, birer savaşçı, ya da birer işçi olarak tanırız. Daha yeni zamanlara geldikçe durum gittikçe karmaşıklaşır. Edgar Allan Poe'nun "Annabel Lee" şiirinde, genç yaşında ölen eşinin izini bulmak, *Makber*'de Abdülhak Hâmit Bey'in eşini bulmak kadar kolay değildir. O ozanı yaşam öyküsü ile açıklamaya çalışanlar hep sıkıntı içine düşerler, çünkü Poe'nun başlıca kaygusu yeni bir şiirdi, şiirde seslerle bir etki uyandırmak çabasıydı, kendisi değildi. Rimbaud'yu şiirlerinden tanımak isteyenlerin kulaklarında, yıkılan eski şiirin gürültüleri kalır ancak. "Deniz Mezarlığı"nda kendimi biraz kaçırdım diyen Valéry'nin nesini bulacağız şiirlerinde. Eliot'u okuyan, onun yarattığı birtakım kişileri bulur, Fenikeli Phlebas'ı, Sweeny'yi, Madame Sosostris'i, tüccar M. Eugenides'i bulur karşısında. Wallace Stevens'in yaşam öyküsü üstüne bir şeyler okumasaydım, şiirlerinden onun çok çalışkan bir sigorta ortaklığı genel müdürü ve çok iyi bir aile babası olduğunu çıkaramayacaktım. Ya şu deli Ezra Pound, Çin şiirlerinde ne arıyordu? Evet, bunlar ne yazdılarsa odurlar, ama Flaubert'in, "Madame Bovary benim," demesi anlamında.

Bizim şiirimize gelince... Divan şiiri için lirik sıfatını kullanmak hiç de doğru olmaz. Evinin minderine bağdaş kurmuş, "Ah eylediğim serv'i hiramanın içindir – Kan ağladığım gonce-i handanın içindir" diye yazan Fuzûlî'yi âşık sanmak yanlıştır.

Gel gel beru ki savm ü salâtın kazası var
Sensiz geçen zaman-ı hayatın kazası yok

diyen Nesimî'nin, bu çok güzel beyti bir mazmun uğruna yarattığı besbellidir. Bu bir yana, dahası, divan ozanlarının toplumsal, sağtöresel inançları, dünya görüşleri üstüne bir inceleme yazmak neredeyse olanaksızdır. O kerte silmişlerdir kendilerini. Bizde, şiirinin içinde beliren ozan tipi, Tanzimat'tan sonra ortaya çıkar... ve sürer gider. Abdülhak Hâmid'in eşi ölmüştür, Tevfik Fikret bir insanlık âşığıdır, Mehmet Âkif bir dincidir. Gerçi bu bilgilerin neye yaradığı da pek anlaşılmaz ama ortaya kendisini anlatan ozanlar çıkmıştır artık. Günümüze doğru gelirken, bakarsınız, başka türlü kişiliklerin çizgileri belirir : Yaşam sevgisi, avarelik, bütün insanları sevmek, yoksulluğu

yüceltmek, paraya boş vermek gibi. Ama bu çizgiler, tek tek ozanların kişiliklerine bağlı özellikler değil, bir dönemin beğenileri olarak ortaya çıkar. Böyle de olsa, ozan bunlarla kendini bir etmekte, kendini anlatmaktadır. Başka bir deyişle, artık ozanın bol bol kendisi vardır şiirlerinde. Bu yüzden de, bir şiirini beğenmemek, artık ozanı, ozanın kişiliğini, o kişiliği yapan değerleri beğenmemek anlamına gelir ki, bundan da kavga çıkar en azından.

(16.2.1973)

BİR DÜŞÜNÜR

Ölümünün, yakınları, dostları, sevenleri için uyandırdığı acı bir yana, Sabahattin Eyuboğlu, düşün yaşamımızdaki yeri dolayısıyla aranan, anılan, konuşulan bir kişi olarak kalacaktır. Bu bakımdan onun düşün yaşamımızdaki yerini saptamaya gerek var.

Sabahattin Eyuboğlu, Atatürk devriminin yarattığı düşünürlerden biriydi, Cumhuriyet döneminin belli başlı düşün akımlarına katıldı; bu akımların başarısı için çaba harcamakla kalmayarak, bunların bütünlenmesinden çıkan çağdaş Türk toplumu anlamının aydınlanmasında, tutarlı kişiliği ile, bilinçlendirici bir iş de gördü. Nelerdi bu düşünce akımları ve bunların bütünlenmesinden çıkan anlam, saptamaya çalışalım Doğu uygarlığı ile Batı uygarlığı arasındaki karşıtlıklar ve benzerliklerin çözümü, Türk ulusunun tarihsel kökenleri üzerinde belli bir anlayışa varmanın yolları, Türk dilinin kendini bulmasının gereği, önemi, Türk edebiyatının ve şiirinin evrenselleşmesi ve ulusallaşması, Köy Enstitüleri eyleminin özgün yanı, eski edebiyatımıza ve sanatlarımıza yeni bir gözle bakıp onlarda çağdaş değerler bulma eğilimi... Topluca ele alınınca bunlar, bizim düşün yaşamımızı kuran sorunların büyük bir parçasını kapsar, işte Eyuboğlu bu alanda çalışmış bir düşünürdür.

Fransa'daki öğrenimini bitirip yurda döndükten sonra, Sabahattin Eyuboğlu, üniversite çalışmaları dışında, yeni şiirimizle ilgilendi önce; bu konuda yazılar yazdı. Kendimizi bulma yöntemini getiriyordu Batı'dan :

Türk şiirinin dili Türkçe olmalıydı.

Yaşanan gerçeğin şiirimize girmesi gerekliydi.

Batılı şiir söylenen, yazılan bir şey olmaktan çok, yapılan bir şeydi, değiştirmelerle değil, geliştirmelerle kurulurdu.

Bu ilkelerle bağdaşan şiirleri tutarak, şiir düşüncemizde Batı'ya ve kendi geçmişimize açılan güçlü bir anlayışın savunucusu oldu Eyuboğlu. François Villon'un Fransız edebiyatındaki yeri ile Yunus

Emre'nin bizim edebiyatımızdaki yeri arasında kimi bakımlardan bir benzerlik kuruluyor, Yahya Kemal eski benzetmeleri kullandığı zaman bile şiirinin yapısı bakımından Batılı oluyor, yeni ozan ister kolay anlaşılır, ister zor anlaşılır, ister hiç anlaşılmaz sözler etsin, Türkçe yazdığı için şiirin ilk ve vazgeçilmez gereğini yerine getiriyordu. Batı'da şiirin, edebiyatın en güçlü öncüleri, Dante, Shakespeare, Cervantes de halkın dili ile söylenemez sanılan yüksek duygu ve düşünceleri halkın dili ile söylememişler miydi?

İşte burada Sabahattin Eyuboğlu'nu, Ataç ile yan yana görüyoruz. "Halkın konuştuğu dille, bilim, felsefe ve edebiyatın dilini birleştirmek, başka bir deyişle, düşündüğünü konuşur gibi yazmak, ilk işi olmuştur Avrupa'da aydın kişilerin" diye yazar, sonra şunları ekler, "orada millet şuuru bu birleşme ile doğmuş, bu birleşme ile edebiyat kısırlıktan kurtulmuş. Rönesans dedikleri davranış bir bakıma halk dilinin yazı dili olması demektir. Değil ileri aydın gençler, atılgan yazarlar, ister istemez ağır adımlarla yürüyen akademiler bile konuşulan dilin ardına düşmüşler, sözlüklerini, gramerlerini yalnız halktan ders alarak yazmışlar. Bizim Batı kültüründen alacağımız ilk ders de bu olmalı değil miydi?"

Dil, yalnız ozanı değil, yeni aydını da halka yaklaştıracaktı. Sabahattin Eyuboğlu, eski aydını anlatırken onun, kendini beğenmiş, halkın anlamadığı bir dille konuşur, söylediğinin anlaşılmamasını halkın bilgisizliğine verir bir kişi olduğunu söyler Köyü bilmez bu adam, köylünün okumak istemediğini, okumakla mutlu olamayacağını tanıtlamaya kalkar. "Halkın anladığı aydın" başlıklı yazısında, bir Orta Anadolu kentinde rastladığı diplomasız bir dişçiyi anlatırken, "İşini böylesine bilen ve seven, kendine bu kadar güvendiren insan az görmüştüm. Şimdi nasıl gelmez insanın aklına bu genç adamı yetiştiren şartları bir okul haline sokup her kasabaya hemen bir dişçi yollamak?" diye yazar.

Kitapçıl, ezberci, yaşama kapalı öğretimin zararlarını gören Eyuboğlu, "iş başında edinilen, yaşanan" bilgilerin verildiği Köy Enstitülerine koşar, Hakkı Tonguç'un yakın dostu ve yardımcısı olur. Köy Enstitülerini kuran düşünceyi anlatırken, bunun her şeyden önce, İstiklal Savaşı'nın getirdiği yeni bir Türkiye görüşüne dayandığını söyler; yeni Türkiye sözcüsünün köyde kalabilmesi için en az imam kadar köylü olması gerekiyordu, onun için de yeni bir öğ-

retmen tipi yaratılacaktı, iş ve bilim ahlakı başa alınacaktı, laik bir eğitim gerçekleştirilecekti. Şöyle diyordu "Köy Enstitülerinin ve köy okullarının birer imece, işletme olmaları, öğretmen ve öğrencilerin aydın birer işçi niteliği kazanmaları böylece gerçekçi olduğu kadar, ahlâkçı bir görüşe dayanıyordu. İşbirliğinin milli birliği sağlayacağına inanılıyordu."

Ulusal birlik gereksinimi, her şeyden önce, ulus kavramında açık seçik olmayı gerektirir. Osmanlı devletinin yıkılması ile kurulan Cumhuriyet'in başındaki Türkiye neresi idi ve burada oturan Türk kimdi? Bir Karadeniz kentinden kalkıp doğruca Avrupa'ya okumağa giden Eyuboğlu, orada Fransa'nın ne, Fransızın kim olduğunu öğrenmişti; peki, Batılı anlamda (başka nasıl olabilirdi!) Türk ulusunun niteliği neydi, bunun ardına düşecekti elbet. Atatürk, bu alanda bize bütün kapıları açmıştı, bu topraktaki bütün değerleri benimseme çabalarının kaynağı o idi. Eyuboğlu, "Bizim Anadolu" başlıklı yazısına şöyle başlar "Bu memleket niçin bizim? Dört yüz atlı ve Orta Asya'dan gelip fethettiğimiz için mi? Böyle diyenler gerçekten benimsemiyor, ana yurt saymıyorlar bu memleketi. Gurbette biliyorlar kendilerini yaşadıkları yerde. Hititler, Frigyalılar, Yunanlılar, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Moğollar da fethetmişler Anadolu'yu. Ne olmuş sonunda? Anadolu onların değil, onlar Anadolu'nun olmuş."

Artık Eyuboğlu, Anadolu'nun uzak geçmişine daldıkça dalacaktır. Bu kez, bir antik çağ Anadolu âşığı vardır yanında Halikarnas Balıkçısı. Derken İyonya, Frigya, Karya, Likya... adım adım dolaşır Anadolu'yu, Hitit kalıntılarını inceler, Komagene krallarının ve tanrılarının heykellerini görmek için Nemrut dağına tırmanır ve Anadolu'da en eskiye uzandıkça, şimdi ile geçmiş arasında şaşırtıcı benzerlikler bulur :

Üç güzel oturmuş bana el eyler
Biri Şemsi, biri Kamer, ille Elif

Bu üç güzeller, İda dağındaki güzellik seçimine katılan üç tanrıça neden olmasın? Horon neden Koro'nun çıktığı sözcük olmasın? Fatih Mehmet, Papa'ya yazdığı mektupta Troyalı olduğunu söylememiş mi? Mustafa Kemal, Kocatepe'de, "Şimdi Hektor'un öcünü aldım," dememiş mi? "İlyada ve Anadolu" başlıklı yazısında şöyle

diyordu : "Anadolu'yu yurt saymaya, topraklarımızın tarihini eşelemeye Atatürk'le başlamışız. Hititleri Türk saymanın asıl anlamı, Anadolu'yu bütün geçmişi ile benimsemekti. Yeni Türkiye, din ve ırk kavramları üstüne değil, yurt ve dil kavramları üstüne kurulmuştur."

Çeviriler yapar, Hasan Âli Yücel'in kurduğu Tercüme Bürosu'nda canla başla çalışırken, Batı'da hümanizm denilen akımın çeviriden doğduğunu biliyordu. Oysa biz, Batı kültürünün kaynakları üzerinde oturuyorduk. "Yaşayan Geçmiş" başlıklı yazısında şöyle diyordu : "Türk düşüncesinin Avrupalı olmasını istiyorsak, onu kendi geçmişimizle beslemeliyiz."

Bunlar üzerinde durulacak daha, bunlar tartışılacak daha. Sabahattin Eyuboğlu'nun yeri de, bu yüzden, tazeliğini hep koruyacak.

(2.2.1973)

GERÇEKLER VE ABARTMA

Ataç, sözcüklerin kökünü bilmezsek anlaşamayacağımızı söylerdi; anlaşamayan insanların ise toplumca kalkınamayacaklarına inanırdı. Osmanlıca dediğimiz üç dil karması, ancak okullarda Arapça - Farsça okumuş olanların anlaşma aracı olarak kalmıştı, halk bilmezdi o dili. Bu yüzden de Osmanlı devleti, halka yabancı düşmüş, gücünü halktan alan değil, halka kendi gücünü zorlayan bir yukarı kat buyurcası durumunda idi. Atatürk, ulusal devletin, ulusal dile dayanması gereğini bütün önemi ile kavrayan ve kavratan oldu. Dilimizin özleşmesi akımına karşı duranların, bu gidiş yüzünden kuşaklar arasında anlaşma bozuldu demeleri, gerçekte, Osmanlı dil ve düşünce anlayışının kesintiye uğramasından korku anlamına gelir ki, ulus - devlet bütünlenmesi sürecinden tedirginliği gösterir. Bir toplumun tarihsel gelişimine karşı durulmaz inancı, bu konuda da doğru çıkmış, dilimizin özleşmesini istemeyenlerin gücü gittikçe azalmıştır. Giderek bunların arasına katılan birtakım gençlerde Osmanlıca savunusu gülünç bir kimliğe bürünmüştür.

Bir anımı anlatayım Eskiden çalıştığım haftalık bir gazetede, görevim gereği, yazıları dizilmeden önce okur, hiç olmazsa yerleşmiş Türkçe sözcükler dururken, bunların yerine yabancı sözcükleri kullanmakta direnenlere durumu anlatmaya çalışırdım. Bunlardan bir genç hanım, bu yüzden bana kızmış, "Ben bu yeni sözcükleri sevmiyorum," demişti. Ben de ona, elimde duran yazısındaki Arapça bir sözcüğün anlamını sormuştum. Bu genç yazar, evine gittiği bir hanımı, iyi bir eş, iyi bir anne, iyi bir konuk ağırlayıcı olarak överken, o yazısında, "Doğrusu, haset ettim," diyordu, "gıpta ettim" diyeceği yerde. Demek "gıpta" ile "haset" arasındaki büyük anlam ayrımını bilmiyordu, çünkü Arapça, Farsça okumamıştı geçtiği okullarda. Türkçeye vurgun Ataç, dil sorunumuzu çözmeden toplumumuzun kalkınamayacağını, ilerleyemeyeceğini anlatabilmek için bütün gücü ile bu konuya vermişti kendini. Ataç'ı, başka konulara değinmekten

korktuğu için sadece dil üzerinde durınakla yerenler yanında, birtakım anlayışlı kişiler de, onun haklı olduğunu, fakat abartıcılığa düştüğünü, temel sorunumuzun bu olamayacağını söylemişlerdir. Daha iyi niyetliler ise, bir sorunu toplumun bilincine sokmak için abartıcılığa gitmekten başka yol olamayacağını söyleyerek, dil özleşmesinin göründüğünce doğru olmadığını, istemeyerek, ortaya koydular. Çünkü abartma, gerçeği olduğundan başka türlü göstermek değil miydi?

İsmail Hakkı Tonguç, Türkiye'nin ancak köy okulları, köy enstitüleri ile kalkınabileceği inancında idi. Beni o inancın gönüllüsü durumuna getiren bir sözünü hiç unutmam. Bir yazısında şöyle diyordu : "Kentlerde yaşayanların, okuma çağına gelen çocukları için okul bulamadıklarında nasıl yanıp yakınmaya kalkacaklarını düşünürseniz, bunca yüzyıl öğretimden, eğitimden yoksun bırakılmış köylümüzün durumunu anlarsınız." Ama bunu anlamamakta direnenler, okuma-yazma tekelinin kentliler elinde bulunmasına, sadece kent çocuklarının yönetimci adayı olmaları gereğine alışmanın verdiği tedirginlikle, köylüleri okutmanın yanlışlığını ileri sürmeye değin vardırdılar işi. Ne imiş efendim! Türk köylüsü yüzyıllardır dinç, sağlam, inançlı olarak devlete görevini yapmamış mı? Gücünü tarihimizden alan bu halkın çocuklarını okutmakla, onları köylerinden, ocaklarından soğutmuş olmayacak mıyız? Sonra saygı, düzen bozulmayacak mı?

Hiç unutmam, buna benzer karşı durmalarına gerekli yanıtları verdiğim yüksek bir memur, en sonunda, Köy Enstitüsü öğrencilerinin kılığını yerıneye değin götürınüştü konuşmayı, "Nedir o pantolonlar!" demişti. Bir anım daha var, Tonguç'tan dinlemiştim; günün Cumhurbaşkanı İnönü, Köy Enstitülerini görmek için çıktığı bir yurt gezisinde, bir istasyonda köylülerle konuştuğu sırada, sonradan Milli Eğitim Bakanı olan Reşat Şemsettin Sirer, üç aşağı beş yukarı dolaşarak Köy Enstitüleri üzerine konuştuğu Hakkı Tonguç'a, "Niçin okutmak istiyorsun köylü çocuklarını? Bunların okuyunca bize karşı nasıl davranacaklarını düşünmüyor musun hiç?" diye sormuş.

Sayın Muhsin Ertuğrul, kalkınmanın tiyatrodan geçtiğini bıkıp usanmadan toplum bilincine işletmeye çalışan yaman bir ülkücüdür. Batı'da bile yeni yeni önem kazanan *bütün insanların tiyatro görme*

hakkı inancını, en elverişsiz koşullar içinde yaşama geçirmenin yollarını aramış, bulmuş, bu uğurda, umutsuzluğa düşmeden savaşmıştır. Öğrencilere ucuz tiyatro, yoksullara parasız tiyatro (boyacı çocuklarının kadife perdeleri kesip götürdüklerini, her ilerici eylemin gülümsetici tatlılıklarından sayarak anlatır), bölge tiyatroları, yetişkinlerin eğitiminde tiyatronun benzersiz gücü gibi sorunlar onun, yaşamı ile kaynaşmış, kişiliği ile bir olmuş ülküleridir. Bölge tiyatroları konusunda, büyük yerde bulunan bir devlet adamının, "Türk ulusunun tiyatroya ihtiyacı yoktur," dediğini duymuştum da, ne diyeceğimi şaşırmıştım.

Yetişkinlerin eğitiminde tiyatronun rolünden söz açılmışken, bir anımı yazmaktan kendimi alamayacağım. *İçerdekiler* adlı oyunumun İstanbul'da ilk oynanışı sırasındaydı; bir gün vapurda, eski bir tanıdıkla karşılaştım; yanıma geldi, kaşları çatık gibiydi, "Siz ne yaptınız öyle?" diye sordu bana. "Ne yapmışım?" dedim, merakla. Kızı ile birlikte görmüş oyunu ve pişman olmuş gittiğine. O oyunun, kimlerce yayıldığı bilinmeyen bir bildiri dolayısıyle bir yıla yakın bir süredir sorguya çekilmekte olan başlıca kişisine kurnazca bir tuzak hazırlayan sorgucusu, tutuklunun bunalımlarından yararlanmak isteyerek eşini çağırtır, onları yalnız bırakacağını söyler; ama tutuklunun eşi hasta olduğu için o gün baldız gelir, uzun süre yalnızlık içinde kalmanın doğurduğu bir başkaldırı ile sağtöre kurallarını aşan tutuklu, teklifte bulunur baldızına. Bizim eski tanıdık işte bu yüzden sinirlenmişti, ama şunu da ekledi sözlerine, "Ben yalnız gitseydim bir diyeceğim olmazdı, kızımla birlikte oluşum ve ayrıca kızının bana, tiyatrodan çıktıktan sonra, utanıp sıkılmadan, oyundaki baldızın yerinde kendisi bulunsaydı razı olacağını söylemesidir, canımı sıkan bu. Beni siz düşürdünüz bu duruma." Kızı üniversite öğrencisiydi ve tiyatro onu, yetişkin iki insan olarak, babası ile her konuda konuşabileceği kanısına vardırmıştı. Sonradan arkadaşları ile konuşacağı bir konuyu babasına açtığı için, her şeyden önce, babanın buna sevinmesi gerekmez miydi?

Ataç, Tonguç, Ertuğrul... Onlar için, "Üçü de kendi uğraşlarına baş önemi veren, kendi uğraşlarının önemini abartan kişiler," diyenler olmuştur, olacaktır. Ben öyle düşünmüyorum. Onlar uygar bir toplumun temel işçileridir. Bu üç uğraştan hangisini sona bırakmaya gönlünüz elverir? Bir de şu öyküyü dinleyin :

GERÇEKLER VE ABARTMA

Yine İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı sırasında, köşkte, Freud için bir konuşma düzenlenmiş; Hasan Âli Yücel, Freud'u anlatıp sözlerini bağlarken, "Evet," demiş, "Freud bir gerçek buldu, ama abarttı onu." Bunun üzerine de İnönü, "Keşke biz de bir gerçek bulsak da abartsak," demiş... diye anlatmışlardı.

(5.1.1973)

DEMEK KUŞ DİLİ

Rahmetli Ahmet Emin Yalman, "berraklık" düşkünü idi, "bulanık olmayan" anlamına gelir o Arapça sözcük. Berrak hava, bulutsuz hava demektir. Örneğin, ben güneşli havayı severim, iyi göreyim, doğanın gizlisi saklısı kalmasın isterim. Ama herkes böyle değildir; sözgelişi, Oscar Wilde, güneşin bastırdığı yerden uygarlığın kaçıp gittiğini yazar. Nedense koca Mısır'ı, eski Yunan uygarlığını unutur, ya da unutmuş görünür. André Maurois da bir denemesinde, tam olarak anlaşılmayan sanat yapıtlarının daha iyi etki bıraktığını anlatırken, yeni gelinen bir kente uzaktan bakıldığında, her yanı görülmeyen bir yonutun, kafamızda tümlenme yolu ile, bize olduğundan daha güzel görüneceğini söyler. Bense o yonutun yanma gitmek isterim. Ahmet Haşim, Birinci Dünya Savaşı sırasında, yedeksubay olarak bulunduğu Çanakkale'de, geceleyin aya, iyice kazıyıp inceltti bir karpuz kabuğundan bakmayı çok severmiş. Karpuz kabuğunu bir yana atsa da, düpedüz baksa olmaz mı diyeceksiniz. Olmuyor işte, ayın kendisini değil, gizlisini, bulutlusunu arıyor. Bir de Amerikalı yazar Erskine Caldwell'in bir romanında şöyle bir parça vardır : İşsiz güçsüz bir çiftlik sahibi, günün kimi saatinde ortalıkta görünmez olur, ararlar tararlar, salaş bir deponun içinde bulurlar bir gün adamı, gözünü budak deliklerinden birine uydurmuş, uzanıp giden topraklarına bakmaktadır. Hatta bir yakını ile, sen bakacaksın, ben bakacağım diye itiş kakış da olur aralarında. Oysa, budak deliğinden zar zor görünen o toprak, güneşin altında bütün genişliği ile yatmaktadır.

Ama, Wilde'in, Maurois'nin, sonra Caldwell'in romanındaki kişinin, kapanıklılığı, az görünürlüğü, bulutluluğu sevmeleri, ya kişisel bir beğeni, ya da bir sanat görüşü olarak değerlendirilebilir ancak; bunlarda gerçeğe bakmanın kuralını bulmaya kalkmak yanlış olur elbet. Astronomi bilginleri aya karpuz kabuğunun arkasından baksalardı, zor gönderirlerdi uzaya astronotları. Ne var ki, bizde toprak

reformu dedikleri şu yasayı çıkaranlar, koca Anadolu toprağına, Caldwell'in kahramanı gibi, budak deliğinden bakmayı yeğlemişlerdir. Dağıtılacak toprak mı var? Topkapı Sarayı önünde, "Saraydan Kız Kaçırma" operasının oynanmasını, yangın çıkar bahanesiyle önlemeye kalkışanların, Padişah III. Selim'in aynı sarayda, Ağa Kapısı önünde opera oynattığını bilecek kadar olsun tarihimize berrak bakamadıkları anlaşılıyor. Şimdi ise, budak deliği, karpuz kabuğu yöntemi, günümüzün akıl almaz ölçülere getirilmiş olan solcu avının yöntemi durumuna gelmiştir. Homongolos'u tersinden okuyarak solcu yakalamanın başka türlü bir açıklaması bulunabilir mi? Nitekim, bu konunun basınımızda yoğun bir güldürü yazınına yol açması da bunu gösteriyor.

Gerçi bizde sola karşı bu çeşit güldürü konusu yöntemler eskiden beri kullanılagelmiştir. Adamın evini aramaya gelirler, Larousse sözlüğünü Rus'la ilgilidir diye belge olarak alırlar, evi arananın duvarda asılı duran büyükbabasının sakallı fotoğrafına Marx'tır diyerek yapışırlar, çene sakalı bırakanı Lenin'e öykünmekle, Rusça'dan çeviri yapanı komünist propagandacılığı ile suçlarlardı.

Son yılının bir yazını hapiste geçiren rahmetli Sabahattin Eyuboğlu'na, soruşturma sırasında, "Mavi yolculuk ne demek?" diye sorduklarını duydum, soruşturması sırasında. Yolculuk üzerinde değil de, mavi üzerinde duruyorlar özellikle. Ben de katılmışımdır o yolculuklardan birkaçına, mavi denizin güzelliğine kapılmaktan insan solculuğu unutur. Sabahattin Eyuboğlu, çok sevdiği dostu Sayın Cevat Şakir'in *Mavi Sürgün* kitabından esinlenerek takınıştı o adı güney denizlerimizdeki yolculuklarımıza. Toprağını, denizlerini sevsen bir türlü, sevmesen bir türlü. Anlamıyor değilim, bizim sol akımları izlemek, solcuları suçüstü yakalamakla ilgili görevlilerimiz, bunca yıldır "kırmızı"yı suçun rengi olarak belledikleri için, karşılarına birdenbire "mavi" çıkınca duraladılar, bir oyuna geldikleri kuşkusuna saplandılar. Yoksa "mavi", eski "kırmızı"nın yerini tutmuş olmasındı? Bir milletvekili de kalkmış, artık tarihsel bir üne kavuştuğunu korkusuzca söyleyebileceğimiz Erzurum Rektörü'nün, öğrenciler tarafından çıkarılan "Homongolos" adlı derginin adının son hecesinin tersinden okununca "sol" çıktığına ilişkin ihbarı için, "Doğrudur," diyor, "Tersinden okununca sol çıkıyor". Ben de öyle okuyunca sol çıktı.

Ama bir yazıyı tersinden okuyarak anlamak yöntemi birkaç bakımdan yanlıştır. Önce yazım (imla) kurallarına uymaz bu. Kolay mıdır soldan sağa okununca başka anlam, sağdan sola okununca başka anlam verecek sözcükleri bulmak, tümceler kurmak? Bu yöntemle bir kitap yazılabilir mi sözgelişi? Yazılabileceğini varsayalım, solculuk propagandası yapmak isteyen bir kişinin bu yönteme başvurması hiç de verimli olmaz. Nereden bileceğiz öyle yaptığını da, tersinden okuyup propagandaya kapılacağız? Propaganda tanımına uymuyor. "Kırmızı"nın yerine "mavi", "sol"un yerine "los" "Neb los, nes los musun?" Hadi canım, ben kuş dilini çocukluğumda bile öğrenemedim. Bir yabancı dile çalışırın daha iyi.

Şuraya gelelim : Tersinden değil, düpedüz "sol" diye yazılan sözcüğü kullanmak suç mu yurdumuzda? Giderek, "Ben solcuyum" diyen koğuşturulur mu, yakalanır mı, cezalandırılır mı? Önce bunu çözelim. Şu son davalar dolayısıyle, "Yurtta solun kökünü kazıdık" diye sevinenler bulunabilir, onların isteklerine, dileklerine karışmak kimseye düşmez; ancak unutmayalım ki, "sol"un bu ülkede altmış yetmiş yıllık bir geçmişi vardır, burada solcu, sosyalist partiler kurulmuştur; gazeteler, dergiler, kitaplar yayımlanmıştır. Kendisine ortanın solu adını veren bir parti, CHP, önümüzdeki seçimlerde başa geleceğini ummaktadır. Giderek bu partinin Başkanı Sayın Ecevit, kendilerine göre solun boş kaldığını bile söylemiştir. Demek ki, Türkiye'de solcu dünya görüşü ve inanışı yaşamaktadır. Bunları budak deliğinden gözetlemenin, karpuz kabuğu arkasından görmenin, sözcükleri ters okuyarak solcu yakalamaya kalkmanın hiç gereği yoktur. Dünyanın ayrıcasız her ülkesinde olduğu gibi, Türkiye'de de solcular vardır.

Bunları, solda umacı, yurt haini görenler için yazmıyorum sadece, Erzurum Rektörü'nü güldürüye almakla yetinen solcular için de yazıyorum. Neden derseniz, Larousse, sakallı büyükbaba fotoğrafı ve los yüzünden şu yurtsever sağcıları alaya almak, kamuoyunun artık o türlü uydurmalara kanmamasını sağlamak yanında, bir de ve en önemlisi, Türkiye'de solculuğun hiç bulunmamış olduğu kanısına da yol açabilir diye düşünüyorum. Onların yazıları ters okumaları, Fransızca sözlükten kuşkulanmaları, önce kırmızıdan, sonra maviden kuşkulanmaları, olsa olsa solu bir türlü anlayamadıklarını gösterir. Çünkü, onlar solun, suçluluğunu bildiği için gizlenmek zorunda

bulunduğu ve bundan ötürü de birtakım simgeler arkasına saklandığı inancındadırlar. Bunca akıl almaz saplantılara düşmeleri, (halkı korkutmak isteği yanında) bundandır. Bana kalırsa, solcuya düşen görev, los saçmalıklarına gülüp geçerek, solun ülkemiz gerçekleri bakımından bir gereklilik, vazgeçilemeyecek bir gereksinme olduğunu bıkmadan anlatmaktır.

(6.7.1973)

ÇİN DUVARI

Sayın Ecevit, seçim konuşmalarında, bizde demokrasinin arada kesikliklere uğradığını söyledi.

Kafka'nın fantazyasına göre, eski Çinliler, ünü dünyayı tutmuş olan Çin duvarını, bir baştan başlayıp öbür başa düzenli olarak bitirmemişler; bölge bölge, parça parça yapmışlar. Kafka şöyle anlatır : "Bu parça parça inşa yöntemi, Doğu ile Batı işçi orduları içinde de küçük çapta uygulanmıştı. Yirmişer kişilik postalar düzenleniyor, bir posta diyelim beş yüz metre uzunluğundaki bir sur parçasını örüp bitirdikten sonra bir komşu posta, karşı yönden buna denk uzunlukta bir başka parçayı yapıyordu. Ama işte iki parça birbirine bağlanıp da, yapım işi hani bin metre sonunda yeniden sürdürülmüyor, tersine, postalar sur yapımı için yine başka yerlere gönderiliyordu. Elbet böyle olunca arada bir sürü kocaman boşluklar doğuyor, bu boşluklar da ancak zamanla yavaş yavaş doldurulduyordu; hatta set yapılıp bitti diye duyurulduktan sonra bile doldurulmaya çalışılan kimi boşluklar vardı." Kuzeyli uluslardan korunmak için yapıldığına inanılan bu duvar hiçbir zaman şöyle tam olarak bitirilemediğine göre, Çin halkı hiç olmazsa duvarcılığı öğrenmiş oluyordu böylece diyebiliriz. Bir iş sadece, o iş için güdülen amacı doğurmaz, başka sonuçlar da verir. Şarabın baş ağrısına karşı ilaç olarak bulunduğu söylenir.

Bir de Sisyphe söylencesi vardır ya... Tanrılar, Sisyphe'i, bir kayayı durmamacasına bir dağın doruğuna değin yuvarlayıp çıkarmaya yargılamışlar. Sisyphe kayayı doruğa değin getirecek, kaya da oraya gelince kendi ağırlığı ile yeniden aşağı düşecektir hep, ve bu yararsız, umutsuz çabadan daha korkunç bir ceza olmadığını düşünmüşler tanrılar. Camus, bu masalı yorumlarken, "Pek de haksız sayılmazlardı," diye ekler. İşte bu masal üstüne bir şaka okumuştum ki, Çinlilerin duvarcılığı öğrenmesine benzetilebilir. Sisyphe, taşı tepeye çıkara çıkara adamakıllı güçlenmiş, spor yerine geçmiş onun için bu ceza. Hiç yoktan bu da bir yarar sayılabilir. Etkinliktir çünkü, hamaratlık-

tır insanoğlunun işlevi. Durmadan bir şeyler yapmıştır o tarihi boyunca, ya bir hayvanı evcilleştirmiştir, ya göklere ulaşmak için bir kule yapımına girişmiştir, ya da şundan bundan altın yapmaya kalkmıştır. Diyeceğim, insanın yarar ardında koşması kadar, kendini düşlere kaptırması da yüce bir uğraştır.

Belki de Çin duvarı, hiçbir zaman saldırgan komşulardan korunmak için değil, Çin halkına coşturucu bir iş bulmak, bu yoldan onu mutlu kılmak için yaptırılmıştı. Yine Kafka'nın anlattığına göre, parça parça yapılan bu duvarın her bölümü bittikçe ve her yeni bölümün yapımına başlandıkça, halk davul zurna ile bayram eder, şenlikler düzenler, güler oynarmış. Demek ki, duvarın bitmesi değil, yapılması daha önemli imiş onun için. Kim bilir, duvar bitse, şenliği bırakır, başka bir işe kalkardı belki de. Şöyle sürdürüyor Kafka sözünü :

"Böylesi hanl hanl, ama uzun bir insan ömrünün bile hedefe götürmesine yetmeyecek bir işin vereceği umutsuzluk, bu insanların kolunu kanadını kıracak, en başta onları işe daha az yarar duruma sokacaktı. İşte bu yüzden parça parça inşa yöntemi seçilmişti. Beş yüz metrelik bir sur parçası aşağı yukarı beş yılda bitirilebiliyor, kuşkusuz, bu arada yöneticiler genel olarak fazlası ile bitkin düşmüş, kendi kendilerine, inşaata ve dünyaya karşı bütün güvenlerini yitirmiş oluyorlardı. Onun için daha bin metrelik iki sur parçasının birbirine bağlanma şenliği heyecanı içinde bulunurlarken, yerlerinden alınıp çok, çok uzaklara yollanıyorlardı; yolculukları sırasında orada burada yükselen bitmiş sur parçaları görüyor, daha üst kademeden yöneticilerin kaldıkları konaklardan geçiyor, bu yöneticiler tarafından nişanlarla taltif ediliyor, köylerin, kentlerin derinliklerinden akın eden yeni işçi ordularımn sevinç bağrışımlarını duyuyor, sur iskeleleri için ormanlarda ağaçların kesildiğini, dağların yapı taşları halinde yontulduğunu görüyor, kutsal yerlerde ise dindar kimselerin ilahiler söyleyip inşaatın bitmesi için yakardıklarını işitiyorlardı. Bütün bunlar da sabırsızlıklarını yatıştırıyordu onların. Varıp birkaç zaman kaldıkları yurtlarındaki sessiz yaşam onları güçlendiriyor, seddin inşasında çalışanlara gösterilen itibar, anlattıkları dinlenirken takınılan o inanç dolu alçak gönüllülük, basit ve sessiz hemşerilerin günün birinde seddin tamamlanacağına karşı güvenleri, işte bunlar onların ruhlarındaki telleri geriyordu. Derken umut etmekten hiç

vazgeçmeyen çocuklar gibi yurtlarına veda ediyorlar, yeniden bu kamu işinde çalışmak hevesi içlerinde yenilmez bir hal alıyordu. Gerektiğinden daha da erken evden ayrılıp yola düzülüyorlar, köyün bir yarısı bir hayli uzaklığa kadar onları uğurlamaya geliyordu. Bütün yollarda hep insan toplulukları, flamalar, bayraklar; ülkelerinin bunca kocaman, bunca zengin, güzel ve şirin olduğunu asla daha önce görmemişlerdi."

Sisyphe masalsa, Çin duvarı gerçektir. Ama burada masal ile gerçek arasında tuhaf bir benzerlik, benzerlik demeyeyim de, tuhaf bir ilişki ortaya çıkıyor. Şöyle ki, Çin duvarı masala açıldıkça, Sisyphe gerçeğe yaklaşıyor. Anlaşılan eski insanların, anlatımını masalda buldukları şey, sonra sonra masalın gerçeğe yansıması biçimine dönüşüyor. Başka bir deyişle, "saçma" sayılan ile, "usal" olan birbirine yaklaşıyor. Bence sanatta "modern" denilen anlayışın gizi burada yatmaktadır. Ancak, "modern" derken ille "yeni" demek istemiyorum. Üzerinde durmak istediğim, yukarıdaki bölümlemeye karşı olan bir tutum ayrımıdır. Sözgelişi, *Beyaz Balina* romanındaki yaşlı balina avcısı kaptan Ahab'ın, yıllar önce bacağını kapmış olan bir beyaz balinayı uçsuz bucaksız denizlerde öç almak için aramaya çıkması, insanoğlunun en olanak dışı olanı bile bulmak için ruhunda ne sarsılmaz bir umut yaşattığını gösterir. Beyaz balina, ıssız denizde, arada bir, görünür görünür yiter uzaklardan. Bu durum, kaptan Ahab'ı büsbütün güçlendirir, inadını, istemini biler onun. Sabırsızlık değildir insanoğlunu ayakta tutan, başaracağına olan inancıdır.

Bir gün bakarsınız, Çin duvarı birleşivermiş; ya da şaşarak görürsünüz ki, Sisyphe'in taşı dorukta duruvermiş. Bu da umuda değmezse, dünyada başka ne değer!

(19.10.1973)

DÜNYA GENÇLİK SORUNU

Başka yazımda da söylemiştim, özellikle Japonya'nın geçirdiği toplumsal değişikliğin niteliğini göstermek için bir Japon düşünüründe ileri sürülen "planetarisation" sözcüğüne karşılık olarak "dünyalaşma" terimini kullanmıştım; kıtalararası ilişkilerin böylesine arttığı, yoğunlaştığı bir dönemde, artık şu ülkenin bu ülkeye öykündüğü çağın gerilerde kaldığı, bunun yerini yeni bir dünyanın ortak hazırlanışı, topluca kuruluşu sürecinin almakta olduğu anlamında öneriliyordu o sözcük. Gerçekte, tek yanlı etkileme belki de tarihin hiçbir döneminde görülmemiş, etkileme ve etkilenme bir arada oluşmuştur. Ancak, eskiden bunun bilincine hemen varılmadığı gerçeği bir yana bırakılacak olsa da, günümüzde bu süreç gözle görülür duruma gelmiş ve yerleşik ölçüleri, inançları allak bullak ederek, kimilerinin "yeni bunalımlar" diye adlandırmakta direndikleri birtakım büyük değişmelere yol açmakta bulunmuştur. Adını nasıl koyarsak koyalım, karşı karşıya bulunduğumuz bir "olgu" vardır, beğensek de, beğenmesek de, bu "olgu"nun etkileri dünyamızı biçimlendirecektir. Sözü, çağımızın belli başlı sorunlarından biri olan "gençlik sorunu"na getirmek istiyorum. Ülkelere göre özellikleri ne olursa olsun, konu, dünya gençliğinin çağdaş sorunlarını ve oluşumunu kapsamaktadır.

Yeni yayımlanmaya başlayan "Görüş" dergisinin (bu dergi, bir yazımda da duyurduğum gibi, UNESCO'nun yayımladığı "Courier" dergisinin Türkçesidir) ikinci sayısındaki gençlik olaylarını inceleyen bir yazıdan şu parçayı alayım : "Kanada'da yaşayan İngiliz asıllı Profesör McLuhan, artık bu çağın sonuna yaklaştığını ileri sürerek kafaları karıştırmaktadır. Profesöre göre, çizgisel yazıya dayanan toplumumuz, ister istemez, bir göz ve akıl çağı olmak zorunda idi. Buna karşılık, kitle haberleşmesi ve özellikle televizyon, akıl çağını bırakmamıza ve gezegenimiz çapında yeni bir aşiret yaşamına ve yeni bir sözlü kültür dünyasına yönelmemize yol açmaktadır."

Gerçekten de, bütün bilgilerimizi okuldan ve ana-babalarımızdan aldığımız günler tarihe karışmıştır; günümüzün genci, astronotlarla birlikte uzayda dolaşıyor, patlatılan atom bombalarının mantarını gözlemliyor, kendi ülkesinden çok uzakta, başka bir kıtanın bir kentinde oynanan futbol maçını soluk soluğa izliyor, Arap-İsrail savaşma saatında tanık oluyor, Vietnam savaşma harcanan akıl almaz paraların yanında, Afrika'da açlıktan ölen çocukların bulunduğunu gözleri ile görüyor. Ona bu bilgileri sağlayan araçlar ve koşullar, ne yapalım ki, klasik öğretmenin yerini artık eskisi ile ölçülemeyecek bir duruma getirmiş bulunmaktadır. Başka bir deyişle, kültürün yeni biçimi, okul çerçevesini kırmış, parçalamıştır. Bu durumda okulun, öğretmenin mi gençlerden, yoksa gençlerin mi okuldan, öğretmenden yakınmasının daha doğru olduğu üzerinde düşünmek gerekir. Belçika Kültür Bakanlığına bağlı Gençlik ve Boş Zamanları Değerlendirme Genel Müdürü Marcel Hicter şöyle yazıyor : "Eskiden gençler, ana-babalarına benzemek yolu ile kişiliklerini buluyorlardı. Ama bugün, arkadaşlarına ve çok sevdikleri kimselere benzemeye kalkışıyorlar."

Her şeyin olduğu gibi, gençliğin anlamı da değişmiştir. Bugün yetişkinlerle gençler arasında kendini göstermiş olan uçurum, yetişkinlerin gençlik tanımı olarak eski kanılarına, inançlarına bağlı kalmakta direnmelerinden doğmaktadır, diyebiliriz. Onların, gençlere, gelecek için kendilerini örnek göstermeye kalkmaları, kendi yapıtları olan bugünkü dünyamızın kötü durumu karşısında, bütün geçerliğini ve değerini yitirmektedir. Gençlerin sorularına karşılık bulamayan, sorunlarını anlamayan yetişkinler, geleceğin kendi istedikleri gibi oluşacağı inancında yanılacaklardır. Daha bu günden öğretmen ve öğrenci ilişkisi bir karanlığa gömülmüş gibidir. Liége Üniversitesi profesörlerinden Fernand Desoney, 1930'da felsefe ve edebiyat bölümünde 5 son sınıf öğrencisinin bulunduğunu, ama ders verdiği son yıl olan 1965'te, 1384 öğrenciyi sınavdan geçirmek zorunda kaldığını ve bunların hemen hiçbirini tanımadığını, bundan ötürü sonuçların bir talih işi durumuna geldiğini söylemiştir. Sartre da şöyle yazıyor : "École Normale'de, sınıfta yirmi beş kişiydik. Çalışma koşulları çok iyi idi. Profesörlerle tartışabiliyorduk. Oysa bugün durum bambaşka. Öğrencilerin sayısı çok fazla. Bu nedenle, öğrenciler profesörleri ile, bizim eskiden kurmuş olduğumuz ilişkileri kuramıyorlar. Profesörle-

rini görmeyen birçok öğrenci bile var. Bunlar, kendileri için ne gibi önemi olduğunu bir türlü kavrayamadıkları bir dersi veren, insan dışı ve ulaşılması olanaksız bir yaratığın sesini hoparlör aracılığı ile dinlemek zorundadırlar."

Bu gençlerin gitgide uzayan öğrenim yıllarından ötürü toplumda sorumlu yerler alamamaları, giderek nasıl bir meslek edineceklerini bilememeleri, dahası, çok iyi tanıdıkları, çelişkilerle dolu dünyanın düzenini sürdürmeye hiç de heves duymamaları, onlarda ya başkaldırma, ya da aşırı cinsel özgürlük ve uyuşturucu madde kullanma yolu ile bir kenara çekilme biçiminde çeşitli tepkiler yaratmaktadır ve Hipiler, Provolar, Bitnikler, uzun saçları, acayip örtüleri ile dünyaya yayılmaktadırlar. Gençlik başkaldırmalarının, gösterilerinin hemen aynı yıllarda on, on beş ülkede birden patlak vermiş olması bir rastlantı gibi görülüp gösterilemez. Hele bu olaylardan ötürü, nedenler üzerine eğilmeden, hiçbir incelemeyi gerekli bulmadan, sadece bastırıcı çareleri, yolları denemeye kalkmak, sorunun çözümüne hiç de yardımcı olacağa benzememektedir.

Gençlik olaylarında, ta baştan beri, güncelliğini koruyan tartışma konularından biri de, gençliğin bir sınıf olup olmadığı konusudur. Bilindiği gibi, Fransa'daki gençlik olaylarında, Komünist Partisi de içinde olmak üzere kimi siyasal kuruluşlar, gençliğin geçici bir birlik oluşu dolayısıyle, gerçek ve sürekli bir güç niteliği taşımadığı noktasında birleşmişlerdi. Bu görüşe hak verdirici birtakım sonuçları da olmadı değil o başkaldırı olaylarının. Nitekim, o zaman öncü durumunda bulunan öğrenciler arasında, sonradan Hollywood'dan çağırılıp sinema oyunculuğuna girenler, ya da kapitalist çevrelerin verdiği işlere yerleşenler oldu. Birçok siyasal, toplumsal olayın sonunda görülmüştür bu gibi şeyler. Fakat son incelemelerde, özellikle nüfus patlaması olayı göz önüne alınarak, zamanla gençlik kitlesinin dünyada yetişkinleri azınlıkta bırakacak denli çoğalacağı öne sürülmektedir. Eskiden olduğu gibi, üniversiteyi bitirir bitirmez toplumu yöneten kişiler arasına artık katılamayan, bu durumda katılmak da istemeyen gençlerin, geleceğe bugünkü düşünüş ve anlayışları ile egemen olacakları söylenmektedir. Belçika Üniversitesi'nde profesör olan Paul Sivadon, "Gençler sayın yetişkinler kadar çoğaldıkları zaman, geleceğin yetişkinleri olarak kalmaktan çıkarlar ve eğer yetişkinler ayaklarını denk almazlarsa, asıl yozlaşacak ve itilecek olan-

lar kendileridir," diye yazmaktadır.

Tarihin hiçbir siyasal, toplumsal döneminde gençlik, bugünkü niteliği ile görünmemiş, bugünkü gibi başlıca sorunlardan biri durumunda ortaya çıkmamıştı. Ama bunu, gençlerin şımarıklığı, sorumsuzluğu, uygunsuzluğu gibi öznel, temelsiz, hiçbir bilimsel araştırmaya dayanmayan tamlarla açıklamaya kalkmak, tümden yararsız olsa gerektir. Dünya gençliğini, yeni tekniğin, dünyamızın küçülmesinin, birleşmesinin kaçınılmaz ürünü saymaktan ve ona göre davranmaktan başka çare yoktur. Bu dünya, yetişkinlere kalmaz.

(15.6.1973)

DIŞARIDAKİLER İÇİN AF

Sabahleyin uyanıyorsunuz, bakıyorsunuz ki, üstünüzde bir kırıklık, içinizde bir neşesizlik var; eşinize ya da evinizdeki başka bir yakınınıza, "Ben bugün yataktan çıkmayayım" diyorsunuz, "dinleneyim". Hangimizin başına gelmemiştir, ama acaba hangimiz bunun bir mutluluk olduğunu düşünebilmişizdir? Evet, bu gibi küçük şeylerin mutluluk doğurduğunu, giderek asıl bunların mutluluk olduğunu kişi özgürken anlayamaz. Özgürlüğün, hiç dikkati çekmeyen olağan ayrıntılarıdır bunlar. Ama özgürlüğünden yoksun kılınmış, yatması, kalkması, çalışması zorunlu kurallara bağlanmış, naz edecek kimsesi olmayan bir mahpusa sorarsanız, bizlere olağan, önemsiz görünen bu ayrıntıların değerini anlarsınız. Ben de, şimdi hapiste olan bir dostumun anlattıklarını duyunca algıladım bunu ve ancak ateşi yükseldiği zaman doktorların izni ile yatmasına müsaade edilen, gece uyumadan önce ışığını kapayamayan, günün hiçbir saatinde yalnız kalmayan bir insanın durumunu düşünürken, daha onun dışarı ile ilintilerinin, çeşitli sorunlarının yatıştırılmaz kaygularına değin gitmeden, ürperdiğimi anladım.

Belki on beş yıl oluyor, Köprü'nün üstünden Karaköy'e doğru yürüyordum; sular kararmıştı, çalışma saatinin sona erdiği, insanların neredeyse koşarak evlerine, ya da alışverişe, eğlence yerlerine yöneldiği bir güz akşamı idi. İnsana bir telaştır, bir sabırsızlıktır veren bu saatleri Ahmet Muhip Dıranas ne güzel söylemiştir bir şiirinde : "Hoyrattır bu akşam üstleri.." derken karşıdan, iki candarma arasında gelen yoksul bir tutuklu göründü. Şimdi ölümünün onuncu yılı dolayısıyle törenler düzenlenen (bizde değil, Paris'te) Nâzım Hikmet'in,

Karşıdan fayton gelir
İçinde Bayramoğlu

Candarma sağı, candarma solu
Bayramoğlu'nun.

dizelerini ansımıştım o sıra. Ben, özgürlüğümden ötürü biraz da sıkılarak ona bakarken, birden şaşırtıcı bir şey oldu, topuklarına bastığı ayakkabılarından birini, tutuklu, fırlattığı gibi tramvay yolunun üstüne attı. Evlerine, köylerine gidenlerle, bir özgür insan kalabalığı ile karşılaşmanın doğurduğu bir yıkılmayı, bir her şeyden vazgeçişi simgeliyordu bu davranış. Alınyazısına, bahtsızlığına fırlatıp atmıştı ayakkabısını tutuklu.

Geçenlerde gazetede, Oktay Akbal'ın odasında otururken, onu ziyarete gelen emekli bir savcı ile tanıştım; son görevi Sinop Savcılığı imiş, bu görevi sırasında Sinop hapishanesindeki mahpuslar arasında bir inceleme yapmış, diyordu ki :

"Mahpusların yüzde doksanı, okuma yazma bilmeyen ve bir meslek edinememiş yurttaşlarımızdı. Bu türlü bir araştırmayı, yurt çapında, bütün suçlular düzeyinde genişletsek, alacağımız sonuç, üç aşağı beş yukarı, aynı oranı verecektir bize. Suç işleme oranının okuma yazma bilmeyenler ve iş güç sahibi olmayanlar arasında yüksek bulunması ise bir rastlantı ile açıklanamaz. Okuldan geçseler ve bir iş edinebilme olanağına kavuşsalardı, bu zavallılar şimdi hapishanede olmayacaklardı."

Elbette haklı idi sayın savcı; okur yazar, iş güç sahibi yurttaşlarımızı, bu yurttaşlar arasında suç işleme oranının az olmasından ötürü iyi kişi, ötekileri kötü kişi saymaya kalkan düşünüşün ya da inanışın ipe sapa gelir yanı yoktur. Hele, "Ne yapalım efendim, okuma yazma öğrenseydi, bir baltaya sap olsaydı," diye düşünenleri ciddiye almak olanaksızdır. Köy Enstitülerinin kurucusu İsmail Hakkı Tonguç, bir kitabında şu soruyu soruyordu : "Kentlerde oturan ailelerin, çocuklarını yollayacak okul bulamadıklarında koparacakları feryadı düşünebiliyor musunuz? İşte Anadolu yüzyıllardır o durumdadır." Erginlerin durumunu bir yana koysak da, bugün okuma çağındaki çocuklarımızın ancak yarısından biraz çoğunu okutabiliyoruz. İşsizlerimizin milyonlarla sayıldığını söylüyor istatistikler, çalışma alanlarının darlığı herkesin bildiği bir gerçek. Bu durumda, okuma yazma öğrenmek fırsatına kavuşamamış, bir iş edinmek olanağını bulamamış yurttaşlarımızı suça yatkınlıkla doğmuş saymak (bırakın bilimsel

verilere aykırılığını) düpedüz ulusumuzun, halkımızın yerilmesi anlamına gelir. Türklerin büyük çoğunluğu suça yatkın mı geliyor dünyaya? Yüzyıllarca süren bırakılmışlıkları yüzünden biz onlardan af dilemeliyiz. Biz onlar için af çıkarmayı düşünüyoruz, bakalım onlar bizi affedecekler mi?

Ya alkol? Fransız yazarı Albert Camus, bir incelemesinde şöyle yazıyor : "Suçun oluşumunda alkolün sorumluluk payı baş döndürücüdür." Bayan Guillon'a göre, bunun oranı yüzde altmıştır. Bu durumda devletin, alkol ektiğine göre suç biçmesine şaşmaması gerekir. Albert Camus, bu konuyu incelerken, suçun sadece alkolde olduğunu söylemek istemiyor, içkinin yerini şerbet alsaydı suç ortadan kalkmayacaktı elbet. Ona göre, "Bir suçlunun gerçek sorumluluğu kesinlikle saptanamaz." "Atalarımızdan bize geçen kötü ve hastalıklı eğilimlerin miktarı hesaplanamaz," "Bu durumda genel bir sorumsuzluğa hükmetmek gerekir," "Mantık, ceza da, ödül de verilmemesini gerektirir." (Camus, Nobel ödülünü de katıyor bunun içine.) Yazar, bütün bunları, daha çok, ölüm cezasının saçmalığını tanıtlamak için sayıp dökmektedir. Suçun kesin nedenlerini bilememenin sonucu değil midir ölüm cezasının artık neredeyse bütün dünyadan kalkmış olması? Hele siyasal suçlar için uygulanan ölüm cezalarının, hep pişmanlıklar doğurduğunu gösteriyor tarih. Yirmi yedi mayısçılardan Orhan Erkanlı, son kitabında, bu olaydan sonraki idam uygulamalarının yanlış olduğunu açıklıyor. Zaman nice inanışları boşa çıkarmıştır, nice heyecanları yatıştırmıştır! Montaigne, "Doğanın yasaları, bizim yaptıklarımızdan her zaman daha akıllıcadır," diyor.

Bağlı olduğumuzu dirençle savunduğumuz uygarlık dünyasında yeri olmayan düşün suçları bakımından ise, çıkarılacak af kanunu, istenir ki, başarılı bir sınav, bir ilerilik niteliği taşısın. Dışarıdaki yazarlar, düşünürler eziklikten kurtarılsın. *Büyük Gözaltı* romanının eşsiz yazarı, değerli düşünür Çetin Altan'ın, romanı ve sineması ile en haklı övgüleri ve ödülleri kazanmış olan Yılmaz Güney'in, nice güzel ve doyulmaz şiirin ozanı, benzersiz güzellikteki şiir çevirilerinin çevirmeni Can Yücel'in, sonra İsmail Beşikçi'nin, Muzaffer Erdost'un, daha nice düşünür ve yazarın özgürlüklerine kavuşmaları büyük ferahlık ve büyük yarar sağlayacaktır.

(8.6.1973)

DÖRT YÜZ EVLİYA...

Bizim kuşak yetişirken, Mustafa Kemal'i yerenler başlıca şu kümelerde toplanıyordu Osmanlı hanedanına bağlı olanlar (Osmanlı devletinin devrilmesini, Cumhuriyet kurulmasını istemeyenler), laik devlet yasasına karşı olanlar (Halifeliğin, dinsel yasaların kaldırılmasını istemeyenler), onun zaferden sonra yönetimi İttihatçılara bırakmamasına kızanlar (İttihatçıların kalıntıları). Her köklü değişiklikte, çıkarı ya da duygu-düşünce yapısı sarsılanların bir karşı cephe kurmaları, tarihin her toplum için doğal saydığı bir olaydır. Fakat yukarıda sıraladığım kümelerde bulunanların hiçbiri Mustafa Kemal'in Milli Misak sınırları içinde yurdu kurtardığı gerçeğini yadsımamışlardı. Hepsi için Mustafa Kemal bir kahramandı. Eleştiri, yurdun kurtulmasından sonra Osmanlı yönetiminin ve Halifeliğin niçin sürdürülmediği, niçin İkinci Meşrutiyet liderlerinin iş başına getirilmediği noktalarında toplanıyordu. Hiç unutmam, çocukluğumda söylenen söz şu idi : "Yurdu kurtardı, amenna, çekilsin bir köşeye!"

Fakat Mustafa Kemal bir köşeye çekilmedi, zaferin sağladığı güce dayanarak Fransız Büyük Devrimi'nden esinlendiğini söylediği bi. sıra yeniliklere girişti. 1922'de, bir Avrupalı gazeteciye, "Yeni Türkiye'nin, eski Türkiye ile hiçbir alakası yoktur. Osmanlı hükümeti tarihe karışmıştır. Şimdi yeni bir Türkiye doğmuştur," diyor. Bu yeni Türkiye'nin Cumhuriyet'le başlayarak ne gibi niteliklere büründüğünü burada sıralamaya kalkmayacağım, konum gereği. Yalnızca Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışı dolayısıyle (5 Kasım 1925) Mustafa Kemal'in konuşmasından şu parçayı alayım "Bugünkü devletimizin şekli, asırlardan beri gelen eski şekilleri bertaraf eden en mütekâmil tarz olmuştur."

Cumhuriyet kurulup yürümeye ve eski yönetim özlemcileri umutsuzluğa düşmeye başladıktan sonra, Mustafa Kemal'e karşı İstanbul ve Anadolu zenginlerince yeni birtakım eleştiriler atıldı orta-

ya. Bunlar ticaretin ve toprak zenginliğinin özgürlükçü önderleriydiler; parasal ve maddesel güçleri, onları, yönetimin buyrukçuluğuna başkaldırtıyordu. Evet, Mustafa Kemal kahramandı ama, onların da yapacak işleri vardı. Bu alanda giriştikleri denemeleri biliyoruz, etkileri güçlenerek sürmektedir.

Bunların yanı sıra, yukarıdakilerleyin güçlü olmayan bir de solcu eleştiri vardı. Mustafa Kemal, böylesine büyük bir zafere dayandığı halde neden sosyalist bir yönetim kurmamıştı? Sosyalist dünya görüşünde buluşanlar, bu soruyu kendi aralarında tartışırlardı. Konu, sosyalist bir yönetimin ancak işçi sınıfının gelişip güçlenmesi koşuluna bağlı olduğu düşüncesi ve inancı ile, burjuva döneminin zorunlu olmayıp atlanabileceği düşüncesi ve inancı arasında çekişmeli idi. Bu arada, Mustafa Kemal'in sosyalizm değil, ulus kurmak ereğine dönük olduğu gerçeğini benimseyenler vardı; her şey önce ulus olmamıza bağlı idi. Sonra da bütün özlemlerimizin gerçekleşmesini Ondan beklemek, kendimize hiçbir tarihsel görev biçmemek eğiliminin örtüsü olmaz mıydı?

Belki bu inanıştan ötürü, solcu düşünce, Mustafa Kemal'i tarihsel yerine koyarak, kendisi, içinde bulunduğu koşulların göstereceği yolu araştırmayı yeğledi. Atatürk yurdu kurtarmış ve ilerleme yollarını açmıştı.

Bunları niçin yazıyorum? Halkevleri Atatürk Enstitüsü, *Atatürk ve Devrim* adlı, Atatürkçü düşünce üzerine denemeler konulu bir kitap yayımladı. Bu kitaptan söz eden bir yazı yazmayı düşündüğüm sırada, Oktay Akbal'ın "Cumhuriyet"te çıkan "Abdülhamit Konusu" başlıklı yazısını okudum. Abdülhamit'in artık yalnızca sağcılar değil, solcularca da övüldüğünü anlatan Akbal, "Gerçi artık böylelerine solcu demek yanlış, sağla bütünleşmiş sol demek daha doğru," diyordu.

Düşündüm, Abdülhamit dururken, acaba *Atatürk ve Devrim* adlı kitaptan söz açarak, Mustafa Kemal'i övmeye kalkmak ayıp olmasın diye. Neden derseniz, bir tanıdığım, geçende benim için, "Hâlâ Abdülhamit'e karşı mı o?" demiş. Aklı başına gelmedi mi? demek istiyor. Bir başkası da alay etmiş benim ötede beride Mustafa Kemal'i savunmamla; bilisizliğime, gerçekleri bir türlü göremediğime getirmiş sözü. Bunları da anımsayınca canım sıkıldı. Korktum mu gene alaya alınacağımdan? Hayır, anlatayım.

Son günlerde, sık sık, Mustafa Kemal'i savunmak zorunda kaldım. Çünkü, gencinden, yaşlısından bir dolu tanıdığım, yerdiler onu bana. Ne bakımdan? Mustafa Kemal, daha Samsun'a giderken İngilizlerle anlaşmış, yoksa Yunanlılarla savaşırken İstanbul'da bulunan İngilizler, Fransızlar boş dururlar mı imiş hiç? Seyretmekle kalırlar mı imiş? İstiklal Savaşı önemli bir savaş değilmiş gerçekte, çünkü ölü sayısı çok azmış. İstiklal Savaşı'na yardım için dışarıdan yollanan paraları Mustafa Kemal cebine atmış. Onun adamları, bir gazinoda genç bir çift görürlerse, erkeği içeri attırıp kızı köşke götürürlermiş. İşçinin elinden grev hakkını almış. Bir öğretmenin dediğine göre de, şapka demiş giymişiz, Latin harfleri demiş almışız, e sonra? Ortada başka bir şey yokmuş, onlarla aldatmış bizi. Tanıdığım bir bankacı hanım da, "Bankalar filan açmış, bize ne!" dedi bana; insan çıkıp Taksim'de Mustafa Kemal'in aleyhinde bulunabilmeli imiş, bunu da yapamadıktan sonra yaşamak mı denirmiş buna? Genç kuşak yakın tarihimiz konusunda maksatlı bilgilerle yanıltılmış, kendi tarihi ile yabancılaştırılmış. Yetsinmiş artık Abdülhamit'i, Vahdettin'i küçültmek, aşağılamak?

Bu gibi eleştirilerle kısa bir süre içinde arkası arkasıya karşılaşmış olmam, bende, Mustafa Kemal'e karşı yeni bir eleştiri dalgasının moda halinde yayıldığı kanısını uyandırdı. Modanın gücü, düşünülmeden benimsenmesinden gelir; bu bakımdan da onunla ussal bir ilişki kurmak olanaksızlaşır. Bana, "Put mu bu efendim?" diye sorana diyeyim ki, "Hayır, hiçbir insan put değildir, put olmamalıdır. Herkes eleştirilebilir, çünkü yanlışı olmayan hiçbir insan yoktur. Eleştirelim Mustafa Kemal'i de; ancak, dedikodu gibi kalmasın bu eleştiri, yazılsın, tartışılsın da gerçek ortaya çıksın. Onun İngiliz adamı olduğu kulağa söylenir de yazılmazsa, işte asıl o zaman genç kuşaklar aldatılmış olur. Eleştirdiğimiz bir yanından ötürü onu yoksamaya kalkmak, asıl bu putlaştırır onu."

Osmanlı hanedanı mensupları, Halifeye bağlı olanlar, İttihatçılar, onunla belli bir yere değin yürüyüp sonra ayrılanlar, onun uzaklaştırdıkları, hepsi içinde, kimse şimdiye değin böylesine suçlamamıştı Mustafa Kemal'i. Bir bu, bir de bu suçlama dalgasının birden patlaması (üzüyor beni, diyeceğim sandınız, değil mi? Hayır.) inandırıcılıktan yoksun kılıyor bu eleştirileri. Çünkü para yediğine katılıp, İngiliz adamı olduğuna katılmayanla, kızları köşke kaldırdığına katıl-

mayıp, Vahdettin'in hakkını yediğine katılanın bir araya geldiği böyle karmaşık bir cephe ile nasıl tartışıp bir sonuca varılacağı kolay kestirilemez.

Birkaç yıl önce, Üsküdar'da biri, "Siz İstanbul'u düşmandan Mustafa Kemal'in mi kurtardığını sanıyorsunuz?" diye sormuştu. "Sanmıyorum, öyle," demiştim. "Yanılıyorsunuz," demişti, "İstanbul'u düşmandan dört yüz evliya kurtardı." Bu sav, olgulara dayanmadığı için tanıtlanamaz, başka bir deyişle, ne doğrudur, ne yanlış. Bir inançtır o. Ama bilimsel, yöntemli düşünmeyi yeğleyenler, buna benzer duygusal sözlerden vazgeçip, olgularla tanıtlanabilen savlar atmalıdırlar ortaya. Bakarsınız, yanlışları yanında, olur a, iyilikleri de bulunur adamın.

(25.5.1973)

TAHSİL İLE OLUR...

Sayın Şevket Süreyya Aydemir, "Cumhuriyet"te çıkan bir yazısında kitap bakımından ne denli yoksul bir geçmişimiz olduğunu anlatıyordu. Okullarda büyük, önemli olaylar diye okuduğumuz ve bugün okutmakta bulunduğumuz yüz, yüz elli yılı kapsayan siyasal, toplumsal değişimler sırasında, eldeki kitapların azlığı (kimi zaman yokluğu) düşünülünce, korku ile karışık bir üzüntü duymamak ve şaşmamak olanaksızdır. Bırakalım halkımızı, aydınlarımızın okuyup, dünyayı ve yurdu anlayarak başlatmayı ya da desteklemeyi istedikleri hangi akımı, geçmişimizden bir örnek ya da destek diye benimseyebiliriz? Düşler, kapımıza dayanan tehlikeler, gözlerimizi açan gerçekler olmuştur bizi eyleme geçiren; davranışlarımızın bilincini kuracak olan bilgi ve yorum dağarcığından yoksunluk ise, nice önemli atılımı başarısızlığın çukuruna düşürmüş ve nice önemli sayılan kişiyi zavallıya çıkarmıştır.

İbretle okunacak bir yazı idi Sayın Şevket Süreyya Aydemir'in o yazısı. Yine o, kendi yaşam öyküsünü anlattığı *Suyu Arayan Adam* yapıtında, gençliğinde Osmanlılığın cihangir geleceği için beslediği düşlerin, Balkan Savaşı sonunda, Rumeli'nin elden gidişi karşısında umutsuzluklara dönüşmesi ile şaşkınlıktan çırpınır ve tutunacak bir dal ararken, en çok esinlendiği kitabın, *Aydemir* adlı bir roman olduğunu söyler (Müfide Ferit'in romanı) : Turan ülküsü uğrunda İstanbul'daki sevgilisini bırakıp Asyalara giden düşsel bir kahramandır Aydemir, orada başkasının bir suçunu üstüne alarak ölümü bile hiçe sayar ve tam ölürken karşısında, İstanbul'dan gelen sevgilisini görür. Soyadını bu kahramandan alan Sayın Şevket Süreyya'yı Kafkaslara, Azerbaycanlara sürükleyen hevesin kaynaklarından biri işte bu kitaptır.

Düşsel bir romanın, bunca ciddi bir eyleme yol açan heyecan etkisi, bugün şaşırtıcı ve gülümsetici bulunsa da, gerçekte hangi kitabın bizi nereden, nasıl etkileyeceği önceden kestirilemez. Ancak du-

rumun önemli ve konumuzla ilgili yanı şuradadır ki, bir toplumda aydınların şu ya da bu atılım için hazırlanmış ruh atmosferini besleyecek birçok düşün kaynağı olmak gerekir. Asya Türklerini birleştirmek savaşma düşsel bir romanla çıkmak, en azından o savaşı düş kırıklığına gömer. Nitekim, böyle olmuştur. Gerçi, Ziya Gökalp'in Turancılık kuramını işleyen yazıları ve şiirleri var, ama o felaketli Kafkasya macerası sonunda, önderlerin bugün artık kesin olarak bildiğimiz düşünsüzlükleri, şaşkınlıkları, çaresizlikleri, boşlukları, sağlam kuramsal destekten yoksun girişimlerin ne denli korkunç sonuçlar doğurduğunu acı acı düşündürür.

Tanzimat olayına, Birinci Meşrutiyet'e, İkinci Meşrutiyet devrimine önayak olanların hangi kitaplardan esinlendiklerini bilmediğimiz için, bugün o olayların eleştirisini yapmak hevesini duyanlar, ya taklit, ya bireysel atılım, ya da gizli kalmış çıkar ve kaynağı bellisiz hırs duyguları gibi, bir toplumsal olayı özü ile açıklamakta yetersiz kalacak nedenler üzerinde durmaktan kendilerini alamıyorlar çoğun. Gerçi, bu olaylar ortaya çıktığı günlerde, toplumumuzun içinde bulunduğu ekonomik, siyasal koşulları gözden geçirmek, belirtmek, ortaya çıkarmak gibi çalışmalar da birer açıklama yoludur; ama öncülerin, bireylerin düşünsel yapılarını bilmeden, anlayamadan, öğrenemeden, sadece bu koşulların bilgisi ile tutarlı bir yargıya varmak isteyiş, sanırım ki, toplumsal düşünce gelişiminin zincirini bulmakla yetersiz kalıyor. Çünkü, genellemeler içinde kişilerin yeri açık seçik olarak belirmiyor.

Gerçi, Fransız Devrimi'nin etkileri görülmemiş değildir bizim toplumumuzda; ama bu etki çoğu zaman, tavşanın suyunun suyu örneği kalmıştır. Nasıl kalmasın ki, Fransa'da Büyük Devrim'in patlak verdiği yıllarda, bizim ilerici padişahımız III. Selim, sadrazamını seçmek için istihareye yatmaktadır. Avrupa görmüş, yabancı dil bilir, sarıklı devrimci Ali Suavi'nin, padişah değiştirmekle, hangi biçimde bir gelecek düşüncesini gerçekleştirmek istediğini açık seçik biliyor muyuz? II. Meşrutiyet öncülerinin, Fransız Devrimi'nden alıp dillerine doladıkları ve halka ezberlettikleri ilkelerin anlamını bildiklerini kimse söyleyemez. Çünkü, bunu gösteren hiçbir kitap yoktur. Gerçekte bilmiyorlardı. Daha basiti, onların, yurt ve ulus kavramları üstüne hiçbir aydınlığa varmamış olmalarıdır. Bunlar ise ne yapalım ki, okuyarak öğrenilir. Namık Kemal'de Arap ülkeleri vatandır, Ziya

Gökalp'te ulus, Müslümanların birliğidir.

Geriye bulanık bir ümmet, toprak, ülke, devlet, büyüklük, cihangirlik sevgisi ve düşkünlüğü diye betimleyebileceğimiz birtakım duygular bütünü kalıyor. Bu durumda düşünlerden değil, değeri ancak başarılardan sonra benimsenecek birtakım iyi kişilerin kahramanlıklarından, duygulardan söz edilebilir.

Halkımıza gösterdiği açık seçik erekler, birlik amacının ilkeleri ve temelleri, ulus ve yurt kavramlarının kesin nitelikleri üstüne bilinçle konuşan Mustafa Kemal, sanırım asıl bu yüzden, en çok eleştiriye uğrayan kişidir. Onun da dayanakları, kaynakları, Fransız Devrimi'nin ilkeleri, Namık Kemal, Tevfik Fikret ve Ziya Gökalp'ti. Mustafa Kemal bunları, içinde bulunduğu gerçeğin potasında kaynatmayı bildi. Ama kitapsızlık, yine de, Kurtuluş Savaşı'nı olsun, Kemalist devrimleri olsun, yorumu, çözümü gerekseyen olaylar olarak karşımızda tutmaktadır.

27 Mayıs devrimcilerinin ortak kitabı, *Beyaz Zambaklar Ülkesinde* adlı bir eğitim kitabıydı. Rahmetli Talât Aydemir'in anılarında okumuştum; iktidarı almak üzere hazırlandığı dönemde, gene böyle bir hazırlık içinde bulunan başka asker örgütleri ile ilişki kuruyor ve bir gün, bu amaçla yapılan ortak bir toplantıda, ötekilerin temsilcisine, "Doktrininiz nedir?" diye soruyor; karşısındakinin, "Daha doktrinimizi kurmadık," demesi üzerine de, "Doktrininizi hazırlayın, haftaya buluşalım," yanıtını veriyor.

Buraya değin yazdıklarımdan, benim, kitabı insandan öne aldığım gibi bir kanıya düşülebilir; oysa kitaplar, insanların yaptıklarından, gerçekleştirdikleri düşüncelerden, ya da onların düşlerinden, düşlediklerinden doğmuştur. Ama ne yapalım ki, insan aklının ve eylemlerinin birikimlerinden uzak kalınarak, onlarla hesaplaşmadan, onlara karşı ya da onlarla birlikte olmadan kalkışılacak girişimler, başarı ile sonuçlansalar da toplumları bilince erdiremiyor.

Avrupa'da, baskı makinesinin bulunması ile kitap 1444 yılında basıldı. Bu yeni aygıtı kullanmak için izin isteyenlere Papa, sadece *İncil* basmaları koşulu bir müsaade ediyor. Bize ise, baskı makinesi, 284 yıl sonra, 1728'de gelir. İlgililer, şeyhülislama başvurarak izin isterler. Şeyhülislâm, – Papa'nın tersine – *Kur'an* basılmaması koşulu ile müsaade eder bu yeni girişime. İbrahim Müteferrika'nın bastığı 16 kitaptan sonra, basımevi durdurur işini, ta 1796'ya değin. Yeni

TAHSİL İLE OLUR..

Türk abece'sinin çıktığı 1928 yılına kadar basılmış kitap sayısı 40 bin dolaylarındadır. 1928'den bu yana ise, ondan dört beş kat fazla. Bunu, ilerlemiş ülkelerin kitap sayıları ile karşılaştırmaya kalkmayacağım. Fakat düşünüyorum da, bizden iki üç, ya da dört kuşak önceki, yabancı dil bilmeyen okur yazarlar ne okuyorlardı? Okunacak ne buluyorlardı? Onca geriye gitmeyelim, benim çocukluğumda, okul kitabı dışında, çocuk kitabı olarak hemen hiçbir şey yoktu, bunun dışında ise parmakla sayılacak kadar azdı kitabımız. Biz kitaba son otuz, otuz beş yıl içinde kavuşur gibi olduk. Ama çok sürmedi bu, kitap düşmanlığı başladı, okumaktan korku başladı, okuma suçlandı. Nedenmiş? Toplumsal uyanış, ekonomik düzeyimizi aşmış da ondan. Oysa bunun böyle olması doğaldır, buna sevinmeliyiz. Çünkü, cehalet daha korkutucudur.

Bizim bilisizliğimizin korkunç durumunu anlatmak için, Sakallı Celâl, "Bu kadar cehalet ancak tahsil ile olabilir," demişti.

(22.6.1973)

RÜZGÂR GİBİ

Geçen gün Beyoğlu'nda baktım, bir sinema, şu bizim eski Lorel ile Hardy'nin afişini asmıştı kapısına, bir filmini göstereceklermiş. Lorel ile Hardy deyince, nasıl olur da Ferdi Tayfur'u anımsamazsınız! Ferdi Tayfur, olağanüstü bir başarı ile konuştururdu o iki komiği; öyle ki, kim bilir kendileri nasıl konuşuyorlar diye aramazdınız. Giderek onlar gibi konuşma modası alıp yürümüştü gençler arasında, o zaman. Ferdi Tayfur'un açtığı o çığır (Max Brothers'in unutulmaz Arşak Palabıyıkyan'ını da atlamayalım), sonraları birçok kez denendi, şimdi de sürdürülüyor, ama bunların hiçbiri onunki gibi başarılı olamadı sanırım. O yolun yeni örneklerini gördükçe, bu filmlerin kendi dillerinde nasıl olduklarını merak etmekten kendimi alamıyorum, bir de kendi seslerinden, kendi sözlerinden dinlemek istiyorum onları.

Komik filmleri bir yana bırakırsak, genel olarak uyarlama ne denli başarılı olursa olsun, kişi yine de aslını merak eder bir sanat yapıtının. Molière çevirileri olmasaydı, sadece Ahmet Vefik Paşa'nın uyarlamaları ile yetinebilir miydik?

Hazır, Ahmet Vefik Paşa'yı anmışken söyleyeyim, biz uyarlama alanında çok başarılı olmuşuzdur. Ama neden bir Molière'imiz olmadı da, büyük bir Molière uyarlayıcımız çıktı, diye düşünmekten alamam kendimi. Ahmet Vefik Paşa'nın, Molière'i, uyarlama yolu ile de olsa bize tanıtması, klasik komedyanın yararlı bir etkilenme kaynağı olmasını sağlayamamıştır. Molière'in yaşadığı dönemde, Ahmet Vefik Paşa sonrası Türkiyesinin durumu arasındaki ayrımı, benzemezliği gözden uzak tutmamak gerektiğini bilmiyor değilim; ancak Molière'i etkileyen sorunlar, konular tıpkısı ile bizim toplumumuzda olmasa da, bizim gibi tiyatro sanatına Batılı anlamı ile yeni başlayan bir toplum, onun gibi büyük bir yaratıcıdan yine de çok kazanç sağlayabilirdi oyun yazma alanında, diye düşünmekten kendimi alamıyorum. Molière'in alaya aldığı Aristo mantığı bizde de

bütün gücü ve özellikleri ile yaşamıyor muydu? Bugün de yaşamıyor mu? Soyluluğa heves eden yeni zenginler bizde de çıkmadı mı? Tanzimât sonrası Avrupalılaşma akımı, yeni âdetlerimizde, Molière'in betimlediği köksüz kişiliklerin benzerlerini doğurmamış mıydı? Geçen yüzyıl Rus yazarları, bu yoldan giderek kendi insanlarını tanımışlar ve yazınlarını zenginleştirmişlerdir. Oysa, bizde Molière uyarlamaları, yazarlarımızı böyle bir yola iteceğine, İbnürrefik Ahmet Nuri'nin daha aşağı düzeydeki Fransız vodvillerinden yaptığı uyarlamalara kapı açmıştır.

Konumuzun sınırlarını aşmadan, burada ister istemez anımsanacak olan Musahipzade Celâl'in yeri üzerinde de kısaca duralım : Gününde büyük bir ilgi toplamış olan bu yazarımızın oyunları artık oynanmıyorsa, bunda bizim değer bilmezliğimiz yerine, o oyunların yaşam gücünden yoksunluğunu aramak daha uygun olur kanısındayım. Ahmet Vefik Paşa uyarlamalarından işe başladığı bellidir Musahipzade Celâl'in, ne var ki, inandırıcılığı yoktur, Molière öykünmesi değil de, karikatürüdür onun oyunları, silinmez kişiler bırakmaz belleğimizde.

Yabancı sanatçılardan etkilenmeye karşı olmadığımı gene söyleyeyim, bütün büyük sanatçılar yabancı etkilerden hız almıştır. Etkilenme, ancak yaratıcılığa olanak sağladığı ölçüde güçlendirici bir nitelik kazanır. "Yeni Ufuklar" dergisinde, Orhan Burian'ın yeniden basılan çok değerli incelemesi bunu ne güzel anlatıyor. "İngiliz Edebiyatında Uyanış Çağı" adlı bir yazısında Orhan Burian, düpedüz çeviri, ama İngilizce sevgisi ile ortaya konmuş çeviri döneminden sonra, kendi yazma döneminin geldiğini örnekleriyle gösteriyor. Petrarca'nın gördüğü bir düşün, Fransız Dubellay'de, İngiliz Spencer'de nasıl tekrarlandığını şaşarak diyorum, çeviriden ve öykünmeden yaratıcılığa nasıl geçildiğini gördüğüm için, kötülemek için değil.

Burada önemli olan, bizde uyarlama anlayışının bir geçiş süreci değil de, sürekli bir benzetme işi olarak neredeyse bütün alanlarda temel sayılması ve bunda direnilmesi tutumudur. Bir sanat yapıtını uyarlama yolu ile dilimize geçirme düşkünlüğü, bir zamanlar, çevirinin gereksizliğine yol açacak tartışmalara değin vardırılmıştı. Çok başarılı *Deli Saraylı* uyarlamasının oynandığı sıralarda oldu idi bu tartışmalar. Görüyor musunuz, biz yaratmayacağız, çeviriye de kalkışmayacağız (demek yaratıcının ürününü tam olarak tanımayaca-

ğız), sadece bir Batılı sanat yapıtının kendimize uydurulmuş benzeri ile yetineceğiz.

Dilde de görmedik mi bu tutumun örneklerini? Ruze'yi oruç, Leipzig'i lepiska, kazaya'yı (kaziyeler) kazayağı, Kalo dromos'u kaldırım, turn a, head'i tornayt, Danzig'i daniska yapmakta dilimizin dehasını bulan ve Türkçe köklerden yeni sözcükler yaratmak yerine, yabancı sözcükleri evirip çevirip başka kılığa sokmakla yetinmemizi isteyenlerin düşünceleri de bu uyarlama mantığı değil miydi?

Demokrat Parti'nin yeni kurulduğu ve herkesi bir demokrasi tutkusunun sardığı yıllarda, bir gün, Ankara'da, bir şoförün, "Ben demokrasım," diye bar bar bağırdığını hiç unutmam. Demokrasiden nasıl olup de demokrat'm çıktığına akıl erdirememiş, bunun doğrusu "demokras" olmalı diye düşünmüş anlaşılan. Demokrasi'nin "s"sini değiştirmemekle sözcüğe bağlılığını gösteriyordu. Sonraları hep birden o sözcüğü "demir kırat"a uyarlayıverdiydik. Doğrusu "kırat", Yunanca "kratos"a söyleniş bakımından çok yakın.

"Şapka"ya karşı, "şems-i siper"i öğütleyenlerimiz de, bir bakıma, uyarlayıcı sayılabilir. Günün birinde, öndeki o gereksiz parçayı atınca, gene eskisine döneriz diye düşünmüş olmalılar. Falih Rıfkı Atay yazmıştı, Atatürk'ün yazlarını geçirdiği Florya'ya, kızgın softalar "Floriyye" derlermiş, arapsılaştıracaklar.

Düşünce özgürlüğünü, yazma özgürlüğünden ayırıp dımdızlak bırakanları da özgürlük uyarlayıcılarımız saymak yanlış olmasa gerektir. Gece odanıza kapanın, ışığınızı söndürün, sonra düşünün düşünebildiğiniz kadar. Kim karışır!

Sokrates, bir diyaloğunda, karşısındakinin, "Anlıyorum, devletimizde tragedyaya ve komedyaya yer verecek miyiz, vermeyecek miyiz, sözü oraya getirmek istiyorsun," demesi üzerine, "Belki buna, belki daha başka şeylere. Şimdiden kestiremiyorum. Söz bir rüzgâr gibi bizi nereye iterse oraya gideceğiz," yanıtını verir.

Ben de, doğrusunu söyleyeyim, Lorel - Hardy'den açtığımda nereye geleceğimi bilmiyordum, söz bir rüzgâr gibi beni sürükledi.

(29.12.1972)

SON MU, İLK Mİ?

Deney, ruhbilim kitaplarına geçmiştir : Karşınızdakine, birdenbire, "Bana iki renk adı söyle!" dediniz mi, yüzde doksan, "kırmızı, yeşil" diye yanıtlar sizi; ya da bu renklerden birini söyler yüzde yüz. Böyle olması, kim bilir, görebildiğimiz renklerin iki ucunda kırmızı ile yeşilin bulunmasındandır belki de.

Fakat söylene söylene dilimize takılmış başka birtakım sözlerde de böyle bir özdevinim olayı görülmüyor değil. Sözgelişi, "gaflet" usumuza o an "dalâlet" sözcüğünü getiriveriyor. Bir kişiyi, bir durumu suçlamak istedik mi, "gaflet ve dalâlet" deyiveriyoruz. Atatürk'ün ünlü gençliğe seslenişinden kalma bir alışkanlığımızdır bu. Atatürk, o sözleriyle, düşmanla işbirliği durumuna düşen iktidarları yermek istemişti. Nitekim, eski Cumhurbaşkanı Sunay da, Anayasayı değiştirmeyelim diyenleri bu iki sözcükle suçlamıştı. Yahya Kemal,

Beni bir lâhza müsait bulamaz idlâle
Ne beyaz bakire zambak ne ateşten lâle

beytinde, o sözcüklerden yalnız birini, dalâlet'ten (yoldan çıkma) gelme idlâl'i (yoldan çıkarma) kullanmıştı, çünkü kimseyi suçlamaya niyeti yoktu, yaşlılığın kişiyi sevi oyunlarına kapadığını anlatmak istemişti.

Örneklerden biri de, "Orta Asya" ile "Anayurdumuz" sözcüklerinin sık sık bir arada kullanılmasıdır. Çok yazıldı, kaç kez ben de yazdım; bugün ilkokul, ortaokul tarih kitaplarımızda Orta Asya'dan Anayurdumuz diye söz edilmesi, çocuklarımızın kafalarını karıştıran korkunç bir yanılsamaya yol açmakla kalmıyor, yurt olarak bellememiz gerekli yer konusunda, sadece Türk'e düşman olanların ekmeğine yağ süren bir sakıncayı da ortaya çıkarıyor : Bizim Anayurdumuz Orta Asya ise, Anadolu nemizdir? Buna, "Cici anne yurdumuz" diye

mi karşılık vereceğiz? Anadolu'da gözü olanlar, "İşte biz de bunu söylüyorduk, Anadolu Türklerin yurdu değildir, onların buradan çekilip Orta Asya'ya gitmeleri gerekir," demezler mi? Demiyorlar mı?

Yahya Kemal, "Yeni bir yurt, yeni bir ulus yaratır" demişti ve böylece tarihimizi, Türklerin Anadolu'ya gelmeleriyle başlatmak inancını benimsemişti. Üst yanı "ırk" ile, ya da "kavm" ile "ulus"u karıştırmaktan başka bir şey olmazdı. Geldikleri yere dönmeleri gerekse, bugün hiçbir ulus yurdunda kalamaz. Çünkü, otohton halk ancak masallarda vardır.

Yahya Kemal'in bu tutumu karşısında yer alan anlayış, sadece "ırkçı" anlayış değildir; yeni edindiği yurtta, yeni bir ulus olarak oluşan topluluğun, o yurttaki eski uygarlıkları benimseyeceği inancı da burada var gücü ile ortaya çıkar. Anadolu'ya sahip çıkmak, onun tarihini özümsemek, "hep bu topraktan" anlayışları, bu açıdan değerlendirilmelidir. Gerçi Atatürk'te bir Orta Asya görüşü vardı, fakat bunun "ırkçı" bir tutuma yol açabileceğini gören büyük adam, "Orta Asya"yı sadece bir "insanlığın ve uygarlığın ürediği bölge" olarak bırakıp, Anadolu'nun geçmişine sarılmakta gecikmedi. Yurdumuzun toprağını kazıp geçmiş uygarlıkların izlerini, belgelerini bulmak işine onun gününde başlanmıştır.

Yukarıdakilere benzer, belki de daha çok bu sonuncusu ile uyarlı bir örnek üzerinde daha durmak istiyorum.

Geçende MHP Başkanı, Cumhurbaşkanı seçiminin uzaması dolayısıyle verdiği bir demeçte, bunalımlı bir döneme girdiğini söylediği devletimizi "Son Türk Devleti" diye nitelendirdi. Yalnız o değil, son zamanlarda başkaları da kullanıyorlar bu sözü Türkiye Cumhuriyeti Devleti için. Ne demektir "Son Türk Devleti?"

Konuya, çevresinde dolaşarak girelim. Bugün adına "son" sıfatını ekleyen başka bir devlet var mı yeryüzünde? Önce buradan başlayalım. "Son İtalyan Devleti", "Son Fransız Devleti" sözleri tümden anlamsız değil midir? Gerçi bu soruya karşılık olarak, Türklerin tarihte birçok devletler kurmuş olduklarının söyleneceğini bilmiyor değilim; İtalyanlar yalnız bugünkü İtalya devletini, Fransızlarsa yalnız şu bildiğimiz Fransız devletini kurmuşlardır denecek. İyi ya, ben de oraya gelmek istiyorum. Ama, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kurmuş olan Türklerin, tarih boyunca daha başka devletler de kurmuş olduklarını söylemek, Türk ulusundan, Türk ırkına atlamak an-

lamına gelir. Bu bakımdan biz, (yine yukarıdaki benzetmelere başvurarak) acaba İtalya'dan son Latin devleti diye söz edebilir miyiz? Sanmıyorum, çünkü Latin kavminden, ya da uygarlığından gelmiş olduklarını bildiğimiz başka devletler de var. Ama burada durum öyle karışıyor ki, benzetmeyi sürdürmenin olanağı kalkıyor ortadan. Sözgelişi, Fransayı "Son Frank Devleti" diye mi, yoksa "Son Latin Devleti" diye mi adlandıracağız? Bilim ne der buna, hani şu çok sevdiğimiz bilim? Her neyse, biz yabancıları bırakıp (ne halleri varsa görsünler) yine kendimize dönelim.

Tarihte birçok devlet kurmuş olan Türk kavmi, kurduğu bu devletleri yıkmıştır da. Aklımıza geldiği gibi, şöyle bir sıralayalım : Cengiz, Harzemşahları ortadan kaldırmıştır, Moğollar, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmışlardır. Timur, Osmanlı devletini on yıl silmiştir, yine Moğollar, Haçlılarla birleşerek Memlûklere saldırmışlar, önce Osmanlıları tutan Memlûkler, onların Anadolu'da birliği yeniden kurmaları üzerine Osmanlılara, Osmanlılar Safevilere atılmışlardır. Uzun sözü bırakıp, bir Türk çocuğuna soralım Timur'dan yana mısın, Osmanlıdan yana mı? "Son Türk Devleti" deyimini sevenlerin açısından bu soruya bir karşılık bulmak kolay değildir. "Ulus"u, "ırk"tan, "kavm"den ayırmaksızın bir aydınlığa çıkmak olanağı yoktur bu konuda.

Bence, Türkiye Cumhuriyeti ilk Türk devletidir. Bunda üzülecek hiçbir şey yok. Bu devletin, bütün ulusların tarihine benzer bir geçmişi vardır elbet ve bu geçmiş, ancak "ulus" anlayışı açısından, başka bir deyişle, ulus oluşumuna ermiş bir toplumun, bu oluşumdan önceki dönemleri olarak değerlendirilebilir. Ulus kavramı ise, bilindiği gibi, yenidir. Atatürk, "Ne mutlu Türk'üm diyene" demişti, "Ne mutlu Türk olana" dememişti. Sadece adı ile kurulmuş bizimkinden başka bir Türk devlet yoktur tarihte.

Buna, "Şanlı tarihimizi inkâr ediyor" diye karşı çıkmak boşuna olur. Sadece yakın tarihimiz üzerinde durarak böyle bir olası yergiye karşılık bulmaya çalışayım, Osmanlı dönemini alayım ele. Osmanlı İmparatorluğu içinde Türk'ten başka topluluklar da vardı, bilindiği gibi. Acınacak olan şudur ki, bu topluluklar içinde Türkler "Etrâk-i bi idrâk" diye anılırken, Arap, "kavm-i necip" diye adlandırılıyordu. Geçende İlhan Selçuk'un da doğru olarak yazdığı gibi, II. Abdülhamit, Türkçülüğe karşı idi ve bu tutumunda kendi açısından haklı idi;

çünkü, Osmanlı devleti ulusal bir devlet değildi, onu sadece bir ulusun, yeni uluslaşmaya başlamış Türk'ün devleti saymaya, yapmaya kalkmak imparatorluğun sonu olurdu. Nitekim, öyle de olmuştur. Bütün uluslar, bütün ulusal devletler yenidir.

Şunu da ekleyeyim; o "Son Türk Devleti" sözünde bir acınma kokusu duyduğum için de üzülüyorum. "İşte bu kaldı elimizde, başkası yok" demek istiyorlar. Elbette bir o var ve başka yok. Ama elimizde kalan değil, yarattığımız, kurduğumuz, ölümsüz olmasını dilediğimiz, bireyleri Türk olmanın bilincine ermiş, yurdunu ve tarihini kesin sınırları ile benimsemiş Türkiye Cumhuriyeti Devleti.

(20.4.1973)

TANRI KORUSUN

Dilbilgini Ahmet Cevat Emre, öğretici şiirler de yazmıştı; onlardan birinde şöyle der :

Vatan bizim anamızdır
Anamızı belleyelim

Giritli olan rahmetli, yaşam öyküsünü anlattığı o güzel kitabında, Türkçeyi dokuz on yaşlarında iken öğrenmeye başladığını anlatır; bu yüzden olacak, "bellemek" sözcüğünün ancak, "akılda tutmak" anlamını bellemiş, o sözcükle yapılan argo bir deyimi hesaba katmamış o şiiri yazarken. Özleştirme akımına sevgi ile katılan kimi genç yazarlar da, deyim niteliği kazanmış birtakım yabancı sözcükleri Türkçeleştirirken anlamı elden kaçırıyorlar.

Sözgelişi, "hayatım" sözcüğü, "yaşamım" anlamına geldiği gibi, "sevgilim" anlamına da kullanılır; dahası, bu iki sözcük bir araya getirilerek söylenir çoğu zaman : "Canım, hayatım, sevgilim.." gibi. Burada "hayatım"ı Türkçeleştirerek "canım, yaşamım, sevgilim.." dersek, "hayatım" sözcüğünün deyim niteliği almış olan yanı yiter gider. Çünkü, o yanı ile sözcük, "canımı uğruna seve seve verecek olduğum sevgilim" ya da "Bu can bana ne denli gerekli ise, sen de öyle gereklisin" anlamınadır, "ömrüm" anlamına değil.

Ayrıca, "yaşam" ile "yaşantı"nın boyuna karıştırıldığını görüyoruz. İkisini bir anlamda sanıp, değiştire değiştire kullananlar da var. Gerçi eskilerin "hayat" ve "ömür" sözcükleri de, çoğu zaman, birbiri yerine kullanılırdı; ama bir ayrım vardı aralarında. "Ömür" yaşanan yıllar, "hayat" ise "insanın şu dünyada görüp geçirdiği, deneyimi" anlamına idi. "Hayat acıdır" yerine, "ömür acıdır" denemezdi. Bu ayrımı göz önünde tutarak biz de "yaşam"ı yukarıdaki "ömür" (bu anlamda hayat), "yaşantı"yı ise "yaşam deneyimi" anlamında kullanmalıyız. Sözcüğü, bu anlam için ortaya atan, yanılmıyorsam, Prof.

Macit Gökberk'tir.

Yeni sözcüklere eski sözcüklerin görevlerini yüklerken çeviricilikten uzak durulması gerçi yazıldı, ama nedense her zaman uygulanmıyor; eski tümceler sırıtıyor yeni kurulmuş tümcelerin arasında. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi, hem istenen elde edilmiyor, hem de Türkçe zarar görüyor. Sözgelişi, "Bir olay alana geldi" tümcesini gördüğümde, ben bunun ardındaki "bir hadise meydana geldi" tümcesini okuyorum, ama eskisinde iş yoktu ki, yenisi bir işe yarasın! "Bir hadise meydana geldi" karşılığı olarak, "Bir olay alana geldi" dersek, hem o eski tümcedeki "meydan" sözcüğünü sanki zorunlu imişiz gibi çevirmiş oluyor, hem de "alan" sözcüğüne bu anlamda içermediği bir görev yüklüyoruz. Alan sözcüğünün şimdilik, "çalışma alanı", "hava alanı" tamlamalarındakinden başka kullanışı yok. Şimdilik deyişim, belki ileride bu sözcükle de birtakım deyimler yapılabileceğini düşündüğümdendir.

Şu ünlü "ve de" ise bende hep şakalaşıyor izlenimi bıraktı. Ama sonra sonra baktım, "ve de"nin katıldığı tümcelerde ne konu alaya alınıyor, ne de o konu ile ilgili kişiler. "Geçim zorlaştı ve de işsizlik arttı" tümcesinde "ve de"nin işi ne? Eskiden şeriat üslubu, kadı ağzı olarak "ve dahi" vardı. Musahipzade'nin oyunlarında geçer, alaylı alaylı. O olmasa gerek. Karşılaştığım bütün kullanılışları üzerinde titizlikle duruyorum, ama bugüne değin anlatamamış olduğumuz hangi anlamın "ve de" ile verilmek istendiğini bulup çıkaramıyorum. Bunun için de yazılarımda kullanmıyorum onu.

Buna benzer, yine kendi yazılarımda kullanmaktan sakındığım bir söz de, son yıllarda, özellikle yeni kuşakların dilinden düşmeyen şu "bir yerde" sözüdür. İzlediğim, okuduğum yazılardaki kullanılış biçimlerini bir yere yazdım, konuşurken dillerinden düşürmeyenlere bunu ne anlamda kullandıklarını sordum, hep başka başka açıklamalarla karşılaştım; sonra da bunları karşılaştırdım, hiçbiri ötekini tutmuyordu. İşte size yazılardan ve konuşmalardan derlediğim birkaç örnek : "Bir yerde haksızsın.", "Bir yerde susmak zorunda kaldım.", "Bunu bir yerde yapamazsın.", "Doğru bir yerde.", "Bir yerde güzel kadın." Önce şunu söyleyeyim, bu tümcelerin hiçbirinde "bir yerde" sözü, "mekân" anlamına kullanılmış değildir. Soruşturdum, "bir yerde"ye verilmek istenen anlamlar şunlarmış : "Bir anlamda", "Bir bakıma", "bir parçası", "en sonunda", "o durumda". Önce rica ede-

rim, yukarıdaki örnekleri teker teker bu anlamlarla karşılaştırın, hangisinin hangisine uygun düştüğünü bulun. Eğer bir örneğe birkaç anlam uygun düşüyorsa, o tümcenin anlamı belli değil demektir. Sonra da, en önemlisi, "bir anlamda", "bir bakıma", "o durumda" sözleri dururken niçin, hangi gereksemeye karşılık olarak ortaya çıkardık o "bir yerde"yi? "Geçtiğimiz hafta" gibi, "bir yerde"nin de Türkçemizde hiçbir zaman yeri olmamıştır.

Bir de şu "yeşil ışık yakmak" sözü üzerinde duralım. Bu söz önce Fransız gazetelerinde ortaya atıldı sanıyorum, çok geçmeden de bizim gazetelerimizi sardı. Trafik işaretlerinden yazıya getirilen bir anlatım biçimi. Neyi çıkartıyoruz bundan? Önce trafikteki "geç" ya da "geçebilirsin" anlamını; bundan da "olur", "evet", "onaylarım" anlamı. Sözgelişi, şöyle bir tümce alalım "Başbakan Melen solculara yeşil ışık yakıyor." (Olmadı diyeceksiniz, sözgelişi canım) demek, "Başbakan Melen solculara yolu açık tutuyor", daha seçiği, "Başbakan Melen solcuları destekliyor" demektir. E şimdi, dilimiz böyle bir durumu anlatmakta yetersiz miydi ki, Fransızların biraz da şaka yollu ortaya çıkardıkları bu sözü, Türkçeye çevirerek ha babam kullanmaya başladık? Anlamıyor değilim, "destekliyor" yerine "yeşil ışık yakıyor" sözü, bilgisiz halkımız anlayamayacağı için (çünkü köylerimizde, kasabalarımızda trafik ışıkları yok), daha kibar, daha bilgince oluyor. Ama bugün süsten püsten kaçmak ozanın bile başlıca kaygusu iken, nasıl olur da düzyazı söz oyunlarına, benzetmelere, anıştırmalara kalkar! Hadi diyelim ki, bu da bir yazı keyfidir, ama o deyişin, bütün eski karşılıkları silip süpürecek denli baş tacı edilmesi, aşırı bir moda düşkünlüğü değil midir? Sonra neden "kırmızı ışık yaktı" sözü ile de böyle bir deyim kurmaya yeltenmiyoruz?

Sırası gelmişken ben de bir bilgiçlik edeyim : Yapısalcı antropolog Lévi-Strauss, trafik işaretlerini incelerken çok ilginç buluşlar atar ortaya; ona göre, renk dizgesi (sistemi) ile doğa insan beyninde yansımaktadır, güneş ışığının spektrumda sıralanışına bakarsak, bir uçta kırmızı'nın, tam karşıt uçta da yeşil'in yer aldığını görürüz, kırmızı ise kanın rengidir ve bu niteliği ile korku verir, ilkel toplumlarda da, uygar toplumlarda da kırmızı "tehlike" anlamını kapsar. Bundan yola çıkarak, karşıtlık ilkesi gereğince, öbür uçtaki yeşil, "tehlikesizlik" kavramına yol açmıştır. Spektrumda ortaya düşen sarı ise, ikisi

ortası durumdur, dikkatle beklemeyi simgeler. Böylece renk dizgesine uygun bir kavramlar dizgesi ortaya çıkar. Trafikte kullanılan dizgenin yapısı budur. Demek şimdi biz buna bir de tümce dizgesini eklemek istiyoruz. Lévi-Strauss, kırmızının "geç" yeşilin "dur" anlamında kullanılabileceğini de söylemeyi unutmaz. Anlaşmaya bağlıdır.

Sözgelişi, "Geçtiğimiz hafta alana gelen ve de gelmekte olan tüm olaylar bir yerde yaşantımıza yeşil ışık yakıyor," gibi bir tümce beni deli edebilir, Tanrı korusun.

(6.4.1973)

DOĞUDAN BATIYA

I

"Le Monde" gazetesinin 29 Mart 1973 tarihli "Kitaplar" ekinin orta iki sayfasında, " Sovyet Orta Asyasının Dört Yazarı" başlıklı geniş bir röportaj yer alıyor. Gazetenin Anne Philip adlı yazarı, biri 1969'da, öteki 1972'de olmak üzere Orta Asya ülkelerini iki kez gezmiş; Alma-Ata'yı, Aşkabad'ı, Buhara'yı, Semerkant'ı, Taşkent'i görmüş, oraların ünlü yazarları ile konuşmuş. Okuduğum röportajda adı geçen yazarlar ve ozanlar, Cengiz Aytmatov, Süleymanov, Nurpeissov ve Simaşko.

Sovyetler Birliği'nde çağrılı olarak bulunduğum sırada ben de bu kentlerden birkaçını görmüş ve o Cumhuriyetlerin ozanları ve yazarları ile tanışmıştım. Bizde beş kitabı basılmış olan Cengiz Aytmatov bunlardan biridir. 1928 doğumlu bir Kırgız yazarı olan Cengiz Aytmatov'la konuşmamız çevirmen aracılığı ile olabilirdi ancak; çünkü, o Kırgızca konuşuyordu, ben Türkçe konuşuyordum. Gerçi ikimizin dili de Türk dilleri ailesindendi, ama bu birlik, anlaşma için yeterli değildir.

Bilindiği gibi, dil bilginleri, şu yüzyılımıza değin inceleyebildikleri dünya dillerini üç büyük ailede toplamakta birleşmişlerdir. Hint - Avrupa dilleri, Semitik diller ve Türk dilleri. Bizim dilimizin en iyi gramerlerinden birini veren Jean Deny, bu üçüncü bölümde bulunan dillerin önce Türk-Tatar ve Fino-Ugriyen adları altında bölümlendiğini anlatır. Fin ve Macar dilleri ayrıldıktan sonra geride kalan kümenin, Türk dilleri olarak adlandırıldığı görülür. Ancak, bu ad altında incelenen dilleri konuşanların birbirleriyle kolayca anlaşabileceklerini düşünmek yanlıştır. Nitekim, dilleri Semitik diller ailesi içinde bulunan Araplarla Yahudiler de bu durumdadırlar. Dahası, geniş Hint-Avrupa dil ailesi içinde, üstelik yakın akraba durumunda olan Almanların, İngilizlerin, Fransızların, İtalyanların anlaşmaları da olanaksızdır. Bize gelince, bizim Anadolu Türkçemizle birer diya-

lek ilişkisi içinde bulunan Azerbaycan Türkçesi, Kırım Türkçesi, Gagavuz Türkçesi ve Rumeli Türkçesi dışındaki Ural-Altay dillerini konuşanlarla durumumuz aşağı yukarı ona benzemektedir.

"Le Monde"daki röportaj, Kırgız, Kazah, Türkmen yazar ve ozanlarının, dünya çapında tanınmak olanağını elde ettiklerini gösteriyor. Benim gittiğim Özbekistan'daki yazarları da buna katmalı. Bir Kırgız romancısı olan Cengiz Aytmatov, hemen bütün büyük Batı dillerine çevrilmiş durumdadır. Cengiz Aytmatov 1952'de başlamış yazmaya, romanlarını, öykülerini Kırgızca ve Rusça olmak üzere iki dilde birden hazırlıyor. 1963'te Lenin armağanını kazandı, 1967'den beri Sovyetler Birliği Milletvekili. Yapıtlarında Kırgız yaşamının özelliklerini, Kırgız insanının eski ve yeni inançlarını, değişen ya da birbiri ile uyuşan eski ve yeni âdetlerini büyük bir ustalık ve çok ince bir üslupla işlemektedir. Cengiz, gazeteci ile konuşmasında, "Dünyanın ve yaşamın bilincine varması bakımından toplumuma sanatımla hizmet ediyorum," diyor; "Sanat uzun süre gerçeğin taklidi ve tekrarı sanılmıştır, çalışan insan ve savaşan insan gibi birtakım prototiplere bağlanılmıştır; ama bu edebiyat değildir, çünkü ilkel ve yapaydır. Sanat ise yaratmadır," diye sürdürüyor sözlerini.

Kazah, Kerimoğlu Nurpeissov ise 1925 doğumlu, Kazahça yazıyor. Yapıtları Fransa'da Gallimard yayınevince basılmış. Röportaj yazarının, "Dünyanın en yeşil kenti," diye nitelediği Alma - Ata'da yaşıyor, oralı. Elma Baba demek. Orta Asya'da "Baba" sözcüğü yoktur. "Baba" bizim dilimize Hititçeden, Hititçenin Hint-Avrupa kökenli bir kolundan gelme. Nitekim, Macarlar da "Baba" için "Atya" sözcüğünü kullanırlar.

Nurpeissov, şu çok ilginç sözleri söylüyor Fransız röportaj yazarına "Biz oldum olası göçebe değildik. Bir zamanlar büyük bir uygarlığımız vardı bizim. Cengiz'in oğlunun 1232'de yerle bir ettiği Otar gibi büyük kentler kurduk. Bu kentte, İskenderiye'den sonra dünyanın ikinci büyük kitaplığı vardı." Niçin yazdığı, yazmaya nasıl başladığı sorularına karşılık olarak da Nurpeissov, yazma yeteneğinin bir Tanrı vergisi olduğunu, kendisinin ilk kez, âsi bir halk ozanı olan Sarı Batak üstüne yazmaya başladığını söylüyor. Aral gölü kıyısındaki yoksul bir balıkçı köyünde (Köy yerine aul diyor o. Ağıl ya da avlu olabilir) doğmuş, yalınayak davar sürmüş çocukluğunda, sonra okumuş. "Benim halkım entelektüel bir halktır," diyor; açıklı-

yor sonra bu sözünü; okuma yazma, kitap, inceleme yolundan başka, doğal ruh bakımından, Tanrı vergisi bir aydınlanma olduğunu söylüyor. Röportaj yazarının, "Tanrı mı?" diye sorması üzerinde de, "Ben Tanrı dediğim zaman doğayı düşünürüm," diye karşılık veriyor. Sonra ünlü yapıtı olan bir trilogi üstüne ayrıntılı bilgiler veriyor.

Süleymanov da Alma-Ata'da doğmuş, 1936'da. Yerbilim ve edebiyat okumuş Alma-Ata'da, sonra Moskova'da sürdürmüş öğrenimini. Şiirlerini 1961'den sonra yayımlamaya başlamış, Rusça olarak. O da iki dili çalışıyor Cengiz Aytmatov gibi. (Oktay Akbal, Taşkent'te katıldığı Asya-Afrika yazarları toplantısında, Cengiz'in bu tutumunun eleştirilere yol açtığını anlatır.) Süleymanov, Rusça aracılığı ile dünyaya açılma olanağını kazandığı kanısında. Büyük ve güçlü bir geçmişleri, tarihleri olduğunu, edebiyatlarının yüzde doksan sözlü nitelikte bulunduğunu, modern olmak için geçmişi yadsımanın yanlışlığını, sorunun bir devam sorunu olduğunu söylüyor. Biçim ile öz arasındaki ilişki ve ayrım üzerine sorulan bir soruya karşılık olarak da şu yanıtı veriyor "Biçim uygarlıktır, öz ise kültürdür." Ne denli benziyor Ziya Gökalp'a, değil mi? Süleymanov, kökleri çok derinde olan bir ağaca benzetiyor halkını, yemiş, yaprak ve gölge verecek bir ağaca; "bizim dövizimiz" diyor, "şimdiki zamanın genişliği, geçmişin derinliği ve geleceğin yüksekliğidir."

Simaşko, 1924'te Odesa'da, Rus Yahudisi bir baba ile bir Alman anadan dünyaya gelmiş. Çocukluğunda Odesa'da okuduktan sonra Türkmenistan'da, Aşkabad'da yerleşmiş. Rusça yazıyor. Daha çocukken tarih merakı yakalamış onu; okuyarak ve inceleyerek dünyanın en ilginç yeri diye Türkmenistan'ı bulmuş, "Burası dünya tarihinin en yoğunlaştığı yerdir," diyor, "Çünkü, Doğu ile Batı burada karşılaşır, büyük fetihler, büyük göçler burada düğümlenir." İrano-Turanien diye adlandırdığı bir kültürün ünlü kişilerini ve olaylarını konu edinen romanlar yazmış. Sözgelişi, *Mazdak* bunlardan biridir. İnsan eşitliğinin burada çok zaman önce ortaya atılmış olduğunu savunuyor bu romanında. Son romanı *Karakum* adını taşımaktadır. Amu Derya'nın ikiye böldüğü çölün güneyinde kalan bölge, İskender'in ulaştığı yer, İrano-Turanien kültürün kaynağı.

Ben, Türkmenistan'dan ozan Kerbabayev'i tanıdım, İstanbul'a da gelmişti. Dostluk ettik. Dikkatle dinleyerek konuşursanız, şöyle böyle anlaşıyorsunuz. Anlaşma güçlüğü sadece bilmediğimiz sözcük-

lerden değil, bildiğimiz kimi sözcüklerin başka türlü söylenmesinden ve bir de başka anlamda kullanılmasından doğuyor.

Şimdi yüz seksen derece batıya dönerek Yugoslavya Makedonyası Türklerinin bizim "Türkçe"mizde yazıp bastıklarına gelelim. Önümde, Üsküp'te çıkan Birlik gazetesi başyazarı dostum Necati Zekeriya'nın armağanı yığınla kitap duruyor. Ama bunları Makedonya Türklerinin bütün sanat ve düşün etkinlikleri ile bir arada ele almak gerekir.

(11.5.1973)

DOĞUDAN BATIYA
II

Yugoslav Makedonyasına iki kez gittim; ilkinde Struga şiir festivaline çağrılı idim. Uluslararası bir şiir bayramıdır bu; Yugoslav Cumhuriyeti'nden gelen ozanlar yanında, çeşitli yabancı ülkelerden çağırılan ozanlar da yer alır. Ohri yakınındaki güzel Struga köyünde, nehrin üstündeki köprüde şiirler okunur, ozanlar birbirlerini tanır, konuşurlar. O toplantı ile ve tanıştığım yazar ve sanatçılarla ilgili anılarımı ayrıca yazmak istiyorum. Burada konunun o yanını bırakıp sadece Makedonya'daki Türkçe yayımları ve kültür oluşumlarını anlatacağım.

Yugoslavya Federatif Devletinin yedi Cumhuriyetinden biri olan Makedonya'da, Makedonlar, Arnavutlar, Türkler ve Çingeneler oturmaktadır. (Nüfus çoğunluğu sırası ile yazdım adlarını.) Bütün Yugoslavya'da olduğu gibi, Makedonya'da da, her halk kendi ulusal kültürünü serbestçe geliştirmek olanağındadır. Böylece Makedon ve Arnavut kültür etkinlikleri yanı sıra, Türkler de kendi dillerinde gazete, dergi çıkarırlar, kitaplar basar, kendi tiyatrolarında Türkçe oyunlar verir, radyo ve televizyondan haberleşme ve kültür yayma amacı ile yararlanırlar. Çingeneler daha kendi yazılarını kuramadıkları için, şimdilik Türk dili ile öğretim ve eğitimde bulunmak yolunu seçmişlerdir.

Üsküp'te çıkan günlük "Birlik" gazetesini, Makedonyalı Türkler yönetmektedir. Gazetenin başında, özellikle çocuk şiirleri ile ün yapmış olan Necati Zekeriya bulunmaktadır. "Birlik" gazetesinden başka, "Sesler" adlı bir şiir-edebiyat dergileri de var Türklerin. Bu derginin adı ile bir kitap dizisi de yayımlanmaktadır. Bu dizide şiir, hikâye kitapları, Türk dili üzerine incelemeler ve toplumsal konulu yapıtlar yer alır.

Bundan başka, yalnızca çocuklar için şiirler ve hikâyeler basmak üzere kurulmuş bir de Sevinç kitap dizisi var. Bunların genellikle baskıları iyi ve kâğıtları güzeldir.

Üsküp Türk Tiyatrosu, sahnesini Arnavut tiyatrosu ile paylaşır ve haftanın üç günü temsiller verir. Bu temsiller arasında bizim oyun yazarlarının kimi oyunları da yer almaktadır. Üsküp Türk Tiyatrosu'nun oyuncuları geçen yıl İstanbul'da da temsiller vermişlerdi. Üsküplü oyunculardan Lütfü Seyfullah, iki yıl önce bizim tiyatrolarımızda da çalışmıştı. Hatta Ankara'da bir tiyatroda oynadığı bir Rumeli göçmeni rolündeki başarısı çok övüldü idi.

Bu girişten sonra, Makedonya'daki Türk düşünce ve edebiyat yaşamı üzerinde biraz daha ayrıntılı olarak durmaya çalışayım. Geçen yazımda da belirttiğim gibi, Rumeli Türkçesi, Türkiye Türkçesinin bir diyeleği, hatta belki bir ağızıdır. Bu ağız, söyleyiş, diksiyon bakımından kimi ayrımlar göstermekle birlikte (Gidiyorum yerine gideyrim gibi. Burada bizim değişmeyen "yorum" eki yerine "yerim" eki çoğu yerde dil benzeşmesi kuralına daha uygun düşmektedir), Türk dilinin birtakım eski sözcüklerini bozulmadan kendi içinde saklaması ile ilgi çekicidir. Buna şuracıkta bir örnek istenirse, onların "Misanthrope" karşılığı olarak kullandıkları. "Güre" sözcüğünü verebilirim. Molière'in ünlü yapıtının çevirisi için Milli Eğitim Bakanlığı klasiklerinde *Adamcıl* sözcüğü kullanılmıştı; oysa, oradaki "cıl" eki (evcil sözcüğünde olduğu gibi) tam tersi bir anlama da gelmektedir. Biz. "Güre"yi neden canlandırmayalım?

Ancak, Makedonya'daki yayın ve kültür etkinlikleri, Türkiye Türkçesi ile Makedonya Türkçesi arasındaki kimi ayrımları gitgide azaltmaktadır; bu arada diksiyon değişimleri de ağır ağır silinmektedir. Çünkü, Makedonyalı Türk ozanları ve yazarları bizim dil özleşmesi akımını çok yakından izlemektedirler. Bu bakımdan, bu konuyu bir de Süreyya Yusuf'un, Sesler dizisinde yayımlanmış olan *Dilimiz ve Biz* adlı inceleme kitabından aldığım şu parça ile açıklamam yerinde olacaktır sanırım.

"Türkiye Türkçesi ile bizim Türkçemiz üzerinde azıcık durmak istiyorum," diyor Süreyya Yusuf o yazısında, "Düşüncemi birden kesin olarak özetleyeyim. Bütün Türklerin kullandıkları tek bir Türkçe vardır bence, bu da Türkiye Türkçesine, Bulgaristan Türkçesine, Yugoslav Türkçesine bölünemez bir varlıktır. Evet, arada ayrılıklar yok değil, pek çok denecek kadar var. Fakat bunlar başlı başına ayrı bir dil yaratacak nitelikte değildir. Dilimizin temel özellikleri sayılan öğelerde gerçek bir ayrım yoktur."

Demek burada, Türk dilleri ailesi içindeki uzak akraba diller arasında görülen anlaşma güçlükleri ortadan silinmektedir. Bunu size bir de, Şükrü Ramo'nun, "Yeşil Köy" adlı hikâyesindeki akıcı dil ve anlatımla göstereyim : "Büyük ve küçük baş hayvanları, köye oldukça yakın çam ve meşe ormanları altındaki sınırsız otlaklarda otlattıran, gününü daha çok kaval çalmak ve türkü söylemekle geçiren Tosun'a, hemen her gün aynı vakitte, bilinmeyen bir istek ve gizli bir merakla yemek götüren Zeynep'i, günden güne daha çok, gizli sevda sıtmaları sarmağa..."

Makedonyalı genç Türk ozanlarının Sesler dizisinde yayımlanan şiir kitaplarından da kimi parçalar sunmak istiyorum okurlarıma. Makedonya'da doğan genç Türk şiirinin geçmişi (Türküler bir yana bırakılacak olursa) çok kısadır.

İşte tanınmış ozan İlhami Emin'in şu şiiri :

En yeni minnilerle
Kırlangıç kırlangıç topladığın
Saklambaç saklambaç sakladığın ilk yaz
Karadan karaya topladığın deniz
Oda oda biriktirdiğin güneş.

"Birlik" gazetesi yazarlarından (İstanbul gazetelerinde staj yapmıştı birkaç yıl önce) Hasan Mercan, duygulu bir ozandır; onun *Sarı Yusuf* adlı şiir kitabından şu parçayı alıyorum :

Aynı serçelerdir onlar
Tanırım yuvalarından
Ninnileri dilimin altında

Bu bir yol mudur gözlediğin
Gelen gidenden habersiz
Sahibi filân yok yâdelin.

Yugoslavya'da çok tanınmış ve çok sevilmiş bir yönetici ve devlet adamı olan Kemal Seyfullah'ın, yine Sesler dizisinde basılmış "Ulusallık Sorunu" adlı yapıtı okununca, Makedonya'daki ulusal Türk kültürünün çiçeklenmesinin nedenleri daha temelli olarak kavranıyor.

(18.5.1973)

DOĞULU - BATILI AYDIN

Ataç, bir yazısında, "Biz şimdi Fuzulî'yi, Nefi'yi, Tevfik Fikret'i niçin okumuyorsak, Fransızlar da Chanson de Roland'ı, Villon'u niçin okumuyorlarsa.." der de, yine ikide bir Fuzulî'den, Nefî'den şiirler anar. Sözgelişi, Fuzulî'nin,

> Mey habâbı gibi meyhanede bir ev tutuben
> İkd-i engûr gibi bir araya baş çatuben
> Alsalar din ile dünyayı şaraba satuben
> Mest-i bedhuş u harabati-i bî-baht olalım

dörtlüğü gibi, bugünkü kuşaklar için anlaşılması güç dörtlükleri, beyitleri onun yazılarında sık sık buluruz. Doğrusu, Tevfik Fikret'i severek andığı olmamıştır. Tanzimat şiirinin, daha açığı, Batı'ya yönelen şiirimizin, Ahmet Haşim'e, Yahya Kemal'e gelinceye değin, bir işe yaramadığına inanırdı o; buna karşılık, eski uygarlığımızın şiirini, divan şiirini, sanki bir çeşit inat tadı ile, ya da iki ekinin (kültürün) ortasında bulunmanın verdiği olanaktan yararlanarak, ama içten, gerçekten sevmiştir. Ancak, "Fuzulî'yi, Nefî'yi okumuyorsak..." deyişi de onların artık geçtiğini, yaşamadığını, dilde de, düşüncede de yaşamadığını bildiğindendir. Ataç, yeni kuşakların o ozanları gerçekten anlayıp sevemeyeceklerine iyice inanmıştı. Ama üzülmüyordu buna. Çünkü, dilimiz Türkçeleşiyor, bu bakımdan da şiirimiz yeni başlıyordu; bu şiire ancak Batı şiiri önayak olabilirdi. Çünkü, Batı da benzeri değişiklikleri geçirmişti; "Fransızlar da Chanson de Roland'ı..." diye ekleyişi bundan. Daha da ileri gider Ataç, yazılarında Fransızların ozanlarının şiirlerini anar; Fransız yazarlarının düşünülerini, sanki onları tanıyormuşuzcasına tartışır; "Batılı olsun da kim olursa olsun" diye düşünmez, Fransız ozanları için de titizce kullanır ölçülerini, Tevfik Fikret gibi, sevmediği Fransız ozanları da vardır. Bu bakımdan ona en Batılı yazarımız demek yanlış olmaz. Divan şii-

rini de, bir Batılı gibi değerlendirmiştir. Batı şiirini bilmeden Divan şiirini sevenlerimizle Ataç arasında bir benzerlik yoktur.

Buraya gelişim, "Kendi değerlerimizi anlamak için Batılı düşünce gerektir" savına yeni bir kanıt getirmek için mi? Hayır, o savın doğru olduğuna inanıyorum, Ataç'ın kişiliği de ancak böyle açıklanabilir... Ama, Ataç'ı herkes bu gözle mi görmüştür? Ya da şöyle alalım : Divan şiirimiz için, bugün, bizim şiirimiz, bizim uygarlığımızın şiiridir diyebilir miyiz? Gerçekten de, Divan şiiri ile ilgili olmayan yeniler, Ataç'ı sadece Batılı yönü ile severken, Batı beğenisinden (zevkinden) yoksun olanlar, salt Divan şiirine düşkünlüğü yüzünden beğenmişlerdir onu. Nitekim, Ataç, ölümünden sonra, "İki uygarlığı da, iki ekini de iyi bilirdi," diye övülmüştür. Orhan Veli'yi bile, aruz biliyormuş diye sevenler olduydu. Bunca devrim oldu ya, bizim değerlendirme ölçümüz yine de budur işte : Doğu'yu da bileceksiniz, Batı'yı da.

Sözgelişi, sadece Batı müziğini sevmekle yetinemezsiniz, yarım adam diye bakarlar size; alaturka denilen tek sesli müziği de benzeri bir içtenlikle dinleyeceksiniz. Brahms'tan söz açılmışken bir punduna getirip Mustafa Çavuş'u da araya katabilirseniz sizi dinleyenlerin gözleri faltaşı gibi açılır, "Ne bilgili adam bu!" diye şaşırıp kalırlar. Yine böyle, diyelim viyolonsel mi çalıyorsunuz, benzeri bir ağırbaşlılıkla utta da peşrevler geçeceksiniz ki, bu yurdun aydını olasınız.

Hasan Âli Yücel'i, ölümünden sonra, iki ekinli diye övenler oldu; hem Fransızca bilirmiş, hem de tekkeden yetişmiş, başarısı bundanmış. Oysa, yetişmesi gereği Doğulu olan birinin, çalışa çabalıya Batılı olmaya yöneldiği, bunda da başarıya erdiği söylense (nitekim, Cevdet Kudret böyle yaptı) daha yerinde olurdu.

Diyeceğim, Tanzimat ikiciliğini arada bir yerer dururuz ya, o ekleme davranış sürüp gittiğine göre, değerini yitirmiştir bence o yergi. Giderek Tanzimat ikiciliği bugün daha güçlenmiştir, daha bilinçli bir tutuma varmıştır, dense yanlış olmaz. Çünkü, Tanzimat yıllarında öyle bir ekleme davranış, Batı'ya eğilip de tam Batılı olamama, ya da Doğu'dan kurtulamama durumu, bir kerteye değin anlaşılırdı, olağandı; bugün ise Tanzimat ikiciliği, bile bile sürdürülmekte, yerleştirilmekte, beslenmektedir : Yarısı Doğulu, yarısı Batılı bir kişi yaratmak istiyor gibiyiz, bunun kurallarını pişiriyoruz.

En göze batan çizgisi müzikte beliriyor elbet bunun; yüksek öğrenim öğrencilerinin bile alaturka müzik kümeleri kurmaları, başlıca kentimizde tek sesli müzik öğretmek için okul açmamız, bir hafta Batı müziği, bir hafta tek sesli müzik konserleri vermemiz, bu iki müziğin radyoda birbirini kovalaması... gibi olgular, sadece Tanzimat ikiciliğinin sürüp gittiğini değil, o tutumun yeni bir hız, bir bilinç kazandığını da gösterir.

Ancak, bu davranışın sadece müzikte olduğunu düşünmek yanlıştır. Yazarlarımız, düşünürlerimiz arasında "eskinin hakkını yememek" biçiminde görünen yeni bir hakseverlik akımı öylesine tutundu ki, Tanzimat yeni mi çıktı diyeceği geliyor kişinin. Okumuş yazmışlarımızın içinde, medenî nikâhla imam nikâhını bir arada kıydıranlar az olmasa gerektir; belediye nikâhına ellerinde Kur'an'la giden gelinler varmış; İngiliz futbolunu Eyüp Sultan'la anlaştırmaya bakıyoruz; şubattan çıkıp marta gireceğimize, eski şubata giriyoruz; bale dersi aldırdığımız kızımıza evde Arapça Kur'an okutuyoruz; Mehter takımı tarihsel bir anı olmaktan çıktı; yarın, bir yeniçeri ortası kuralım diye bir öneri atılsa, gün geçmeden sokaklarımızı askeri müzeye çevirirliz.

Ataç'ın Divan şiirini sevmesi ile başlamıştım yazıma; "Ancak Batılı olarak kendi değerlerimizi anlayabiliriz" savını da onun arkasından yazışım boşuna değildi. İlericilerin böyle düşünüp, böyle davranmaları, yanlış yorumlara yol açıyor : Tanzimat şiirinin değersizliğini, kimi aydınlar, "Gördünüz mü? Divan şiirini bırakmakla yazık etmişiz." sonucuna bağlıyorlar; "kendi değerlerimiz" sözünü, "eski uygarlığımız" anlamında yorumluyorlar. Böyle olduğu için de, Batı'da matematik okuyup yurda dönünce Mevlevî oluyoruz, Paris'ten "Paris'te cami var" diye dönüyoruz.

Ziya Gökalp'ın "medeniyet" ile "hars"ı ayırması, bugün, dolmuş şoförünün müşterileri paylamasına yaramıştır sadece. Bu tanıdığım anlattı : Dolmuşun radyosunda alaturka bitip de çok sesli müzik başlayınca, şoför radyonun düğmesini çevirmiş, "Neden kapattın?" diye sorulunca, "Gâvur işi," demiş sertçe; tanıdığım, ardını bırakmamış konuşmanın, "Kullandığın makine de gâvur işi değil mi?" demiş, ama şoför kızmış bu sefer; "O başka, bu başka," demiş, "Burası Türkiye'dir."

Benzeri bir düşünüşle değil midir, kimimizin örnek diye Japonya'yı göstermemiz? Ne imiş, Japonlar Batı'nın tekniğini almışlar,

ama yine de kendi uygarlıklarına bağlı kalmışlar... Batı'nın tekniği ile uygarlığı birbirinden ayrı şeyler değildir. Ziya Gökalp'in, "Yerli öz, Batılı biçim" önerisi, kolay kolay uygulanamaz, nitekim, uygulanamamıştır. Özün biçimi, biçimin de özü getirdiği bir gerçekse, yerli öz kendi biçimini arar, Batılı biçim ise kendi özünü getirir, ister istemez. Bütün iş, uygarlığımızı seçmekte, seçtiğimiz uygarlık içinde taklitçi değil, yaratıcı olmaktadır. Ancak, o aşamada öz ile biçim karşıtlığı ortadan kalkar, bunlar uyumlu birer öge olarak görünürler. "Yunan mucizesi" denilen olayın, özgün bir bireşim olmadığı anlaşılmıştır bugün. Onda yakın doğunun, Persin, Arabın, Akdeniz çevresinin buluşları birbirine kaynaşmıştır. Eski Yunanla yeniden doğan Hıristiyan Avrupa, yeni bir bireşimin temellerini atarken, biz, üstünlüğünü yitirmiş olan bir uygarlığa, İslam uygarlığına girmişiz; işte bugün yitirmekten korktuğumuz, korktuğumuz için de çeşitli kuramlara başvurduğumuz "şey" budur, kendimiz değiliz. İstesek de, istemesek de elimizden çıkıp gitmiştir o uygarlık, bundan ötürü üzülmek yetersizdir; hele, "Biz, biz olarak kalalım," derken eski uygarlığımızı savunmaya kalkmamız boşunadır. Boşunadır ama birtakım aydınlarımız, bilerek ya da bilmeyerek, yarı Doğulu-yarı Batılı olmakta ayak diriyorlar.

(18.3.1961)

VAR MI, YOK MU?

"Köylüler kentlere akın ediyor" diye yazılıp çiziliyor ya, yeni bir görüş, bu sözün anlamını temelinden sarstı : Romancı Samim Kocagöz, "Yeditepe" dergisinin kasım (1961) sayısındaki bir yazısında, "Türkiye'de şehir yoktur" deyivermiş. Demek bizim köylülerimiz, köylerinden kalkıp kentlere değil, başka köylere gidiyorlar.

Gerçi, Samim Kocagöz, köylerden kentlere akın sorunu dolayısıyle değinmiyor bu konuya, bir roman tartışması onunki : Köy romanı mı, kent romanı mı? 1930'dan bu yana Türk romanının köye yönelmesi, kendilerini kentli sanan birtakım aydınları kaygılandırıyormuş. (Sağ olsun, Samim Kocagöz, şaşırtıyor okuyanı, siz kendinizi kentli sanıyorsunuz ama tümünüz köylüsünüz, demek istiyor.) Bu aydınlar, "Köy, köy, köy... Kentlinin yüzüne bakan yok," diyorlarmış. Son olarak Burhan Arpad da, "Romancılarımız köyü yazıyorlar, iyi ama kenti neden yazmıyorlar?" diye sorunca, artık dayanamamış Samim Kocagöz, kendine getirmek istiyor ortalığı, bu ülkede her yer köydür, diyor.

Ancak, açık seçik yazmamış Samim Kocagöz, okurken birçok yerlerde durdum, ne dediğini anlamaya çalıştım, içinden çıkamadığım tümceler oldu. Bu yüzden de onun yargılarını, kanılarını ele almadan önce, kendimi sorguya çekeceğim, o yazıdan ne anladığımı açıklamaya girişeceğim.

Önce şunu söyleyeyim, Samim Kocagöz, daha başlarda, "Tatlısu Frengi aydınlarımız, Frenk hayranlığı içinde, Kafka'nın, Sartre'ın ardına düşmüşler, iki yakalarını görecek halleri yok," derken kimleri düşündüğünü, neyi anlatmak istediğini bilseydim iyi olurdu. Kafka'yı, Sartre'ı okumak mı, tatlısu Frenkliği? O söz, tatlısu Frengi sözü, yurdundan iğrenip kendilerini Batılı göstermek için olmadık kılıklara giren köksüzlere yakıştırılmıştır. Bugün Sartre'ı, Kafka'yı okumak da kişiyi o denli gülünç mü eder, demek istiyor Samim Kocagöz? Oldu olacak, Türk aydınlarına, hangi Batılı yazarları okuyup,

hangilerini okumamak gerektiğini bir liste gösterse idi, yergisinden kurtulurduk onun. Doğrusu, yurdumuzda köy romanı-kent romanı konusu tartışılırken araya Sartre'ı, Kafka'yı katmanın nedenini anlayamadım ben. Kafka'yı da, Sartre'ı da elbet okumuştur Samim Kocagöz, okumasaydı, okuyanlarla alaya kalkmazdı. Demek beğenmemiş o yazarları, belki de zararlı bulmuş, ondan böyle davranıyor. Ama, niçin bırakmıyor başkaları da okusun, okuyup bir kanıya varsınlar? "Ardına düşmüşler..." ne demektir? Kafka'nın, Sartre'ın kitapları çıktıkça okumak mı? Böyle ise, Samim Kocagöz, "Okumayın o yazarları" demek istiyor. Buna hakkı var mı? Yok, o sözle, Kafka'nın, Sartre'ın izinden gidenleri anlatmak istiyorsa, yalnız onlarla mı anlaşmazlığı? Çünkü, Samim Kocagöz, "Frenk hayranlığı" demiş... Frenk hayranlığı yeni mi yurdumuzda? Samim Kocagöz'ün sevdiği, hayran olduğu bir Batılı yazar, romancı yok mu? Türk aydınları, Tanzimat'tan beri boyuna Batı'dan, özellikle Fransa'dan öğrenmeye bakmışlardır. Böyle yapmakla tümden kötü mü etmişler? Biz Batı'ya yönelmeseydik, Batı dillerini öğrenip, o dillerin yapıtlarından yararlanmasaydık, köy romanı-kent romanı konusunu bir yana bırakın, *roman*'dan haberimiz olmazdı.

" iki yakalarını görecek halleri yok" sözünün oradaki yerini anlamak ise, büsbütün güç. "İki yakasını bir araya getiremiyor" deyimi, "Kazancı ile geçinemiyor" anlamınadır ve bizim sanatçımıza çok uygun düşer. Ama, Samim Kocagöz bu deyimi başka anlamda, "gerçekleri görecek halleri yok" anlamında kullanmış. Demek, bir Türk aydını başka anlamda, (Gerçekleri görecek halleri yok) Sartre'ı, Kafka'yı okursa, kendi gerçeklerini okuyamaz duruma düşermiş... Herkes için mi böyle düşünüyor Samim Kocagöz? Sözgelişi, kendi de o yazarları okuduğuna göre, o duruma düştü mü? İşte benim anlamadığım düşüncelerden biri de budur Biz okuruz, biz başkayız, ama herkes okumamalı, baştan çıkanlar olur, diye düşünmeyi bir türlü anlayamıyorum. Samim Kocagöz'ün, kendini böylesine üstün göreceğini sanınam ama, o diretiyor " son yıllarda hayattan, yaşantıdan kopan, yazı sanatını, edebiyatı felsefeye sürükleyen Fransız akımına kapılmışlar" diye birtakım sanatçıları kınıyor. Demek Fransa'da böyle bir akım, hem de yeni bir akım varmış... Bilmiyordum. Peki ama, Sartre mı hayattan, yaşantıdan kopmuş? Kafka mı edebiyatı felsefeye sürüklemiş? Bunlar, Samim Kocagöz'ün yaptığı gibi,

bir kalemde hakkından gelinecek konular değildir. Kocagöz'ün felsefeyi bu denli küçük gördüğünü, ondan çekindiğini bilmezdim. Şunu da söylemek istiyorum, köy romanı yazarken hiç mi felsefesi yok onun? Başka bir deyişle, gerçekleri görüp yazmak, felsefe ile bağdaşamaz bir iş midir? Samim Kocagöz, bütün felsefeleri mi, yoksa birtakım felsefeleri mi kötü gördüğünü açıklamamış.

Türk romanının köye yönelmesi, birtakım aydınlarımızı tedirgin ediyormuş, bizim kent sandığımız yerler, kent değilmiş. Samim Kocagöz, "Eğer Türkiye'de toplumsal bakımdan, ekonomik bakımdan kentler düzeni kurulmuş olsaydı, sanatçısı, romancısı olurdu" diyor. Bu sözler durdurdu beni. Samim Kocagöz, romancının toplumsal oluşta öncülük ettiği kanısındadır. İmdi kent düzeninin, sanatçıdan önce kurulması gerektiği söylenince, nerede kalır romancının öncülüğü? Dahası var; köylerimizde toplumsal, ekonomik düzen kurulduğu için mi köy romancıları çıktı bizde? Samim Kocagöz, yazısının sonunda şöyle diyor "Düzensiz köylerimizi köy etmeye bakalım." Demek bizim köylerimiz de daha köy değil. Nasıl çıktı Samim Kocagöz? Bununla da bitmiyor : "Daha tarım kalkınmasını, toprak reformunu yapamamışız. Tarımla sanayileşme çelişme halinde. Köylerin tedirginliği, kentlere akını hep bu yüzdendir." Böyle diyor Kocagöz. Ama bunlar birbirini tutmayan sözlerdir. Bir yandan "kent yok" de, öbür yandan köylerin kentlere akın etmesinin nedenlerini anlat... Beni şaşırttı bu sözler. Bugüne değin ülkemizde bir kent-köy ikiliğinden söz ediliyordu, kentin köyü sömürdüğü söyleniyordu, ulusal gelirin dağıtımını gösteren istatistikler de bunu kanıtlıyordu, demek artık o sözlere, o sayılara inanmayacağız.

Daha sonra, "Batı'nm on dokuzuncu yüzyılda geçirdiği kaynaşmaları, tedirginliği Türkiye 1961'de yaşamakta" diyen Kocagöz, on dokuzuncu yüzyılda Batı'da kent romanı mı, köy romanı mı yazıldığı üzerinde hiç durmuyor. Oysa, bunu yapsaydı, belki de bizim romancılarımıza örnek olarak birkaç ad sayardı.

Samim Kocagöz, yazısının sonunda şöyle diyor : "Bozuk düzenimizi hiç olmazsa anlata anlata, politikacıları da, bilim adamlarımızı da ite kaka yola getireceğiz." Nedense politikacılara daha nazik davranmış Kocagöz, bilim adamlarımızın itilip kakılmadan yola gelemeyeceklerini söylemesinden bu anlaşılıyor. İyi ya, demek bu romancımız, köylerimizin düzelmesi işini, politikacılarımızın, bilim adam-

larımızın uyandırılmasına bağlı görüyor. Bu politikacılarla, bilim adamları köyde oturmadıklarına, köyü bilmediklerine göre, onların çevresine ne ad takacağız? Samim Kocagöz, romanlarını yoksa kentlerdeki köylüler için mi yazıyor?

Köy romanının nedenini, kent var mı, yok mu, sorusuna bağlamak bana doğru görünmüyor. Neden derseniz, bunca yıldır köyümüz vardı da, romanı niçin yeni çıktı ortaya? Şöyle de sorabiliriz Bütün Türkiye köylük olsaydı, roman neden çıksındı?

(4.11.1961)

SIRASI MI?

Başıboş bir köpek, oturduğumuz evin bodrumunda doğurmuştu; yavrulara biz bakmak zorunda kaldık, ister istemez. Bilge komşulardan biri, eşime, "Hayvanları sevmek iyi ya, önce yoksul insanlara, köprü altında yatanlara yardım etmek gerek," demiş. Beğenmemiş tutumumuzu, doğru yolu göstermiş bize. Ancak, biz, köpek yavrularına bakarken, o da bir yoksulu doyursaydı iyi olmaz mıydı? Oysa, yeni yaptırdığı evden başka bir kaygusu yoktu bu komşumuzun; üstelik, yoksulları bugün de köprü altında yatıyor sanmasından, epey bir süredir hiçbir yoksula el uzatmadığı da anlaşılıyordu. Yoksullar köprü altından taşınalı hanidir! Ama, biliyorum, "O yoksul insanlara bugünlük siz yardım etseniz..." deseydik, "Ben şimdi ev yaptırıyorum, sırası mı?" diye şaşacaktı bize. Hayvan sevgisini, insan sevgisinden sonraya bırakanlarda, yalnız insan sevgisinin değil, doğruluğun da bulunmadığını denemişimdir. Hayvanları sevmenin her zaman sırasıdır. İkinci Dünya Savaşı başladığı günlerde, İngiltere'nin Berlin Büyükelçisi, kendi Dışişleri Bakanlığına, "On iki erkek, yedi kadın ve iki köpekten ibaret elçilik personelini bugün yurda yolcu ettik," diye tel çekmiş. O ana-baba gününde sırası mıydı köpekleri düşünmenin?

Tolstoy, o erişilmez romanı, *Savaş ve Barış*'ta, Fransızlara tutsak düşmüş bir Rus erinin, karlı yollarda bata çıka yürürken, her tökezleyişinde bir tabancanın beyninde patlayabileceğini bile bile, küçük köpeğini yanında götürmeye çabaladığını anlatır. Sırası mıdır o buz deryasındaki yürüyüşte bir köpeği sevmenin?

"Sırası mı?" ölçüsüne göre davranırsak, hadi hayvanları bir yana bırakalım, şu insanı sevmek dururken başkasını sevmenin nedenini araştırmak gerekir ki, işin içinden kolay kolay çıkılamaz. Bakarsınız, bir adam, bütün kadınlar içinde bir kadını, hem de en güzelini değil, şöyle böylesini seçmiştir. Şimdi bizim kalkıp da ona, "Bunca güzel dururken ne diye bunu seçtin?" demeye hakkımız var mıdır? Eski-

ler, "Hem âşık, hem bilge olunmaz," demişler.

Ancak buna karşı, "İnsan sevgisi, bir adamın bir kadını sevmesine benzemez, o sevginin kendisi bilgeliktir," denebilir. Doğrusu aranırsa, insanları sevmek, bugün, hayvanları sevmekten çok daha güçtür. Alman faşistleri, yeryüzündeki bütün Yahudileri yok etmeye kalkmışlardı. Bugün Amerika'da birtakım beyazlar, zencileri öldürüyorlar. Sömürgeciler, haksız olduklarını söylediniz mi, sizi insanlık düşmanı gibi göstermeye kalkıyorlar. Bu durumda, bir Yahudiden, bir Zenciden, bir sömürgeliden insanlık sevgisi beklemenin sırası mıdır?

Sıra gözetenlere aykırı gelecekse de, bugün dünya edebiyatında güçlü bir yeri olan insan sevgisi akımı, ezilenlerin yarattığı ya da ezilenlere dayanılarak yaratılan bir akımdır. Fransız ozanı Paul Eluard :

İnsanların uysal yasası bu
Suyu ışığa çevirmek
Düşü gerçeğe
Düşmanı kardeş etmek

diye yazar.

Doğrusu, bilge olmadığımdan mı, yoksa insanları sevelim edebiyatının, ev yaptıran komşumuzun diline değin düştüğünü görüp irkildiğimden midir, bütün insanları sevmeyi başaramadığım gibi, bunu söyleyenlerin çoğunu da kös dinler gibi dinlemişimdir. Gelgelelim, sırası ile davranmak gerektiğini söyleyenleri yine de anlayamıyorum. İnsanları sevmek de bir bakıma sırasızdır, ama sırasız işlere girişmekle yücelir insanoğlu. On dokuzuncu yüzyılın ünlü ozanı Macar Petöfi, dörtnala üstlerine gelen düşman atlılarına doğru, duyuramadığı birtakım sözler söylerken öldürülmüş... Silaha karşı sözün sırası mı? Sırasıdır, her işin, her zaman sırasıdır.

Daha eli ekmek tutmadan şiir yazmaya kalktığı için, babası oğlunu paylar, "Sırası mı?" der ona, "ekmeğini kazan, ondan sonra." Oysa şiir, ekmek kazanmaktan sonra da gelmez, önce de. Bir sırada değildir bu iki iş. Askerliğini yapmadan bir delikanlının bir kıza tutulmasını da sırasız sayarlar. Askerlik görevi zorunlu olmadan önce, kim bilir, sevişmenin sırası nasıldı? Bir ülkede hastaneler tamamlanmadan tiyatro açmayı sırasız sayanlar vardır. Tartışmaya girerseniz,

hastalar inim inim inlerken nasıl olup da tiyatroda eğlenebileceğinizi sorar, karşılık da beklemeden, sizi vurdum duymaz, hastaların bir an önce ölmesini isteyen bir canavar yerine koyarlar. Oysa, okulun sırası hastaneden önce midir? sorusu, şimdilik tartışma götürüyor, kolayca bir sonuca varılamıyor. Önce halkın hoşuna giden bir film yapayım, ondan gelecek para ile kendi gönlümce bir film yaparım düşüncesi, bizim sinemacılığımızın sıra kaygusunu gösterir. Özgürlük mü, yoksa ekmek mi öncedir? Dünya teknikte başını almış giderken şiir ile uğraşmanın sırası mıdır? Ne zaman grev hakkını isteseniz, dış sakıncaları öne sürerler, sırası değildir. Bir sıra ülkesi olduk çıktık.

Bana sorarsanız, bugün dünyanın en büyük sorunu, barış sorunudur. Çünkü, bu sorun, yeryüzünde kalıp kalmayacağımızla, doğrudan doğruya ilintilidir. Ama buna bakarak, sevişmekten vazgeçmenin, bilimleri, sanatları yüzüstü bırakmanın hiç de gereği yoktur. Çünkü, barış bize gökten inmeyecektir, onu gene biz gerçekleştireceğiz. Nasıl mı? Sevişerek, bilimlerde, sanatlarda sonuna değin ilerleyerek, her alanda kötülüklerle savaşarak, bıkmadan, yılmadan yaşamayı güzelleştirerek...

Geçmişten, tarihten çıkarılacak en büyük derslerden biri budur bence. Atalarımız, tarihin kapsadığı yedi bin yılı, bugünkülerle ölçülemeyecek sıkıntılar, yokluklar, baskılar altında geçirmişlerdir. Onların, bunca kötü koşullar içinde nasıl olup da felsefe ile, bilimlerle, sanatlarla uğraşmanın sırasını buldukları, üzerinde durulacak bir konu değil midir?

Sokrates'in, baldıran otunu içtikten sonra da erdemden söz açmasının sırası mıydı? Başı üzerinde düşman askerinin kılıcı parlarken Archimedes'in eşek davası ile uğraşmasının sırası mıydı? İnsancıklar Engizisyonun ateşinde yanarken, Galilei'nin dünya dönüyor diye tutturmasının sırası mıydı?

Diyeceğim, sıra gözetilmeye kalkıldı mı, değil hayvanları sevmeye, değil felsefe ile, bilimlerle, sanatlarla uğraşmaya, değil insanları sevmeye, yaşamaya bile sıra gelmez.

Ahmet Haşim, öleceğini anlayıp yataktan fırlayınca, hizmetçisi, önüne terliklerini çevirmiş, bunu gören ünlü ozanımız sinirlenmiş. "Sırası mı şimdi?" diye bağırmış. Sırasıdır. Terliklerini giymedi de ölümden kurtuldu mu sanki?

(19.8.1961)

İLGİSİZLİK ÜSTÜNE

Geçende bir ozan arkadaşım, bana Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun "Alp Dağlarından" adlı denemesinden aşağıdaki parçayı okudu :

"Horatius, meydan-ı intişara çıkan eserine, haydi git, sen artık benim değilsin, diye hitap eder. Muasır Frenk şairlerinden biri de kendisi için, ben suya taş atan bir adamım, diyor; buradaki sudan maksat âmmenin ruhu değil midir? Şair bir havuz kenarında eğlenen bir çocuk gibi, bu suya taş atıyor ve her taş atışında, kendi sıklet ve cesametine göre birtakım halkalar açarak ve sesler çıkararak suyun dibine dalıyor. Ey Türk şairi, senin taş attığın yer ise, hiç dalgalanmayan ve hiç ses vermeyen karanlık ve ıssız bir boşluktur."

Okuduğu bu parça bittikten sonra arkadaşım dedi ki "Bizde ozanın bugünkü durumu da böyle. Umutsuzluğa düşmemek elde değil."

Sanatçılarımız, özellikle ozanlarımız, ilgisizlikten oldum olası yakınırlar, Şiir, hikâye kitaplarının, romanların üç beş bin basıldığı göz önüne alınırsa, gerçekten de, toplumumuzun sanat yapıtlarına gereken ilgiyi gösterdiği kolay kolay söylenemez. Geçmişte, diyelim divan şairleri için, öyle bir ilgi gerekli bile değildi; dar bir çevre yetiyordu onlara. Halk ozanlarımıza gelince; gerçi onların, sözgelişi, Yunus'un, Karacaoğlan'ın, Pir Sultan'ın.. okur yazar olmayan bilisiz halk arasında yaygın bir ünleri vardı. Ancak, unutulmamalı, o büyük ozanların gününde şiir sevgisi, bugün anladığımız gibi bir şiir sevgisi değildi; dinsel, yarı dinsel öğretiler, töreler yolu ile yayılıyordu o ozanlar. Bugün şiirini, Batı'dan gelme birtakım etkilerle, sağ töresel öğretilerden kurtarmaya çalışan, kurtardığı ölçüde işinden mutluluk duyan, başarıya ermiş sayılan bir ozanın ise, geçmişteki o ilgiye özenmesi, tutarlı bir anlayış değildir. Başka bir deyişle, alışılmış şiire genel olarak karşı çıkmanın, şiiri kişisel güzellik kavramlarına göre kurmanın kaçınılmaz sonucu, hiç olmazsa bir süre için, halkın ilgisin-

den yoksun kalmayı olağan saymaktır. Bu bakımdan, sözgelişi, (Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun yazısı ile ilgili olduğu için söylüyorum) Ahmet Haşim'in geniş bir ilgisizlikten yakınmaması, ya da Ahmet Haşim örneği verilerek halkın anlayışsızlığından söz edilmemesi gerekir. Çünkü, Ahmet Haşim, şiirin resullerin sözü gibi olması gerektiğini savunan ozanımızdır; e... resuller de kolay anlaşılır kişiler değildirler.

Şunu belirtmem yerinde olacak, yeryüzünde anlaşılmamış bir ozan yoktur, olmamıştır. En kapalı, en içinden çıkılmaz diye gösterilmiş olan şiirler bile, günün birinde, hiyeroglif yazısının çözüldüğü gibi çözülmüş, anlaşılır duruma getirilmiş, giderek okullarda öğretmenler eliyle öğretilir olmuştur. İşte o zaman bir baş kaldırma gözükür; birtakım yeni ozanlar, okul öğrencilerinin bile kolayca anladığı, artık alışılmış olan o şiiri bir yana bırakıp yeni bir yolu denemeye girişirler. Bu bakımdan, öncülerin alın yazısıdır başta anlaşılmamak. Üstelik, şiirin ancak basın yolu ile yayıldığı bir çağda, hele bizimki gibi yüzde yetmiş üyesi okur yazar olmayan bir toplumda, şiirin anlaşılmamışına değil, anlaşılmışına bile ilgi beklemek (geleneksel şiir bir yana) epeyce güç olsa gerektir.

Ancak, "anlaşılmamak"la "ilgi görmemek" başka başka şeylerdir. Anlaşılmadan ilgi gören ozanlar da vardır. Bu durumda, anlaşılmayı mı yeğleyelim, ilgi görmeyi mi?

* * *

Doğrusu, anlaşılmaktan vazgeçtiğini, olumsuz bir ilgiye bile razı olduğunu söyleyen sanatçı pek azdır. Sanatçılardan çoğu, ilgisizlikten değil, anlaşılmamaktan yakınır. Anlaşılmak ise, bu durumda, beğenilmekten başka bir şey değildir. Anlayışsız saydığı halk yüzünden, sanki o halk sanattan anlıyormuşçasına zengin olan sanatçılar da var. Böyleleri, belki de, ileri gitmiş ülkelerdeki sanatçıların yalnız paraca değil, saygı görme bakımından da kavuştukları üstün duruma imrendiklerini anlatmak istiyorlar. O gibilerin unutmamaları gerekir ki, halk hiçbir zaman, hiçbir yerde gökten anlayışla inmemiş, yetişmiş, yetiştirilmiştir. Bu bakımdan sanatçı, hazıra konmayı beklememeli, görevleri olduğunu da hesaba katmalıdır.

*

Kimi de anlaşılmayı bir yana bırakmıştır; sanat, bilim, politika işlerine karşı genel bir ilgisizlikten yakınır durur. Bundan ötürü, ilgisizlik denince, nedense hep halkın ilgisizliği gelir akla; aydınların da halka karşı ilgisiz olduğu üzerinde pek durulmaz. Böylece halk, kendisinden boyuna ilgi beklenen, fakat ona ilgi gösterilmesi pek de gerekli olmayan tuhaf bir yaratık durumuna getirilmiştir. Halkın, sanatçıları, politikacıları, genel olarak aydınları kendi başlarına bırakması, onların söylediklerine, yazdıklarına sanki kulaklarını tıkaması, belki de bu durumun doğurduğu bilinçsiz bir tepkidir.

* * *

İlgisizlik, kimi sanatçının, çevresinden elini ayağını çekip içine kapanmasını sonuçlandırır. Böyleleri sanattan kimsenin anlamadığı kanısını kolayca benimserler. Ama, bu gibi kimselerin, anlayışsız saydıkları kişilerden bir alkış geldiğinde, bu alkışı körlemeden bir beğeniş saymaları gerekirken, o kişilerin değerliliğinden söz açmaya kalkmaları kolay anlaşılır işlerden değildir. Sadece beğenilmenin anlaşılma ve gerçek ilgi sayılması, bizim toplumumuzun aykırılıklarından biridir.

* * *

Yalnız sanat bakımından değil, sözgelişi, adalet bakımından da toplumun sağır olduğu, ilgisiz olduğu söylenir ikide bir. Alain diyor ki : "Toplum, kendisinden bir şey istemeyene, sürekli olarak istemeyene, bir şey vermez."

Gerçekten de, birtakım büyük düşünürlerin, toplumu sarsmaktan söz açmaları bu yüzdendir. Onun için toplumu uyuşukluk içine sokan eskimiş düşüncelerin yerine yenilerini geçirmek, başka bir deyişle, kafaları değiştirmek, düşüncenin sınırlarını genişletmek inancında bulunanların, anlayışsızlıkla, ilgisizlikle karşılaştıklarında küsüp oturuvermelerinde bir çelişiklik vardır. Öncüler, kimi yerde, halkın yararına olanı, halktan önce sezerler. Bunun tersi doğru olduğu zamansa, aydının değeri küçülür, bundan ötürü de onun homur-

danmasına yer kalmaz.

* * *

Bizde halk, uzun bir süre, politika savaşlarına ilgi göstermemiş, yukarı katlar arasında olup giden olaylara seyirci kalmıştır. Bu durum, politikacıların halkı araya karıştırmaktan titizlikle çekinmelerinden, halkın ilgisini istememelerinden değil midir?

İngiltere tarihinde, "İki Gül Savaşı" diye anılan on beşinci yüzyıl ortalarındaki iç savaş, York'larla Lancaster'lerin arasında ikiye bölünen soyluların, halkı araya karıştırmadan, fakat halkın gözü önünde giriştikleri bir savaştı. Öyle ki, kentlerde zanaatçılar, işçiler, esnaf, köylerde çiftçi, kendi işinde gücünde kalmış, soylularsa kentlere, bucaklara sokulmadan, boş buldukları dere kenarlarında, ıssız yerlerde birbirlerini tepelemeye başlamışlardır. Başa geçenin, sözgelişi, vergiler koyacağını, savaşlar açabileceğini düşünüp İngiliz halkının bu çatışmada bir yanı tutması, ya da kendi sesini duyurması iyi olurdu elbet. Ama, o halk, devleti kendi devleti saymadığından mıdır, yoksa onun kendi devleti olacağını beklemediğinden mi, kılını bile kıpırdatmamıştı. Soyluların istedikleri de buydu.

Bize gelince, yıllanmış politikacıların, yurt yönetimine halkın ilgi göstermesini gerçekten istedikleri kolay kolay söylenebilir mi? Ama, oy toplayamayınca, beğenilmediğini, sevilmediğini, düşeceğini anlayınca, halkın ilgisizliğinden, anlayışsızlığından yakınan ne çok politikacımız vardır.

İki öküz bir kağnı çekiyorlarmış; dingilin durmadan gıcırdadığını duyunca "Sana da ne oluyor? Yükü biz çekiyoruz, sen bağırıyorsun," demişler.

* * *

Kendi beğenisinin halkça anlaşılmadığını düşünüp de, halkın beğenisine uyuyorum diyerekten kötü işler yapanların durumu ise düpedüz çirkindir. Sabahattin Eyuboğlu, bir yazısında "Biz neler yazabilirmişiz, ama halk tutmazmış; ne filmler çevirebilirmişiz, ama halk böylesini istiyormuş; ne ince nükteler yapabilirmişiz, ama halk yalnız kabasından anlıyormuş," diye o gibilere takılıyor.

İLGİSİZLİK ÜSTÜNE

Şeyh Sadi yazar :

"Çocukluğumda pek sofuydum. Daima geceden kalkardım. Zahitliğe, perhize pek düşkündüm. Bir gece babamın yanında oturuyordum. Hiç gözlerimi yummamış, elimden Kur'an-ı Kerimi düşürmemiştim. Birtakım insanlar da etrafımızda uyuyorlardı. Babama :

– Şunlardan biri de başını kaldırıp iki rekât namaz kılmıyor, ölü gibi yatıyorlar, dedim.

Babam :

– A babasının canı, dedi, halkın dedikodusunu edeceğine, keşke sen de uyusaydın."

(18.2.1961)

ÜSTÜN İNSAN

"Artık hayatımdan bütün bütün umudumu kesmiştim. Kendimi suda boğmak istiyordum, ama şu maceranın nasıl biteceğini görmek merakı, kendi kendimi seyretmek isteği buna engel oldu."

H. G. Wells'in, *Doktor Moro'nun Adası* adlı romanında, yarı insan-yarı hayvan, anlaşılmaz birtakım yaratıkların elinden kaçıp denize koşan ve umutsuzluktan ölümü göze alan Prendik, o anda bile, işin iç yüzünü anlamak, bu yaratıkları biraz daha tanımak, daha da önemlisi, ne yapacağını öğrenmek, kendine dışarıdan bakabilmek için beslediği merakı yenemeyerek böyle düşünüyor. Neyi gösterir bu? Demek insanoğlunda, ölüm korkusundan da güçlü duyular vardır, bilmek, öğrenmek merakı. Bu merak yalnız dışa dönük değildir, kişinin kendini de içine alır.

Bütün bilimsel başarılar, bu merakın ürünüdür. Ölümlü olduğunu bile bile doğanın gizlerini çözmeye kalkması, gerçeğin küçücük bir parçasını ele geçirmek uğrunda bütün bir ömrü tüketmesi, insanoğlunun en yüce, en şaşırtıcı yanlarından biridir. Çünkü, bu davranışta hiçbir çıkar kaygusu yoktur. Üne, sana düşkünlük diyeceksiniz, değildir. Gerçeği öğrenmek tutkusu yanında, pek küçük, pek bayağı kalır o düşkünlükler; kişi o tutkuya bir kez kapılmasın, başka her şey değerini yitirir onun gözünde.

Sarıhummayı ortadan kaldıran Walter Reed, daha da ileri giderek kendine, "İnsanı kurtarmak için insanı öldürmelisin," bile demiştir. Gerçekte onun tutkusu, sivrisineklerin bu hastalığı taşıyıp taşımadıklarını öğrenmekti, başka bir şey değil. Bizim günlük kaygularımız, geçim dertlerimiz, para sıkıntılarımız yanında ne tuhaf bir merak! Ama dahası var... Bu tutkusunda Walter Reed'e yardım etmek için soğukkanlılıkla ölümü göze alanlar çıkmıştır. Sarıhumma kurbanlarının kullandıkları öteberiden hastalık bulaşır mı, bulaşmaz mı sorusunu çözmek için Walter Reed, sarıhummadan ölmüş kimselerin dışkıları ile kirlenmiş yatakları, yatak çarşaflarını, battaniyeleri

bir odaya koydurup, bu yataklarda yatacak adam aradı... ve buldu. Bu adamların, insanlığa yaptıkları o büyük iyilik için, bugün bir anıtları olmak gerekmez miydi? Yoktur, belki adları bile bilinmiyor. Bunların para için ölümü göze aldıkları söylenemez. Köle ya da ilkel değildiler.

"Biz yaklaştıkça davranışını değiştirdiği için atomun içini, gerçekte olduğu gibi hiçbir zaman anlayamayacağız..." diyen fizikçi Heisenberg'e Nobel Armağanı'nın verilmesini, Einstein'in iyi karşılamayışı, insanoğlundaki öğrenmek, biraz daha bilmek merakına sınır çeken bu buluşun armağana değer bulunmasındandı. Gerçekten de, böyle bir sınır, insanoğlunu sadece umutsuzluğa düşürmekle kalmaz, belki onu insan olarak ortadan kaldırır. Neden diye sorulacak olursa, insanoğlunun başlıca özelliği, çıkarlarının üstüne yükselebilmesi ve bunun son aşamasında, umutsuzluğu yenerek ölümü göze alabilmesidir. Çıkar derken, bizi yaşamaya bağlayan bütün ilişkileri söylemek istiyorum ve insanoğlunun en büyük özelliği diye anlatmak istediğim kavramın, bu ilişkilerden herhangi birini kazanmak, ya da daha artırmak için giriştiğimiz bütün eylemlerden başka bir davranış olduğunu belirtmek amacını güdüyorum : Bunu, öğrenmek ve öğrendiğimiz nesne ya da ilişkiyi değiştirmek tutkusu diye anabiliriz. Yaratıcı ya da yardımcı olarak bu tutkunun çevresine giren için ölüm korkusu diye bir duygu kalmaz; bu da, umutsuzluğun yenilgiye uğratılmasından başka bir şey değildir.

Hayyam'ın,

İnciyi isteyen dalgıç olacak
Varı yoğu dosta verip dalacak
Canı avucunda, nefesi göğsünde
Ayağı baş olacak, başı ayak!

dörtlüğünde anlattığı durum, gerçek ardına düşen kişinin dünya malına boş verdiğidir. Benim söylemek istediğim ise, bu çıkar-üstü davranış özelliğinin bütün insanlarda bulunduğu, fakat toplumların iğrenç bir gelişmesi sonucu olarak, ancak pek az insanda görülür olduğudur.

Öğrenmek merakını kötülemek, bunu din-dışı göstermek niyetiyle, "Yanlış ve eksik de olsa bize verilenle yetinmek, öğrenmeye

kalkmaktan yeğdir," dediği yaşında Pascal, umutsuz bir Hıristiyandı. Oysa, "Denizler biraz yükselse, ısıda şu kerteye varan bir değişiklik olsa, yeryüzünde hayattan bir iz bile kalmaz," diye diye, otuzundan sonra tıp öğrenimi yapan ve Afrika'daki Zencilerin yaşayışını biraz olsun iyileştirmeye koşan Schweitzer, umutlu bir Hıristiyandır. Diyeceğim, gelişmesi içinde alınınca, dinsel öğretilerin bile, insanoğlunun umutlu eylemini kesin olarak engelleyemediğidir.

Giderek yaşamın saçmalığını söyleyen birtakım Tanrısız öğretiler de, kişiyi eyleme itmekle, bunun başka bir tanıtını vermektedirler. Bütün tensel çıkarlar, sağ-töresel öğretiler dışında, insanoğlunun, kendi kendisi ile kendisine verilenle yetinmeyip, sürekli bir değişme içinde bulunan gerçeği, karşılıksız olarak arama, onu yankılama tutkusuna bir başka örnek diye gösterilebilir.

Montaigne, "Birini gözümle gördüm, ölmüş sanarak bir çukura atmışlardı, boynundaki ip hâlâ duruyordu; bu iple onu bütün gece bir atın kuyruğuna bağlayıp sürüklemişlerdi. Öldürmek için değil, sırf eziyet etmek için, yüz yerine hançer saplamışlardı. Kendisi ile konuştum, bütün bunlara katlanmış, sonunda da kendini kaybetmiş, istedikleri sözü söylemektense bin defa ölmeye ahdetmiş," diye yazarken, körü körüne inancı kötülemek ister. Ancak, o adı sanı bilinmeyen adamın bu kerte dayanıklı olmasının nedenini daha başka yerde aramak gerekir; o da, insanoğlunun, çıkarlarını aşan bir güçte olması özelliğidir. Yüzyıllardır süregelen bir köleleştirme tutumu, bu özelliği gerçi sindirmiş, fakat bütün bütün yok edememiştir. Bir gün bütün insanlar umutsuzluğu yenecekler ve bugün sadece üstün-insanda gördüğümüz korkusuzlukla inciler aramaya dalacaklar, fakat varı yoğu verecek bir dost bulamayacaklardır artık. İnsanoğlu, Prendik gibi, kendisini seyretmek tutkusu ile hayvandan ayrılır.

(29.4.1961)

OKUR YAZAR ÜSTÜNE

Ankara'dan gelen bir arkadaş anlattı Üniversiteye giremeyen gençlerin Ulus alanında toplandıkları gün, tanınmış bir sanatçımız oradan geçiyormuş, bir süre kısık gözlerle bakmış kalabalığa, söylenenleri dinlemiş, sonra bana bu olayı anlatan arkadaşın yanına gelmiş, gençlerin neden toplandıklarını bilmiyormuşçasına bir davranışla :

– Ne istiyor bunlar?.. diye sormuş. Okumak mı? Okusunlar bakalım, okusunlar da, bizim yaptığımız gibi, onlar da halkın ensesinde boza pişirsinler.

Bu sözün anlamına girmeden, biçimi üzerinde durmak istiyorum. Biçim bakımından, tarihe geçmiş ya da önemli sayıldığı için kulaktan kulağa anlatılagelen sözlere benziyor o söz. Bilmem, Abdülaziz, bir gün sarayın önünde bir gürültü duymuş, Alay Köşkü'nden şöyle bir bakmış, halk yangına mı gidiyormuş ne, "Millet millet dediğiniz bu baldırı çıplaklar mı?" diye sormuş. Yok, Abdülhamit, Alâtini Köşkü'nde Balkan Savaşı'nın çıktığını duyunca, bilmem, "Sırplarla Bulgarlar arasındaki o anlaşmazlık çözüldü mü?" diye sormuş; evet denilince, "Öyleyse birleşmişlerdir," diye yemeğini yemeye başlamış.

Belgesi olmayan bu türlü sözlere hiç değer vermem. Söylenmiş olsalar da önemli değildir bence. Çünkü, "Millet millet dediğiniz bu baldırı çıplaklar mı?" sözü, Abdülaziz'in ulus anlayışını göstermediği gibi, ikincisi de Abdülhamit'in Balkan Savaşı'nın önemli bir nedeni üzerine parmak bastığını, böylece kimsenin bilmediği bir olayı aydınlattığını anlatmaz. Üstelik bu türlü sözlerin çoğu da uydurmadır. Bilmem 1950'de seçimi kaybedince İnönü kurdeşen olmuş da, bir yandan kaşınır, bir yandan da, "Nankör millet," dermiş. Bir hayranından dinlemiştim Refik Halit Karay Halep'teyken, Halep'e gelen bir yurttaşından Türkiye'nin ilerlediğini duyunca, "Büyük abdest bozarken kuburların kenarlarını eskisi gibi kirletiyorlar mı yine?" diye

sormuş, evet cevabını alınca, "Öyleyse hiç değişiklik olmamış?" demiş... diye uydurmuşlardı. Neden böyle yapıyorlar? Çünkü, kulaktan kulağa söylenen bu gibi büyük sözlere çok düşkünüzdür biz. Balkan bozgunundan dönen suçlu general evinde, bilmem kime, "Bu bozguna hangi namussuzun sebep olduğunu biliyorum," diye bağırdı mı, artık bütün suçundan temizlenir. İstiklâl Savaşı üstüne yürüttüğü tahminlerin hiçbiri doğru çıkmayınca, Cenap Şehabettin, "Canım biz şairiz, şairler siyasetten anlamaz," demiş ya, şaşılacak şeydir, Cenap Şehabettin'i o sözünden ötürü daha da beğenenler, büyük görenler vardır. Nurullah Ataç, "Ozanların siyasetten anlamadıkları kanısı, Cenap Şehabettin'in bu sözünden gelmedir," derdi.

"Elime bir fırsat geçsin, çalmazsam namussuzum!" diye bağıranlara çok saygı gösterilir, çünkü namusun son kertesi sayılır o gibi sözler. Hele bir siyasetçimiz çıksın, açık açık : "Bugüne değin halka ettiğim kötülük yeter, artık bundan fazla kötülük edemem, bundan fazla namussuz olamam, yazık bu halka!..." desin, toplayacağı sevgiyi, saygıyı şimdiden ölçemezsiniz. Kimse kalkıp da bugünden önceki kötülüğünün hesabını ondan sormaz.

O tanınmış sanatçımızın sözünü, biçim bakımından ele aldığımızı söylemiştim ama, görüyorsunuz, biçim derken anlamına da girmeye başladık o sözün. Ne demek istemiş? "Biz okuduk da ne oldu? Ulusumuza kötülükten başka ne yaptık? Bunların da tutacağı yol o," değil mi?

Gerçi doğrudur, bir gerçeğe parmak basmış o sanatçımız. Çünkü, okumuş yazmışından bu ulus, iyilikten çok kötülük görmüştür. Ama, o kötülüğün sürüp gitmesinin bir nedeni de, bana sorarsanız, yukarıdan beri anlatmaya çalıştığım o filozofça davranıştır : Halkın parasıyle okuyup yazacaksınız, ama halkın parasıyle okuyup yazdığınızı bilmeyeceksiniz, halk yoksulluk, bilgisizlik içinde kıvranırken, siz, okumuşluğunuzun verdiği üstünlükle kendi rahatınızı kuracaksınız, halkın yoksulluğuna, geriliğine boş vereceksiniz, giderek durumunuzun bozulmamasını, o yoksulluğun, o geriliğin sürdürülmesinde bulacaksınız, biri çıkıp da, "Okumuşluk bu değildir," der, ya da gerçek okumuşluğun gerçek yolunu tutarsa, onu "hain" diye damgalayacaksınız... Ama, bu yüzden bir gün işler kötüye sardı da bir yana çekildiniz mi, o filozofça davranışı takınıp, "Hepimiz kötülük ettik," diyerek suçunuzu yaygın ve bu bakımdan da olağan gös-

tereceksiniz, böylece tarihe geçecek büyük bir söz söylemiş bir düşünür niteliğini kazanacaksınız, sorumluluktan kurtulacaksınız, artık size kimse kalkıp da : "Peki ama, neden halka yararlı olamadın? Sen suçlusun..." diyemeyecek. Çünkü, o filozofça davranışın altında, "Bizim toplumumuz böyle," savı gizlidir.

Hakkı Tonguç'tan dinlemiştim; Milli Eğitim Bakanı iken, Reşat Şemsettin Sirer, bir gün, "Niçin okutmak istiyorsun köylü çocuklarını? Bunların okuyunca bizden hesap soracaklarını düşünmüyor musun?" diye sormuş ona. İşte bu yurdun çoğu okur yazarını korkutan soru budur, bu olduğu için de, bizim okur yazarlarımızın çoğu, günün birinde halkın kendilerinden hesap sormaması için çalışırlar, okumuş yazmışlıklarını bu uğurda kullanırlar.

Hukuk Fakültesini yeni bitirmiş bir genç, geçende, "Birkaç yıl avukatlık yapacağım, biraz para toplayınca da bir parti kuracağım," diyordu. Demek o da halka yardımı parti kurmakta görüyor.

Zenginimizin de, yoksulumuzun de bilmediği, gerçekten bilmediğimiz şudur : Halkın parası ile okuyup yazdığımızı bilmiyoruz.

(25.11.1961)

HAMLET VE FATİH

Shakespeare'in gerçekten büyük adam olduğunu, son günlerde bir daha anladım. İleriyi onun gibi kesinlikle görebilen başka bir yazar kolay kolay gösterilemez. Ünlü oyunu *Hamlet*'te, hani Hamlet Ofelya'yı bir kez bile öpmez ya, neden öpmediği şimdi çıkıyor ortaya. Meğer Shakespeare, *Hamlet*'in 1961 yılında, İstanbul'da, Rumelihisarı'nda oynanacağını daha o günden bilmiş, "Fatih'in namaz kıldığı yerde doğru olmaz öpüşmeleri," diye düşünmüş, elinden geldiğince uzak tutmuş Hamlet'i Ofelya'dan. Bildiğiniz gibi, oyunda iki-üç kez karşılaşırlar, o karşılaşmalarında da Hamlet, ya manastıra kapanmasını söyler Ofelya'ya, ya da deli gibi göstermeye bakar kendini. Ama gene de yaranamaz bize.

Burhan Arpad'ı tanırım, "Fatih'in namaz kıldığı yerde Hamlet'le Ofelya öpüşemez, bundan dolayı da *Hamlet*'in Rumelihisarı'nda oynanması doğru değildir," diye yazdığını söylediler, inanmak istemedim, gazeteyi bulup okudum, bir daha okudum; Burhan Arpad'ın bu yargıya nasıl vardığını, neyi nereden çıkardığını, açık seçik olarak anlayamadım. Bağışlasın beni.

Yukarıda da söylediğim gibi, Hamlet'le Ofelya öpüşmezler. Ama, öpüşselerdi ne olurdu? "Rumelihisarı'na hakaret" demek istiyor Burhan Arpad. Oysa, Rumelihisarı ile "hakaret" kavramı arasında bir ilişki kurulamaz. Önce bunda bir anlaşmaya varalım. Başka bir deyişle, istesek de Rumelihisarı'na hakaret edemeyiz biz. Türk olduğumuz için demek istemiyorum. Rumelihisarı, adı üstünde, bir hisar, bir burç; hisara, burca hakaret nasıl olur, kaç gündür düşünüyorum, bulamıyorum. Başka yapılara, tarihsel yapılara bakıyorum, sözgelişi, Galata Kulesi'ne ne yoldan hakaret edebilirim diyorum, işin içinden çıkamıyorum.

Eski yapıları, yapılış amaçlarına ya da onlara toplumca yüklenen anlamlara aykırı olarak kullanmanın yanlışlığı üzerinde titizlikle duranlar vardır. Belki Burhan Arpad da onlardandır. Ama, kiliseden

camiye döndürülmüş Ayasofya'yı müzeye çevirmek olgunluğunu gösteren bir toplum içinde, *Hamlet*'in Rumelihisarı'nda oynanamayacağını söylemek, o mantıkla da bağdaşamaz.

Shakespeare, *Hamlet*'i yazmasaydı, biz de oyunu Rumelihisarı'nda oynamasaydık, bu eski anıta başka hangi yoldan hakaret edebilirdik?

Bizde, eski anıtları onarmamak, onlara hakaret sayılagelmiştir. Oysa, kesin bir kural değildir bu; sözgelişi, ilkçağ kalıntıları, her yerde bütün dağınıklığı, bütün kırık döküklüğü ile bırakılır; hakaret olan, o anıtlara el sürmektir, onları onarmaya kalkmaktır. Gerçi, ilkçağdan sonraki kalıntılar için öyle davranılmıyor, onlar elden geldiğince onarılıyor. Bizim Rumelihisarı yıllarca bakımsız bırakılmıştı. O bile bir "hakaret" değildir; olsa olsa bizim, tarihi umursamadığımızı gösterir ki, bundan Rumelihisarı'na değil, kendimize hakaret çıkar.

Burhan Arpad, eski anıtlara hakaret anlayışına bir yenisini katıyor demek, tarihsel yapılar içinde öpüşmeyi yasak ediyor. Öpüşmek bunca kötü bir iş midir kuzum? Suç mudur, günah mıdır? Belki, "Yerine göre değişir," diyecek Burhan Arpad. Onu bilmem, bana sorarsanız, İstanbul'da en iyi öpüşülecek yerlerden biri Rumelihisarı'dır. Ama, Fatih orada namaz kılmışmış... Canım, bu ülkede namaz kılınmayan bir karış yer yoktur. Evlerimizi alın, evlerde hem namaz kılınır, hem sevişilir. Öpüşmeyi o ölçüde yasaklamaya kalkmak, bilmem, doğru olur mu? Sonra Fatih orada namaz kıldı ise, apdest de bozmuştur. Rumelihisarı'nda oturup kalkmış binlerce yeniçeri, gece gündüz namaz kılıp oturmadılar ya... Hem neden unutuluyor, daha birkaç yıl öncesine değin, Rumelihisarı'nın içinde gecekondular vardı, bu gecekondularda karı kocalar oturuyor, çocuk yapıyorlardı. Yersizlik diyerek kesip atmaya kalkmayın, cami değildir orası. Burhan Arpad, yoksa öpüşmenin sahicisini değil de, oyununu mu Hisar'a hakaret sayıyor?

Anlamıyor değilim, Burhan Arpad, hiçbir kutsallığı olmayan Rumelihisarı'nı, Fatih orada namaz kılmıştır demekle kutsal kılmaya çalışmış, oranın cami gibi sayılmasını sağlamak istemiş. Ama, Fatih'in bütün namaz kıldığı yerleri böyle kutsallaştırmaya kalkacak olursak, öpüşmek şöyle dursun, cıgara da içmemek gerekir oralarda. Bu bakımdan Burhan Arpad, Rumelihisarı'nda sadece *Hamlet*'in oynatılamayacağım söylemekle yetinmez, oraya tiyatronun sokulama-

yacağını savunursa daha Müslümanca davranmış olur. Tutarlılık anlayışının buyruğu budur.

"Fatih'in namaz kıldığı yerde Hamlet ile Ofelya öpüşemez," sözünde gerçi dinsel kaygının başta olduğu açıkça belli; ama Burhan Arpad, bu görüşünü, bir sanat görüşü gibi de göstermeye özeniyor. Yazdığına göre, Avrupalılar, büyük katedrallerin önünde, sözgelişi müzikli oyun oynamazlarmış, Hıristiyanca oyunlar, ortaçağın *mystère*'lerini oynarlarmış. Yukarıdan beri, Rumelihisarı'nın cami olmadığını anlatmak için çalıştığımıza göre, bu düşüncenin konumuzla bir yakınlığı olamaz. Bizimkiler de *Hamlet*'i, Sultanahmet camiinin avlusunda oynamaya kalkınadılar ya... Hadi Rumelihisarı'nı, Fatih orada namaz kıldığı için, biz de Burhan Arpad'a uyarak, Müslüman tapınağı saydık diyelim... Peki, bizim ortaçağdan kalma hangi oyunumuz vardır da, *Hamlet*'i bırakıp onu Rumelihisarı'nda oynatalım? Burhan Arpad, konusunu Osmanlı tarihinden alan yeni oyunlarımızı, Avrupa'nın *mystère*'leri ile bir mi tutmak istiyor? Böyle ise, onların, ya da dinsel konuları işleyen başka oyunlarımızın, camilerde, camilerin önünde oynanmasını isteyebilecek mi? Demek *Hamlet*'in özellikle bir suçu yok; konu, Müslümanların kutsal saydıkları yerlerde oyun oynayıp oynayamamak konusu. Burhan Arpad, gericilikle suçlandırıldığını bile bile direndiğini yazıyor; oysa, bizim gericilerimiz, Rumelihisarı'nda tiyatro, *Hamlet* oynanmasına karşı komaya dek vardırmadılar işi daha, Burhan Arpad korkmasın; ama, onun savını din açısından da, sanat açısından da baksak, bir türlü inandırıcı, kandırıcı bulamıyoruz, konunun can alıcı yeri burasıdır. Yoksa bizim gericilerimiz, Batı'nın gericilerine benzemezler; bizimkiler, ellerinde olsa, tiyatroyu büsbütün yasak etmek isterler; Fatih'in namazı değildir onları ayaklandıran, onlar Türk kadınının ortana (sahneye) çıkmasını istemezler. Burhan Arpad'ın bu görüşü, olsa olsa, onların tiyatroyu da yasak etmelerine yarar. Bu bakımdan, isterdim ki, Burhan Arpad, *Hamlet* konusunu sadece sanat açısından ele alsın, Fatih'in namazını araya katmasın.

Ama, o büyük hakanın adı ortaya atıldığına göre, bende düşündüğümü söyleyeyim; Fatih bugün olsaydı, *Hamlet*'i Rumelihisarı'nda görmek isterdi. Bunu bir bakıcılık (kâhinlik) saymayın; çünkü Fatih, Müslümanlığın resim yasağına karşın, İtalya'dan Bellini'yi getirterek resmini yaptıran adamdır. Burhan Arpad, belki de onu İkin-

ci Bayezit ile karıştırıyor.

Gelelim Shakespeare'e; umurunda değildir onun Danimarka'daki Elsinor şatosu; kendini, İngiltere'yi bildiğince yeryüzünü anlatmak için, işine yarayan her ülkeye, her çağa gider; ortaçağdan yararlandığı gibi, ilkçağdan da yararlanır, Burhan Arpad'ın dediği gibi, koyu Hıristiyanca değildir onun yapıtları. Sanırım *Hamlet*, Tepebaşı Tiyatrosu'ndan çok, Rumelihisarı ile bağdaşır. İkinci Bayezit gününün kötü kokularını duyan nöbetçilere, belki de Fatih'in hayaleti görünmüştür Rumelihisarı'nda.

Keşke, Şehir Tiyatrosu, Rumelihisarı'ndaki *Hamlet* temsilinde, hisarın burçlarını, kapılarını kullansaydı...

(2.9.1961)

GERÇEKLER VE UYGARLIK

İyi bir yazı yazabilmek için neler gereklidir, diye sorulsa bana, telleri birbirine takılmayan bir yazı makinesi ya da mürekkep kusmayan bir kalem, mürekkebi yaymayan kâğıt, derdim. Yazı sanatının gereçleridir çünkü bunlar. Bütün işler gibi, yazı işi de gelir, yazı gereçlerini kullanma bilgisine, kolaylığına, alışkanlığına dayanır. Yazı makinesinden, kalemden, kâğıttan korkan yığınla insan vardır. İşte bu yüzden de, yazarlık uğraşı diye ayrı bir uğraş çıkmıştır ortaya.

Gerçi, yazı makinesinde çalışarak geçimini doğrultan "daktilograf" dediğimiz kimseleri, her gün kalem kâğıtla iş gören işyarları (memurları) da, bu düşünce ile, yazar saymak gerekeceğini öne sürerek bu görüşü çürütmek isteyenler çıkacaktır. Bence, daktilografla (Yunanca "parmak" ve "yazı" sözcüklerinden yapılmış olan "daktilografi" sözcüğünü, dilimizde "parmakyazı" ya da "vurmayazı" sözcüğü ile karşılasak olmaz mı?) işyarlar da birer yazardırlar; salt bu gereçleri kullanmayı bilmelerinden ötürü, başkalarından daha kolaylıkla düşüncelerini kâğıda geçirebilirler. Cami avlularındaki "istidacılar" arasında benim diyen avukatlara taş çıkartanlar vardır. İşyarların çoğu, kimi ozanlardan daha düzgün tümceler bağlamasını şaşılacak bir ustalıkla becerirler.

Ancak, yazı gereçlerini kullanmasını bilmek, ortaya iyi bir şey çıkmasını her zaman sağlamaz; bundan ötürü de, gözlemin, usun, bilginin, yazıya kattığı değerler üzerinde durulmaktadır. Gerçekten de, gözleme, usa, bilgiye dayanmayan bir yazı için, "iyi" sıfatını kullanamayız. Ama, bunun tersi de doğrudur; yazıya dökülmemiş, demek, yazı gereçleri ile oluşmamış bir gözlem, bir us, bir bilgi için de böyle düşünmek gerekir. Okur yazar olmayanlar içinde, iyi gözlemciler, yaman uslular (akıllılar) giderek bilgililer çıkabilir, ama bunlardan hiçbirine yazar diyemeyiz.

Papirüsler, tuğlalar üzerine, kim bilir hangi gereçlerle yazan eskilerin, şimdikilere göre daha büyük bir güçlüğü yenmek durumun-

da olmalarından ötürü çok vakit yitirdiklerini söylemek yanlış olmaz. Bu yüzden, onların düşünceleri belki ayrıntılardan yoksundur, ama bir bakıma daha güçlü, daha da oturaklıdır. Bakın deneyin, kurşun kalemle yazılan yazılar, yazılanın yeniden mürekkeple ya da makine ile temize çekileceğinin bilinmesinden ötürü, birçok yanlışlar, gereksiz sözcüklerle dolup taşar. Mürekkepli kalemle ya da doğrudan makinede yazılan yazı daha sağlam olur.

Yazısını özel yazmanına söyleyerek yazdıran zengin yazarların, nasıl olup da bir konuyu yazı olarak düşünebildiklerini bir türlü anlayamamışımdır. Doğrusu, o yolla yazılmış kitaplarda da kişilik bulunmaz. Sözgelişi, Churchille'in anıları, bize Churchille'i tanıtmaz, birtakım olayları bildirir. Nepolèon, dört ayrı yazmanına, dolaşarak, buyruklar, genelgeler yazdırırmış... Bunların söylevden ayrımı nedir?

Şiirler yazdığım için bilirim; bir şiirin, kâğıda dökülmeden önce, kafada belirişi, sinir bozucu, yakışıksız bir iş gibi görünmüştür bana... Bu yüzden daha ilk sözcüklerden başlayarak, bu belirtileri yazmaya bakarım. Şiir ancak yazılmaya başlandıktan sonra biçimini alır, saygıdeğer bir iş olur. Divan şairinin, şiir yazmayıp, şiir söylemesi yadırgatıcıdır. Kendi başına düşünce, kendi başına us, sıkıntı vericidir.

Bu açıdan düşünülecek olursa, Roma İmparatoru Julius Caesar'ın, boyuna düşündüğü için Cassius'tan çekinmesini, korkmasını, çirkin bir görünü karşısında duyulan sıkıntıya benzetmek yanlış olmaz. Uygarlık, düşüncenin gereçlerle biçimlenmesinden doğmuştur.

Bir Anadolu kasabasından çıkıp, Fransa'nın büyük bir kentinde okumaya giden bir tanıdığım (şimdi yüksek okul öğretmenidir), okulun telefonundan kendisini aradıklarını duyunca, o güne değin telefonla konuşmadığı için, nasıl titremeye başladığını bana anlatmıştı. Batı'nın geçen yüzyılda ortaya çıkardığı makineler, geri kalmış ülkeler halkları üzerinde buna benzer korkular yaratarak da, sömürgeciliği kolaylaştırmış olmalıdır.

Oğlunuzun yazar olmasını mı istiyorsunuz; ona bir masa alın. Müzik sevgisinin uyanabilmesi için radyo, pikap gibi gereçler gereklidir evde. Tiyatro mu kurmak istiyorsunuz, tiyatro yapıları yaptıracaksınız.

Geçende Burhan Arpad, boyuna yeni tiyatrolar açmak tutkusuna kapıldığı, tiyatronun özünü düşünmediği için Muhsin Ertuğrul'u

yeriyordu. Bence haksızdır. Burhan Arpad, nice kötü düşüncenin ortaya atılmasına da aracı olduğunu düşünerek baskı makinelerini, alaturka müzik de yaydığı için radyoları gereksiz bulduğunu söyleyebilir mi?

İstanbul'un yoksul bir semtinde bir çocuk bahçesi açıldı; gelip geçtikçe izledim, çocuklarla beraber, anneler de o bahçeye gelmeye başladılar, annelerin ellerindeki örgüler, yavaş yavaş, yerlerini kitaplara, dergilere bırakmaya başladı. Bir küçük çocuk bahçesi, o semti birdenbire uygarlaştırıverdi.

Neden bir türlü demokrasiyi kuramıyoruz? Çünkü, onu iyi kötü düşünüyoruz da, onun gereçlerine alışamıyoruz, korkuyoruz onlardan. Halkımızın çoğunluğu okuma yazma bilmiyor diye üzülmeyenimiz yok; ama, biri çıkıp da okullar açmaya başlarsa, kimimizi bir kuşkudur alıyor. Sosyal devlet kurmak için Temsilciler Meclisi'ne girenler, "Toprak reformu gerekli değildir," diyebiliyorlar. Batı'da demokrasiyi doğuran birtakım nedenleri, bizim demokrasiden beklememiz, kâğıtsız, kalemsiz düşünmek isteyişimizdendir.

(13.5.1961)

DİL ÜSTÜNE

Askerliğim sırasında, bir ara dört beş arkadaş çadırda yatıp kalkıyorduk; kış bastırmıştı, geceleri çakal sürüleri çadırın iplerine sürtünerek geçiyorlardı. Bir gece, kurtların bastırdığını sanıp yatağından fırlayan bir arkadaş, bavulunun içinden tabancasını çıkarıp bekledi. Sonra anladık ki, bu tabancada kurşun yokmuş. "Madem kurşun yoktu ne diye çıkardın tabancayı?" diye sorduk, "Korkutmak için," dedi.

Üniversite öğrencilerine kurşun sıkan polisler, Yassıada duruşmalarında, niçin tabanca çektikleri sorusuna karşılık, "İhafe maksadı ile efendim," derken suçlarını ortadan kaldırmak ya da azaltmak kaygusunu güdüyorlar ya, o "ihafe" sözcüğünün yerine Türkçesini koyun, savunmanın gülünçlüğü ortaya çıkar.

Menderes, açık suçlamalar karşısında, "Doğru değil," diyemiyor, "Hakikat-i hal bu değildir," diyor. Neden? Kendisinden açıklaması istenen durumun, bizim bildiğimiz "doğru-yanlış" ile bir ilintisi olmadığı, soruların herkesçe anlaşılamayacak birtakım bilimsel, felsefi konular olduğu sanısını uyandırmak için.

Gerçi, Başkan Başol, o kerte yüklü işi arasında, sanıkları, tanıkları Türkçe konuşmaya zorluyor, onların dil yanlışlarını düzeltmeyi de unutmuyor; ama bu yanlışlar, bu Arapça, Farsça tutkunluğu, başa çıkılır gibi olmadığı için, anladığım, dişini sıkmak zorunda kalıyor; ne yapsın, Yassıada bir okul değil, bir mahkemedir. Ne var ki, bu mahkemede, dilimizin de yargılanmakta olduğu gözden kaçmıyor.

Geçende, kararları okuyan görevli, Menderes'in ünlü "ehl-i salip" deyimini, "ehl-i sâlip" diye uzata uzata belki beş kez söyledi. Ondan önce görevlinin birkaç yanlışını düzeltmiş olan Başkan, anlaşılan, başa çıkamayacağını düşünüp "sâlip"i bıraktı.

Arapça, Farsça sözcüklerin, yeni yetişenlerin dilinde ne kılığa girdiğini görüp köpüren eskiler, "Dil elden gidiyor," diye bağırıyorlar. Gerçekte dil elden gitmiyor, Osmanlıca elden gitti. Ancak, buna üzülmek çok yetersizdir. Arapça, Farsça okumayan, bu yabancı söz-

cüklerin köklerini bilmeyen yeni kuşaklardan Osmanlıcayı doğru söylemeleri beklenemez.

Radyo konuşmanlarımızdan biri, geçen yıl, "müteyakkız" diyeceği yerde, "mütekayyız" demişti. Doğrusu, ben de güldüm; ama, yanlış söylediği için değil, bilmediği bir sözcüğü kullananın, ya da kullanmak zorunda bırakılanın ne durumlara düştüğünü gördüğüm için güldüm. "Yakaza" kökünden "teyakkuz"un, "müteyakkız"ın çıktığını bilmeyen elbette yanılacaktır. Oysa, o konuşmanın elindeki kâğıtta, "müteyakkız" yerine, "uyanık" sözcüğü yazılı olsaydı, ne o yanılacaktı, ne dinleyen gülecekti. Buna dil sürçmesi de diyemeyiz. Siz "uyanık" yerine "unayık" ya da "ukayn" der misiniz, diyebilir misiniz?

Yüksek okul bitirmiş bir genç kızın yanında, bir tanıdığımla dil tartışmasına dalmıştık. O tanıdığım Türkçeciliğe karşı idi, yeni yetişenlerin de Arapça, Farsça sözcükleri doğru olarak kullanabileceklerini savunuyordu. Ben, yanımızdaki genç kıza, "istimlâk"in ne demek olduğunu sordum, "yıkmak demek" dedi. Bu genç kız, "yıkmak" diye bildiği "istimlâk" sözcüğünü, diyelim sevgilisine, "Sen benim aşkımı istimlâk ettin," tümcesi içinde kullanabilirdi; daha kötüsü, belki sevgilisi de gülmez, ne demek istediğini anlardı onun; kısacası, anlaşırlardı. Ama, buna anlaşmak denir mi?

İşte, Arapça, Farsça sözcüklere dört elle sarılanların istedikleri budur Bizim yanlış bir Arapça ile, bozuk bir Farsça ile konuşmamızı istiyorlar; buna da "dilimiz" diyorlar, diyebiliyorlar. Acıklıdır.

Gerçi, bunun yanında, Türkçeci yenilerin de acıklı bir durumu var, başıma geldiği için, gördüğüm için biliyorum, bir yazı yazarken, dillerinin ucuna gelen sözcüğün Türkçe mi, yabancı mı olduğunu, çoğu zaman, sormak gereğini duyuyorlar. Neyi gösterir bu? Tam bir sözlüğümüz, bir kök sözlüğümüz olmadığını. Eski yazımızı da, eski edebiyatımızı da iyi bilen bir yazar, sanatçı arkadaşım, "çirkin" sözcüğünün Farsça olduğunu, Ataç'la arasında geçen bir dil tartışması sırasında öğrendiğini yazmıştı; demek o güne değin "çirkin"in, Farsça "çirk"ten geldiğini bilmiyormuş. O yüzden, merak edip Küçük Larouse'dan "vilain'e" sözcüğüne bakmış ve bunun "aşağı" anlamına geldiğini, bu anlamından ötürü de eskiden "köylü" karşılığı olarak kullanıldığını öğrenmiştim... Sonra araştırdım, soruştur-dum,"vilain'e"in bu anlamını bilmeyen okur yazar bir Fransız yokmuş. Neden? Çünkü, Fransızların tam sözlükleri, kök-sözlükleri vardır da ondan.

Dilimizi yabancı sözcüklerden temizleme çabası kimi bağnazların sandığı gibi, ortaya yeni çıkmış değildir, oldukça eski bir geçmişi vardı bu çabanın. Ama, bütün iyi niyetler gelip, "Hangi sözcüğü atalım, hangi sözcüğü atmayalım?" sorusuna dayanmıştır. Sadece Ziya Gökalp'in bu soru karşısındaki davranışını ele alsak, yabancı sözcüklerden, keyfimize ya da dilin o günkü durumuna göre seçmeler yapmanın ne denli dayanıksız bir tutum olduğunu anlarız. Onun tutmaz dedikleri tutmuş, yaşar sandıkları yaşamamıştır... Bugün de, kendi yazı dillerini, dilimizin son gelişme durağı sayarak özleştirmecileri yerenler var. Gerçi, dil konusu üzerindeki kavganın kısa bir süre içinde bitmesi beklenemez; ancak bugünkü anlaşmazlıkların temeli, daha çok, bilimsel ölçü eksikliğindendir. "O sözcüğü atarım, atamazsın..." biçimindeki tartışmalar bu eksiklikten doğmaktadır.

Türkçeciler, yabancı sözcüklere, salt yabancı, ya da çirkin oldukları için karşı durmuyorlar; böyle bir tutum, duygusal kalacağı için savunulamaz. Bizim dayanağımız şu olmalıdır : Dilimizi öğretilebilir ve öğrenilebilir bir dil durumuna getirmek.

Dünkü "eczahane", bugün "eczane" oldu; bunun yarın "ezzane" kılığına girmeyeceğini kolay kolay söyleyemeyiz. E... o durumda :

– Ezz nedir? ane nedir?

Konuyu sadece "yabancı sözcük düşmanlığı" biçiminde ele almak yanlıştır; bizim bütün amacımız, kullandığımız sözcüklerin köklerini bilmek, değişme kurallarını bilmek olmalıdır. Arapça, Farsça sözcükleri, bunu yapamayacağımız için de bırakmak zorundayız. "İçin de" deyişim boşuna değil, çünkü dil sorunu, birtakım dilcilerin, yazarların toplumumuza balta ettikleri bir sorun sayılamaz; bunu toplumun kendisi istemiştir. İslam uygarlığına geçiş sırasında dilimizin değişme nedeni ne ise, Batı uygarlığına geçişteki değişmenin nedeni de odur.

Atatürk, yazı devriminin sadece bir abece değişikliği olmadığını biliyordu, bunun dil devrimini kaçınılmaz kılacağını söylemiştir. Bu bakımdan, bugün Osmanlıcayı savunanlar, inançlarının bilincinde iseler, yazımızı da bırakmak gerektiğini söylemek durumundadırlar. Ataç, "Devrimler yok, devrim var," derken, işte bu yüzden haklıydı.

(6.5.1961)

DOĞA, TOPLUM İLİŞKİSİ

Goethe, Shakespeare üstüne olan bir yazısında, "klasik" ile "romantik" arasındaki ayrımları sıralarken, "klasik"in "naiv", "romantik"in ise "santimantal" olduğunu söyler. Buradaki "santimantal" sözcüğü, "yitik doğayı arayan" anlamınadır. Nitekim, Schiller de, doğa üstüne yazdığı bir yazıda, "santimantal" sözcüğünü o anlamda kullanır; kırlarda, bahçelerde gezerken, göllere, derelere bakarken duyulan o hüzünle karışık mutluluğu, doğadan uzaklaşmış kişinin bir "doğa özlemi" içinde bulunması olarak yorumlar; onca, çocukluğumuzu sevmemiz, aramamız, çocukluk anılarından ötürü hüzünlenmemiz de bu duygunun başka bir görünüşüdür; çünkü, çocukluk da bir bakıma doğa demektir; biz doğadan, sadece toplumun gelişmesi ile değil, çocukluğumuzu arkada bırakmakla da uzaklaşırız.

Bu açıdan bakılınca, çocuk, yetişkinlerden daha yakındır doğaya, onun içindedir, onun bir parçasıdır; başka bir deyişle, kişinin çocukluktan ergenliğe geçişini, doğadan topluma geçiş diye saymakta bir yanlışlık olmasa gerektir. Romantiklerin çocukluğa, açık yerlere düşkün olduklarını, kentlerden, toplumlardan kaçmak istediklerini biliyoruz.

"Romantik" sözcüğünü ilk kullanan Rousseau'dur; İsviçre'den Fransa'ya, bir arkadaşına yolladığı bir mektupta, "Burada romantik göller var..." gibisinden bir tümce kullanıyor. Gerçekten de, romantikler, kırlığa, bayırlara açılmakla, saflığını yitirmemiş, doğal insana duydukları özlemi belirtmek istiyorlardı.

Fransız klasiklerinin Yunan-Latin düşkünlüğüne karşı onların ortaçağa yönelişleri de böyle bir doğa düşkünlüğü ile açıklanabilir. Bu düşkünlük, daha sonraları, doğayı, yalancı göller, yapma kayalar, uydurma yırtıcı hayvan yontuları biçiminde kuşa çevirerek kent bahçelerine getirip yerleştirmiştir. Gülünç bir işti bu. Bizim bugün, çoğu bakımsız bahçeleri, bakımlı balıçelere yeğlememiz belki bu yüzdendir; giderek kimimizi doğadan soğutan da bu yalancı doğa, doğa dekorudur belki.

Goethe, Shakespeare'in yüceliğini, romantikle klasikliği bağdaştırmasında buluyordu. Gerçekten de istenç ile isteğin çarpışmasından doğan romantik dramla, istenç-görev çatışmasından doğan klasik tragedya, Shakespeare'de güzel bir uyuma ulaşır. Bu bakımdan klasik ürünler de, romantik ürünler de, Shakespeare'in eli altında idi; onları yeterince kullandı, yapıtlarının çokluğunu bununla açıklamak yanlış olmaz sanırım.

Gerçi, çağımıza gelindikçe durum biraz karışıyor. Bugün edebiyat akımlarını bu açıdan göz önüne alınca, artık eskilerde olduğu gibi, belirli, seçik tanımlamalara varamıyoruz kolay kolay. Sözgelişi, yaşadığı günü, içinde bulunduğu toplumu beğenmeyen, bu yüzden de geriye dönen, ortaçağa yönelen eski romantik, çağımızda gene gününden yakınan, ama bu sefer ileri özlemini duyan, deyim yerinde ise, yeni bir romantiğe bırakıyor yerini; çocukluk, ilkellik kavramları en akılcı gidişlerin eline düşüyor, yaratıcılığın asıl kaynakları olarak, hiç de eski romantiklerinkine benzemeyen, yeni, bilimsel görüşlerle değerlendiriliyor. Bu bakımdan, Shakespeare'inki gibi olmasa da, yeni uyumlara gidilmektedir.

Geçmişte bireyin, doğanın, toplumun ilişkileri, bireyle toplum ilişkisi, bireyle doğa ilişkisi görünüşünde idi. Bütün akımları bir yana bırakarak, geçmişin edebiyat, sanat ürünlerini bu iki açıdan görüp değerlendirmek olmayacak işlerden değildir bence. Toplumla doğa ilişkisine ise ya dokunulmamış, ya da bu ilişki arkaya itilmiştir. Çocuklukla ergenliği, demek doğa ile toplumu uyuşturmak biçiminde deyimlendirmek istediğim bir görüşü değerlendirmek ise, günümüz sanatçılarına düşen yeni bir araştırma konusu olabilir sanıyorum. Böylece kişinin yarısı toplumda, yarısı doğada kalan parçaları arasında kurulacak olan uyum, birçok gizlerin çözümlenmesine doğru verimli bir alan açacaktır. Başka bir deyişle, çocuğun bilinçsiz özgürlüğü ile, ergenin bilinçli tutsaklığı arasında pek yararlı bir yer değiştirme, en yeni bilimsel verilerle toplumsal çabaların getirdiği yaratıcı, çağdaş "özgür kişi", sanatın, özenle şiirin pek kendine özgü diliyle, imgeleme yolundan da yaratılmış olur. Böylece sanat, bilimle toplumsal çabaların gerisinde kalmaz, onların çizgisine gelir dayanır ve ortak bir sorunu kendi açısından ele almakla değerini artırır.

Şöyle de diyebiliriz; bireyle toplum, bireyle doğa ilişkisi, bugün bilimlerin olağanüstü başarılarla bezedikleri konulardandır. Sanatçı

bu ilişkileri aydınlığa çıkarmak yönünde, bilimle kolay kolay yarışamaz. Bilimin ardında kalmak, onun söylediklerini ikilemek ise, sanatçıyı, çoğu zaman, bir açıcı, kabalaştırıcı, belki de kolaylaştırıcı durumuna sokuyor. Oysa, sözgelişi, ilkçağ sanatçıları, bu bakımdan daha rahattılar; çünkü, bilimler daha dallanmamıştı, sanatçı da bir bilim adamı idi, iki işi bir yolda kolayca yürütebiliyordu. Giderek, yeniden doğuş çağı sanatçılarının bilime, topluma öncü oluşları da, bugünkü sanatçıyı ne denli kıskandırsa yeridir. Bu bakımdan, yirminci yüzyıl sanatçısı "sezdirme" anlamında da olsa, el atılmamış konulara yönelmeli, hiç olmazsa çeşitli yollardan varılan yeni gerçeklere kendi yolundan varmayı denemelidir.

Böyle bir çaba, sanatçıyı filozofluğa itmek anlamına da gelmez. Böyle bir yöneliş, tıpkı bilimle ilişkisi sırasında söylediğim gibi, sanatı felsefenin kuyruğuna takmaktan, hadi bilemediniz, onun açıcısı durumuna düşürmekten başka işe yaramaz. Hele bizde,

Nedir zaman nedir
Bir su mu, bir kuş mu
Nedir zaman nedir
İniş mi, yokuş mu.

gibisinden şiirlerin, uzun süre, felsefe sayılması, bütün bütün gülünçtür. Biz o şiirden zaman kavramı üstüne hiçbir anlam çıkaramayız. Oysa, ikinci, üçüncü ellere geçmeden önce, filozofların dili aydınlık, eksiksiz, kavramlar üzerinde titizliği ile başka dillerden ayrılan bir dildir. Felsefe sorunlarını ele almaktan ise, felsefe çıkmadığı gibi, şiir de çıkmaz. Sanatçı filozof değil, düşünürdür.

(15.4.1961)

SANATIN, BİLİMİN SAVAŞI

Sekiz on yıl önce, edebiyat öğretmeni bir İngiliz, Ankara'ya gelmiş, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde, İngiliz edebiyatı üstüne konuşmuştu. Söz, B. Shaw'a gelince, bu İngiliz öğretmen, B. Shaw'un, İngilizleri, bütün yazılarında kıyasıya yerdiğini, ama devletin buna karşı ondan sadece ileri vergi almakla yetindiğini gülümseyerek söylemişti.

Başka bir deyişle, o İngiliz öğretmen, "Biz ona bu yüzden bir kötülük etmedik, başka bir ülkede olsaydı kim bilir neler gelirdi başına..." demek istemişti.

Gerçekten de hoşgörüye, hele sanatçıya karşı hoşgörüye erişmiş toplumlarda geçen bu gibi olaylar, bizim toplumun anlayışına kolay kolay sığmaz. Sabah akşam Türkleri kötüleyen bir yazarımız olsaydı, ondan sadece vergi mi alırdık biz?

Ünlü ozan T. S. Eliot, bir gün Amerikan yurttaşlığından ayrılıp İngiliz yurttaşlığına geçivermişti. Yanılmıyorsam. W. H. Auden de öyle, İngiliz uyrukluğunu bırakıp Amerikan uyrukluğuna atlamıştı. Bundan ötürü o iki ozanın taşlandığı, kötülendiği, şiirlerinin yok sayıldığı görülmedi.

Fransa'da, Cezayir olayları dolayısıyla sanatçılar, yazarlar, ikide bir hükümetin karşısına dikiliyorlar, onu gittiği yoldan çevirmeye uğraşıyorlar. Birkaç ay önce, daha da ileri gittiler, başlarında J. P. Sartre'ın da bulunduğu bir küme yazar, Cezayir'e yollanmak üzere askere çağırılanlara, bu görevden kaçmayı öğütlediler. Gerçi, hükümet koğuşturmaya kalktı ama, arkası gelmedi. Bugün, Sartre da, ötekiler de yazılarını yazmakta, resimlerini yapmaktalar.

Geçende B. Russel, on binlerce kişiyi arkasına takarak Londra'ya doğru bir barış yürüyüşü yaptı, atom denemelerinden vazgeçilmesini, Amerikan asker konaklarının kaldırılmasını istedi. Bu eyleminden ötürü ünlü filozofun, kürsüsünden uzaklaştırıldığını duymadık.

Bu olaylara bakıp da, İngiliz devletinin, Fransız devletinin anlayış genişliğini övmek doğru olmaz; oralarda, devlete karşı toplumun ağır basması diyebileceğimiz bir durum vardır ki, sanatçının, yazarın, özgürlük içinde işlemesini sağlar. Yoksa bu uygar toplumlarda da sanatçı, yazar, gözü kapalı korunmaz. Gerçekte böyle bir şeyi sanatçı da isteyemez; onun ekmeğini de, özgürlüğünü de halk korur. Bir yerde, devletin temsilcisi olduğu kurulu düzen, sanatçının, bilim adamının açısından artık eskimiş ilkelere dayanıyorsa, orada devletin koruyuculuğu diye bir şey olamaz.

Gerçi devlet adamı, sanatı açıkça kötülememiştir. Tersine olarak, söylevlerde sanat hep övülegelmiştir. Ancak burada, sanatla sanatçıyı ayırmak gibi bir yol tutulduğu görülür ki, bu da ister istemez, sanatın hangi çeşidinin övüldüğü sorusunu ortaya çıkarır; başka bir deyişle, devlet, kendine aykırı gördüğü sanatı, sanat saymamak hakkını ele geçirmek ister.

"Devlet" sözcüğünü N. Ataç, "durul" diye karşılamıştı. Sanıyorum, artık gelişip bir yerde durmuş olan toplumu anlatmak için eski Yunanlıların bulduğu sözcükten çevirme idi. (Sırası gelmişken söyleyeyim, eski sözcüklerden çeviri yolu ile sözcük yaratmanın yanlış olduğu bu örnekten de anlaşılıyor.) Gelişmenin duracağına, durabileceğine inanmak ise, sanata da, bilime de karşıttır. Çünkü, sanatçı da, bilim adamı da araştırıcıdırlar, evreni, toplumu habire yeni baştan kurmaya savaşırlar. Bir bakıma, insanoğlunun özelliğidir bu. İşte gerçek insan kafasını temsil eden sanatçı ile, bilim adamı da, bu bakımdan "durul" kavramı ile bağdaşamazlar. Ancak "devlet"i de, her şey gibi "durulmaz" diye anlamış bir toplum içinde sanatçı ile bilim adamı devletin yanında olurlar. Ama bu, Eflatun'un "Ya devlet adamları filozof, ya filozoflar devlet adamı olmalıdır," sözünü gerçekleştirmek anlamına gelmez.

Bizde, "Devlet sanatçıyı korumalı mı, korumamalı mı?" diye tartışanlar bundan paraca korunmayı mı, yoksa özgürlükçe korunmayı mı anladıklarını açıkça ortaya koymamaktadırlar. Bizim devlet adamlarımız içinde de, sanatçının korunmasına karşı olduklarını söyleyen pek çıkmamıştır. Giderek sanatın toplum için gerekliliğine, onsuz bir toplum olamayacağı düşüncesine inanmayanlar bile, anlaşılan ayıplanmak korkusundan ötürü, dosdoğru sanatı yermeye kalkmazlar da, "Efendim, bize her şeyden önce bilim, teknik gerektir,"

diye dolaşık yoldan belli ederler tutumlarını, "Düşler ardında koşacağımıza, olumlu çalışmalara yönelelim," demek isterler.

Oysa, bilimin değerini tanımak, sanatı küçük görmeyi bir gün bile gerektirmemiştir. Batı uygarlığının tarihsel gelişimi, bilimle sanat bir arada ele alınmakla, giderek sanata bir öncelik tanınarak açıklanır.

Gerçekten de, toplumu yenilemek, daha mutlu kılmak, doğayı tanımakla yetinmeyip onu değiştirmek için gerekli olan işte, düşünce sınırlarını genişletmek işinde, bilim adamı ile sanatçının görevi özdeştir. Bilimsel varsayımların gizi sanat yaratıcılığının gizine benzer, yaratıcılık anında sanatçıdır bilim adamı, düşçüdür, bir çağın biriktirip getirdiği soruların çevresinde, en uzak olasılıkları bile kurcalarken sanki kanatlanır, yeni evrenlerin düşleri ardına koyulur. Ama, bilimi "pratik" olarak alanlar, dar bir yarar anlayışından sıyrılamadıkları için, sanatı gereksiz saymakta bir yanlışlık görmezler, demek yalnız sanatın değil, bilimin de toplumdaki yerini anlayamamışlardır. Nitekim, "Teknik, teknik" diye bağıranlara, çağdaş tekniği yaratan bilimsel ilkelerin sözünü ettiniz mi kızıyorlar, istemiyorlar, din elden gider diyorlar, maddeci dünyada yaşanmaz diyorlar...

Sanatçının durumu, bilim adamınınkinden ayrı değildir, ikisi de savaşım içinde olmak zorundadırlar.

(8.4.1961)

DÜŞÜNCE-DAVRANIŞ TUTARLIĞI

Geçende bir İngiliz ozanı, Stephen Spender geldi yurdumuza. İstanbul Üniversitesi'nde şiir üzerine konuşmuş, İngiliz Kültür Heyeti'nde bir tanışma çayında bulunmuş, sonra da bizim sanatçılardan, yazarlardan birkaçı ile öğle yemeği yemiş... Ben tanışmadım, şiirlerinden şöyle böyle tanırım kendisini. 1930'larda iki arkadaşı ile (Auden, McNiece) şiir alanına atıldıklarında büyük bir ilgi ile karşılanmışlardı. Şiire toplumcu bir öz getirmek istediler, bunun gereği olarak da, yaşayışlarında dünya görüşlerine uygun bir davranış takındılar; sözgelişi, İspanya'daki cumhuriyetçi - faşist kavgası sırasında hükümetçilerin yanını tuttular.

Böyledir uygar sanatçılar, söyledikleri, düşündükleri ile yaptıkları tutar birbirlerini; çalıştıkları dalda ufak da olsa bir gerçek mi buldular, bir gerçeğe mi vardılar, yaymak isterler bunu bütün yaşamlarına; kavgasına girişirler, çünkü yaşamın bölünmezliğine inanmışlardır.

Düşüncemi daha iyi belirtmek için yerinde bir örnek olduğundan, bizim divan şiirimizi ele alacağım, yoktur o bütünlük bizim divan şairlerimizde. Diyelim ağzına içkinin damlasını koymayan bir din ulusu, bir şeyhülislam, meyhaneyi över, övebilir şiirinde; "şarap"a sadece bir şiir tema'sı diye bakar çünkü, bunun gerçek bir düşünce olabileceğini, bu yoldan da bir düşünüş - davranış tutarlığını gerektireceğini aklının ucundan bile geçirmez. (Sırası gelmişken dokunmadan geçemeyeceğim, şu "tema" sözcüğü, Yunanca "the"den gelme, "koymak" demek; "tez" de öyle, bizim "temel" de öyle. Oysa, biz bu sözcüklerin bir kökten olduğunu bilmediğimiz için, aralarındaki özdeşliği göremiyoruz.) Gerçi böyle davranmaları, güzel şiirler yazmalarına engel olmamış onların, ama şiiri başka, yaşayışı başka saymak, tema'yı başka, namusu başka anlamak, çökmüş bir uygarlığın özelliğidir. Şiirin tema'sı ille yaşayıştan gelsin demek istemiyorum, ama onun gelişerek yaşayışa geçmesi de gerekir diye düşü-

nüyorum. Bizim eski ozanlarımızda bu tutarlık olmadığı için,

Aldanma ki şair sözü elbette yalandır

demişler. Bunda bir aşağılama niyeti bile yoktur; eski toplum, dediği ile yaptığı birbirini tutmayan ozana, yine de saygı besler; çünkü, bütün gerçeği parçalı görür; gerçeği bölmek ise, kimi yerde bu parçaların ister istemez çarpışmasını gerektirecektir; bu çatışmayı olağan karşılar eski toplum, giderek kişi için tek çıkar yolun kendi paçasını kurtarmak olduğunu işte bu yüzden düşünür.

Sanki yalnız divan şiiri için mi böyle bu? Yo, Tanzimat ozanlarımız için de doğru. Bir ülkücü olarak ortaya çıkan Namık Kemal, "ülkü"ye de bir şiir tema'sı gözü ile baktığı için, çatıştığı padişahın el altından parasını almakta bir sakınca görmemiştir. Ali Suavi'nin bu konudaki açıklamaları bizim o günkü toplumumuza vız gelmiştir.

Uygar ozan, inançlarına göre davranır. Eluard'ı, Aragon'u alın, bir yandan şiir yazıp bir yandan karşı koyma örgütlerinde, katlar arasındaki kavgada yer almışlardır; ötede Ezra Pound, savaş sırasında gelip Mussolini'nin yanında çalışmak saplantısına dek vardırmıştır işi. Kimse de kalkıp bunlara, "Canım, siz ozansınız, nenize gerek bu işler. Oturun da şiirinizi yazın," dememiştir. Bizim durumumuz öylesine tersinedir ki, sözgelişi, 27 Mayıs sabahı radyoda şiiri okunurken, subaylar Faruk Nafiz'i tutuklarevine götürüyorlardı. Gerçekte o Faruk Nafiz de, Atatürk'ün ozanı diye bilindiği günlerin ne demek olduğunu anlamadığı için devrimlerin çiğnenmesine hiç ses çıkarmamıştı. Neden çıkarsın, şiir başka, o iş başka. Ozanlara gelip, "Sen bu işlere karışma, şiir yazınana bak," diyenlerin aptal olduklarını bilirdim ama, bir ozanın, "Bizim elimizden şiir yazmak geliyor, biz onunla yetinelim," diyebileceğini kestiremezdim; öylesi bile vardır bizim toplumumuzda.

Diyeceğim, yazarından ayrı görülür bizde yazılan. Bu yüzden de, onun bunun için, arada bir, "Asmalı, sonra da altında oturup ağlamalı," dendiğini duyarsınız, nedense pek severler o sözü. Altında oturup ağlayacaksan, o denli seviyor, değerli buluyorsan asma efendim!

Bana sorarsanız, bu parçalı görüş, kişiyi başka, işi başka görmemiz, bundan tedirgin olmamamız, tersine bunu olağan saymamız, bi-

limsel düşünceye toplumca varamamış olmamızdandır. Bilimsel düşünce, doğanın, bizim dışımızda, bizden bağımsız olarak var olduğu, kendi yasalarına göre düzen sürdüğü ilkesine dayanır. Bu düşünce, bilindiği gibi, ilk fizikçiler diye anılan Thales okulunun düşünürlerince ilk olarak ortaya atılmıştı. O güne değin eski Yunan'ın evren anlayışı "masal-bilimsel"di. Evreni, yeryüzünü, yaşamı, masal açısından görmek ise, çeşitli tanrıların bulunduğu, bu bakımdan çeşitli istençlerin at oynattığı bu evrenin, tutarlı bir bütün olamayacağı inancına dayanır. Eski Yunan bu inanç içinde rahat etmenin yolunu bulmuştu. Nasıl? Karşıtlıkları olağan sayarak, bunların değiştirilemeyeceğine inanarak. Bu bakımdan, bir yandan doğruluk tanrısına saçı kılıp doğru olmak, öte yandan hırsızlık tanrısına yalvarıp hırsızlık etmek işten bile değildi. Binlerce tanrıya (Heredotos'a göre, otuz beş bin tanrı varmış eski Yunan'da) inanıldığı, bu tanrılarınsa birbiriyle çatıştığı bir yerde, ortak bir doğruya varılmasının çok güç olduğu, bu bakımdan kişilerin kolay kolay yargılanamayacağı ortadadır. "Ahlak" diye adlandırdığımız, düşünüş-davranış tutarlığı ise, ancak bilimsel düşünce ile gelişebilirdi. Çünkü, bilimsel düşünce, kişinin de, kişi dışındaki bağımsız düzen içinde bulunduğu anlayışını getirmiştir; artık tanrıların istençlerine göre ortadan kaldırılamayacak ortak bir ilkedir bu, ilk ortaklıktır. Böylece özgürlük içindeki korkudan, yasalar içindeki soruma geçilmiştir. Masalbilim toplumunda sorum olamazdı.

Kişiyi davranışından sorumsuz kılan koşullarımıza baktıkça, bir masalbilim toplumu içinde yaşadığımızı düşünür dururum. Korkularımızın da sorumsuzluğumuz ölçüsünde büyük olması yine bundandır. Keyfince davranan sorumsuzu bağışlayıp, düşüncesi ile davranışı tutarlı olanda suç aramamız, en çok ondan çekinmemiz, bilimsel düşünce ilkesine alışmadığımızı, üstelik onda, haklı olarak, toplumumuzu sarsan gücü gördüğümüzü anlatmaz mı?

Dönelim Stephen Spender'e... onun şimdiki durumu üstüne seçik bir bilgim yok, buraya neden geldiğini de bilmiyorum. Sadece bir konuşma içinse, Spender'in bizim toplumumuzu bilmemesi yüzünden kimse yararlanamamıştır sanırım, o konuşmadan.

Kendisi ile konuşan ozan arkadaşlarımdan biri anlattı; en çok T. S. Eliot'u sevdiğini söylemiş, ondan büyük ozan yoktur, bir ozan ona yaklaştıkça büyür ancak, demiş. Söz nereden açılmıştır, kullanı-

lan sözcükler tıpkı böyle midir, bilemem. Ama, T. S. Eliot'un gerçekten büyük bir ozan olduğuna inandığım için şaşmadım o sözlere, doğrudur dedim. Ancak o ozan arkadaşım, yadırgamış bu sözleri, yakıştıramamış Stephen Spender gibi ünlü bir ozana, kişiliğinden kuşkuya düşmüş giderek. "Neden?" diye sordum. "Çünkü," dedi, "bir ozan, başka bir ozanı beğenemez, böylesine beğenemez; beğendi mi kendi yok olur."

Çok geçmedi aradan, düşünüyorum, doğru mu o sözler, bir ozan, başka bir ozanı sevemez mi diye... Gerçi, anlıyorum arkadaşımın ne demek istediğini; ozanlar, kendi ölçülerini kendileri getirdikleri, sınırlarını kendileri çizdikleri için, hepsi birbirinden başkadır ister istemez, bu bakımdan da hepsinin ayrı bir özgünlüğü vardır; imdi, bir ozan, kendini hiçe sayarak başka bir ozana hayran oldu mu, demek kendine özge değerleri yitirmiştir... Anlıyorum, anlıyorum, ama yine de Stephen Spender'in Eliot'u o denli övmesi yadırgatmıyor beni. Batılı aydın, bilimsel kafada olduğu için, şiir gibi pek kişisel yaratıcılığa dayanan işlerde bile ortak ölçülere varmayı sever. Eliot büyük bir ozansa, okuyucular, eleştirmenler için büyük bir ozansa, onu bir ozanın da baş tacı etmesinde şaşılacak bir yan görmez. Giderek bir ozanın, başka bir ozanı gerçekten çok beğenmesinde kendisi için öldürücü, yaratıcılığını yok edici bir etki de düşünülemez. Bundan başka, içimizde bir ozana karşı gerçekten bir hayranlık duygusu uyanmışsa, bunu saklayacak, ya da neden böyle bir duygu ortaya çıktı diye üzülecek miyiz? Gerçekten iyi bir ozanda, başka bir ozan için böylesine bir hayranlık olamaz mı? Olursa onu artık küçük bir ozan diye mi göreceğiz?

Bana kalırsa, bizim ozanlarımız, bu konuda, gerçeklere uyacakları yerde, düşlerine, kuşkularına, kuruntularına göre davranıyorlar. Nasıl olsa toplumumuzda ortak bir ozanlık değer ölçüsü belirmemiştir, öyle ise, biz de büyük ozanlığın görünüşlerine öykünürüz, kimseyi beğenmeyiz, bundan da, değerli bir ozan olduğumuz anlaşılır elbet, diye düşünüyorlar.

(1.4.1961)

MASAL

Geçenlerde, tanınmış bir Alman ozanı gelmişti İstanbul'a; bir yerde bir tanıştırma toplantısı düzenlemişler; o toplantıda, konuk Alman ozanı, bizim genç sanatçılara, "Şiiriniz, hikâyeniz, romanınız nereden doğmuştur, nereye yönelmektedir?" anlamına :

– Siz nereden geliyorsunuz, nereye gidiyorsunuz? diye sormuş.

Bana anlatıldığına göre, orada bulunan sanatçılarımız, bu soru üzerine aralarında bir süre danışık etmişler, nereden gelip, nereye gittiklerini tartışmışlar... Çeşitli görüşler atılmış ortaya... Sonunda, oradaki sanatçılarımız, aralarından birinin görüşü üzerinde uzlaşıp Alman ozanına :

– Biz masaldan geliyoruz, demişler.

Gerçekten iyi bir buluş. O Alman ozanı, bu sözün ne demek olduğunu o an anlamış, doğru da bulmuştur sanırım. Çünkü, çoğu ülkelerin yazını masaldan doğmuştur. Başta eski Yunan'ı düşünün İsa'dan önceki beşinci yüzyıl Atinasının büyük tragedya yazarları, Homeros'un masallarından aldıkları parçaları işlemişler; Vergilius, Latinler için bir masal uydurmak zorununu duymuş, o koca *Enéid*'i yazmış; sonraki Avrupalı uluslar da folklor ürünlerini, efsanelerini değerlendirmişler. Sözgelişi, *Hamlet, Kral Lear, Faust*... orta malı masallardan çıkarılmış başyapıtlardır.

Ama bizim yazınımızın masaldan çıktığı doğru mu? İslamdan önceki Türk masalları bizim yazınımızı etkilememiştir. Gerçi, divan şiirimiz, İslam uygarlığının ortak masallarını işlemiştir. Ancak, Tanzimat'tan bu yana yetişen yazarlarımızı, sanatçılarımızı düşünürsek, onların masalla alışverişte olduklarını söyleyemeyiz. Gerçi, son çeyrek yüzyıl içinde bizde folklora bir yönelme olmadı değil. Ama, bu yönelmeye, bütün yazınımızın kaynağı gözü ile bakamayız, daha çok bir akım diyebiliriz ona. Oysa, bütün bir yazın için kaynak aranırken belli bir akımı ya da okulu ele almak doğru olmaz. Tanzimat'tan sonra yetişen sanatçılarımız, daha çok Batı'ya yönelmişler, Batı dille-

rini öğrenip o dillerin yazarlarından yararlanmaya bakmışlardır. Sözgelişi, Namık Kemal'in Hugo'dan, Hâmid'in Racine'den, Shakespeare'den etkilendiklerini biliyoruz. Daha yenilere gelindikçe Avrupa ile alışveriş çoğalır. Bu bakımdan, Alman ozanının sorusunu bizimkiler, "Batı'ya özenmekten geliyoruz," diye karşılasalardı olgulara daha uygun bir söz söylemiş olurlardı. İşte o zaman, o Alman ozanı, bu sözün ne demeye geldiğini, sanırım, pek anlayamazdı. Neden derseniz, son yüzyılın Batı yazını, belli bir bölgenin çağlar boyu oluşmuş bir ürünüdür; onu geçmişinden ayırıp düşünmek olacak işlerden değildir. Bunu bildikleri için, yazınımıza yerli bir kaynak göstermek hevesine kapılan sanatçılarımızı ise, o "masal" sözünün doyuracağını hiç sanmıyorum.

Konuk ozanın, bizim yazarlarla ilk karşılaşmasında, Türk yazını üstüne bir yargıya, bir kanıya varabilmek amacı ile sorduğu açıkça anlaşılan o soru, bizi ne denli düşündürse yeridir. Yalnız şiirimiz, hikâyemiz, romanımız için değil, öteki sanatlarımız, toplumsal kurumlarımız, toplumsal davranışlarımız için de kendimize o soruyu boyuna sormalıyız. Sözü geçen toplantıdaki genç yazarlarımız gibi danışık etmeli, bilinçli bir kanıya, açık seçik bir yargıya varmalıyız. Gerçi, "Batı'ya yöneliyoruz" görüşü pek yaygındır, böyle bir konu açıldığında sık sık dilimizin ucuna o söz geliyor. Ama, yeter mi oncası? Doyurur mu, kandırır mı bizi? Bir düşünelim Nedir Batı? Biz ona neresinden, ne ölçüde katılıyoruz, ya da katılabiliyoruz? Bir çözüme bağlanması gerekli konular bunlar. Biz Batılı ozanı aslından ya da çevirisinden okuyup, onun gibi yazmaya bakmakla yazınımızı Batılılaştırdığımızı sanabiliyoruz. Oysa, bizim şurasından burasından tutunmaya çalıştığımız Batı şiiri, demin de dediğim gibi, köklü bir gelişimin sonucu. Daha açarsak, Batılı kafa, Yunan-Latinle, Hıristiyanlıkla yoğrulmuş bölgesel bir kafadır. "Bölgesel" sözü üzerinde direneceğim. Çünkü, Batı'yı, işimize geldiği gibi, kolayca aktarabileceğimiz kanısında değilim ben. Gitgide daha iyi anlıyorum ki, biz, bugünkü koşullar sürüp gittikçe, Batı'yı anlama yeteneğinden daha uzun süre yoksun kalacağız. Gide üzerine yazdığım bir yazıda da anlatmaya çalıştığım gibi, Batılı sanatçıları okumakla onların yaşadıklarını duymak arasında büyük bir ayırım var.

Alman ozanı ile bizim genç sanatçılar arasında geçen konuşmayı duyduğum günlerde, yeni çıkan bir kitabı, Eliot'un denemelerini

okuyordum. Bu İngiliz ozanı, Batılı bir sanatçıyı, Avrupa yazınının ana gidişini bilmek, onu sürdürmek, kişiliğini onun içinde eritmekle görevli sayıyor, "Üzerinde durulması gerekli olan şey, ozanın geçmişin bilincini geliştirmesi ya da kazanması, bu bilinci kendi yaşayışı boyunca geliştirmeye devam etmesidir," diyor. Onun "ozan" dediği Batılı ozandır. Gerçekten de, bugün, geçmişin bilincinden yoksun bir Batılı yazar düşünmek kolay değildir. Gerçi, Eliot'un, yukarıya aldığım o sözü, gelenekçilikle tanıtılacak bir sözdür. Ama buna "klasiklik" desek daha yerinde bir deyim kullanmış oluruz. Eliot bunu açıkça savunuyor, bütün Batı yazınını, klasiklikle romantiklik arasındaki bir çarpışma olarak gördüğünü söylüyor, tuttuğu yanın anlamını iyice belirtmek için de klasikliği Katolik kilisesine benzetiyor : Bireyin dışında, tartışma götürmez, soyut bir egemenlik diye tanımladığı Katolik kilisesi ile klasiklik tanımı arasında bir benzerlik buluyor. Bunlar, bizim anladığımızı sanacağımız, ama içine hiçbir zaman giremeyeceğimiz birtakım kavramlar topluluğudur. Tanzimat'tan beri yetişen ozanlarımız içinde, Batılı anlayışları şiirimize getirmek bakımından en güçlü ozanlardan biri sayılan Yahya Kemal'in, geçen gün, mezarında gazel okumuşlar. Batı'dan gelen ozana böyle davranılır mı?

Diyeceğim, biz nereden gelip, nereye gittiğimizi bilmiyoruz. Beğendiğimiz kaynak diye kimi gün şunu, kimi gün bunu gösteriyoruz. Başka bir deyişle, hiçbirimiz, Türk yazınını kurmak için uğraşmıyoruz; Eliot'un deyimini kullanayım, hiçbirimiz kişiliğimizi, ortak bir ekin içinde eritmeyi göze alamıyoruz, romantik bir tutumu benimsemiş gidiyoruz. Bir Fransız ozanı, Türk şiirinden epeyce çeviri görmüş de, "Sizin ozanlarınızın tümü romantik," demiş. Neden böyle demiş?

(11.11.1961)

ÇAĞIN VE HALKIN GERİSİNDE

Şimdi Fransa'da bulunan bir arkadaş, buradaki bir ressama yazdığı mektupta, figüratif resim yapmasını öğütlüyormuş... Oysa, kendisi non-figüratif resim yapmaktadır.

Bu durum, beni çok ilgilendirdi; Paris'teki arkadaşımı görsem, niçin böyle düşündüğünü, daha doğrusu, niçin böyle düşünüp başka türlü resim yaptığını kendisinden öğrenmek isterdim.

İşitiyorum, bugün artık oralarda figüratif resim pek geçmiyormuş, piyasa non-figüratif resim istiyormuş... E, bu durumda, bir ressamın, genel isteğe uyması gerekir elbet. Dahası da var, bakarsınız, bizim ressam arkadaş non-figüratif resmi Fransa için uygun bulur da Türkiye için uygun bulmaz. Nasıl olur derseniz, ben pek savunamam o düşünceyi, sadece anlamaya çalışırım. Ne bileyim, Fransa ileri gitmiş bir ülkedir, non-figüratif resim de ancak ileri ülkelere uygun düşer denecektir; oysa, Türkiye daha resim sanatında yenidir, bizim geçmişimizde minyatür, taş basması kitap resmi, kahve resimleri vardır (ressam Mâlik Aksel'in bu konuda çok güzel bir kitabı var); bundan ötürü de, resmin eğitimsel yanına, toplumsal görevine saygı besleyen bir Türk sanatçısı da, insanı, doğayı olduğu gibi canlandıran biçimdeki Batı resmini getirmekle yurduna yararlı olabilir. Çünkü, ortaçağ mistik anlayışına, insanın yeryüzündeki yaşamını hor gören anlayışa karşı, Renaissance resmi, insana ve doğaya saygıyı anlatan, insanı ve doğayı olduğu gibi benimseyen bir görüşten alır gücünü...

Bilmiyorum, bu ya da buna benzer düşünceler, burada çalışan bir Türk ressamının niçin figüratif resim yapması gerektiğini iyice açıklar mı, kandırır, doyurur mu kişiyi? Neden derseniz, yeni resim sanatı bugün, objet'yi olduğu gibi vermek isteyen ressamların anlayışından ayrılmakla, ortaçağın insan anlayışına dönmüş, insanı ve doğayı yoksamaya kalkmış değildir. Tersine olarak, yeni resmin kurucuları, soyut ya da non-figüratif adları ile anılan çeşitli nitelikteki yeni resimlerin, gerçekte insana ve doğaya yöneldiğini ileri sürüyor,

insanın ve doğanın görünüşteki gerçeğini değil, özdeki gerçeğini aradığını söylüyorlar. Buna inanılır ya da inanılmaz, o başka şeydir. Ama, bir ressamın bu kanılara gelip de Paris'te başka bir resmi, burada başka bir resmi savunması ya da bu kanılara inanmadan soyut resim yapması kolay anlaşılır bir tutum olmasa gerektir. Buradan Paris, uçak hızı ile bilemediniz iki saat çeker; iki saatlik bir yolculuktan sonra bir sanatçının figüratif anlayıştan non-figüratif anlayışa atlaması, saatini iki saat geri almasına benzer ki, bu durum sanat görüşlerinin enlem, boylam dairelerine göre değiştiği inancından başka bir inanca dayandırılamaz. Oysa, sanatın toplumsal görevi, eğitimsel yararı gibi konular, coğrafya baskısına bu kerte bağlı değildir.

Burada figüratif resim yaparken bir ara Fransa'ya giden bir ressam tanıdığım da, oradan soyut resim savunucusu olarak döndü ve artık hep soyut resim yaptı. Demek o ressam, Paris'le İstanbul arasında değişmemişti. Şimdi hangisini doğru yolda sayacağız?

Niyetim, figüratif resimle non-figüratif resim arasında bir karşılaştırma yapmak, bu anlayışları değer yargılarına vurarak doğrusu hangisi ise onu bulmak değil, gerçekte boşuna bir çaba olurdu bu. Her ressam nasıl isterse öyle resim yapsın... Beni ilgilendiren sözlerdir, davranışların tutarlı olup olmaması sorunudur.

Buraya göre sanat ile, Batı ile atbaşı giden sanat anlayışları arasında kolay bağdaştırılamaz bir uyuşmazlık var gibi görünüyor. Gerçekten de, hele dile bağlı olmayan sanatlar ele alınınca, bir sanatçımızın Batı ile atbaşı gitmek isteği kolay kolay küçümsenemez. Batı ölçülerini kendi ölçüleri bilen bir sanatçı, bir süre için anlaşılmasa, garip karşılansa da, salt o yeni anlayışları getirmesi yüzünden kendini toplumumuza yararlı sayabilir; bunun gibi, Batı ölçülerine körü körüne saplanmayan, burada birtakım yeni ölçüler bulan bir sanatçı da, bakarsınız, Batı'ya kendini sevdirebilir. Ama, bu ölçülerden birini tutup da ötekine göre iş vermek büsbütün başkadır. Konu, sanat anlayışları ile sanat çalışmaları arasında uyarlık arama konusudur.

En yeni Batılı yöntemler ve görüşlerle çalışan, Batı'da birtakım armağanlar kazanmış birtakım ressam ve yontucu arkadaşlarımın, 27 Mayıs Devrimi günlerinde, "Biz yanlış yolda imişiz!" diye yakındıklarını bilirim. O soylu başkaldırma olayını başaran insanlarımızı görünce, sanat eserlerinin ancak sanattan anlıyor sayılan ya da anlayan bir azınlık içinde kaldığına bakıp üzülen bu sanatçılar, bir gün içinde

yeni sanat inançlarını yitirekodulardı. Artık toplumumuza yabancı gelen sanat anlayışlarını bir yana bırakmak fedakârlığını göstermenin, bu halka göre, bu halkın anlayacağı sanat yapıtları yaratmanın gereği ileri sürülüyordu.

Doğrusu ben bu duygusal tepkiyi de iyice anlayamamıştım. Neden derseniz, bu düşüncedeki sanatçılar bence bir fırsat kaçırmışlardı. Onların 27 Mayıs'ı düşünerek artık halka yardımcı resim, yontu yapmak niyetleri, ihtilalden önceki döneme daha yakışırdı; bir sanatçının, halkı, diyelim 27 Mayıs'a hazırlaması başka, 27 Mayıs'ın ardına takılması başkadır. Şöyle diyebiliriz, bir sanatçının 27 Mayıs gibi bir başkaldırma olayını gördükten sonra sanat anlayışlarını yeniden gözden geçirmeye kalkmasında övülecek bir yan varsa da, gerçekte onun, bu gözden geçirmeyi ihtilalden önce yapması, demek ki, ihtilal sırasında görüp tanıdığı insanları biraz daha önceden tanıması; yok, sanat ile toplum arasında böylesine yakın bir ilgi görmüyor idi ise, 27 Mayıs'tan sonra da bildiği gibi çalışması daha doğru olurdu.

Biz halkımıza, ancak halkımız, "Ben varım!" dediği zaman bakabiliyoruz; böylece de halkçılığımız halkın gerisinde kalıyor.

Acaba çağdaş olma çabamız da, tıpkı böyle çağımızın gerisinde kalmasın?

(2.6.1962)

DİLDE ÖLÇÜ

Türk Dil Kurumu, "Dilde sadeleşmenin ölçüsü nedir?" konulu bir açık oturum düzenlemişti geçende, beni de çağırmışlardı, o günler İstanbul'da olmadığım için gidemedim o toplantıya, düşündüklerimi burada yazmak istiyorum.

Önce şunu söyleyeyim; bir dili sadeleştirmek ne demektir, ben bunu anlayamıyorum. Sade dil olsa olsa, karışık olmayan dil anlamına gelir. Oysa, karışık olmayan, başka dillerle karışmamış dil yoktur yeryüzünde. Ayrıca, bu anlamda bir çabanın ölçüsü de bulunamaz sanırım. Karışıklığı çözmek için bir yüzde oran mı bulacağız? Sözgelişi, yabancı sözcükler için belli bir sayı koyacağız da o sayının üstüne çıkılınaması için mi çalışacağız? Sadelik, bir de kolaylık, açıklık anlamına gelir ki, bu anlamda bir sadeleştirmenin gereği kolay kolay anlaşılamaz. Fransızca, ya da İngilizce sade diller midir?

Özleştirme sözcüğü belki daha anlatıcı; dilimizden artık anlamını yitirmiş, bizim için öğretimi olmayan yabancı sözcüklerin atılması, bunların yerine öğretimi olan Türkçe sözcüklerin bulunması ya da yaratılması demeye gelir ki, gerçi bunun içinde ölçü kendiliğinden ortaya çıkıyor. Daha doğrusu, amaçla ölçü birleşiveriyor; ama bunda da gerçek isteğimizin "öğretimi olan bir dil" değil de, ille "öz bir dil" olduğu anlamı çıkıyor. Böyle düşününce, yabancı sözcüklere karşı bir düşmanlık bulunduğu sanısı uyanmaktadır.

Oysa, Türkçeciliğin, yeryüzünde benzeri olmayan bir dil, katışıksız bir dil yaratmakla da ilgisi yoktur, yabancı dil, yabancı sözcük düşmanlığı ile de. Bana kalırsa, bizim dil sorunumuzu, "öğretimi olan bir dil" ilkesi ile özetlemek daha yerinde sayılmalıdır. Bugün bizim çeşitli kuşaklar elinde yazılan, konuşulan dilimiz, sürekli bir ekin sağlayacak, çağdaş uygarlığın getirdiği kavramları anlatacak, yaratıcılığa yarar nitelikte değildir. Daha açığı, bizim dilimiz bugün aramızda ortak bir anlaşma aracı olmak görevini yerine getirememektedir. Bu açıdan bakılınca, yabancı sözcük düşmanlığı, ana dili-

mizin bütün dillerden üstünlüğü gibi duygusal davranışların, bizim sorunumuzla bir ilişiği yoktur. Konuyu böyle alırsak, bir yığın gereksiz tartışmayı da önlemiş oluruz.

Ancak, sırası gelmişken, şunu da ekleyeyim; dil sorunu üzerinde durmayı gereksiz bulanları, yurdun bunca derdi durup dururken dilimizin durumu ile uğraşmayı saçma sayanları, bizlerle "tilcikçiler" diye alay etmek isteyenleri bir türlü anlamıyorum. Onlar bugün yabancı bir dil bilen, Batı ülkelerinde okumuş aydınlarımızın, çağdaş kültürü dilimize getirmek için çabalarken dil yönünden çektikleri sıkıntıyı bir bilseler, dil sorununu küçümsemenin ne denli yanlış olduğunu anlarlar. Biz kendi başımıza, kendi düşüncelerimizle kaldığımız sürece, gerçi bir dil sıkıntısı çekmiyoruz, anlaştığımızı sanıyoruz, ama konu, toplumumuzu çağdaş toplumlar düzeyine çıkarmak konusu olarak ele alınırsa durum değişir, dilimizi kurmak işi, kaçınılmaz bir sorun olarak karşımıza çıkar. Gerçekten de ben, "dil devrimi" yerine, "dilimizi kurmak" deyimini kullanmayı bu yüzden yeğliyorum. Bugünkü dilimiz işimize yarasaydı onu kim değiştirmeye kalkardı?

İmdi, ister sadeleşme, özleştirme, ister kurma diyelim, bugünkü dilimizi, öğretimi olan, düşünmeye ve anlaşmaya yarar bir duruma getirmek için girişilecek çabaların ölçüsü ne olmalı?..

Ölçü sözcüğü, ister istemez, ılımlılık ve aşırılık kavramlarını arkasına takıp getiriyor. Başka bir deyişle, "Dilde sadeleşmenin ölçüsü ne olmalıdır?" diye soranlar, "Dili sadeleştirirken aşırılığa gitmek doğru mudur? Ilımlı bir davranış daha uygun olmaz mı?" demek istiyorlar. Dil Kurumu'nun düzenlediği açık oturumun konusunu böyle almak, bana kalırsa, aydınlatıcı olacaktır.

Benim gördüğüm şudur Hangi kuşaktan olursa olsun, dil üstüne konuşmaya kendisini yetkili sayan herkes, ancak kendi konuştuğu, kendi yazdığı Türkçeyi Türkçe sayıyor ve onunla yetinmek istemeyeni aşırılıkla suçlamaya kalkıyor. Bu bakımdan dil karşısındaki çeşitli davranışları arasında ılımlı olanını aşırı olanından ayırt etmek epeyce güçleşiyor. Gerçi, "Dili kendi başına bırakın efendim, kendi kendine değişir o," diyenleri düpedüz ılımlı saymak yerinde gibi görünürse de, o düşüncenin işe yarar bir yanı yoktur. Çünkü, dil kendi kendine değişmez, onu o dilde konuşan, yazan kişiler değiştirir. Nitekim, yalnızca aydınlar, yazarlar değil, okuma yazma bilmeyenler de dili bilinçsiz olarak değiştirmektedirler. Bütün iş, bu değişmeyi başı-

boşluktan kurtarmak, onu bilimsel diyebileceğimiz bir yola sokabilmektir. İşte "ölçü" kaygısı burada yeniden ortaya çıkıyor.

Ziya Gökalp, "Türkçeleşmiş Türkçedir" diyordu. Ama, ona göre, yabancı dillerden, özellikle Arapçadan, Farsçadan dilimize girmiş sözcüklerin köklerini alıkoymak, Türkçe ekler getirmekle yetinmek, Türkçeleştirmek için yeterdi. Kök bilgisini bunca itelemenin, görmezlikten gelmenin yanlışlığı bir yana, Ziya Gökalp'in "eklerle Türkçeleştirme" anlayışını zaman eskitmiştir. İyi de etmiştir, neden derseniz, dilimizi yabancı sözcüklerin Türkçeleştirilmesinden kurulu bir dil durumuna getirmenin özenilecek bir yanı olmasa gerektir. Ne ise, o konuyu bir yana bırakalım... Bilindiği gibi, talebe çoğuldur, talebeler demekle, Ziya Gökalp'e göre, o sözcüğü Türkçeleştirmiş oluyoruz. Öyle ise, bugün kullandığımız öğrenci sözcüğünün hiç de bir gereği yoktur. Ama, Arapça köklere Türkçe ekler getirmek öylesine kolay bir iş olmuyor her zaman. Sözgelişi, yeniler arasında "mevzuyu" diye yazanlar var. Eskiler kızıyorlar... Kızmasınlar, Arapça köke Türkçe ek işte. Şimdi ne yapalım? Arapça "mevzu" sözcüğünün sonundaki "ayın"ı ille belletmeye mi uğraşalım, yoksa onun bütün bütün yitişine, bu bakımdan da "y" ile başlayan ekler almasına göz mü yumalım? Diyeceğim, bir yabancı sözcüğü Türkçeleşmiş saymanın ölçüsü kolay kolay bulunamaz; anlayışımıza, yaşımıza, gördüğümüz öğrenime göre değişir bu. Bundan ötürüdür ki, kuşaklar arasında neyi, niçin Türkçe saymak gerektiği sürekli bir çekişme konusu olmaktadır. İmdi eklerle yetinmeyip, köklere değin gitmeyi, talebeler yerine, öğrenciler demeyi aşırılık mı sayacağız?

Ziya Gökalp'in görüşünü bir örnek diye yazdım. Ona bakarak, dilimizin bugünkü gelişme durumunu aşırılık saymamız gerekir. Oysa, dil sorununu bugün de çözebilmiş değiliz, dilimizi çağdaş diller katına yükseltebilmek için önümüzde sürekli çalışmaları gerektiren yıllar var daha. Bu durumda, ılımlı ya da aşırı olmanın ne demeye geldiğini anlamak güçtür. Karşımıza çıkan sorunları görmezlikten gelemeyiz, Buraya değin geldik, artık duralım diye düşünemeyiz. Onun için ben dil konusunda ölçü sözünden, ancak kendi bildikleri Türkçeyi oldu bittiye getirmek isteyenlerin desteklenmesi anlamını çıkarıyorum.

Ilımlılık, aşırılık kavramları, bilimsel düşünce ile bağdaşamaz. Dil işinde olsun, başka işlerde olsun, ortaya çıkan sorunları azaltmak

değildir aydının görevi; bu bakımdan, Türk dilinin oluşumuna bir "ölçü" aramak, bana çok gereksiz görünüyor.

(26.5.1962)

KENDİNİ AŞMAK

Tanzimat, Edebiyat-ı Cedide ozanlarının birbirlerini övmeleri, övülenlerin de övüldükçe büsbütün aşağıdan alarak görülmemiş alçakgönüllülük örnekleri vermeleri, bugünkü kuşaklar için yadırgatıcı, anlaşılması güç bir "edebiyat nezaketi"dir. Gerçi, yeni kuşaklar içinde de, sen beni öv, ben seni öveyim anlaşması hiç de görülmemiş değildir; ama, eskilerin alçakgönüllülüğü, yeni edebiyat piyasasından büsbütün silinmişe benziyor. Bunu yadırgamıyorum, giderek kökten yanlış da bulmuyorum. Neden derseniz, bütün davranışlar için olduğu gibi, alçakgönüllülüğün de yapmacığı iyi bir şey değildir. Ama, bu yargıyı, kendini beğenmişlik için de vermek gerekiyor. Şöyle ki, övülmeye layık olmadığını söyleyen gibi, kendini öven de bizde çoğun inandırıcı bir etki yapmıyor. Başka bir deyişle, kendini övene, çoğu zaman iyi bir tanık gözü ile bakamıyoruz. Böylece de karışık bir durum ortaya çıkıyor.

Sözgelişi, Ümit Yaşar Oğuzcan, "Son şiirimi altıncı kıtasına kadar okuyup da bana âşık olmayacak kadın yoktur," demiş. "Mersin'de çıkan "Kıyı" adlı edebiyat ve sanat dergisi, almış bu sözü, diyor ki, "Nedense, Ümit Yaşar Oğuzcan büyük söz etmeye meraklıdır. Bencil duygulardan öte, biraz da şiire saygı duyalım. Kendisine övgü söyleyenleri değerlendirmeyi okurlara bırakıyoruz."

"Kıyı" dergisinin bu sözleri, ilk okuyuşta doğru geliyor kişiye; övünme, nedense, oldum olası yerilmiş bir davranıştır. Öyle ki, salt bunca yerildiği için olacak, çağımızda o davranışı yeniden saygı ile, güvenle baştacı eden ozanlar, sanatçılar türemiş, üstelik bunlar, çevrelerinde gerçekten bir hayranlar kümesi toplamayı başarmışlardır. Neden derseniz, toplumların zayıf anları, çabucak avlanabilecek çocuksu yanları vardır. Bir sanatçı çıkar da çevresine, "Ben sizin övgülerinizi mi bekleyeceğim? Siz kim oluyorsunuz, hangi yeteneğinize güveniyorsunuz da benim başarımı ölçmeye kalkıyorsunuz? Size o ölçüyü verecek olan da benim. Öyle ise herkesten önce, yapıtımı ben

beğenirim," derse, kendisine o güne değin yalancı saygı gösterilmesinden bıkmış olan toplum, bu sözlerde bir doğruluk, bir yavuzluk bulur ve "Yalancı saygılıyı beğenmektense, bu doğru saygısızı beğenirim," diye düşünür.

İşte, çağımızın yeni bir sahteciliği de, toplumun bu masum kıyaslamasından çıkmaktadır. Şöyle ki, beğenilmek, toplumdan ilgi görmek için kıvrım kıvrım kıvranan, acılar içinde yanıp tutuşan birtakım sanatçılar, amaçlarına bu kısa yoldan varmayı denerler; işlerini, yaptıklarını gerçekten öylesine beğenmeseler de, beğenmiş görünürler, böylece toplumu şaşırtıp onun ilgisini uyandırmak isterler. Eskiden alçakgönüllülük (ama içten, ama değil) moda idi; bugün kendini beğenmek (ama içten, ama değil) modadır. Eskiden sanatçı, övüldü mü, "Aman efendim, ben bu övgülere layık değilim," derdi; bugün ise, "Benim gibisi yok," diyor. Bunların ikisi de bir kapıya çıkar. Alçakgönüllülük de, övünme de bir sanatçının gerçek yüzünü göstermez.

Ama ben "Kıyı" dergisinin söylediklerini, biraz düşününce, doğru bulmadığımı anladım. Çünkü, Oğuzcan'ın o sözlerinde "kendini beğenmişlik" bulamadım. "Son şiirimi altıncı kıtasına kadar okuyup da bana büyük bir ozan demeyecek kişi yeryüzünde yoktur," deseydi, bakın işte ona "övünme" diyebilirdik. Benim yukarıda sözünü ettiğim yeni moda övünme, bunu gerektirirdi. Çünkü, kadınların, o şiiri okuduktan sonra Oğuzcan'a âşık olmaları, ozanlık bakımından bir başarı sayılamaz. Bu sözümden kadınların beğenilerini küçümsediğim anlamı çıkarılmamalıdır.

Bakarsınız bir kadın, bir şiiri çok beğenir de, o şiirin yazarına âşık olmaz. Kısacası, kadınları, beğendikleri şiirlerin ozanlarına tutulmaya zorlayamayız; özgürdürler, ister âşık olurlar, ister olmazlar. Bundan ötürü de bir ozan, kadınlar bana âşık olmadı diye umutsuzluğa düşmemelidir. Bir şiir, gerçekten iyi bir şiir, bir kadını kendine bağlamaktan duyulacak mutluluğa benzemeyen, ayrı türden bir mutluluk verir ozanına. Bunun gibi, o benzersiz mutluluğa eren, erebilen ozanlar için, "kendini beğenme" de, "alçak gönüllülük" de gereksiz, anlamsız duygulardır.

İkide bir tartışmalara yol açan, sanatçının kendi için mi, yoksa başkaları için mi yarattığı, yazdığı sorunu da, sanırım, bu konu ile ilgilidir. Şöyle ki, sanat çalışmalarından salt kendi övgüsüne varmak

isteyen kişi, mutluluğunu baltalayacak herhangi bir yergiyi önlemek amacı ile, "Ben kendim için yazıyorum, kendim için yaratıyorum" düşüncesini benimseyecektir. Bunun gibi, övünmesini saklayan da, "Benim yapıtım sizindir, siz beğenirseniz ben varım," diyecektir okuruna. Oysa, bu iki davranışın birer gerçek olanı vardır ki, onları, sanatçının kendini ve çevresini aşması diye adlandırabilir, anlatabiliriz. Artık o dönemde yaratıcı, bilim adamlarınınkine benzer bir gerçek, deyim yerinde ise, bir sanat gerçeği ardına düşmüş olur. Bir Fransız düşünürü, Jean Wahl, "Sanatçı kendi için de yazmaz, başkaları için de," derken, sanırım bunu anlatmak istemektedir. O aşamadaki sanatçı, gerçek bir savaşçıdır da. Çünkü, kendi dışında olan için, bir inanç için, ne diye söylemeıneli, toplumların yükselmesine, insanların mutluluğuna yarayacak bir doğru için çırpınıyor, demektir. Sanat da, savaş da, kişiden en başta, özgeçi ister çünkü.

(28.7.1962)

TOPRAĞA DAYANAN TANRI

Adamın biri, Manş denizini dipten yüzerek geçti. Bu yolculuk on sekiz saat sürüyormuş... On sekiz saat içinde, bilenlerden dinlediğime göre, adam arada bir suyun üstüne çıkıyor, oksijenini tazeliyor, belki bir iki lokma bir şey yiyip, bir iki yudum bir şey içiyor, sonra yine dalıyormuş. Ama kendisini bu yolculuk boyunca izleyen sandala dokunamazmış, ayrıca sandalın ondan geride bulunması gerekiyormuş... Diyeceğim, Manş'ı dipten yüzerek geçme işini, inceden inceye derlenmiş birtakım koşullara bağlamışlar, gücünüzü denemekte sizi keyfinize bırakmıyorlar.

Gerçekte de insan gücünün başarısı, belli bir işi kendince ya da başkalarınca önceden belirtilmiş koşullar içinde gerçekleştirmekle anlaşılabilir ancak. Yoksa, neyi başarmak istediğimiz ve istediğimizin ne kadarını başardığımız kesin olarak bilinemediği sürece, varılan sonuçları rastlantı saymaya kimse yanlış diyemeyecektir.

Gerçi teknik alanda olsun, bilim alanında, sanat alanında olsun rastlantıya pek de küçümsenemeyecek paylar yükletildiği nice başarı örneği gösterilebilir, ama bu rastlantıların, kişiye yaratıcı uğraşmaları sırasında yardımcı olması, yaratıcılığın yüceliğini azaltmak şöyle dursun, tersine, kendi gücünü sınamaya kalkmadan, bir başarıya ermek için çabalamadıkça rastlantının yararından söz edilemeyeceğini gösterir. Başka bir deyişle, biz gücümüzü denerken, gerekli koşullara ucu ucuna uyacağız, rastlantılar yardımımıza gelirse ne iyi... Yoksa rastlantılara bel bağlayıp, nereye gideceğimizi bilmeden yola çıkmayacağız. Kristof Kolomb'un, Hindistan'ı ararken Amerika'yı bulduğunu söyler ya, koca bir anakaranın bulunuşunu salt rastlantı ile açıklamak anlamına geliyorsa pek hafif bir sözdür o.

Peru yakınındaki bir tepeden iki Okyanus'u birden ilk gören Bilbao, arkasından gelenlere, "Siz durun!" demiş... Vardığı yerin, bulunduğu ânın önemini bundan iyi anlatacak bir söz bulunamazdı. Rastlantıyı değerlendirmek bile bilgi ister, inanç ister, uzak görü,

güven ister.

Ama, Atlantik'i bir uçakla tek başına ilk geçen Lindberg, Paris'e indiği akşam, milyonlarca insanın onu karşılamak için hava alanına koşuşmakta olduğunu anlayamamıştı; ilk karşılaştığı adama, "Benim adım Lindberg," demesi de bunu gösteriyor. Ancak bundan, Lindberg'in başardığı işin önemini kavramadığı anlamı çıkarılamaz. Tersine olarak, onu bu başarıya ulaştıran "tek başına uçma kararı"nı Lindberg, birçok karşı komalara aldırmadan tek başına almış ve girişeceği işi elinden geldiğince rastlantıya bırakmamak için didinmişti. Bugün Atlantik hava yolunun en yeni uçaklarla kısa bir yol durumuna getirilmesi, Lindberg'in başarısını küçültür mü? Biliyorum, "Başarılar, kendi zamanlarına göre ölçülür," diyeceksiniz, doğrudur o söz... Bizim örneğimize uygularsak, "Lindberg'in başarısı, gününe göre büyük bir başarıdır. Oysa, bugün teknik öyle ilerlemiştir ki, artık kişilerin tek başlarına yapacakları hiçbir kahramanlık kalmamıştır," dememiz gerekecek. İşte ben bunun tersini anlatmak istiyorum. Teknik ne denli ilerlerse ilerlesin, kişi arada bir kendi gücünü doğaya karşı tek başına yine denemek istiyor... Adamın Manş'ı dipten yüzerek geçmesi de bunun bir örneğidir. Yoksa bu işi en iyi, bir atom denizaltısı yapardı. Bu bakımdan, Lindberg'in başarısı müzelik bir başarı değildir.

Uygulama teknikleri büyüyüp inceldikçe, doğa ile aramızdaki yakınlık, doğrudan doğruya ilişki ortadan kalkıyor ve bunun yerini araç yolu ile ilişki alıyor. İşte bundan ötürü de, günümüzde artık atılganlık, gözüpeklik, kahramanlık anlamlarının değiştiği söyleniyor. Doğrudur... Bugün bir uçağa ses duvarını aştırmak, ya da aşağıdan yönetilen bir füze ile uzayda iki tur atmak, elbette Manş'ı dipten yüzerek geçmeye benzemeyen büyük başarılardır. Manş'ı dipten yüzme başarısı, ötekilerin yanında biraz ilkel kalıyor. Ama, ben sanıyorum ki, makineli, üstün teknikli başarılar yanında, bu çeşit, ilkel görünüşlü ya da artık modası geçmiş diye deyimlendirebileceğimiz başarıların bundan sonra da vazgeçilemeyen bir yerleri olacaktır, olmalıdır da. Neden derseniz, doğa ile çıplak çıplağa güreşmekte, onunla gücümüzü araçsız, ya da araçla sınamakta büyük yararımız vardır. O da, bize doğa karşısında daha da güçlenmek, böylece yeni araştırmalara girişmek, yeni teknikler bulmak tutkusunu vermesidir. Ay'a, Merih'e vardıktan sonra bile, Manş'ı, ya da Boğaz'ı yüzerek

geçmek tutkusundan kolay kolay vazgeçemeyeceğimizi düşünmek, bana eski bir Yunan Tanrısı ile ilgili masalı hatırlatıyor. O Tanrı, bütün gücünü, arada bir eliyle toprağa dayanmaktan alırmış... Öyle ki, dövüşlerde, savaşlarda gücünün azalır gibi olduğunu anladı mı, o an bir elini toprağa dayar, böylece de yeniden dirilir, canlanır, güçlenirmiş... "Ante" derler adına.

Doğa karşısında olsun, toplum içinde olsun, kişinin, en ileri teknik koşullar içinde bile, gücünü kendi başına denemekten vazgeçmemesi iyi bir şeydir. Eski zamanların bu çok verimli olmuş insan özelliğini, ileri teknik karşısında kendimizi küçük görme duygusundan ötürü, hiç de bırakmak zorunda değiliz sanıyorum. Çünkü, doğa ve toplum karşısında, çağımızın gerektirdiği ileri tekniklerden ve koşullardan yoksun bulunduğumuzu düşündüğümüz anda elimiz kolumuz bağlanıyor, miskinleşiyoruz, her şeyi kendimizin dışında, bizim gücümüzü aşan bir güçten beklemeye başlıyoruz. Sözgelişi, yoksulluğu ortadan kaldıracak bir yol değildir diye dilenciye para vermiyoruz, ama yoksulluğun ortadan kalkmasını da, kendi gücümüzü aşan bir iş olarak gördüğümüz için, hep başkalarından, başka bir şeylerden, sözgelişi, o an için anlamı bizce pek açık seçik olmayan toplumdan bekliyoruz ve böylece toplumun bir parçası olduğumuzu unuttuktan başka, belki istemeyerek ve bilmeyerek, çağımızın anlayışına taban tabana karşıt bir görüşün, "kadercilik" görüşünün içine girmiş oluyoruz.

Bugün yeryüzü sorunlarının başlıcaları, kişinin tek başına başaramayacağı, üstesinden gelemeyeceği sorunlardır, bunu biliyorum. Onların çözülmesi, tek tek güçlerin birleşmesi ile, örgütlenmesi ile gerçekleşebilir. Ama, bu düşünceye varmak, inanmak için bile kendi güçlerimize inanmak, onları denemek sağlam bir yoldur gibi görünüyor bana. Kendi gücümüz içinde olanları, yılmadan, pekgözlülükle başarmaya yönelmek, kendi gücümüzü aşanlar için yeni çareler bulmaya çalışmak düşüncesini verecektir bize. En büyük başarılarda o küçük insan gücü başlıca rolü oynamıştır. Kendi gücümüzü boyuna deneyelim, neye yetip, neye yetmediğini anlayalım. Çünkü, Yunan masalındaki Tanrının toprağı gibidir o, umulmaz başarılar getirir kişiye.

(21.7.1962)

KAYNAKLARA DOĞRU

Felsefeye, bilimlere yeni yönler göstermiş olan büyük düşünce akımlarını öğrenmenin en sağlam, en doğru yolu, kaynaklara inmektir. Kaynaklara gidildi mi, ikinci, üçüncü ellerde içinden çıkılmaz, çözülmesi güç bilmeceler durumunu almış olan o büyük düşünce akımlarının, ne kerte açık seçik bir nitelikte olduğu gerçeği, okuyucuyu şaşırtır ve sevindirir. Bizim, Batı uygarlığının düşünce yapısına bir türlü tam olarak giremeyişimizin bir nedenini de, sanırım, kaynaklara gitmeyişimizde, gidemeyişimizde aramak doğru olur.

Son günlerde Friedrich Engels'in *L. Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* adlı ünlü kitabının yeniden dilimize çevrilip yayımlanması, bu bakımdan da, çok sevindirici bir olaydır. İlk olarak 1888 yılında Londra'da yayımlanan bu kitapta, Hegel idealizmi ile Feuerbach maddeciliği eleştirilmekte, çatışmaları felsefe tarihinin gelişimini belirlemiş olan iki karşıt görüş, maddecilik ve idealizm, felsefe sorunlarına bir kerte yabancı olanların bile pek az güçlükle yararlanabilecekleri bir biçimde, olağanüstü bir açıklıkla ortaya konmakta, diyalektik maddeciliğin doğuşu ve ilkeleri açıklanmaktadır.

L. Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu, bilgiyi, tarih anlayışlarını, felsefeyi, yaşamdan, pratikten ayrı görmeye alışmış, bu bakımdan da, insan düşüncesi ile ilgili gelişmeleri sadece aydınların uğraş alanına özgü sayan bir anlayışta bulunanları şaşırtacak ve uyandıracak güçte bir kitaptır. Hegel'in dünya görüşünün, on dokuzuncu yüzyıl Almanyasının siyasal durumundaki yeri ve Feuerbach'ın pratikteki anlamı, öylesine somut bir biçimde anlatılmaktadır ki, klasik anlayış içinde, erişilmez yükseklikte sayılagelen birtakım felsefi ve toplumsal görüşlerin, gerçekte ne gibi işlere yaradığını görmek, o sayfaları okuyanların kafasında unutulmaz etkiler bırakacaktır.

F. Engels şöyle diyor :

"Felsefede hiçbir önerme (kaziye), Hegel'in meşhur, *gerçek olan her şey rasyoneldir (aklîdir), rasyonel her şey gerçektir,* tezi kadar, dar kafalı hükümetlerin minnettarlığını kazanmış ve dar kafalılıkta onlardan aşağı kalmayan liberallerin öfkesini üzerine çekmiş değildir. Var olan her şeyin açıkça kutsallaştırılması, despotluğun, polis devletinin, keyfî adaletin, sansürün felsefede saygı görmesi demek değil midir bu? Oysa, Hegel'de, var olan her şey mutlaka gerçek değildir. Hegel'de gerçeğin vasfı, ancak aynı zamanda zarurî olan şeye uygulanır."

İdealizme bizde genel olarak verilen anlam, ülkücü amaçlar ardında koşmaktır. Buna uygun olarak da maddeci anlayış, çıkarcılık anlamında yorumlanagelmiştir. Bu, doğrudan doğruya, bu iki terimin felsefedeki anlamının, pratikte tersine çevrilmesinden başka bir şey değildir. Başka bir deyişle, felsefede maddeci olmak, pratikte ülkücü olmakla çatışmaz. Bunun tersi de doğrudur : Felsefede idealist olanlar, dışarıda pekâlâ maddeci (çıkarcı) olabilirler. Ama, sözüm ona kültürlü kişilerle konuşur, tartışırken, bunu bir türlü anlatamazsınız. Ben bu durumlarda, anlatmaya da kalkmıyorum artık. Eloğlunun çoktan kitaplar okuyarak öğrendiği bu bilgileri, bin dereden su getirircesine ortaya koymaya çalışmak, bana yalnız yorucu değil, boşuna da geliyor. "Açın *L. Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* adlı kitabı okuyun," demek, bana en kestirme yol gibi görünüyor.

Feuerbach üstüne yazdığı bir kitapla, Engel'si, söz konusu ettiğimiz büyük yapıtı dolayısıyla ortaya koymaya girişen Starcke, "Her şeyin alt-yapısı yine de idealizmdir. Bize göre gerçekçilik, ideal eğilimlerimizi yol boyunca her türlü sapıtmalara karşı korumaktan başka bir şey değildir. Hakikat ve hak yolunda acıma, aşk, coşkunluk, ideal güçler değil midir?" diye sorarken, idealizm ile maddeciliği, bu anlamda birbirine karıştırıyordu.

Buna karşılık, Engels : "Dış dünyanın insanlar üstündeki etkileri, ifadesini beyinde bulur. Burada duyumlar, itilimler, iradeler biçiminde, kısaca ideal eğilimler biçiminde yansırlar. Genellikle, insanın bu ideal eğilimlere boyun eğmesi ve kendisini ideal güçlerin etkisinde bırakması, o insanın idealist olması için yeterse, normal yetişmiş her insan âdeta idealist doğmuş demektir. Bu durumda nasıl oluyor da hâlâ maddeciler bulunabiliyor?" diyor ve şunları ekliyor :

"Ona göre idealizm; fazilete, insanlığa ve genellikle en iyi bir dünyaya, yani başkalarına karşı gösteriş olsun diye sayıp döktüğü, fakat kendisinin ancak hergünkü maddeci aşırılıklarının sonunda mutlaka başlayan karışıklık ve buhran devresini atlatmak söz konusu olunca inandığı şeylerdir."

L. Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu, bundan önce, 1936 yılında da dilimize çevrilmişti. İki çeviriyi birkaç sayfa üzerinden karşılaştırdım. Nizamettin Burhan'ın çevirisinde – yeni çeviri – Türkçe sözcüklerin çokça kullanılmaması yolu tutulmuştur; ama, dilimizin 1936'dan bu yana aldığı yol, ister istemez kendini belli ediyor ve birçok yerde kitabı, günümüz için daha anlaşılır kılıyor. Ancak, yerlerine Türkçeleri kolaylıkla konabilecek yabancı sözcüklerle dolu olan bu çeviride, okuru küşümlü bırakan birtakım tümceler de var ki, eski çeviri ile karşılaştırılırsa, sallantıda kalmış oldukları görülür. Bir örnek vereyim Sözgelişi, Engels, Hegel'in "mutlak hakikat"ini incelerken, bu "mutlak hakikat" açısından dünya tarihinin sona ermesi gerektiğini söylüyor ve Hegel'in böylece düştüğü bir çelişkiyi açıklayarak :

"Felsefeye düşen görevin bundan başka bir şey olmadığını, yani bütün bir insanlığın ancak, devamlı bir gelişme boyunca yapabileceğini, tek bir filozofun tek başına gerçekleştirmek zorunda olduğunu anladığımız anda, bugüne kadar anladığımız anlamda felsefe diye bir şey kalmaz ortada," diyor.

Bu tümce karşısında sorulması gerekli bir soru var O güne değin bildiğimiz anlamda bir felsefe meğer hiç mi yokmuş, yoksa o güne değin bildiğimiz anlamdaki felsefenin sonu mu gelmiş?

1936 çevirisi, bu tümceye ikinci anlamı vermekle, sanırım, doğrusunu bulmuş oluyor : "... bunu anladığımız andan itibaren, şimdiye kadarki manasıyle felsefenin de işi bitmiş oluyor."

Bu kitap, Batılı düşüncenin kaynak kitaplarından biridir ve felsefe, bilim, toplum sorunları ile ilgili olanlar için vazgeçilemez bir ana yapıttır.

(21.4.1962)

ÇAĞIN İÇİNDEKİ KİŞİ

Müziksever bir arkadaşım :

– Bir parça dinlerken, bestecinin adını o an söyleyemesem de, çağını söylerim en azından, diyordu.

Demek sanatçıları takım takım içine alan sanat çağları var, çağ özellikleri o çağın bütün sanatçılarına siniyor. Herkesin bildiği bir gerçek bu... Ama kişilik dediğimiz şeyin yeri nedir bu gerçek içinde? Yoksa, bir çağa onun belirtici özelliklerini veren kişiler midir, kişilikler midir?

Uzaktan bakılınca, bir sanat yapıtında çağın mı, yoksa kişiliğin mi ağır bastığı daha kolay anlaşılabilir. Ama yaşadığımız çağın niteliklerini, özelliklerini bilmek, onun içinde bir sanatçının yerini belirtmek onca kolay mıdır?

Hangi sanatçı ile konuşsam, "Benim sanatım..." diyor... ne demektir bu? Başkasınınkine benzemeyen bir sanat, demektir. Başkasınınkine benzemeyen bir sanat ne ile gerçekleşir, diye soruyorsunuz, "Kişilikle," diye karşılık veriyorlar. Gerçekten de bizim sanatlarımızda en çok gözetilen şey budur. Demek biz sanatta kişiliğe önem veriyoruz, kişiliği arıyoruz. Öyleyse, diyelim şiir sanatına özenen bir genç, ilk iş olarak ne yapıp yapıp bir kişilik edinmelidir. Çünkü, onsuz ozan olunamaz.

Peki ama, bir ozanı kendine özgü bir sanata kavuşturacak olan bu kişilik ne biçim bir şeydir? Nerede saklıdır? Onu nasıl arayıp bulmalı? Dahası var, bu kişilik denilen şey, bir yerde var da, bize onu bulup ortaya çıkarmak mı kalıyor? Yoksa, kişilik yeniden yaratılan, yoktan var edilen bir şey midir?

Bana öyle geliyor ki, bu sorulara verdikleri karşılıklara göre, sanatçıları iki kümeye ayırabiliriz : Kimi, kişiliğini kendi içinde, ruhunda arıyor; heyecanlarına, duygularına kulak veriyor, onlarda ne kadar başkalık, ne kadar zenginlik bulursa, kişiliğinin de o kerte başka, o kerte zengin olduğuna inanıyor. Bu düşüncede daha da ileri

gidilebilir Benim sanatımın soylu bir sanat olması için, ruhumun soylu olması gerekir; ben üstün bir kişi isem, şiirim de üstün olur ve ancak o zaman olur.

Bu düşünceyi sonuna değin götürdükçe ilham, esin konusu da çıkacaktır karşımıza. Kişiliklerini yukarıda anlattığım yoldan ele geçirmek isteyenlerin esin anlayışları da, ister istemez, buna uygun olur. Anlatılacak bir kişiliği olduğuna inanan ozanın esin anlayışı ile, anlatılacak bir kişiliği olduğuna inanmayan bir ozanın esin anlayışı birbirine benzemeyecektir elbet.

Ama burada akla bir soru geliyor : Anlatılacak bir kişiliği olmadığına inanan bir sanatçı var mıdır? Böyle bir inanış sanata aykırı düşmez mi? Başka bir deyişle, yaratıcılığı öldürmez mi?

Bence, kişiliğini anlatmaya kalkmayan bir sanatçının yaratıcılıktan yana bir korkusu olamaz. Çünkü, onun için kişilik, içinde gizli olan, ortaya çıkarılması gereken bir şey değildir. Bu bakımdan da, bu gibi sanatçılar duygularını, tutkularını gemlemesini bilirler, daha doğrusu onları yokmuş varsayabilirler. Çünkü, sanatçıların başarıya böylece ereceklerine inanırlar. Sanatçılarının soyluluğunu kendi soyluluklarına bağlamazlar; sanatları üstün bir sanatsa, bu üstünlük, kendi üstünlüklerinden doğma değildir. Bu gibi ozanların esini yatsımaları için de bir neden yoktur. Tersine olarak bu tür ozanlar, yaşamadıklarını da dile getirmek durumunda oldukları için, uslarını esin için ardına dek açık tutmalıdırlar. Ama, burada "esin"in niteliği biraz değişiyor. Burada esin bir seçme, bir hesap kitap işi durumunu alıyor. Esin denilen şey, gerçekte, bu tür sanatçılar için gereklidir. Öyle ise kendi kişiliğini anlatmaya kalkmamak yaratıcılığı öldürmez. Tersine olarak, yaratıcılığa yol açar. Çünkü yaratma, kendimizi aşma, kendimizden ötesine uzanmak demektir.

Güzellik görecedir diyorlar, doğru değildir. Toplum, birçok güzel tanımlarında birleşebiliyor. Moda dediğimiz nedir? Kişisel olan güzellik, yaratılan güzelliktir, yeni olduğu için de görecedir elbet. Ama, bu yaratılan güzellik, gene de ortak bir çalışmanın ürünüdür. İngiliz ozanı Eliot, bu ortak çabayı açık seçik olarak anlatır, bir yazısında, "Bugün geçmişle yönetilir, geçmiş ise bugün ile değişime uğrar," diyor. Bu sözlerde gerçek payı yok değil... Yaratılan güzellik böylesine ortak bir çabanın ürünü olmasaydı, sanat, edebiyat tarihleri olmazdı; bir çağın sanatı, bir çağın şiiri gibi sözler anlamsız

kalırdı; akımların, okulların ne demeye geldiği anlaşılmazdı. Eliot daha da ileri gidiyor, "Bir sanatçının ilerlemesi, kişiliğin sürekli olarak söndürülmesidir," demeye dek vardırıyor işi. Bunu söyleyen, günümüzün en büyük ozanlarından biridir. Gerçekte öyle olmasa, böyle konuşmazdı. Onun savunduğu sanat anlayışı, klasik sanat anlayışıdır, Katolik kilisesine benzetiyor klasik sanatı, "Bireyin dışında, tartışma götürmez, soyut bir egemenlik ilkesi," diye tanımlıyor onu. Böyle diyen bir sanatçı, elbette kişiliğini yitirmeye bakacaktır.

Bu iki uç arasında orta basamaklar olduğu gibi, düpedüz aykırı olgular da var. Öyle sanatçılar gösterilebilir ki, bizim bölümlememizde, birinci kümeye girerler, ama yine de kişiliklerini yok etmeye çalışırlar... Gerçeküstücülük ne idi? Psychique otomatisme dedikleri nedir? Breton, bu yoldan güzellik avlamaya kalktıkları için birtakım arkadaşlarından ayrıldığını söylüyor. Çünkü, gerçeküstücülük, başlangıçta düpedüz bir dil deneyimi idi. Bilinçaltı ile yapılan bir dil denemesi... Buna bireyin araştırılmasına yönelmiş, ya da kişiliğin araştırılmasına yönelmiş bir deneme diye bakabilir misiniz? Bilinci aradan kaldırdınız mı, bilinçaltının dili ile konuşan birey midir, toplum mudur, bilemezsiniz. Görülmedik düşler, görütler, yakalamak için zehir alan, ilaç kullanan sanatçılar, bireylerinin üstündeki baskıları kaldırıp ona kavuşmak mı istiyorlardı, yoksa bireylerinden zorla kurtulmak mı?

Yine bunun gibi, yeni romantikçe davranışları sürdürmek isteyip de, bireyciliğin topuna karşı olan sanatçılar da var.

Demek durum biraz karışıyor. Bence bu karışıklık, kimi yerde, sanata ve yaşama özdeş bir mantıkla bakmaktan, kimi yerde de ayrı ayrı açılardan bakmaktan doğuyor. Şöyle ki, şiirde her türlü geleneğe karşı olan bir sanatçı, bakıyorsunuz, yaşamın getirdiği her ortak işe de karşı olmakla kendini görevli sayıyor. Öte yanda, şiiri, edebiyatı, sanatı bir ortak iş gibi gören kafa, buna uygun olarak, geleneklerden hiçbirinin yerinden oynatılmasını istemiyor.

Bunların tersi de olabiliyor.

Konu, yaşam ile sanatın alışverişine gelip dayanmaktadır. Sanatımızda yaşamımız olmalı mı, olmamalı mı? Buradaki yaşam sözünün içine, yaşamadıklarımız da girerse, diyecek yok. Öyle ise, bütün iş bir "seçme" işidir. Yeniden yaratılacak, yoktan var edilecek olan yapının gereçlerini seçeceksiniz. Bu yapı, yaşanmış olanın verdiği he-

yecana benzer, ama ondan apayrı bir heyecan yaratacaktır... Öyle ki, onun alıcısı da, kendine göre bir seçme yapmak zorunu duyacaktır; demek o yapıyı gördükten sonra, yaşadığı heyecanlara başka gözle bakacaktır. Sanatın yaşamdan gelip, kendi olduktan sonra, yeniden yaşama dönüşü böyle olsa gerektir. Bu süreç içinde asıl tartışma konusu, "kendi olma" dönemidir.

(23.4.1962)

DÜŞÜNCE AYRILIKLARI BİR YANA

Çocuğunun terbiyeli bir insan olmasını istemeyen bir baba yoktur sanırım. Bu düşünce ile ve uygar ülkelerin terbiye ölçüsüne göre yetiştirilen çocuğun ise, elbette mutlu olması, toplumdan saygı görmesi gerekir. Bir tanıdığım bir gün bana, "Terbiyeli davranmaktan hiç zarar gelmez, terbiyeli davranmakla terbiyesizler bile yola getirilir," demişti. Sonradan duydum, bir gün otobüste yanlışlıkla birinin ayağına basmış :

– Affedersiniz, demiş.

Öteki :

– Ne affı be! diye karşılık vermiş. Hayvan gibi yürümesene!

– Affedersiniz ama, niçin ağzınızı bozuyorsunuz?

– Öyle ise hayvan oğlu hayvansın.

– Ben sizinle böyle konuşmuyorum, rica ederim...

– Rica etmesen ne olur ulan!

– Ulan demeniz doğru mu?

– Doğru değilse ne yapacaksın yani?

Ve böyle diyerek eliyle o tanıdığımı omuzundan itmiş.

Terbiyeli konuşmak ve terbiyeli davranmanın, her yerde, her zaman, herkese karşı işe yarar olmadığını göstermesi bakımından ilgi çekici bir olaydır diye anlattım. Gerçekte de terbiyelilik, bizim toplumumuzda çoğu zaman kişiyi gülünç etmektedir. Bir arkadaşımın Yedeksubay Okulunda iken başından geçmiş Yemeklerde yemekhaneye geç kalıyor ve her seferinde ilk gelenlerin bütün yemekleri pay ettiklerini görüp, aç açına geri dönüyormuş... Bir gün, iki gün böyle geçince, dayanamamış, yukarı şikâyet etmiş. Aldığı cevap şu :

– Sen de biraz açıkgöz ol oğlum!

Bu örneklere bakınca, terbiyeli davranmanın, bizim toplumumuzda mutluluk getirmediğini söylemek gerekiyor. Açıkgöz olmaktan, giderek yırtıcı, kırıcı olmaktan başka çare yoktur. Doğuşları ya

da yetişmeleri gereği açıkgözlüğe, yırtıcılığa yatkın olmayanlar ise, ister istemez, insanlardan ve olaylardan uzak durmayı yeğliyorlar. Bu durumda, çocuklarının terbiyeli birer insan olmalarını istemek, babaların kolay kolay elinden gelir mi?.. İlle terbiyeli olsun diye bir çocuğu gülünç etmeye hakkımız var mıdır?

Demek aile ve okul, çocuğa, bir yandan terbiyeli olmak öğüdünü verirken, toplum öte yandan bu öğüdün işe yaramadığını gösteren düşünceler ve deneyler vermektedir. İmdi aileler ve öğretmenler de, bu duruma uyarak, öğütlerini değiştirme yolunu tutarlarsa şaşmamalı.

Sonuç ne oluyor? Öğrencilerin ağzı, haytaların, serserilerin ağzına benziyor gittikçe, bir topluma örnek olması gereken eğitilmişleri eğitilmemişlerden ayırt etmek güçleştikçe güçleşiyor; giderek bilimsel, siyasal alanlarda bir kabadayılık akımı alıp yürüyor. "Bizim mahalleden bir daha geç de göreyim," sözü ile, "Ben bu memlekette bu lâfları söyletmem," sözü arasında nitelik bakımından bir ayırım yoktur.

Demek düşünce alanımızda da, düşünmenin, tartışmanın, siyasal yaşamın gerektirdiği insanca ve uygarca kurallara boş vermek eğilimi güçlenmektedir. Bu koşullar içinde, terbiyeli olsun diye yetiştirdiği çocuğunun gülünç durumlara düştüğünü gören baba örneği, açık rejimde demokratik siyasal yaşam düzenini de etkileyecek ve bir zamanlar gün görmüş devlet adamlarımızın yana yana yakındıkları "kaba kuvvet" toplumumuza egemen olacaktır. Siz, diyelim, "toplumsal adalet"ten söz açtınız mı, biri çıkıp :

– Ulan ben o sözü söyletmem, diyecek.

En acısı da, bütün bu gidişin "demokrasi denemesinin kaçınılmaz sancıları" diye adlandırılmasıdır. Demokratik yaşam düzenine alışmayanlar, bu düzenin gereklerini bilmeyenler, birtakım aykırılıklarda bulunabilirler, bunları olağan görmek de belki doğrudur, ama yasalar hareketsiz kalamaz, yasalar hareketsiz kalırsa, olağan görülen doğru, yerinde görülmüş olur. Bundan da en çok yasalar zarar görür.

Başbakan, kendi partisinin bir kurultayında, kendi partisinin birtakım üyeleri için, "Kurultay basanlar" deyimini kullanmıştı. O "Kurultay basanlar"ın bütün yaptıkları, yanılmıyorsam, kurultaya erken gelmekti, o kadar. Bugünse bununla ölçülemeyecek ağırlıkta suçlar

birbiri arkasına işlenmektedir. Düşünceye düşünce ile karşı komak ilkesi yerle bir edilmiştir. Bunun nedeni nedir?

Diyorlar ki, bunun nedeni bilgisizliktir, eksik bilgidir, dahası bilginin yerini, sömürücülerin işine yarayan aldatıcı duygusal davranışların almasıdır. Ama, bunun çaresi ne?

"İmece" dergisinde yayımlanan eski bir yazısına rahmetli Adnan Adıvar, bir İngiliz yazarından aldığı şu sözlerle başlıyor :

"... Terbiyeciler artık karar vermişlerdir ki, eksik bilginin zararına karşı gelecek en müessir ilâç daha fazla bilgidir." Doğru ama, bilginin yayılmasına, aldatıcı duygusal davranışların yerini alacağı, her türlü kaba kuvveti yeneceği güne değin, aklın, bilginin, gerçek yurtseverliğe dayanan pekyürekli tutumların, yalnızlıktan, küçümsenmekten, alaya alınmaktan ötürü gözden düşmesi tehlikesi de vardır. Sıtmayı kökünden kazımanın yolu, durgun suları, bataklıkları kurutmaktır; ama bu zahmetli ve uzun süreli iş başarılmcaya kadar da, sıtmalılara kinin verilerek savaşım sürdürülür. Bugün madem okutma, aydınlatma işi, uzun süreli bir iş olarak ortada durup duruyor, öyle ise, devletin yapacağı ilk ve kestirme iş, kanun gücünü egemen kılarak kanun karşısında eşitlik ve kanun içinde özgürlük haklarını ve yükümlerini sallantısızca uygulamak, hani o pek düşkün olduğumuz sözcükle söylemek gerekirse "bünye"yi eğitmektir.

Düşünce ayrılıkları bir yana, ortak ilkelerimizi ortak olarak uygulayalım, onları saydıralım.

(15.10.1962)

ÖLÇÜ

Ünlü bir başyazarımız :

– Bir başyazıyı yirmi beş dakikada bitiririm, daha fazla sürmez, diye övünürmüş.

Ama daha az da sürmez sanırım. Benim çocukluğumda yüz metreyi on bir saniyede koşarlardı, şimdi o koşunun süresi on saniye bilmem kaça düştü. Bu düşüşün boyuna süreceğini düşünemeyiz, kaslarımızın gücü, enerjimiz bir sınıra gelip dayanır, daha öteye atlayamaz. Belli uzunluktaki bir yazı için de gerekli bir süre vardır, onu daha aşağı indirmeye kalkışmak yanlış olduğu gibi, gereksiz yere uzatmak da doğru değildir.

Bir arkadaşım, eksik olmasın, beni övmek isteyerek :

– O yazıları uzun uzun hazırlıyorsun herhalde... dedi.

Ne diyeceğimi bilemedim. Çünkü, bir yazı üzerinde gereğinden çok çalışmayı doğru bulmam. Konunuzu düşünür, başlarsınız yazmaya, elinizden gelen titizliği gösterirsiniz. Kendinizi ölçü alacaksınız, yanlışa düşmekten korkmayacaksınız, miktarınız ne ise ona güveneceksiniz... Ama bunu söylesem, çabuk yazmakla övünmek gibi yakışıksız bir duruma düşecektim. Hele kalkıp da, "Ben bunları otuz, otuz beş yıldır hazırlıyorum," deseydim, daha derin, ama daha yersiz bir söz söylemiş olurdum.

Bir gün, us'tan yana maşallahı olan biri ile satranç oynayalım dedik, karşılıklı oturduk, taşları dizdik, ben şahın önündeki piyonu iki kare öne sürdüm, durdum, beklemeye başladım... Bekle babam bekle, bekle babam bekle... Karşımdakini bir düşüncedir almış, en doğru taşı oynamak, bir yanlışlık yapmamak için düşünüyor da düşünüyor... Daha da oyunun başındayız... Diyeceğim, vakitleri gibi usları da çok bol olan kişiler vardır, öyle bir düşünürler, öyle bir hazırlanırlar ki, karşılarında şaşkınlıktan ağzınız bir karış açık kalır. Doğrusu, yazısına titizlenmeli bir yazar, okurun karşısına ne diyeceğini bilerek, özellikle yazı kurallarına gereğince uyarak çıkmalı; içten

olmayı düzensizlikle karıştırmamalı, okurla arkadaşça da, öğretmence de konuşmamalı. Bunlar kolayca başarılacak şeylerdir ya, us, bilgi, görüş zorlanamaz, sıkıştırılamaz, ne denli beklerseniz bekleyin, ne denli düşünürseniz düşünün, üç aşağı beş yukarı sonuç bir olur. Giderek üstünde çok düşünülmüş, hani "iddialı" denilen yazılar, büsbütün karşıt bir duruma bile girebilirler.

Geçende bir film eleştirmesi okudum, daha doğrusu, iki arkadaş okuduk, içinden çıkamadık. Öylesine derin, öylesine yüce bir şeydi ki, anlamaktan umut kesip bir yana bıraktık... Bunun üzerine o arkadaş bana :

– İşte senin kimi yazıların da böyle...

demez mi? Beynimden vurulmuşa döndüm. Evet, Türkçe sözcüklerde direndiğim için yerildiğimi biliyorum. Bu yüzden, "Kendine yazık ediyorsun, Türkçecilikten vazgeçsen daha çok okuyanın olur," diyenler de var. Eskiler bir yana, gençler arasından böyle konuşanlar çıkarsa çok kızıyorum. Ben gerçi eski yazı ile ancak ilkokulu bitirdim, ama sonra o yazı ile alışverişimi kesmediğim, hele bir ara kütüphanelerde görevli bulunmam yüzünden yıllarca eski yazı kitapları okuduğum için Osmanlıcaya yabancı değilimdir. Eski yazıyı neredeyse yanlışsız yazarım... İmdi "teyakkuz" diyeceği yerde, "tekayyuz" diyen bir delikanlının kalkıp da benim Türkçeciliğimi yermesi sinirime dokunur elbet. Eskileri de anlamıyorum doğrusu, ille kendileri gibi yazmamızı neden isterler? Biz böyle yazıyoruz diye bizi niçin bilisizlikle suçlarlar, alaya alırlar? Biz çoktan onlarla alayı bıraktık... Bu ülkede en azından yüz yıldır süren bir dil sorunu var, biz de kendi günümüzde bu işe yararlı olmaya bakıyoruz, elâlemi eğlendirmeye değil. Ben dilimize dört beş sözcük kattım, Osmanlıca düşkünlerimiz, Arapçaya, Farsçaya bir tek sözcük olsun katmışlar mıdır?

Ne ise... O arkadaşın söylediği, dil yönünden yapılan yergilere benzemiyordu; anlaşılmazlıkla, belki de isteyerek anlaşılmaz bir kılığa sokulmuş olmakla suçluyordu kimi yazılarımı. İşte buna göz yumamam; yeteneksizimdir, düşündüklerimi gereğince anlatamıyorumdur, ama bir yazının güç anlaşılsın ya da hiç anlaşılmasın diye yazılmasını anlayamam. "Kendinizi ölçü olarak alacaksınız," demiştim yukarıda. Gerçekten de kolay kolay başka bir ölçü bulunamaz bir yazar için. Halkın anlayacağı gibi yazayım diyen, alçak gönüllü

değil, kendini beğenmiştir. Ortaokulda bir öğretmenimiz vardı, çocuklar biraz çokça sorunca :

– Bu kadarı size yeter, derdi.

Belki doğrudur, ondan çoğunu anlayamazdık. Ama ben derim ki, Tanrı'yı seversen bir sözcük daha söyle bu konuda diye diretsek, söyleyemezdi. Onun gibi, "Halkın seviyesine iniyorum" gibilerden davrananlar yok mu, onlardan korkun asıl. Ne var ne yok, bütün bilgilerini ortaya dökseler, yine de bildiklerinin birazını anlatmış gibi davranırlar. Halkın efendisi oldukları için, damla damla sunarlar yüce bilgilerini.

Ama, bir yazarın kendini ölçü olarak almasında da sakıncalı yanlar vardır, doğruluk ister, yürek ister bu davranış. Boylarını ölçtürürken topuklarını hafifçe kaldıranlar vardır ya, kimi yazar da kendi hizasını işte öylece, belli belirsiz yükseltiverir. Demek gerçekte ölçüsü kendi değil, kendinden biraz daha yüksekçe biridir. Öyle bir yazarın kendi kendisiyle çatışmasından da, içtenliğinden de bir şey çıkmaz, çünkü gerçekte kendi kendisiyle çatışmıyor demektir o, içten olmasına ise hiç imkân yoktur onun. Ukalaca olması bundandır.

İstanbul'da marangozmuş, bir okurdan mektup almıştım, yazılarım üzerinde düşündüklerini yazıyordu; kendi ölçümde yanılmadığımı anladım o mektuptan. Bir yazar kendine bağlı kaldığı oranda okurları ile ilişki kurabiliyor. Çünkü birey, tek başına bir adam demek değildir. Hele o bir aydınsa, kanılarını bilinçli bir seçme sonunda edineceğinden, okurlarını da seçiyor, ayırıyor demektir. Okur mektupları bu bakımdan çok öğreticidir; övdüğü ya da yerdiği için değil, gerekli bir tepki olarak yazarı uyarır.

(5.5.1962)

BEŞ PARTİ-TEK PARTİ

Bugün Büyük Millet Meclisi'nde üyeleri bulunan siyasal partiler, başta CHP olmak üzere, Anayasaya aykırı kanunları kaldırmak konusunda, seçimlerden önce halka kesin olarak söz vermişlerdi. Çeşitli dönemlerde, türlü nedenlerle Meclis'ten geçirilerek toplumumuzun başına bela edilen bu kanunların, demokrasiyi kurmak amacı ile ortaya çıkan partilerce bir an önce temizlenip atılması gerekirken, bugüne değin bu konuda hiçbir girişime geçilmemesi, "demokrasiyi sağlam temellere oturtmak" iddiasının lafta kaldığını gösterir. Bilindiği gibi, demokrasiye aykırı kanunların kaldırılması için 28 Şubat 1963 tarihine değin iptal davası açmak yetkisi, başta Sayın Cumhurbaşkanı olmak üzere, Meclislerde üyesi bulunan siyasal partilere, kendi varlık ve görevlerini ilgilendirdiği ölçüde üniversitelere, Yargıtay'a Danıştay'a, Sayıştay'a, Yüksek Hakimler Kurulu'na ve Askeri Yargıtay'a verilmiştir. Oysa, bugüne değin bu yetkililerden hiçbir ses çıkmamış, Anayasaya aykırı kanunların kaldırılması için yetkilileri davranmaya çağırma girişimleri, Meclislerde üyesi bulunmayan Türkiye İşçi Partisi'nden, Temel Hakları Yaşatma Derneği'nden, Türk Devrim Ocakları'ndan, Siyasal Bilgiler Fakültesi Fikir Kulübü'nden ve Türkiye Edebiyatçılar Birliği'nden gelmiştir. Ayrıca Ankara'da çıkan "Öncü" gazetesi, "Demokrasiye çağrı" adı ile bir bildiri yayımlayarak, düşünce özgürlüğünü kayıtlayan ve ilericilerin örgütlenmesini önleyen yasalara karşı olanların sesini duyurmuştur. Bu, neyi gösterir? Demokrasi özleminin, Meclislerde üyesi bulunan siyasal partiler dışında, daha canlı, daha içten olarak duyulduğunu, değil mi?

Oysa, son günlerdeki kimi siyasal belirtiler, halkımızın ilerici kurum ve dernekler eliyle ortaya atmış olduğu bu büyük özlemin, görmezlikten gelindiğini gösterecek niteliktedir.

Meclislerde üyeleri bulunan beş parti, birtakım konuları "telörgü" içine almakta anlaşmaya varmışlar. Bu konuları gözden geçirme-

den önce, varılan anlaşmanın "millet iradesi" niteliğini taşıyacağı üstüne olan iddiayı ele alalım. Gazetelerin yazdığına göre, CHP, CKMP, YTP, AP ve MP, kendilerinin "milletin yüzde yüzünü temsil ettikleri" kanısında imişler. Bu kanı, demokrasi anlayışına aykırıdır. Çünkü, halkımızın yüzde yüzü bu partiler arasında bölünmüş değildir; partisiz yurttaşlar da vardır ve bunlar büyük bir çoğunluktadır. Ayrıca, bugün Meclislerde üyesi bulunmayan siyasal partilerimiz de var. Bunların başında bulunan Türkiye İşçi Partisi, büyük ölçüde emekçileri ve aydınları kendi çatısı altına toplamıştır. Bu gerçekleri görmezlikten gelerek halkın yüzde yüzünü temsil iddiasına kalkışmak, bu iddia beş partiden de gelse, yine totaliter anlamda bir iddiadır. Unutmayalım ki, Hitler ile Mussolini de kendi halklarının yüzde yüzünü temsil ettiklerini söylemişlerdi. Biraraya gelen birkaç parti, bir ulusun büyük bir çoğunluğunu da toplamış olsa, eğer demokrasiye inanıyor, o inançla iş görmek istiyorsa, kendi dışlarında kalan tek bir yurttaşın bile haklarına saygı göstermek zorundadırlar.

Şimdi gelelim anlaşma maddelerine... Bu beş parti, 27 Mayıs Devrimi'nin ne olduğu üzerinde anlaşacaklar, bu anlaşmaya aykırı düşünceleri tel örgü içine alacaklarmış. Ya ben onların 27 Mayıs anlayışına katılmazsam ne olacak? Katılamayacağımı da şimdiden kestiriyorum. Neden derseniz, bugün Meclis'te üyesi bulunan siyasal partilerimizin hiçbiri, 27 Mayıs İhtilali'ni istememişlerdir; seçimlerden sonra da, onun sadece aksayan kararlarını değil, toplum için en yararlı kararlarını da silip süpürmüşlerdir.

Din konusu politika dışı bırakılacakmış. Bu konuda daha önce anlaşmaya varmamışlar mıydı?

Atatürk ilkeleri politik istismarın dışında kalacakmış... Anlaşılan "istismar" sözcüğünün sadece kötü anlamını ele almış gibidirler. Ama, bu biçimi ile de bu madde, Atatürk ilkelerinin artık kullanılamaz, el sürülmez, yararlanılmaz bir duruma getirilmesi, dondurulması anlamına gelmez mi? Gericiler, Atatürk adını ağızlarına bile almıyorlar. Bugün Atatürk ilkeleri, ilericilerin gericilere karşı savundukları ve daha da geliştirmek istedikleri ilkelerdir. Beş parti, böyle bir anlaşma ile, Atatürk ilkelerini savunanların, onları geliştirmek isteyenlerin ağızlarına kilit vurmak mı istiyor?

"Türk milleti için zararlı ideolojilerin neler olduğu belirtilecek ve bu türlü fikir sahiplerine karşı müştereken cephe alınacak"mış.

Beş parti anlaşmasının bam teli işte buradadır.

Önce şunu sormak gerek : Türk halkı için zararlı olan düşünceleri seçip ayırmak yetkisini, bu beş partinin tekeline kim vermiştir? Bu beş parti, ulusun yüzde yüzünü temsil iddiasında olduğuna göre, demek onların zararlı gördükleri düşünceleri taşıyanlara bütün ulus karşı çıkmış olacaktır. Nerede bu bolluk... Devrimci ordu, devrimci gençlik, devrimci aydın ve işçi, Türk ulusundan değil mi?

Gerçekte bu madde, bugün Meclislerde üye bulunduran siyasal partiler dışındaki her siyasal anlayışa, her siyasal partiye (bu arada besbelli Türkiye İşçi Partisine), ilerici kurum ve derneklere, işçilere, aydınlara, başka bir deyişle, korkulan "zinde kuvvetlere" karşı alınması düşünülen baskı düzenlerinin ipucunu vermektedir. Oysa, bugün demokrasiyi, Meclislerdeki partilerin tekelinde saymak, toplumumuzun gelişmesine, ilerlemesine, kalkınmasına başlıca engeldir. Çünkü, aynı sınıfın temsilcileri olan bu partiler, demokrasiyi kendi anlayışlarına göre kararlaştırıp, bunun dışında kimseye, kimselere örgütlenme, düşünme, konuşma, tartışma hakkı tanımadıkları an tek parti günlerinden de geriye gitmiş oluruz. Oysa, bu partiler dışındaki demokrasi savaşçıları, Anayasanın Türk halkına tanıdığı temel haklardan bütün yurttaşların yararlanmasını istiyorlar. Bugünkü iktidar, ancak bunu gerçekleştirdiği ölçüde tümümüzün desteğini kazanabilir. Yoksa, artık bir korkutma aracı olmak niteliğini yitirmiş olan "zararlı ideolojiler" deyimi altında "tel örgüler" kurulmak istenirse demokrasinin savunulması görevi bu beş parti dışındaki "zinde kuvvetler"e düşecektir.

(13.10.1962)

İÇERDEN, DIŞARDAN

27 Mayıs'ın ulusal bayram günleri arasına katılması yasası ile, bir Amerikan ortaklığına hazineden dokuz yüz bin dolar ödenmesi yasası, Millet Meclisi'nden bir arada geçti. Birbirinden çok ayrı iki konu gibi görünüyor ama, nedense, "Bu ne lahana turşusu, bu ne perhiz!" atalar sözünü düşündürdü bana. Niçin böyle düşündüğümü anlatmadan önce, konumuz olan iki yasanın anlamları üzerinde kısaca duralım.

27 Mayıs'ın ulusal bayramlar arasına katılması yasasından iki amaç seziliyor : Bunlardan biri, 27 Mayıs'ın bir kurtuluş, bir ileri atılış, olumlu bir dönüm tarihi olduğu inancının yasalaştırılması, böylece bütün ulusa mal edilmesi amacıdır. Gerçekten de, 27 Mayıs, meşruluğunu yitirmiş bir yönetimin devrilmesi olayı değildir sadece; bu olay toplumumuzda daha temelli bir değişiklik özleminin, toplumculuk bilincinin uyanması ve güçlenmesini de sağlamıştır.

Başka bir deyişle, 27 Mayıs, ulusal savaş yıllarında toplumu saran devrimci ruhun yeni anlamlar da kazanarak canlanması ve hızlanması demektir ki, bu bakımdan onu ayrıcasız bütün ulusun malı saymak yerinde bir görüştür. Türk toplumunun, her türlü sömürülme olanaklarından kurtulmasına karşı olanlar varsa, onları göz önünde tutarak 27 Mayıs'ı sadece birtakım kişilerin bayramı saymak yanlış olurdu. Nitekim, ulusal savaş yıllarında da, kurtuluş inancına karşı olanlar vardı ve böyle olması, Kurtuluş Savaşı'nın ulusal sayılmasına hiç de engel görülmemiştir.

Ancak, 27 Mayıs'ın uyandırdığı ve hızlandırdığı toplumsal ve toplumcu davranışa karşı olanları, böyle bir yasa ile yola getirmek, değiştirmek, iyileştirmek de o tasarının amaçları arasında düşünülmüş ise, bu niyet kolayca gerçekleştirilemez; onlar, 27 Mayıs bayramı gününde de, kutlama törenlerine sıkılmadan katılır, söylev bile çeker, böylece görünüşü kurtarabilirler. Nitekim, geçmişte, birtakım ulusal bayramlar için böyle olmuştur. Gericiler, yıkamayacakları bir

güçle karşılaştılar mı, bozuntuya vermezler, sinerler, gününü, fırsatını, güçlenecekleri saati beklerler, beklemişlerdir. Yalnız gericilik değil, hiçbir inanç yasa gücü ile yok edilemez. Bu bakımdan, 27 Mayıs bayramı yasasından bu amaçla bir sonuç, olumlu bir sonuç beklemek boşunadır.

Ama daha kötüsü, 27 Mayıs bayramının söylevler ve törenler arasında, gerçek kurtuluş ve ileri atılış özleminin uyutulmasını bile sonuçlandırabileceğidir. Bayramda bütün iyi ve güzel sözler söylenir, bayram ertesi ise, işler yine eski yolunda yürütülür. Çünkü, bizde sözlerle işlerin birbirini tutmaması olağan bir şeydir. Sözlerle karnımızı doyurur, işlerin eskisi gibi gitmesine boş veririz biz. Kolay değildir gerçekte, sözlerle işler arasında bir tutarlılık bulundurmak; bizim nice iyi adımlarımız bu yüzden yerinde sayar olmuştur.

Bu düşünceyi gereksiz bir kötümserlik diye görmemeli; 27 Mayıs bayramı yasası ile, bir Amerikan ortaklığına hazineden dokuz yüz bin dolar ödenmesi yasasının bir arada Büyük Meclis'e sunulması olayı, işte, bu düşüncenin doğruluğunu gösteren bir örnektir.

Gelelim şimdi o yasaya. O yasa, Başbakanın, "Eski devrin yüz karası" olarak gösterdiği bir batakçılığı, bir dolandırıcılığı temizlemek için çıkarılmıştır, deniyor. Oğuz Akal ortaklığı, Amerikan Howard ortaklığına borçlanmış, Ziraat Bankası da bu borçlanmaya kefil olmuş. Şimdi, ödenmemiş olan dokuz yüz bin dolarlık borç, ulusun itibarını kurtarmak gerekçesi ile, hazineden ödenecek.

Bunun 27 Mayıs bayramı yasası ile ne ilişiği var, diyeceksiniz. Evet, ilk bakışta bir ilişiği yok belki, ama ben, 27 Mayıs ulusal bayram olsun diye düşünenlerin, böyle bir yasa getirmelerinde, nedense bir aykırılık buldum. Neden mi?

Önce şunu sormak gerekiyor : Başbakanın, "Eski devrin yüz karası" diye gösterdiği bu olay ve benzerleri üzerinde yürütülen işlemler nedir, nereye gelip durmuştur? 27 Mayıs'tan sonra açılan birçok dava yarı yolda bağışlanırken, bizim her yıl 27 Mayıs günü bayram etmemizdeki yersizliği görmemek elde mi? Bu bayram bizden çok, o bağışlananlara yakışırdı. Konumuza gelince, Oğuz Akal'ın borcunu, kefil Ziraat Bankası neden ödemiyor da, on milyon lira hazinenin sırtına yükleniyor? Diyorlar ki, Ziraat Bankası ile Amerikan ortaklığı arasında anlaşmazlık varmış... 2.400.000 dolara alınan fabrika makinelerinin gerçek değeri 400.000 dolarmış sadece. Ama, Amerikan

ortaklığının istediği para ödenmezse Amerikan yardımı kesilebilirmiş... Bunun ulusal itibarımızla ne ilgisi var? Mustafa Kemal ruhunun şahlanması sayılan 27 Mayıs için bayram ederken, bu olay neşemizi kaçırmayacak mı? İstilacıları yurttan attıktan sonra, onların parasına puluna da boş vererek ulusal itibarımızı kurtaran Mustafa Kemal'i, 27 Mayıs'tan sonra, bir yabancı ortaklığın zorlamasına boyun eğerek itibarımızı kurtarmaya kalkan bir Mustafa Kemal olarak yaşattığımızı ne yüzle söyleyeceğiz?

Biri içerden soyuyor, biri dışardan soyuyor, bayram ediyoruz. Doğrusu, bu düşünceleri ortaya atmak, 27 Mayıs'ı sadece bayramlar yaparak değil, ulusumuzun gerçek itibarına kavuşması için pekyürekle adımlar atarak kutlamamız gerektiğini söylemek, soylu bir muhalefete düşerdi. Gel gör ki, bizim muhalefet, ordu ve gençlik korkusu ile bayram tasarısına birkaç beyaz oy veren, demek ki, gerçekte Kromit ve benzeri dalavereleri canlandırmak isteyen bir muhalefet olarak ortada dururken, yazık ki, bayram yasasını getirenler de, 27 Mayıs'ı sadece yılda bir çekilecek söylevler içine kapamaktan ileri gidememişlerdir.

Hani bir Osmanlı nazırı, Avrupalının birine, "Siz dışardan, biz içerden, gene de yıkamıyoruz," demiş, hâlâ o hesap.

(6.4.1963)

ŞAKA

On iki Sezar'ın on ikincisi, zalimliği ile tanınmış Domitian, imparatorluğunun başlangıcında, her gün saatlerce yalnız kalır, can sıkıntısından sinek avlamakla geçirirmiş vaktini, yakaladığı sinekleri keskin uçlu bir iğneye dizermiş. Bu yüzden, o zamanlar biri gelip de, "Sezar'ın yanında kimse var mı?" diye sorarsa, "Hayır, bir sinek bile yok," derlermiş.

Bu öyküyü, zalimliğe mi örnek getirmeli, yoksa can sıkıntısına mı? Yaşamımızı süsleyen, ruhumuzu kıvandıran, bize sevinç veren şu kuzu, koyun gibi nice hayvanı boğazlamak zalimlik olmuyor da, pis sinekleri iğneye dizmek mi zalimlik oluyor? Sevmediklerimizi, kendilerinden iğrendiğimiz için, sevdiklerimizi ise güler yüzle öldürmeye kalkmamız, hayvanlara karşı genellikle zalim olduğumuzu gösterir. Gerçekte hiçbir "can"ı yok etmeye hakkımız olmamak gerekmez miydi? Çünkü, "can" doğanın bir tansığıdır (mucizesidir), onu keyfimizce oyuna almamalıyız.

Bir doktor dostumdan dinledim; çiftleşme sırasında erkek, ortalama üç milyon sperma atarmış, bu üç milyon spermadan sadece biri, dişi yumurta ile birleşip "can" dediğimiz şeyi yaratıyor, geri kalan milyonlarca sperma ise, dünyaya gelme şanslarını bir daha denememek üzere yok olup gidiyorlar. Böylesine rastlantıya, şansa bağlı bir oluşu, bizim hangi nedenden ötürü olursa olsun, ortadan kaldırmaya hakkımız var mıdır? Karanlıklardan gelmeye çalışan bu yarım canlılar, yeryüzü cennetine çıkabilmek için bunca güç yakalanır bir büyük piyangoyu kazandıktan sonra, nasıl olur da biz, yine o piyangodan yararlanarak dünyaya gelmiş olan talihliler, onun yaşamını kendi istemimize bağlı tutabiliriz? Bize düşen, aynı yolun yolcusu olduğumuza göre, dünyada yaşama hakkını kazananları kutlamak olmalıdır ancak. Nitekim, bir çocuk doğdu mu, anayı babayı kutlamaya koşmamız hiç kuşkusuz bundandır; demek istiyorum ki, üç milyonda bir vuran bu şans coşturuyor bizleri.

Hayvanlara herkesten çok saygı gösteren Hintliler arasında, şu pis bulduğumuz sinekleri bile beslemekten yana olan güçlü bir mezhep varmış; öyle ki, bu mezhepten olan adam, para karşılığında çıplak vücuduna tatlı sürüp kendini sineklere yedirirmiş sevap için. Gerçi, bu işin para karşılığında yapılması, sevap niteliğini az çok sarsar gibi, ama sineklerin beslenmesi gerektiğine inanan bir insanın, en az bu yüzden kendini de beslemek zorunda olduğu çok açıktır. Hayvanların tümüne saygı göstermek, elbette sadece bir bölüğüne saygı göstermekten daha tutarlı bir davranış olur. Üstelik saygı gösterdiğimiz hayvanları da öldürüyoruz. Bütün sorun, dünyayı insanlar için kurulmuş sayıp saymamakta toplanmaktadır. Ama, dünyaya gelme "mucizesi", bütün hayvanlar için aynı yoldan gerçekleştiğine göre, burada bizden yana özel bir durumdan söz edebilir miyiz?

Yine bu yüzden, ana babaların, "Seni dünyaya biz getirdik," diye çocuklarına afratafra yapmaları da çok yersiz görünüyor. Neden derseniz, piyangonun ancak sonucundan haberli olabiliyor ana baba, çekilişinde hiçbir seçmeleri yok. Daha oğlan mı, kız mı sorununu bile çözemedik. Kısacası, dünyaya bir "canlı" getirmek için basit araçlardan başka bir şey değiliz.

Yalnız burada konuya oldukça güçlü bir tartışma karışıyor, anlayabildiğimce özetlemek istiyorum. Son zamanlarda termo dinamikçiler, moleküler biyolojiye el atmışlar; yaşamın kaynağının açıklanmasında şansa yer vermenin, başka bir deyişle, piyango anlayışının yanlış olduğunu ileri sürüyorlar. Örneğin, Unesco bilim sektörünün Paris'te yayımladığı "Impact" dergisinde, Brüksel Üniversitesi'nden Prof. İlya Prigogin, biyolojideki "şans" ve "zorunluluk" karşıtlarının yanlış konulmuş olduğunu, bir kazanana karşılık milyonlarca kaybedenin bulunduğu inanışının lotaryacılıktan başka bir şey sayılamayacağını söyleyerek, konuyu başka bir yaklaşımla açıklıyor. Ona göre yaşam, böyle bir kararsız "mucize" değildir, zorunluluk ve şans ikilemini bırakmalıyız artık ve bu ilkelerdeki karşıtlıktan öteye geçmeliyiz. "Canlı" garip bir şans ürünü de değildir, büyük bir lotaryanın olası dışı kazananı da. Burada rol oynayan termodinamik ayıklanmadır.

Gerçi, elime geçen broşürde, konu üstüne daha doyurucu bilgi yoktu, ama olsa ne olacak, anlasak ne yapacağız? Yaşama bir şans sonucunda kavuşmakla, termodinamik ayıklanma gereğince kavuş-

muş olmak arasındaki ayrım, dünyadaki davranışlarımızı etkileyecek mi? O yoldan ya da bu yoldan gelmiş olmamızın acaba neşemiz üzerindeki etkisi ne olacak? Öyle ya, dünyaya gelme şansını elde etmiş bir insanın bu dünyada şanssız sayılarak yoksulluğa, yoksunluğa bırakılması akıl alacak şey midir? Geliş şansımız eşitse, yaşama şansımızın da eşit olması gerekmez mi? Sonra ha lotaryadan gelmişiniz, ha termodinamikten, bunlardan hangisi bize ölümü olağan göstermeye daha elverişlidir? Hangisi savaşı ortadan kaldırmamızı, insanlar arasındaki eşitliğe kesinkes inanmamızı gerektirirdi. Domitian, yakaladığı sinekleri iğneye geçirmekle bir "mucize"yi mi yok ediyordu, yoksa termodinamik bir seçimin sonucunu alaya alıyordu? Belki de sadece canı sıkılıyordu, o kadar. Biz, nasıl gelmiş olursak olalım, bu dünyaya geldikten sonra insan olmak zorundayız. Yoksa bu dünyadaki eşitsizlikleri doğaya bağlamak için çırpınan ne çok insan var, lotaryayı yalnızca kendi hesabına işletmek isteyen.

Neredeyse günü birliğine geldiğimiz şu dünyada canımızın sıkılması tuhaf değil midir? İtalyan romancısı Alberto Moravia'nın *Kıskançlık* adlı romanında, romanın baş kişisi şöyle diyor "Tarihin kaynağı ne ilerlemede, ne biyolojik gelişmede, ne ekonomik olaylarda, ne de çeşitli okullardan tarihçilerin genellikle ileri sürdükleri nedenlerin hiçbirinde değildi ve sıkıntıda idi sadece. İşin başında sıkıntı geliyordu. Tanrı'nın canı sıkıldı, yerle göğü, suyu, hayvanları, bitkileri, sonra da Adem ile Havva'yı yarattı; bunların da cennette canları sıkıldı, yasak yemişi yediler. Böylece Tanrı'nın canını sıktılar, o da onları cennetten kovdu. Habil canını sıktığı için, Kabil onu öldürdü. Tanrının insanlara yine canı sıkıldığından tufanla dünyayı yıkıp yok etti. Fakat, bu felaketler de onun canını sıktı, o kadar ki, havayı yine düzeltti. Bu da böylece sürüp gitti. Büyük Mısır, Babil, Pers, Yunan ve Roma imparatorlukları can sıkıntısı içinde ortaya çıkıyor, can sıkıntısı içinde yıkılıp gidiyorlardı. Puta tapanların sıkıntısı içinde Hıristiyanlık doğuyordu..."

Özetlersek, bir sıkıntı bir sıkıntı ki, yaşamdan ölüme değin sürüp baştan alıyor. Bir saçmalığın, bir tutarsızlığın ürünü değil de nedir bu sanki? Yo... bundan ötürü her şeyi küçük görelim, bu dünyadan bir an önce geçip gitmeye bakalım dediğim yok, sakın yanlış anlamayın. Nasıl olsa bir gün çekip gidecek değil miyiz, hiç canınızı sıkmayın!

YENİ TANRILAR

Ortaokulda okuyan oğlumla geçende yıldızlardan, gökyüzünden konuşuyorduk cahilce. Oğlum, "Sakın evren sonunda şaka çıkmasın!" dedi. Ben de bu sözü gittim gazetede Oktay Akbal'a söyledim. Oktay Akbal düşündü biraz, sonra da, "Sonu şaka çıkarsa, buna eşek şakası derler," dedi.

(5.10.1973)

GÖKTE ARARKEN...

"İnsanların en güç inandığım yanları değişmezlik, en çok inandığım yanları da değişirliktir," diyor Montaigne ve sonra bir ünlünün şu sözlerini ekliyor, "Değiştirilemeyen bir düzen kötü bir düzendir." Öylesine güçlü ve kapsamlı bir söz ki, değiştirilemediği için kötü olanın, bu kez kötü olduğu için değiştirilmesi gerektiğini içeriyor. Sayın Ecevit'in düzen değişikliği üstüne sözleri, belki de bu pek insansal gerçeği dile getirdiği için bunca iyi karşılandı. Gerçekten de kişioğlunun boyuna araştırması, içinde bulunduğu durumu boyuna değiştirmeye kalkması başka neyi gösterir? Hıristiyan softaları yüzlerce yıl, insan merakının günahla bir olduğunu savunup durdular; bilim olup bitmişti onlar için, İncil, bilemediniz Aristo ile birlikte İncil, bütün gerçekleri anlatmıştı artık. Sanatı değişmez kurallara bağlamak savı ve direnişi de hep böyle, değişimden ödleri kopanların inancı olmuştur. Ama, sonunda ne oluyor, bütün düzenler ve kurallar değişiyor, değişmezlik direnileri tarihin tozu toprağı içinde çürüyüp kalıyor.

Bırakın yakındığımız, yanlışlığını gördüğümüz düzenler, kurallar ve bilgiler için gerekli olmasını, değişiklik isteği sadece ruhumuzdaki bıkma doğasından da gelmiş olsa yine doğrudur bence. İnsan her şeyin gerçeğini merak eden bir yaratıktır sözünü, insan bıkan bir yaratıktır sözü ile de pek güzel anlatabiliriz. Atomun parçalanabileceği görüşü, derim ki, "Atom maddenin parçalanamayan en küçük parçasıdır" inancının ortaya çıkardığı umut kırıcı bıkkınlıktan doğmuş olmalıdır. Yer yuvarlağını uzayın tam ortasına getirip oturtanların direnci, bir gün geldi öylesine bıktırdı ki, elde edilen yeni buluşlarla neredeyse saygımız da, sevgimiz de azaldı dünyaya; bir yerinde duramamazlık kapladı kişioğlunun ruhunu, ya biz kalkıp başka gezegenlere gidelim, ya da başka gezegenlerdekiler bir an önce buraya gelsinler diye neredeyse sabırsızlıkla bekliyoruz. Bıktık bu dünyadan. Bıkmakta da yerden göğe haklıyız; yalnızca yaşadığımız çağın haksızlıkları, kötülükleri, yasal duruma sokulan işkenceleri değil, tarih

dediğimiz şu bir yığın olaylar dizisinin kafamızda uyandırdığı başkaldırma duygusu, bütün erincimizi darmadağın etmiştir.

Yerleşmiş sayılan toplumsal düzenlere karşı değil sadece, bilimlerin en son, en kesin diye gösterdiği gerçeklere, sanatların artık hayranlığımızı sonsuza dek kazandıkları, yeni yapıtlara gerek kalmadığı savına karşı da güvensizlik duyuyoruz; aldanmış olmaktan korkuyoruz, yenilenmeyecek inançların bizde yaşamın sonu geldiği kanısını uyandıracağını düşünüyoruz. Kokuşmaktansa, yeni aramayı yeğliyoruz ve bu değişme duygusunun, isteğinin hızı, bugün hiç görülmemiş biçimde artıyor.

Uçan daireler söylentisinin bunca ilgi görmesi başka ne ile açıklanabilir? Üstelik bu ilgiyi şimdilik, bilim adamlarından çok, basit halkın heyecanı sürüklüyor. Bir uçan daire ile başka bir gezegenden gelme yaratıkları gördüğünü söyleyen Zamora adlı New Mexico'lu bir polis görevlisi hakkında, araştırmacı doktorun verdiği rapor, "fazla akıllı olmamakla beraber, Zamora dürüst, güvenilir bir insandır," diye başlıyorsa, "Ben genelevlerin önündeydim, uçan dairenin ışığını görünce kadınlardan bazıları başımıza taş yağıyor, bazıları da nur yağıyor diye bağırıştılar," diyen Balıkesirli Hakkı Zengin bir arabacı ise, konuyu tümden küçümsememiz gerekmez hiç de. Bu bilgileri aldığım *Dünyamızın Gizli Sahipleri* adlı kitapta, bilgin Jung'un *Modern Bir Mitos* adlı yapıtından alınma şu sözler ne ilgi çekicidir! "Gökyüzünde görülen parlak ve yuvarlak nesneler bilinçdışının otomatik projeksiyonları gibi düşünülebilir." Demek ki, başka dünyalar ve başka yaratıklar ruhumuz için bir gerekseme durumuna gelmiştir. Dünyadan bıkmak değil de nedir bu?

Bu konuyu ciddiyetle ele alan bilgin Daniken'in dünyada kapışılan kitabı, bizde de birçok baskı yaptı. Yukarıda adını andığım kitabın bizdeki durumu da ona benziyor. Bugünlerde İstanbul'da gösterilmekte olan uzay yolu konulu filmin gördüğü rağbet bunun başka bir örneğidir. Bu filmi gördüm; doğrusu, canlı bir insan yerine geçmiş olan kompüter'in, astronotlardan birini maksatlı olarak uzay boşluğuna atmasından hoşlanmadım. Çünkü, bende akrofobi vardır, yüksekten aşağı bakamam. Onun için de yükseklere çıkmaktan hoşlanmam. Fakat o filmi yapanların, gitgide makinenin insanı buyruğu altına alacağını söylemek istediklerini anlamadım değil. Film bizi bundan korkutmak istiyor. Ben de korktum. Hiç yanılmayan, konu-

şan, giderek gurur ve kişilik edinen kompüter, insan olmanın gücü yanında bir yığın zayıflıkları da taşıyan bizlere egemen olursa, uzayın dört bucağına gitmişiz, kaç para eder!

Ama bunca ilgi ve heyecanla ortaya atılmış olan uzay, başka gezegenlerdeki akıllı yaratıklar, bizim uygarlığımıza üstün uygarlıkların varlığı gibi konular birer varsayım olarak işlenedursun, bunun bizleri belki de uzayın gizlerinden daha çok ilgilendirecek bir başka yanı belirmiştir. O da, başka gezegenlerde akıllı yaratıklar ararken, kendi dünyamızın uzak geçmişinde karşılaştığımız şaşırtıcı akıl izleri, ürünleridir.

İsterseniz heyecan avcıları deyin, isterseniz fantazya olarak görün, fakat şurası kesin ki, birtakım bilginler uzaydaki akıllı yaratıkların zaman zaman dünyamızı ziyaret ettiklerine inanırlarken, kutsal kitapların masallarını ve bugün nasıl yapıldıkları açıklanamayan birtakım eski yapıtları ele alarak, bunları, ziyaret olayının en sağlam tanıkları gibi gösteriyorlar. Fakat, yabancı ziyaretçilerin etkilerini bir an bir yana bırakırsak, geçmişin bu şaşırtıcı izleri, ürünleri, yapıtları, tarih bilgimizin ya da bilgi tarihimizin yeniden düzenlenmesini gerekli kılmaktadır. Çağımızda bilim daha sağlam veriler kazanınca, kazılar çoğalıp bulgular değerlendirilince, ilkel insanın sanıldığınca ilkel olmadığı anlaşılıyor. Taş çağının ilk dönemlerinde gerçek sanat yapıtları veren mağara adamı ilkellikten çok arınmıştı. Bilgi düzeyleri, hele gökbilim alanında bizim bugünkü düzeyimizde olan birtakım eski uygarlıklara karşı tutumumuzu değiştirmemiz gerekmektedir.

Sümerlerin gökbilim üstüne bilgileri akıl almaz ölçüde ilerdeydi. İlk yazıyı bulan bu insanların gözlem evleri, ayın dönüşlerini bugünkü hesaplardan ancak 0,4 saniye farkla bulmuşlardı; Satürn, Merih ve Venüs'ün durumlarını, durağan yıldızların arasındaki uzaklıkları inceleyerek çağdaş bilgilerimize yakın sonuçlara varmışlardı. Mısır'da ve Irak'ta, kesilmiş kristal mercekler bulunmuştur. Bunları bugün yapabilmek için elektro kimyasal işlemler gerektiren caesium oksit kullanılmaktadır. Kohistan'ın dağlık Asya bölümündeki bir mağarada takım yıldızların on bin yıl önceki durumunu kesin bir biçimde gösteren resimler varmış. Mayalar bir Venüs yılının 584 gün olduğunu biliyorlar ve dünya yılının 365.2420 gün olduğunu tahmin ediyorlardı. Günümüzde en ileri araçlarla yapılan hesabın sonucu

365.2422 gündür. Keops piramidinin yüksekliğinin bir milyarla çarpımının güneşle dünyamız arasındaki uzaklığı (93 milyon mil) vermesi bir rastlantı sayılmalı mı? British Museum'daki bir Babil tableti üzerinde, geçmiş ve gelecek ay tutulmaları verilmektedir...

Oysa, bize öğretilen bilim şöyle başlamaktadır : "İnsan ırkı için hayırlı bir gün olan 1610 yılı ocak ayının yedinci günü akşamı Pedua Üniversitesi Matematik Profesörü Galile, kendi eliyle yapmış olduğu teleskobun başına geçmiş bulunuyordu." Bu sözleri Sir James Jeans'in *Etrafımızdaki Kâinat* adlı kitabından aldım.

Kristof Kolomb'un Amerika'yı bulduğu sırada, o kıtada büyük uygarlıklar kurmuş insanlar oturmaktaydılar. Demek ki, Amerika'nın bulunması olayı, Avrupalılar için bir olaydır. Bunun gibi, acaba bilim ve sanat tarihleri de yalnızca Avrupalılar için, onlara göre düzenlenmiş olmasın? Şunu sorabiliriz : Bütün yeni verileri derleyerek, bütün dünya için geçerli yeni bir bilim ve sanat tarihi yazmak gerekmez mi?

Yıldızları araştırırken, belki de kendimizi yeniden bulmuş olacağız.

(30.11.1973)

HANGİSİ

Binlerce olayın içinde yaşıyoruz; bunların en önemlisini, daha az önemli olanından kolayca ayırmak çoğun elimizde değildir sanırım. Belli olan şu ki, biz sağlığımızla ilgili olan olaylara en başta yer veriyoruz. Böbreğimizdeki taş sancı yapmaya başladı mı, hükümetin hâlâ kurulmamış olduğunu unutuveririz. Böbreğimde taş yok benim, ama yarın sözgelişi ayağım burkulsa, hükümet işi yattı demektir. Çünkü, bütün ilgim ayağımın bileğinde toplanır. Böyle bir durumda olanların, kendilerini saklayıp ille başka konuları, herkesi ilgilendiren konuları açmaları iyidir ama, zorakidir de bir yandan, doğruyu söyleseler onları bencil sayamayız.

Sağlık sorunundan sonra çıkarlarımız gelir; diyelim cebinizdeki parayı sokakta düşürdünüz, o sırada bir arkadaşınızın size yeni okuduğu bir kitaptan söz etmesi bir kulağınızdan girer, öbür kulağınızdan çıkar. Hele âşıksanız, durum büsbütün sarpa sarmıştır, çünkü âşık için sevgiliden başka bütün konular boştur.

Sözümüz cümle heman kıssa-i canan olsa

Diyeceğim, genel ilgiyi toplaması gereken konularda kişilerin davranışları, ister istemez değişik olur, durumlarına göre belirir, gününe bakar.

Ancak bize, dışımızda olagelmekte görünen kimi olaylar, böbrek sancımızdan ya da düşürdüğümüz paradan daha etkin olacakmış, bunu bilmeyiz çoğu zaman. Bir karıncayı kâğıt üzerine çizilmiş bir dörtgenin üstüne koysak, karınca ancak çizgilerinden birinin ucunu görür bu dörtgenin ve kim bilir neler düşünür. Bizse bir bakışta görürüz dörtgeni. Bizden yetenekçe çok üstün, olmuşu da, olacağı da bir anda görüveren bir yaratık düşünsek, işte biz o yaratığın yanında bir karınca gibi kalırız. Gerçi öyle bir yaratığı tanımıyoruz şimdilik, ama karıncadan üstün olduğumuzla da çokça övünmeyelim. İşimiz

tıkırında gittiği sürece katıldığımız genel ilgi konularında coşmayalım, sözlerimize de, davranışlarımıza da dikkat edelim, kendimizi özgeçili biri, öz yaşamına boş vermişlerden, kendi ile değil de, kendi dışı ile ilgili biri gibi göstermeye kalkmayalım derim. Çünkü, o tür davranışlar dayanıksızdır. Tehlikeler belirdi, çıkarımız bozuldu, sağlığımız sarsıldı mı, dostlarımızı bile şaşırtacak denli değişiveririz.

Bakın, şu son seçimlerin sonuçlarından sevindiğimiz için, artık halk uyandı diye düşünüyor, konuşuyoruz ya, halkımızın uyuduğunu bugüne değin hiç söylememiştik. Eğer bu bir gerçek idi ise, bu gerçeği tam halkımız uyandığı zaman mı bulduk? Başka bir deyişle, halkımızın uyuduğunu ve uyandığını aynı anda mı anladık?

Gerçekte, kimse uyumuyordu; ama halkımız, düşüncesine ancak kendi yaşamının gidişi ile yön verdiği, aydınlar gibi özgeçili görünüp, kendini hep kendi dışına vurmuş olmadığı için, koşulların onu getirdiği durumda gerçek davranışını gösterdi. Böbreğindeki taş ağrı yaptı çünkü.

İşte bu yüzden, sanırım, bir toplumun gerçek durumunu, o toplumun aydınlarından öğrenmeye kalkmak, tutulacak yolların en iyisi değildir. Çünkü yaşam, düşünüşe biraz uzak, doğaya biraz yakın durur.

Yarı yoldan ziyade arza uzak
Yarı yoldan ziyade maha yakın

Bitkilere musallat, gözle görülmeyecek denli küçük böceklerin sabırlı işini düşünün, ucun ucun koskoca bir ağacı yerle bir ediverirler zamanla. Ne öğreticidir! Ama, bu böcekler yaptıkları işi, şöyle bir yukarıdan bakıp düşünselerdi, gözleri kararırdı, cesaretleri kırılırdı, bir daha kalkışamazlardı o işe. Düşünmeden yaşayalım demek istemiyorum. İstesek de başaramayız onu. Jean-Jacques Rousseau, "Düşünen insan doğal durumundan ayrılmış hayvandır," diyor. İyi ama, yine de bir hayvan... ve iyi ki öyle. Çünkü, çoğu kötülüklerimiz hayvanlığımızdan gelmez. Örneğin, hayvanlar işkence yapmayı bilmez. Gerçi kedi, fare ile oynar, oynamak da bir işkencedir, ama kedi ile fare aynı türden hayvanlar değildir. Ama bu açıklamadan ötürü, işkencecilerin kendilerini insan saymaları yine de yanlış olur.

Bir de Alain'in şu sözünü okuyun : "Düşünce, her zaman sağlıklı olmayan bir çeşit oyundur," diye yazmış bir denemesinde. Bu sözün

gerçeğini, yalnız kaldığımız anlarda daha iyi anlarız. Yalnız kaldığımız derken, sadece başka insanlardan uzak bulunduğumuz zamanları söylemek istemiyorum, çünkü başka insanların yanında da pekâlâ yalnız olabiliriz, benim burada özellikle söylemek istediğim, işsiz kaldığımız zamanlardır. Hani bir bilgin, şaka olsun diye bir makine, hiçbir işe yaramayan bir makine yapmış, langır lungur, pafur pufur, dumanlar çıkararak çalışıyor... Öylesine bir şakaya benzer yalnızlık içinde doğan kurgular.

Yoksa, insanın dehası orada mıdır, bilemem. Ancak, topluluk yaşamının kişiden beklediği düşünce, yine de eylem, davranış, tutum ile gelişen bir düşünce olsa gerektir. Yaşamımızla söylediklerimiz arasında, az da olsa, bir denge bulunmasını her zaman istemeli, aramalıyız. Böylece de sözün bedava olduğu görüşünü sarsmalıyız.

Newton yemek yemeyi unuturmuş arada bir. Demek açlık bize buyruğunu her zaman duyuramaz; başka bir deyişle, kişi, doğal işlevlerinin tutsağı olmayabilir. Sevgi, merak, öğrenme, yaratma tutkusu gibi durumlar bizi yüce bir özgürlük katma yükseltebilir. Öyle bir özgürlük ki, onu elimizden ne doğa, ne toplum alabilir artık. Gösteriş hevesi, yüz geri etme, pişmanlıklar kalmaz orada. Bunun da koşullarından biri alçakgönüllülük olsa gerektir, ta baştan sürüp gelen bir alçakgönüllülük... İnsanın sınırını bilmek, kendimizi insanlar içinde bir insan olarak düşünmek, başkalarının acılarına katlanıyorsak, kendi acılarımıza da katlanmak, kendimizi seviyorsak başkalarını da sevmek.

Kolay değil elbet, biliyorum. Newton'un matematikle uğraşırken yemek yemeyi unutması yanında, işkence yaparken keyiften kendini unutan işkencecinin durumu, bütün insanlık için umut kırıcıdır. Ne kadar yazsak, söylesek azdır. Nitekim, Güney Vietnam'da işkenceci olarak görevlendirilen bir Amerikan subayının, bu işten keyif duymaya başladığını anlayınca bir mektup bırakarak kendini öldürmesi de işte bu umutsuzluğu duymuş olmasındandır.

Bunca kötülük, bunca geri gidiş, bunca canavarlık içinde umutsuzluğa kapılmamak, mutsuzluk duymamak elde mi? Umutsuzluk ve mutsuzluk dediğimiz ruhsal durumlar ise özgeçi bırakmaz kişide, bencil eder herkesi. Tek başlarına yaşayan hayvanlara döneriz o zaman, yiyecek bulmak ve öldürülmemek olur bütün kaygumuz. Dahası, kendimizi de sevmeyiz artık. Sevgi ortadan kalktıktan sonra,

kendimiz için de yok olmuş demektir. Bu bakımdan, o işkencecinin de kendini sevdiği söylenemez, sevseydi o kerte korkunç olamazdı.

Binlerce olayın içinde yuvarlanıp gidiyoruz. Zaman zaman durup düşünüyorum, acaba bunların en önemlisi hangisi? Bunlardan hangisi geleceği oluşturacak? Yoksa en önemsizleri mi bizim toplu ilgimizi çekiyor?

(21.12.1973)

ÖDÜN

"Ödün" diyeceğime "tâviz" deseydim, "Türkçe elden gidiyor!" diye bağırıp çağıranlar şıp diye anlarlardı, ama ben anlamadan yazmış olurdum. "İvaz" kökünden geliyor o sözcük, şimdi artık kullanılmayan "Muvazaa" da oradan. Naci, sözlüğünde, "taviz" için "bedel, karşılık" sözcüklerini vermiş, bir de "Ben bu parayı sana ivaz-ı hizmet için verdim" örneğini yazıyor. Mustafa Nihat, sözcüğü açıklarken Naima'dan, "Bir kardeş bir kardeşe ihsan etse mukabelesinde bir ivaz vermez mi?" tümcesini almış. Demek bu örneklerden de anlaşılıyor, "ödün" bu Arapça sözcüğü pek güzel karşılamaktadır. Niyetim, buradan açıp dil konusuna girmek değil; politikada pek sık geçen bu sözcüğün ne biçim bir ödemeye karşılık düştüğü üzerinde durmak istiyorum.

Önce şunu söyleyeyim; bu sözcük, her kullanıldığı yerde kötü bir anlama gelmiyor. İyi, yüce bir ülkü uğrunda çabalarken, aşılması pek zor, pek güç engellerle karşılaşıldığında, onları geçici olarak yatıştırmak kimi yerde kaçınılmaz olarak görülebilir. Ama ülküyü yok edecek ölçüde bir ödün, artık fırsatçılıktan, gününü gün etmekten, bir ülküyü kendi çıkarı için kullanmaktan başka anlama gelmez. Öyle ise ülkücüler, ancak engellerin yanından dolaşırlar, yoksa bu anlamda ödün vermezler. Öyle ki, tarihte görülmüş bütün ülkücüler, amaçlarını bucak bucak saklamaya kalkmamışlar, olsa olsa anlayışsız buldukları çevrelerini göz önüne alarak, ülküleri için gerekli olgunlaşmayı beklemişler, onu çabuklaştırmak için çabalamışlardır. Bu sırada amaçlarına aykırı, taban tabana karşıt olaylar, düşünceler, tutumlarla karşılaştılar mı, susmamışlar, yaşamlarını bile hiçe sayacak ölçüde yürekli olmuşlardır. Onlar için ancak ileri yönde anlaşmalar, birleşik cepheler söz konusu olmuştur, o kadar.

Atatürk'ün iyi bir politika savaşçısı olduğunu bilmeyen yoktur; ülküsüne karşı olan güçleri soğukkanlılıkla ve uzak görüşle ele almıştır o; atacağı adımın gününü iyi hesaplamıştır. Ama, şunu hemen

söylemek gerekir ki, olaylar istediği yönde gelişirken bile, başkalarının gözünden kaçabilecek nitelikteki gerici yorumlar üzerinde pekyürekle durmaktan bir an çekinmemiştir.

Şu olayı bir örnek olarak vermek istiyorum : Saltanatın ve hilafetin bir arada kaldırılması konusunda, Büyük Millet Meclisi sallantılı davranınca, evet, Atatürk bu iki kurumu ayrı ayrı ele almaya, sadece saltanatın kaldırılmasına razı olmuştur. Ama halife, az sonra düşmana sığınınca durum değişmiştir. Olayı, Çetin Özek'in kitabından kısaltarak alıp anlatıyorum. Vahdettin'in halifelikten hal'i ve yerine başka halife seçilmesi konusunda bir fetva çıkarılıyor; bu fetva Büyük Millet Meclisi'nin oyuna sunulacağı sırada Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya, "Fetva'yı şerif bizim reyimizden yüksektir. Madem ki hakkında fetva vardır, halife mahlûdur," diyor.

Durum bu. Ulusun yüce çıkarları karşısına dikilen ve düşmanla işbirliği yapan halife atılacaktır. Meclis'teki din adamları da bu kanıdadırlar. Ortada hiçbir engel kalmamış. Demek, Atatürk'ün de istediği gerçekleşiyor. Öyle ki, fetva'yı destekleyen milletvekili, Yusuf Ziya, Büyük Millet Meclisi'nin oyuna başvurulmasını bile gereksiz bulmaktadır. Atatürk'ün yerinde, ülkücü olmayan biri bulunsaydı, ellerini uğuşturarak, "İşimiz oldu," derdi. Oysa, Atatürk için, Büyük Millet Meclisi'nin her türlü fetvadan daha güçlü olması, Vahdettin'in atılmasından önemlidir. Böylece o, üstü örtülü de olsa, ulusun haklarına şeriatın üstün gösterilmesine göz yummuyor, söz alıp şunları söylüyor : "Affedersiniz beyefendi, bu memleketi yıkmak için de fetvalar verilmiştir. Bu fetva behemehal Meclis-i Âli'nin reyine vaz edilmelidir."

Demokrasi başladığından beri, daha sık uygulandığı görülen bu ödün verme işi üzerinde bir aydınlığa varmanın günü gelmiştir sanırım. Devrimci cephe, artık gerilemeyeceği sınırı kesin olarak çizmelidir. Bu sınır, Atatürk devrimleri, 27 Mayıs'ın getirdiği toplumsal bilinç ve bugünkü Anayasadır. Bundan geriye gidilmemelidir ve gidilemez. Atatürk devrimlerini, 27 Mayıs'ın getirdiği toplumsal bilinci ve bugünkü Anayasayı sarsmak isteyenlerle, Atatürk devrimlerine, 27 Mayıs'a ve Anayasaya dayanarak gelişimi hızlandırmak isteyenler arasındaki savaşma, ödün kaldırmaz. Burada ödün, ülküden vazgeçmek, fırsatçılık, gününü gün etmek anlamına gelir ancak. Tartışmalarımız, çekişmelerimiz, artık gerilenemez olan o sınırın arka-

sında değil, bu yanında geçmelidir. Atatürk, düşmanla işbirliği yapan halifeyi atmak için fetvayı yeter sayan milletvekiline nasıl dersini verdi ise, bugünün devrimcisi de, demokrasiyi kurmak için gericiliği, vurgunculuğu şart koşanlara öylesine kesin davranmalıdır. Atatürk, nasıl Vahdettin'in halifelikten indirilmesini, Büyük Millet Meclisi'ne fetvacıları egemen kılmak karşılığında istemedi ise, biz de ulusun geleceğini gericilerin eline bırakmak karşılığında demokrasi ülkücüsü olamayız.

(1963)

LEĞENDEN BAŞKA KONULAR

Yunan mitologyasına çok düşkün olan rahmetli ozan Salih Zeki Aktay, İstiklal Savaşı sırasında, bu merakı yüzünden az kalsın öldürülüyormuş; ötede beride, eski Yunan Tanrıları, kahramanları üstüne konuştukça düşman ajanı olduğu kuşkusunu uyandırmış da ondan...

Şu günlerde dinledim de, olay kendi başımdan geçmişçesine ürperdim. İşin içinde ölüm tehlikesi olduğu için mi? Hayır, değil. Bir gün nasıl olsa öleceğiz, ölümü büyütmek yakışık almaz. Ama doğrusu, ölümümün mitologya yüzünden olmasını da istemem. Yunanlıların, bilmem üç bin yıl önce uydurdukları masalları sevmek, sevdirmeye kalkmak da bir kahramanlık değildir ki, başa gelen çekilir diye geçelim.

Gerçi, savaş koşulları içinde bir toplumun ne denli duygulu olacağını anlamıyor değilim. Üstelik, yurdu çiğnenen bir ulusun kişileri, birtakım haksızlıklara da düşebilirler. Ama, usu büsbütün tepmek, baştan aşağı duyarlık kesilmek de iyi ve yararlı olmasa gerektir. İzmir'i geri aldığımız yıl, ilkokul öğrencisi idim; bütün okul, bir alana, bayram etmeye gidiyorduk; üzerimde mavi çizgili bir gömlek var diye, bir bayan öğretmen, beni sıradan çıkarıp evime yolladı idi. O günkü üzüntümü unutamam. Şimdi düşünüyorum da, o öğretmenin davranışını, savaş kazanmış bir ulusun duyarlığı ile bağdaştıramıyorum. Yunanlılarla birlikte maviyi de mi yurdumuzdan atmıştık?

"Savaş koşulları..." dedim ya, barışta bulunduğumuz süre içinde de bu örneklerdekine benzer duyarlıkların ikide bir ortaya çıktığını görmüşüzdür. Orhan Veli, çok yıl oluyor, bir radyo anketi için Ankara kazalarından birine gitmişti; kahvede oturmuş, "Radyoda en çok müzik mi, konuşma mı dinlersiniz?" ya da, "En çok bizim istasyonları mı, yoksa yabancı istasyonları mı dinlersiniz?" diye ötekine berikine sormaya başlamış... Biraz sonra kahvenin önüne bir kalabalık toplanmış, Orhan Veli'yi birbirlerine gösterip içeri girmişler, bu

sefer başlamışlar onlar sormaya "Sen kimsin? Niçin soruyorsun? Ne hakkın var sormaya?" diye... Arkadaşım, "Kaymakam tanıdık çıktı da dayaktan, belki de daha kötüsünden yakayı güç kurtardık," diye anlatırdı.

Bir dostum var, fotoğraf meraklısıdır, yurdun çeşitli yerlerini dolaştıkça, kendince ilginç bulduğu yerlerin ve şeylerin fotoğraflarını çeker. Karşılaştığı güçlükleri anlata anlata bitiremiyor. Geçende Sultanahmet'te, barakamsı, çadırımsı evinin önünde çamaşır yıkayan bir kadının ve yanındaki güzel çocuklarının fotoğrafını çekiyormuş, karşı evin penceresi açılmış, bir kadın :

– Niye oranın resmini çekiyorsun? Sen Türk değil misin? diye sormuş.

Arkasından da, çamaşır yıkayan kadını, fotoğrafının çekilmesine ses çıkarmadığı için paylamış.

Bu gibiler, çoğun, tuzları kuru olanların arasından çıkıyor; gerekçeleri de şu : Yoksulluklarımızı gizleyelim.

Yoksulluklarımızı gizlemenin yararı nedir? Devlet adamlarımız, iki günde bir, zengin ülkelerin kapısını çalıp para isterler Yabancı uzmanlar gelir, borç vermeden önce, para durumumuzu, kazanç kaynaklarımızı kılı kırk yararak incelerler; uluslararası istatistikler bizi en yoksul ülkelerden biri olarak gösterir; Devlet Planlama Teşkilatı, köylümüzün acıklı durumunu, bilimsel ölçülerle ortaya koyar, işsiz kalan ya da kazancıyla geçinemeyen işçilerimiz, yabancı diyarlara göç etmek zorunda kalırlar; gecekondular yayıldıkça yayılır... Bütün bunları görmezlikten gelip de, Sultanahmet'teki bir çamaşır leğeninin fotoğrafından kuşkulanmak anlaşılır şey midir?

Hintlilerin yoksul yaşayışını en küçük ayrıntılarına değin anlatan *Pater Pançali* adlı Hint filmi bütün dünyada en çok beğenilen filmlerden biri olmuştu. Hindistan o film yüzünden alçalmadı, yükseldi. *Pater Pançali*'nin beğenilmesi, sadece güzel bir film olmasından mıdır? O filmi öylesine yüce kılan, bir toplumun gerçekçi gözle ve korkusuzca ele alınmasındaki övülecek anlayış değil midir? O anlayış yanında, bizim tuzu kuruların ülkemizi pespembe gösterme çabaları, sadece anlamsız olmakla kalmıyor, üzerinde titizlikle durulması gerekli yaygın bir saplantımızı da ortaya koyuyor. Biz gerçek durumumuzu, yabancılardan değil, birbirimizden saklamaya bakıyoruz. Bilim adamları, sanatçıları, yazarları, ikide bir yargıç katını boylayan

bizimki gibi bir toplum, uygar dünyada kolay kolay gösterilemez. Neden böyle oluyor? Yasa koyucumuzun, aydınlarımızı, pencereden bakıp, "Niçin leğenin fotoğrafını alıyorsun? Sen Türk değil misin?" diyen kadının gözüyle görmesi, sanatçılarımızın, yazarlarımızın, toplumumuzu yadırgattıklarını gösterir ya, bana sorarsanız, yine de uygar dünyanın hiçbir ülkesinde bizimkileyin yumuşak aydın yoktur. İkide bir aydınlarımızdan yakınılması, aydınlarımızın gerçek görevlerini yapmadıklarından söz edilmesi de bunu gösterir. Oysa, bizim yazarlarımız, "Tek elin sesi çıkmaz" inanışına uyaraktan, toplumsal koşullar değişmeden, aydının, hiçbir başarıya eremeyeceği sanısındadırlar. Son günlerde okuduğum bir yazı, bu sanıyı sarsacak niteliktedir. Yaşı sekseni geçmiş olan İngiliz filozofu Bertrand Russell, İngiltere'deki Amerikan atom konaklarına karşı giriştiği savaş dolayısıyla yazdığı bir yazıda şöyle diyor :

"Bir demokrasinin yurttaşları en çok kendi işleriyle uğraşır ve zor sorunları bütün derinliğiyle inceleyemezler.

"İnanışları, en kolay sağladıkları haber ve bilgi araçlarına dayanır ve baştakiler bu haber ve bilgilerin aldatıcı olmasını sağlayabilirler, çok kez de sağladıklarını görüyoruz. Baştakiler derken, yalnız hükümette, ya da muhalefetteki politika adamlarını değil, onların teknik danışmanlarını, basını, radyoyu, televizyonu ve en sonunda polisi de düşünüyorum. Bütün bu güçleri bugün Batı demokrasilerinde atom silahları konusundaki gerçeği yurttaşlardan gizlemekte kullanıyorlar."

Ve sonra ekliyor : "Bu büyük tehlike günlerinde sivil diretmenin bir başka ve belki daha önemli bir nedeni var. Çok yaygın bir inanışa göre insan tekinin hükümetler karşısında hiçbir gücü yoktur ve hükümetlerin politikaları ne kadar kötü olursa olsun, insanların tek tek yapacakları hiçbir işe yaramaz. Yanlıştır bu, çok yanlış."

Oysa biz, teknikte ilerlememiz gerektiğini söyleyen namuslu bir öğretmenin boynuna sınıfta kement atacak duyguda gençler yetiştirmeyi ulusal yararımıza daha uygun buluyoruz. Belki de leğenden başka konulara sıra gelmesin diyedir...

(1962)

YASAK

YASAK

İstanbul'daki 1 Mayıs işçi yürüyüşünde taşınan dövizlerden biri de 141 ve 142. maddelerin kaldırılması dileğini dile getiriyordu... Bilindiği gibi, ceza yasamızın artık çok ünlü olan bu maddeleri komünizmi, komünizm propagandasını, komünist partisi kurulmasını yasak eder. O yürüyüşte bundan başka olarak, işçilerimiz zaman zaman "işçi sınıfının partisine özgürlük" diye bir ağızdan bağırdılar. Burada da, yanılmıyorsam, adı söylenmemekle birlikte, "işçi sınıfının partisi" sözü ile anlatılmak istenen, dünyadaki bütün demokrasilerde olan bir partinin bizde de kurulması idi.

Türkiye'de komünist partisinin kurulmasına egemen sınıflar oldum olası karşı çıkmışlar, yasağı koyan yasa maddelerini dönem dönem ağırlaştırmışlardır. Örneğin 1936'da komünist örgüt kurmak bir yıldan başlayan, komünizm propagandası yapmak altı aydan başlayan hapis cezaları ile cezalandırılırken 1950'den sonra bu maddelerdeki ceza beş yıla yükseltilmişti. Propaganda basın yolu ile yapıldı ise, ceza yüzde elli oranında artırılıyordu. Ben de o dönemde *Yanyana* adlı şiir kitabımdan ötürü 142'den mahkemeye verilmiştim, savcı yedi buçuk yıl hapis istedi. Dahası var, 1952'ye değin uygulanan 141. maddeyi değiştiren 5348 Sayılı Yasa'ya göre, 141. maddeye bir yedinci fıkra eklediler. Bu yedinci fıkra, polise ve sorgu yargıcına, bildiklerini doğru olarak söylediği inancını veren sanıkların cezalarından dörtte üçünün indirilmesini öngörüyordu. Bu yasa Büyük Millet Meclisinde görüşülürken Halide Edip Adıvar, sanığı iftiracılığa teşvik edici niteliğinden ötürü yedinci maddeye karşı çıkmıştı. 141 ve 142. maddelerin faşist İtalya'dan alındığını ve ancak faşist ülkelerde uygulandığını biliyoruz. Bugün komünist partisi olmayan hiçbir demokratik ülke yoktur.

Bizde beş sol parti var; bunların tümü Marks'tan kaynaklandıklarını söylüyorlar; yalnız Marks'ın değil, öteki sosyalist düşünürlerin, önderlerin söylediklerinden, yazdıklarından yararlanarak çalışma

yollarını, savaşım biçimlerini saptamaya bakıyorlar. Komünist Partisi kurulsa bundan başka bir şey olacak değil ki! Gözümüzde büyütmeyelim. Gerçi şimdiki sol partilerimizin son seçimlerde topladıkları oy çok düşük oldu, ama şunu kesinlikle söyleyebiliriz ki, toplumumuz solcu düşünceye her zamankinden daha yatkındır.

Basit bir işçi, solcu olduğunu rahatlıkla, hem de övünerek söyleyebiliyor; aydınlarımızda solcu dünya görüşüne büyük bir sempati, güçlü bir eğilim uyandı. İşçi Bayramı olarak çok düzenli başarılı bir biçimde kutlanan 1 Mayıs da bunun bir tanıtlamasıdır. Ayrıca solcu partilerimizin yöneticileri içinde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin son seçimlerdeki kazancını, solcu kitlenin, oyları dağılmaktan kurtarmak, böylece Milli Cephe iktidarının devrilmesini sağlamak amacı ile CHP'ye yönelmesi biçiminde açıklayanlar da olmuştur. Solun bölünmüş olmasına karşın, sosyalist düşünce gelişmiştir yurdumuzda, buna uygun olarak da sosyalizmin terminlerine alışmıştır toplum. Bugün "sınıf", "sınıf savaşımı", "devrim" gibi sözcükler artık eskisi gibi korku ile, telaşla karşılanmıyor. Bu arada "komünizm" sözcüğü de siyasal yazınımız içinde yerini aldı. Nasıl almasın ki, bu sözcükle düşünmeden bugün içinde bulunduğumuz dünyayı anlamaya olanak yoktur. Hatta genel olarak komünizmi değil, çeşitli komünizmleri bilmek zorunludur bugün.

Türkiye'de komünizmin yasaklanması ülkemizin yalnız siyasal yaşamına değil, toplumsal yaşamına da zararlı olmuştur. Önce şundan ötürü ki, burjuva sınıfı, kapitalist bir gelişme yolunu izleyerek de olsa, topluma yarar sağlayacağına, komünizm umacısına sarılarak işi vurgunculuğa dökmüştür. Çünkü onu eleştirmek komünizme çağrı anlamına geliyordu. Sonra uyanık işçiler boyuna ezildiğinden, sindirildiğinden, işçi sınıfında yaygın, güçlü bir uzmanlaşma gecikmiş, bundan ötürü sanayileşmeye geçilememiş, yarım yamalak bir sanayi etkinliği ise, karın tokluğuna çalışır, zayıf bir işçi sınıfı ile yürütülmek istenmiştir. Bütün bunların yanında, toplumun düşün yaşamı çağa yakışmayacak bir yoksulluğa sokuldu. Her özgür düşün, şaşılacak bir kolaylıkla, komünizm, komünizme çıkar sayılmıştır. Bu yüzden ozanlar, yazarlar mahkemelere verilmiş, hapislere atılmıştır; düşün yaşamı yavanlaşmıştır; öğretim, bilimin gerektirdiği özgürlükten yoksun bırakıldığı için yozlaşmış, yeni yetişenlere insansal ülküler yerine para kazanma tutkusu aşılanır olmuştur. Anlatmak istedi-

ğim şu ki, komünizm yasaklanmak istenirken, komünizme yol açar korkusu ile bütün çağdaş kültür baskı altına alınmıştır. Ortada kala kala, para kazanan, kültürsüz, bencil bir kişi kalmıştır. O da hoşuna gitmeyene komünist damgasını vurmuştur. Neden mi o kadar çok okuyor? Komünisttir! Elbet bu arada komünist olmayanlar da bu suçlamadan yakalarını kurtaramamışlardır. Ama sonuç ne oldu? Bir gün baktık ki, o komünist, bu komünist derken, ortaya gülmece bir görünü çıkıverdi. Komünist suçlamasının hiçbir ciddi yanı kalmayıverdi. Düşünüyorum da, egemen sınıfın aracı olan güçler, bu ülkenin en seçkin evlatlarına yazık ettiler o dönemde. Kimini öldürerek, kimini çürüterek, kiminin daha iyi yetişmesini önleyerek.

Ben bir zamanlar, komünist suçlaması furya durumunu aldığı günlerden birinde, "komünist"i tanımlamaya girişmiş, "Komünist diye komünist partisi üyesine denir" diye yazmıştım. Böyle yazmamı kurnazlık sayanlar çıktı. Oysa kurnazlık yoktu bu sözümde, komünist suçlaması başını alıp gittiği için buna bir sınır getirmekti amacım. O sözüme karşı olanlar, gizli komünizmi öne sürüyorlardı, ülkemizde komünist partisi yasak olduğu için, benim tanımım uyarınca kimsenin komünist sayılamayacağını, bunun da gizli komünizmin ekmeğine yağ süreceğini söylüyorlardı. Komünist partisine özgürlük verilmedikçe bu durum sürüp gidecekti. Gizli komünizmi ortaya çıkarmak için kişiler izleniyor, ikide bir baskın biçiminde yakalamalara, toplu davalara gidiliyordu. Son kırk elli yılı bu açıdan incelersek, çok öğretici bir görünüm çıkar ortaya; en başta şu gerçek bir daha anlaşılır ki, toplumun gelişimini önlemek, insan düşüncesine set çekmek olanaksızdır. Eskiden Marks'ın adını ağzınızdan duydular mı, sizi o an karakola götürürler, bunu da ülkenin savunulması biçiminde açıklarlardı, bugünse Marks'ın bütün yapıtları kaldırımlarda satılıyor. Önleyebildiniz mi diye sormalı. Zorlama, eziyet, işkence, bir gün gelir, artık işe yaramaz olur. Başbakan Sayın Bülent Ecevit'e, "Demokrasilerdeki bütün özgürlükler bizde de olacaktır" sözünü söyleten gerçek budur.

Toplumumuzun vardığı bu aşamada sanki komünist suçlamaları durmuş mudur? Ne gezer! Sözgelişi, sağcı partilerin sözcüleri, yazarları, bütün anarşik olayların altında komünistlerin bulunduğunu söyleyip yazıyorlar. Oysa komünizm, tarihi boyunca anarşizme karşı olmuştur. Demek ülkemizde, eskiden olduğu gibi şimdi de, suçlusu

bulunamayan bütün olaylar hep komünistlerin üstüne atılmaktadır. Oysa 141, 142. maddeler yürürlükte kaldıkça komünist partisinin tutumu, davranışı öğrenilemeyecekler. 1 Mayıs günü bilinçli Türk işçileri bu maddelerin kaldırılmasını isterken ortaya yurtsever bir öneri atıyorlardı.

Ceza yasamızın 141, 142. maddelerinde "komünist" sözcüğü geçmez; söz konusu olan, bir sosyal sınıfın, başka bir sosyal sınıf üzerinde "hakimiyet tesis" etmesidir. Oysa bizde burjuva sınıfı, işçi sınıfının siyasal örgütlenmesini önlemekle bu suçu işlediği halde, yıllarca yukardaki maddeler burjuvalar için işletilmemiştir. Ayrıca şunu eklemekte yarar var; Eurokomünizm demokratik siyasal savaşımı benimsediğine göre, onun başka sınıflar üzerinde egemenlik kurması artık konu dışıdır.

Böyle yeni bir dünya ve bugünkü Türkiye gerçeği içinde, söz konusu maddelerin gözden geçirilmesi doğru olur sanıyorum.

(12.5.1978)

PROLETARYA DİKTATÖRLÜĞÜ

Geçen ay, Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Leonid Brejnev, ülkesinde proletarya diktatörlüğünün son bulduğunu, yeni anayasanın kabulü dolayısıyla yapılan toplantıda Yüksek Şûra'ya bildirdi. 1917 Sosyalist Devrimi'nden beri belki de sosyalizm tarihinin en önemli olayına değinen bu bildirimin anlamı nedir? Gazetelerimizde bu haberi okuyan orta bir okur acaba bunun üstüne ne düşündü? Türkiye'de yıllarca yalnız bir sınıfı ortadan kaldırma etkinliği değil, Marksist bilgi de yasaklandığından, Sovyetler Birliği Devlet Başkanının yukardaki sözleri gerektiği gibi değerlendirilemedi, komşumuzda neyin sona erdiği anlaşılamadı. Dahası var, proletarya diktatörlüğü ortadan kalktığına göre, yoksa orada artık komünizme mi geçildiği konusu da aydınlığa kavuşamadı.

Bu gibi konular üzerinde durulunca, ister istemez öğreticiliğin tatsız durumu içine düşüleceğini bilmez değilim; ne yaparsınız ki, tanımların, kavramların büyük roller oynadığı bir alanda at oynatmak zorunda kalacağız. Örneğin "proletarya" diye "hiçbir üretim aracına sahip olmadıkları için ellerindeki tek metaı, işgüçlerini bir ücret karşılığı satmak, böylece kapitalistler hesabına çalışmak zorundaki ücretli işçiler"e dendiğini bilmeden işe girişemezdik. Bu ise, sanıyorum ki, artık sol aydınlarımızın, gençlerimizin bildikleri bir tanımdır. Biz buradan kalkarak ilerleyelim. Kapitalist düzenin temel özelliği, işveren işçiyi sömürdüğü için çıkarları uyuşmaz olan iki toplumsal sınıfın varlığıdır. İşçi sınıfından olup da, sömürünün bilincine varmış devrimci işçileri "proletarya" diye anmak alışılagelen bir tutumdur. İşgücünün bir bölümünde, Marksist kuramın temeline göre, bedava çalışmak zorunda olan bu sınıf, toplumun en devrimci sınıfıdır.

Toplumsal devrim rastlantısal bir olay değildir. Toplumsal devrimin nedenlerini ortaya koyan Marks, üretici güçler ile, önce bu güçlerin gelişmesine katkıda bulunurken daha sonra artık bir engel durumuna gelen eski üretim ilişkileri arasındaki çatışmayı öne sürer.

Yeni üretim ilişkilerini savunan ilerici sınıfla, eskimiş üretim ilişkilerinde direnen gerici sınıf arasındaki savaşımın nedeni budur. Gerici sınıf, bu savaşım sırasında elinde tuttuğu devlet gücünü kendinden yana kullanıyor. Öyle ise, yeni üretim ilişkilerinin yerleşmesini isteyen ilerici sınıf da devlet gücünü ele geçirmelidir. Konu burada tartışmalı bir durum yaratmıştır. Şöyle ki, proletaryanın sahip çıkacağı devlet, daha önce burjuvazinin elinde bulunan devlet midir? Paris Komünü olayını büyük bir dikkatle inceleyen Marks, orada Paris işçilerinin burjuva devlet makinesini kırıp parçaladıklarını görmüş, bunun üzerine kuramda gerekli tamlamaları yaparak, proletaryanın sınıf savaşımını kazanır kazanmaz, eski devletin askere, polise, memura dayanan temelini değiştirmesinin ilk yapılacak iş olduğunu ileri sürmüştür. Lenin bu konu üzerinde uzun uzun durur, karşısında yer alanlarla çatışır. Demek toplumsal devrim sırasında devletin el değiştirmesi değildir söz konusu olan; ilerici sınıfın devrimci karakterine göre, yeni üretim ilişkilerine bağımlı yeni bir devletin kurulmasıdır. Sosyalizme geçişin başlıca koşuludur bu.

Şunu da tam sırası gelmişken açmak zorundayız : Daha ileri aşamada, demek komünizm aşamasında ortadan kalkacağı söylenen devlet, işte bu proletarya devletidir. Buna niçin Proletarya Diktatörlüğü dendiği konusuna gelmeden önce, proletarya devletinin geçici karakterini belirtmek gerekir. Toplumun sosyalist dönüşümünü gerçekleştirmek amacı ile işçi sınıfı ile yardımcılarının kurduğu politik iktidar, sosyalizmin kurulmasından sonra ortadan kalkacaktır. Marksist anlayışa göre, devlet anarşistlerin sandıkları gibi, silah zoru ile bir anda yok edilemez; onun ortadan kalkması için önce karakter değiştirmesi, sonra da sosyalizm için uzun bir savaşım gerekir.

Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Leonid Brejnev'in Yüksek Şûra'da sona erdiğini bildirdiği "proletarya diktatörlüğü"nün ne biçim bir diktatörlük olduğuna gelelim şimdi. Yukardan beri anlattıklarımdan anlaşılmış olacağına göre, Marks'da, Lenin'de kuramı inceden inceye yapılmış, Lenin ile de uygulama alanına geçirilmiş olan devrim ve o devrimin ortaya çıkardığı devlet, Marksist kurama göre, sınıflı toplumu ortadan kaldırıncaya değin sürer. Bir sınıfın başka bir sınıfı egemenliği altında tutması anlamına gelen devlet, sınıflar silinince işlevini yitirir, tarihe karışır gider. Devletin özelliğindeki egemenlik niteliği, burjuva devletinde, yeni üretim ilişkilerinin

kurulmasına karşı şiddet biçiminde kendini gösterir. Sosyalist kurama göre, köle sahipleri, kapitalistler, işte bu karakterdeki devletleri ile gerçekte diktatörlük yürütmüşlerdir; burjuva sınıfının diktatörlüğü kendi sınıfı için demokratiktir. Bunun gibi, proletarya devrimi de sosyalist bir demokrasi rejimini iktidara getirir; bu rejim, eski sömürücü sınıflar tarafından yapılacak baltalama girişimlerine karşı diktatörlüğünü kullanır Diyelim konut yapıp kiraya vermek özgürlüğünü tanımaz fakat emekçilerin, halkın sosyalist kuruluşa, kamu yönetimine katılmaları için kendi demokrasisini uygular.

İşte sosyalizm kuramınca işçi sınıfı diktatörlüğü, proletarya diktatörlüğü sözcüklerinden anlaşılacak olanlar kısaca bunlardır. Sosyalistler kendi kurdukları devletin "diktatörlük" özelliğini sanıf savaşımı açısından böyle bir yaklaşımla açıklarken, burjuva devletinin de gerçekte bu nitelikte olduğunu söylerler. Çünkü o da diktatörlüktür. Sonra sosyalistlerin burjuva devletini yeniden kurmak isteyeceklere karşı diktatörlük uygulayacak olan devleti, üstelik geçicidir. Peki, ne zaman ortadan kalkar bu devlet? Kuramda söylenen şudur Sınıflı toplum ortadan kalktığında, insanlık komünizm aşamasına vardığında. Öyle ise Sovyetler Birliği Devlet Başkanının ortadan kalktığını söylediği nedir?

Bundan Sovyetler Birliği'nde devletin ortadan kalktığı anlamını çıkarmak elbette yanlıştır. Bugünlük denecek şudur ki, Sovyetler Birliği devleti, anayasasından "diktatörlük" deyimini kaldırmış, böylece de ülkede sınıf çatışmasının sona erdiğini anayasasına geçirmiştir. Bunun hukuksal, ekonomik sonuçları nerelere varır, uzmanlar incelemelerini bitirmeden bir şey söylenemez. Bizimki kuramın bir yanını ansıtmaktan başka bir şey değildir.

Şunu da eklemeden edemeyeceğim : Avrupa'da üç büyük komünist partisinin burjuva demokrasisi ile anlaşma yolunu tuttukları bir dönemde, sosyalizmin kalesi diye bilinen büyük bir ülke, sınıf çatışmalarını sona erdirememiş bir durumda kalamazdı. Bütün sorun, sınıfsal antagonizmaları ortadan kaldırdığını, diktatörlüğe son verdiğini söyleyen Sovyetler Birliği devletinin, yeni demokrasi anlayışının ne olduğunda düğümlenmektedir.

(14.10.1977)

YARIN DÜŞÜNCESİ

Dün iki katlıydı
Bugün üç katlı
Derken
Dört katlı beş katlı altı katlı
Yükseliyor efendim yükseliyor
Memleket yükseliyor.

"Apartman" adlı bu şiirimi yazalı belki de on beş yıl olmuştur; o yıllar, yurdumuzda insanların insanları sömürdüğünden kolay kolay söz edilemezdi, "sınıf" sözcüğü kullanılamazdı, eli kalem tutanların çoğu yurt sorunlarını görmezlikten geldikleri için bütün curnalcı gözler daha çok ozanlar üzerine çevrilmişti. Çünkü iyi niyetli yurttaşlar, sanki her şeyi edebiyattan bekliyor gibiydiler. Kendilerine böyle bir görev düştüğünü kavrayan birtakım ozanlarımız da, şiirlerini bu gerçeğin buyruğuna veriyor ve o koşullar içinde, ellerinden geldiği ölçüde, suskun toplumu dile getirmeye çalışıyorlardı.

Bundan birkaç ay önce, Ankara'da bir yürüyüş düzenleyen yapı işçilerinin, Büyük Millet Meclisi'ne girerek orada milletvekillerine :

– Bizim yaptığımız apartmanlarda oturuyorsunuz, ama biz aç açına sürünüyoruz, dediklerini gazetelerde okuyunca yukarıya aldığım şiirimi düşündüm ve sadece toplumumuzdaki gelişmeye, çalışanların uyanışına, bilinçlenmesine sevinmekle kalmadım; şiir sanatı ile toplumsal olayların ilişkisi üzerine de kafamda birtakım düşünceler belirdi.

"Apartman" adlı şiirimde, "memleketin yükselmesi" ile "apartmanların yükselmesi" arasında karşıt ve gülünçlü bir benzetiş yaparak uyandırmak istediğim etki, Büyük Millet Meclisi'nde yapı işçilerinin ağzından söylenen açık, kesin sözlerin uyandırdığı etki yanında ister istemez güçsüz kalıyordu. Benim şiirimi bir yana bırakalım, demek herhangi bir şiirde, kapalı ya da açık olarak, dile getirilen bir

görüş, düşünce, yaşayışa geçti, günlük konuşmalara mal oldu mu, orada şiir sanatı ile yaşayış arasında bir yarış oluyordu artık. Olaylara sadece siyasal, toplumsal açıdan bakan ozanlar için değil, toplumun beğenisini zorlayan çeşitli anlayıştaki ozanlar için de bu sonuç kaçınılmaz sayılabilir. Bir gün diliniz, duyarlığınız, genel olarak şiirsel davranışınız çevrenize, çevrenizden de daha geniş bir alana yayılacak, böylece şiirinizin çözümü kendiliğinden ortaya çıkmış olacaktır. Bu durumda ozana, genel olarak sanatçıya, toplumunu ve kendini yeniden aşmak düşecektir. Şiirin (ilerlemesini değilse de) gelişmesini sağlayan etmenlerden biri bu olsa gerektir.

27 Mayıs olaylarından hemen sonra, halkımızın canlı ve bilinçli davranışına hayran olan birtakım sanatçılarımız arasında, o güne değin uygulaya geldikleri ve halkça anlaşılmadığı için dar bir çevrede bilinen, kapanık sanat kurallarını bir yana bırakıp halk için sanat yapmanın doğru olduğunu söyleyenler çıkmıştı. Oysa bu düşünce yanlıştı, çünkü gecikmiş bir davranışı gösteriyordu. Başka türlü söylemek gerekirse, onların halk için sanat dedikleri, gerçekte kendilerinden fedakârlık yaparak tutmayı düşündükleri yol, olsa olsa, uyanmamış saydıkları halkı uyandırmak için, 27 Mayıs'tan önce gerekliydi; 27 Mayıs'la ne denli uyanık olduğunu gösteren halkımız elbette daha ileri bir sanata, sanatçının küçümsemeden yaratacağı bir sanata layıktı. Gerçekte sanatçının öncülüğü sorununu başka türlü açıklayamayız.

Salt toplumcu açıdan bakıldığında, sanatçıya düşen görevin, günümüzün gerçekleri olduğu sorunu doğrudur ama yeterli değildir; şöyle ki, o sorunu günümüzün gerçekleri, bu gerçeklerin değiştirilmesi biçiminde almak tamamlayıcı olur. Gerçekte tüm olarak toplumculuk da, yarını kurmanın çabası değil midir? Ekonomisi, hukuku, sanatı ile yarını... Yarın, şımarık bir çocuk değildir, çünkü onu günümüz doğuracaktır.

Ancak şunu da belirtmek yerinde olacaktır ki, sanatta yarını kurmak düşüncesi, soyut bir sav olarak kaldıkça, konumuzun sınırları içine giremez. Burada ilk ayırdedici öge, sanatçının doğru sözlüğüdür. Sanat anlayışı gereği, kendini böyle bir görevle yükümlü görmeyen sanatçı, yarın düşüncesine bu anlamda sığınmamalıdır.

(Yeditepe, 1962)

KANLI 1 MAYIS

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Bülent Ecevit'in, Niksar'da, Şiran'da, Erzincan'da büyük kalabalıklara seslenmesi karşısında, Adalet Partisi Başkanı Demirel'in sessiz kalması, günlerden beri kafamın içinde çeşitli soruların birikmesine yol açıyordu. Ne bekliyor, neyi bekliyor, halkın karşısına çıktığı zaman kullanacağı savsözler (sloganlar) ne olacak diye soruyordum kendi kendime. Belli bir çevre içinde, "çok iyi bir siyasetçi", "usta bir savaşımcı" olarak övülen Başbakan Demirel'in, Ecevit'i karşılayan büyük kalabalıkların fotoğraflarını gazetelerde gördükçe rahat etmesine olanak yoktu elbet, muhalefeti güç durumda bırakacağına inandığı birtakım sözler bulup söylemesi gerekirdi. Ama ne olabilirdi o sözler?

Şimdi biliyoruz artık; kanlı 1 Mayıs olayı, Adalet Partisi başkanı Demirel'in seçim gezilerinde kullanacağı başlıca konu olacaktır. Adalet Partisi Başkanı ve hükümetin başı, 1 Mayıs'ın kanlı olaylarını bekliyordu Ecevit'in karşısına çıkmak için. Göreceğiz, aşırı solun yıkıcılığına Ecevit'in yol açtığını, ülkenin ta uçurumun kıyısına dek getirildiğini söyleyerek, yurttaşın huzurunu ancak kendisinin sağlayacağını ileri sürecek. Böylece komünizm tehlikesi yeniden güncel duruma getirilecek. Evet, bunu bekliyormuş Adalet Partisi başkanı Demirel!

Peki ama, biliyor muydu Adalet Partisi başkanı Demirel 1 Mayıs İşçi Bayramının kana bulanacağını?

Önce şu konuda birlik olmamız gerek Bunca önemli bir olaydan başlıca sorumlu Başbakandır. Çünkü bunca önemli bir olay, bir anda uyanıveren bir "heves"in yaratacağı bir olay sayılamaz, burada "kendiliğindenlik" söz konusu olamaz. İnceden inceye hazırlanmış bir düzenle karşı karşıyayız. Her şeyden önce şunu söylememiz gerekir ki, böylesine planlı bir düzeni hükümetin haber alması, bilmesi gerekirdi. Bir hükümet, bu gibi olaylar karşısında, suçu yükleyecek

kişiler, kurumlar aramakla yetinemez. Doğrudan doğruya kendi suçlu duruma girer. Varsayalım ki, o günkü kurşunlar işçilere değil de, devlete yönelik olsaydı, huzuru korumakla görevli hükümet böyle mi davranacaktı? Kaldı ki, buna benzer düzenler karşısında bir hükümet habersiz de bulunsa, onu bastırma girişimine geçer. Oysa olaylar böyle geçmemiştir.

Bayramlarını kutlamak üzere toplanan işçiler, övülecek, övünülecek, bir disiplin içinde, toplanma yerlerinde buluştular, sendikalar, çeşitli demokratik kuruluşlar, kendilerine gösterilen yerleri, hiçbir karışıklığa yol açmadan aldılar ve yürüyüş büyük bir ağırbaşlılıkla, iyi niyet ve güleryüzle başladı. İşçi sınıfımızın bunca uygar bir gösteriyi düzenleyebilmesi büyük başarıdır. Bununla ne denli övünsek yeridir. Olay yüzünden DİSK'i suçlamak isteyenlerin, suçlayanların bulunduğunu bildiğim için, konunun bu yanı üzerinde dirençle duruyorum. Toplulukların derlenişinde yürüyüşünde bulunanların tümü bunu onaylayacaklardır.

Fakat Taksim alanında toplanan büyük işçi kitlesinin artık dağılma zamanı yaklaşırken ne görüyoruz; Gayrettepe'den, Mecidiyeköy'den, Şişli'den ellerini kollarını sallayarak gelen bir küme, bir anda bu büyük işçi kitlesini perişan ediveriyor. Ayrıntıları üzerinde dikkatle duralım; su deposunun üstünden, kimi yapıların üst katlarından açılan ateşle birkaç kişi ölerek yere devrildikten sonra, asıl istenen şey gerçekleşiyor, büyük, önüne geçilmez bir panik başlıyor. "Asıl istenen şey" sözümde direniyorum, bozguncular gerçi yüzbinlerce kişiyi öldüremezlerdi, fakat ilk sokuldukları sıralarda bulunanları topluca yere serebilirdi. Planın, pişmiş, zalim düzenleyicisi, halkı birbirine çiğnetmek yolunu yeğlemiştir.

Bunun arkasından gelen olaylar büsbütün şaşırtıcıdır; bozguncuların ortadan silinmek için yöneldikleri dar yokuşlardan aşağı, canlarını kurtarmak isteyen polisler de koşmaktadırlar. Yanlış anlaşılmasın, polisi korkaklıkla suçlamak değil niyetim, giderek polis dediğimiz yurttaş canını sokakta bulmamıştır, elbette insansal bütün tepkiler onda da kendini gösterecektir ve can havliyle büyük otelin bodrumuna girmeye çalışacaktır. Nitekim şehitler arasında bir de polis vardır. Fakat burada kuşku uyandıran şey, saldırıya uğrayan ve panikleyen halkın yardımına devlet güçlerinin koşmamasıdır. Tepki oluyor, panzerler halkın üzerine yürüyor, niçin? Tabancaları, maki-

neli tabancaları bu kalabalık mı ateşlemiştir? Polis de kandırılmıştır. Polisin üstlerine başkaldırması bunun kanıtıdır. Unutmayalım ki 1 Mayıs günü önemli olaylar beklendiği dedikodusu daha iki gün önce kentte yayılmıştı.

Hiçbir olay gününe hapsolup kalmaz; her olayın bir geçmişi, bir de geleceği vardır, ama bu geçmiş ile gelecek, olay gününün kılığında görülmez. Türkiye'de işçi sınıfı hareketi geçmişte doğrudan doğruya polis aracılığıyla ezdirilirdi. Çünkü işçiler, sınıf olarak gelişmemişlerdi. Onları ve onlardan yana sayısı az aydınları izleyip, yakalayıp ezmek için gizli ve açık polis yeterliydi. Türkiye'nin demokratikleşme süreci içinde ve bu sürecin gereği olarak egemen güçler, zorbalıklarını doğrudan yürütemez duruma girince, halkın uyanışını durdurmak, en azından geciktirmek için, yeni araçlar kullanmak gereğini duymuştur. Batıda bu işin deneyimleri yapılmıştı, önde bir dolu örnek vardı. Devlet güçlerine yardımcı vurucu başka güçler kurduruldu. Gerekçe hazırdı; sol ilerliyorsa onun karşısında sağ da gelişecekti ve bunlar çarpışacaklardı, bu çarpışma demokrasi gereği idi. Böyle gösteriliyor buna inandırılmak isteniyordu halk. Gençler öldürülüyor ve hükümet ses çıkarmıyordu.

Toplumsal savaşımın daha yeni bir dönemini yaşıyoruz şimdi. Olayların altındaki nedenleri görmeyenler buna "solun solla çatışması" gibi yanlış bir ad takıyorlar. Gerçek şudur ki, "Kanlı 1 Mayıs"ta en öğretici biçimde kendini gösteren gizli plan, solun sol gibi görünenlere vurdurulmasından başka bir şey değildir.

Şimdi ne olacak? Kimi çevrelerin sandığı gibi CHP Başkanı Ecevit'in seçimlerde alacağı oy azalmayacak, tam tersine olarak artacak, çünkü Anadolu'da ona çevrilen silahlar, İstanbul'da Taksim alanında halkın üzerine ateş dökmüştür. Genel seçimin ne büyük bir önem taşıdığını halkımız daha iyi anlamıştır artık. Sol daha da bilinçlenecek, önlemlerinde daha da titiz olacaktır. Halkın birliği sözü bugün her zamankinden daha günceldir ve bu birliğin ilk sınavı önümüzdeki genel seçimler olacaktır.

(6.5.1977)

ANLAMIN ANLAMI

Dostum Cevdet Kudret yazdıklarını hep merak ettiğim yazarlarımızdan biridir, bir kitabı çıktı da aldım mı, günlerce başucumdan ayırmam. İşte onun son kitabı *Bir Bakıma* da öyle, aylardır elimden düşmüyor. Cevdet Kudret, şiir, roman, oyun, daha başka sorunlar, konular üzerine yazdığı yazıları toplamış bu yapıtında. Yazın severlere öğütlerim. Yazın'ın çeşitli konuları üzerindeki sorunlarını aydınlığa çıkarmak için yararlanabilecekleri bir kitap bu. Sözgelişi, "açık şiir-kapalı şiir" konusunu alalım; gerçekten de bugün yalnız bizim toplumumuzu değil, başka ülkeler okur yazarlarını da ilgilendiren bir tartışma konusudur açık şiir-kapalı şiir konusu. Cevdet Kudret kendine özgü titizliği ile konuyu okur için aydınlık duruma getiriyor, daha doğrusu öğretmiyor da, araştırmaya alıştırıyor, yöneltiyor onu. Anlamlı-anlamsız, güdümlü-güdümsüz konusu, şiir ile müzik ilişkisi, ölçek... gibi konular için de benzeri sözleri söyleyebiliriz. Cevdet Kudret, bugüne değin yayımladığı kitaplarla küçük bir kitaplık oluşturmuş bir ozan düşünürümüzdür. Ona yeni çalışmalarında başarılar diliyorum.

Bugün burada *Bir Bakıma*'nın ele aldığı konulardan "açık şiir-kapalı şiir", "anlamlı şiir-anlamsız şiir" konusuna değinmek istiyorum. Cevdet Kudret, konuya açıklık getiren kimi alıntılar da yapmış yazısında, sonra onların uyandırdığı anlayış havası içinde, kendi diyeceklerini öylesine olağan bir biçimde söyleyiveriyor ki, şiirin en önemli sorunlarından biri, okur gözünde anlaşılır duruma geliyor. Ahmet Haşim'in, "Bir şiirin anlamı başka bir anlam olmaya elverişli oldukça her okuyan ona kendi hayatının da anlamını verir ve böylelikle şiir herkesin istediği yolda anlayacağı ve bundan ötürü de sonsuz duyarlıkları içine alabilecek bir genişliği olandır," sözlerinin arkasından Valéry'nin şu sözlerini getiriyor :

"Şiirlerime ne anlam verilirse anlamları odur. Benim onlardan çıkardığım anlam bana göredir, kimsenin onlara başka anlamlar ver-

mesine engel olmaz. Her şiirin, şairin belirli bir düşüncesine uygun, yahut bu düşüncenin tıpkısı, asıl, tek bir anlamı olduğunu söylemek, şiirin yapısına aykırı, şiiri öldürebilecek bir yanılmadır... Şiirin amacı, hiçbir zaman belirli bir şey anlatmak değildir... Şiirin anlamı, şairin içinden geçen anlaşılabilir, olabilir olayları okura aktarmak değildir. İstenilen, okurda bir ruh hali yaratmaktır."

Bakın, Yahya Kemal de bu sözlerin bir benzerini dile getirmektedir, şöyle diyor "Şiir duygusunu lisan haline getirinceye kadar yoğurmak, onu çok toplu bir madde haline sokmak, o kadar ki, mısra güya hissin ta kendisi imiş gibi okura samimi bir vehim vermek... İşte bunu özlüyorum."

Oktay Rifat'ın bu konuda yazdığını da görelim "Bir sözün gözümüzün önüne gelen görüntüsü, olabilecek bir şeyse o söze anlamlı, olmayacak bir şeyse anlamsız deriz. Ahmet düştü sözünün bir anlamı vardır, çünkü Ahmet düşebilir. Lâmbanın saçları ıslak sözünün bir anlamı yoktur, çünkü lâmbanın saçı olmaz. Bir kelime sanatı, bu yüzden görüntü sanatı olan şiirin sadece olabilecek görüntülere bağlanması istenemeyeceğinden, anlamla da bağlı kalması istenemez."

Tümü de doğru, güzel, yerinde sözler. Ancak bunlar bir şiirsever i gene de doyurmayabilir. Çünkü şiirsever bir okurdur, okumak ise "sözcük" denilen göstergelerle düşünmek demektir. Bir sözcüğün nasıl olup da bir nesne durumuna geleceği kolayca anlaşılamaz. Ayrıca şiir sanatı, oldum bittim, burada açıklaması yapılan şiir olmamıştır; o bir zaman masal anlatmış, öykü de anlatmıştır, öyle yaptığı zamanlar, şiirlerin imgeleri, görüntüleri, düzyazıdaki imgeler, görüntüler gibiydi. Burada sözcüklerin niteliğini araştırırken, unutmamak gerekir ki, şiir sanatı sembolizmden sonra büyük bir değişikliğe uğramıştır. Şimdi gene sözcüklere, bilimsel adı ile "gösterge"lere dönelim. "Gösterge" yeni anlam bilimin temel terminlerinden biridir. Onun genel olarak ne olduğunu Pierre Guiraud'nun çevirisi Berke Vardar'ca yapılan *Anlam Bilim* adlı kitabındaki tanımlardan almakta konumuz açısından yarar bulunduğunu sanıyorum.

"Anlamlama, bir nesneyi, bir varlığı, bir kavramı, bir olayı, bunları anlığımızda canlandırabilecek bir göstergeye bağlayan oluştur Bir bulut, yağmur göstergesidir, yukarı doğru kalkan kaşlar şaşkınlığın, bir köpeğin havlaması kızgınlığın, at sözcüğü bir hayvanın göstergesidir."

Şurası çok önemli ki, anlamın ortaya çıkması için bir değil, iki gösterge gerekli. Sürdürelim okumayı : "Demek ki, gösterge uyarıcı bir şey. Ruhbilimciler uyaran diyor buna. Uyaranın organizma üzerindeki etkisi bir başka uyaran'ın belleksel imgesini anlıkta canlandırır; bulut yağmurun, sözcük ise nesne ya da varlığın imgesini uyandırır."

Durum aşağıda biraz değişecek. Biz şimdi sözcüğün bir gösterge olduğuna gelmiş olduk. Onun bildirişim aracı olma niteliği de buradan doğuyor. Ancak "gösterge, anlıksal imgesini uyandırdığı bir başka uyaran'a bağlı bir uyarandır." Demek ki, anlığımızda birbirini çağıran nesneler değildir, nesnelerin anlıksal imgeleri ile bunlara ilişkin olarak bizde uyanan kavramlardır. Saussure'ün şu sözü üzerinde önemle duralım "Dil göstergesi, bir nesne ile bir adı birleştirmez, bir kavramla bir işitim imgesini birleştirir."

Saussure'ün sözündeki yenilik şuradadır Sözgelişi "ağaç" sözcüğünün kulağımda uyanan işitim imgesi, anlığımda ağaç kavramını uyandırır, ağacı değil. Nesne aradan çekildi gitti. Her şey iki imge arasında olup bitiyor. Böylece "anladım" dediğim zaman, işitimsel gösterge ile anlığımdaki kavramın birliğini söylemiş oluyorum. Fakat, "saf, arı diye nitelendirilen sanatlar" diyor Pierre Guiraud, "bir başka uyaran'a bağlı olmayan uyaranlardır. Gerçeği göstermezler, kendileri bir gerçek oluştururlar. Gösterge değildirler, nesnedirler."

Böylece tek göstergeli anlam diye bir anlama gelmiş olduk. Burada gösterge artık bir nesnedir. İşte Valéry'nin, Ahmet Haşim'in, Yahya Kemal'in, Oktay Rifat'ın söyledikleri, söylemek istedikleri de bu değil miydi?

Bir tür dil göstergesinin araç değil nesne, kendi başına varlık olduğu bilgisi buradan doğuyor. Hangi tür imgelerdir bunlar? Müzik gibi arı sanatların imgeleri. Müziğin uyandırdığı işitimsel imge belleğimde bir kavramsal imgeye dönüşmez artık. Şiirin müziğe benzetilmesi de bundandır. Sembolizm denilen şiir akımından sonra ortaya çıkan, çağdaş şiiri bütünü ile etkisi altına alan "saf şiir" anlayışı nesne - göstergelerin ardına düşmüştür, anlamın değil. Şiirde anlam konusunu tartışırken, bütün şiir tarihini eş örneklerle dolu sayamayız. Şiir sanatı büyük bir değişime uğramıştır, Nitekim resim sanatı da izlenimci akımdan sonra nitelik değiştirmiştir : Çizgiyi atmış, do-

ğayı yalnızca renk olarak görmüş, konturu kaldırmış, maddeyi eritmiş, renk karşıtlıkları kuramından büyük ölçüde yararlanmış, böylece akılla bilineni değil, gözle görüleni tuvale geçirmiştir. Yeni resmi anlamamız için, ona bakışımızı yeniden ayarlamak gerekir. Bu zahmete değer.

Şiir, resim, yonut, müzik... Niçin böylesi büyük değişikliklere uğradılar? Eskiden halk ile sanatçı arasında bir birlik vardı, şimdi ortadan kalktı mı o birlik? Kalktı ise doğru mudur bu?

Bu sorular yerindedir, sorulmalı ve yanıtları araştırılmalıdır demek istiyorum. Ama şunu da unutmayalım : Çağımızda değişen yalnızca sanatlar değildir, çağımızda bilimlerin de başdöndürücü değişmelere, gelişmelere uğradıklarını hesaba katalım. Bugün fiziğin bulduğu yeni gerçekler, bildiğimiz dille anlatılabilir gerçekler değildir, onları ancak yeni matematik anlamlandırabilir. Bunun gibi çağımızın felsefeleri de... Nereye gelmek istiyorum? İnsan aklının yetersizliğine mi? Hayır, bilimleri öğrenmek bizden nasıl yeni bir çaba istiyorsa, sanatlar da bakışımızı, görüşümüzü, anlayışımızı değiştirme yolunda bir çaba bekliyor bizden. Şiirde anlamdan, anlamsızlığa geçmek değildir olup biten, eski anlamlardan yeni anlamlara, daha zengin anlamlara geçmektir.

Biliyorum, bilimleri anlamak için gerekli olan çabaya benzer bir çaba güzel sanatlar için de gerekli oldu mu, kişinin sıtkı sıyrılır onlardan. Şiir olsun, resim, yonut olsun, tadını doğrudan doğruya duyurmalıdır bize, araya bilgileri sokmadan. Ben de buna inandığım için, yeni sanatların bilgisel bir çabayı gerektirdiğini değil de, sadece anlayışımızı, bakışımızı değiştirmemiz gerektiğini söyledim. Bu tür değişiklikler tarihin dönemeçlerinde hep gerekli olmuştur, ilk çağdan ortaçağa, ortaçağdan, yeniçağlara geçerken sözgelişi.

ÇAĞLAR GEÇİYOR...

"Anlamın Anlamı" başlıklı yazım epey ilgi uyandırdı, mektuplar aldım, telefon edenler oldu, konuşuldu da. Ancak bunların içinde o yazıyı tutanlar çoğunlukta değildi. Anlamadıklarını söyleyenler olduğu gibi, o yazının kimi yerine karşı duranlar da vardı. Doğrusunu isterseniz, çetrefil bir konu idi, "Anlamın Anlamı" başlıklı yazıda işlemeye kalktığım "anlam" oldum bittim tartışmalıdır, kiminin anladığını öbürü anlamaz, kimine açık seçik gelen öbürüne bir şey söylemez. Kişinin gördüğü öğrenime göre de değişir anlamın anlamı, uğraşılar arasındaki ayrımlara göre de. Diyelim bir felsefi yazı, değil az öğrenim görmüş kişiye, uğraşı felsefeden uzak olan aydın bir kişiye de kapalıdır bakarsınız. Ne yaparsanız ki, şiir söz konusu oldu mu, herkes kendi anlayışını – kendi beğenisini – yeterli sayar, o anlamadı ise, şiirin anlamı yok demektir. Hele okumuş, aydın bir kişi ise, şiir için özel bir ilgi gereğini yersiz bulur. "Ben anlamıyorsam, kimin için yazılıyor bu şiirler?" diye sorar. Sırası gelmişken deyivereyim, Batı müziğini sevmediklerini, anlamadıklarını söyleyenlere öğütlerim, dişlerini sıkıp dinlesinler o müziğin başyapıtlarını, az zaman sonra varacaklardır tadına. Neyse...

Yıllar önce bir gün Hıfzı Topuz'un evinde akşam yemeğine çağrılı olarak bulunuyordum, bahçede oturuluyordu, çok kalabalıktı. Konuklar arasında rahmetli Şevket Süreyya Aydemir de vardı, bir uçta Çetin Altan'la oturmuş konuşuyorlardı. Bir ara Çetin Altan beni yanlarına çağırdı, "Bak", dedi, "üstadın seninle konuşmak istediği bir konu var." Oturdum yanlarına, Şevket Süreyya Aydemir bana dedi ki, "Kendimi aydın bir kişi sayarım, uğraştığım konular dışında her zaman güzel sanatlarla ilgilenmişimdir; fakat son yıllarda resimden, yonuttan, hatta şiirden anlamaz duruma geldim. Bu nasıl oldu? Ben mi geri kaldım, yoksa bu sanatlar artık anlaşılır olmaktan mı çıktı? Bana bu konuda bir diyeceğiniz var mı?" Ben de ona, hiç unutmam, André Maurois'nın bir yazısında okuduğum bir benzet-

meyi anlattım : Sabah sisleri içinde bir tepeden bir kasabaya doğru indiğinizi düşünün, kasabanın ortasındaki yonutu tümü ile değil, parça parça, orasından burasından görür, onu kafanızda kendiniz tamamlarsınız. İşte yeni sanatlar da kişiye, buna benzer bir tamamlama payı bırakıyor... gibilerden biraz uydurma bir şey söyledim Ya ne deseydim? "Sayın üstat, yeni şiiri, yeni resmi, yeni yonutu anlamadığınızı söylüyorsunuz, peki, Ferdinand de Saussure'ün yapısal dilbilimciliğini biliyor musunuz? Kuanta kuramını incelediniz mi? Husserl'in görüngübilime ilişkin görüşlerine göz gezdirdiniz mi? Modern matematiğe ne dersiniz? Biyolojinin yeni buluşları için neler düşünüyorsunuz?" diye sorsaydım ayıp olmaz mıydı? Üstelik o da bana, "Ne? Bir şiirden anlamak için bunca şeyi bilmek mi gerekiyor? Nasıl olur? Şiir, resim, yonut birer bilgi dalı değildir ki, güzel sanatlar bütün insanlar içindir, kişi bir sanat yapıtını başka hiçbir bilgi gerekmeden doğrudan anlayabilmelidir, sanatın niteliği budur" demez miydi? Dese haklı olmaz mıydı? Öyle ise ben "Anlamın Anlamı" adlı yazımda konuyu niçin böylesi çıkmazlara soktum?

Bana mektup gönderenlerden o yazımı övenlere teşekkürlerimi sunup ötekilere geçeyim de, yukardaki sorunu biraz daha açıklamaya çalışayım. Önce şunu söyleyeceğim; o yazıma "Anlambilim" adlı kitaptan bir parça almıştım, doğrusu şöyle başlıyordu : "Anlamlama, bir nesneyi, bir varlığı, bir kavramı, bir olayı, bunları anlığımızda canlandırabilecek bir göstergeye bağlayan oluştur..." Oysa gazetemizde bu parça büyük bir dizgi yanlışı ile "Anlamama bir nesneyi, bir varlığı, bir..." diye basıldı. Böylece gerçekte dikkat isteyen konu içinden çıkılmaz duruma girmiş oldu. O yazımı kesip saklayanların yukardaki düzeltmeyi yapmalarını rica ederim.

Bize öğretilmiş olan, sözcüklerin, bir nesnenin, bir olayın göstergesi oldukları idi; oysa modern anlambilim, ya da dilbilim, bir sözcüğün bir nesneyi değil, o nesnenin kavramını gösterdiğini ileri sürdü. "Ağaç" sözcüğü, ağacın değil, "ağaç kavramı"nın göstergesidir. İşte ben o yazımda bunu yineledikten sonra, anlamın "işitimsel imge" ile "kavramsal imge" arasındaki bağlantı demek olduğunu yazmıştım. Bir sözcük kulağımda bir uyarı uyandırıyor, bu da anlığımda bir kavramı uyarıyor... Ancak bir de tek göstergeli anlamlar var, müzik gibi. Bir müzik ezgisi sadece bir işitimsel imge yaratır, bu işitimsel imge anlığımda ayrıca kavramsal bir imgeye dönüşmez. Biz müzik sesleri-

ni sadece müzik sesleri olarak alır, hoşlanırız. Onlara ayrıca anlam vermeye kalkmayız. (Aramızda kalsın, biz gerçekte hiçbir şeyin anlamını merak ediyor değilizdir). İşte, şiirin de böyle, müzik gibi tek göstergeli olduğunu ileri sürenler çıkmıştır. Şiire bir tek anlam yüklemek doğru değildir, hatta şiirin anlamı, ozanın vermek istediği anlam da değildir... derler. Bunları yazdım. Anlaşılmayacak bir yanı yok sanırım.

Ama eskiden beri okudukları şiirlerde, öyküler anlatıldığını, kahramanca ya da bilgece sözler edildiğini, güzel doğa görünümlerinin betimlendiğini (tasvir edildiğini) bilenler, alıştıkları bu şeyleri göremedikleri yeni şiirleri anlamsızlıkla suçluyorlar. Oysa yeni ozan, şiirden öyküyü, bilgeliği, "tasvirciliği" kaldırmakla sanatının özüne yönelmektedir. Hiçbirimiz müzik dinlerken "Ne demek istiyor?" diye sormuyoruz. Hani alaturka kemancılar içinde eskiden kemana "Fatmanım" dedirttiren ustalar vardı, ona alışmış olanlar şimdi "Fatmanım" sözünü duyamadıkları keman sesine "anlamsız" derlerse haklı olurlar mı? Müzik nasıl "söz" değil, "ses" ise, şiir de "anlam" değil, "sözcük"tür... diyeceğim ama, "Şiir nasıl anlamsız olurmuş!" diye karşı çıkılacağını biliyorum. İşte onun için dilbilimcilerin anlamı nasıl gördüklerine değinmek istedim. Bu gibi konular bir gazetede ele alınır mı, alınmaz mı, bilmiyorum. Ancak o yazı dolayısıyla mektup yazanlar, telefon edenler olduğuna göre, bu gibi konulara değinmek hiç de boşuna olmuyor demektir.

Okurlarımdan ikisi yazdıkları mektuplarda, bilimlerin değişmesi ile sanatların da değişmesi gerekmeyeceğini söylemekle, o yazımın sonlarına doğru değindiğim bir konuyu yeniden ele almamı zorunlu kıldılar. Yukarda da söylediğim gibi, bir sanat yapıtından hoşlanmak için bilim öğrenimi hiç de gerekli değildir, bunu biliyorum, neylersiniz ki, bilimlerdeki büyük değişiklikler, sanatları da etkilemektedir. Ya da şöyle diyelim, değişim çağlarında bilimlerle sanatlar arasında öyle bir koşutluk oluyor ki, bunlar birbirlerini etkiledikten başka insan yaşamını, kültürünü değişikliğe uğratıyorlar. Boşuna örnek getirmedim izlenimci ressamları "anlamın anlamı" başlıklı yazımda, onların yıktıkları yatsıdıkları eski resim kuramlarını kuranlardan biri, Leonardo, fizik, optik, anatomi bilimlerinin verilerine göre çalışıyordu. O fiziğin temsilcisi Newton'du. Newton ile filosof Kant... Ama çağdaş mıydılar bunlar? Evet, o çağa isterseniz Newton Çağı

diyelim. İzlenimci ressamlar ise o çağdan kopmuşlardı, filosof Mach'a, yaşadıkları yüzyılın ünlü fizikçileri Chevreul ile Helmholtz'un buluşlarına dayandılar. Bizim yazınımızdan da bir örnek getireyim Bugün bir divan şairi, diyelim Baki dirilse de, değil Orhan Veli'yi, Cenap Şehabettin'i okusa, "Bu nedir bu?" diye sorar, şiir olduğunu anlayamaz.

Bu değişikliklere uymak için bilim, felsefe öğrenmek gerektiğini söylüyor değilim, yanlış anlaşılmasın. Çoğu sanatçı bile, uğraştığı sanatın bilim ile, felsefe ile ilintisini bilmez. Bir şey denemez, yeter ki onun yapıtı başarılı olsun. Ama sanat yapıtı niçin değişti diye şaşarken, büyük çağ değişimlerini hesaba katmalıyız demek istiyorum. Ortaçağ resmine alışmış biri için, Rönesans resmi anlaşılır bir resim miydi bakalım? Bunlardan biri sanat ise, öbürü sanat değil midir?

Ben, Şevket Süreyya Aydemir'e ilişkin anımla şunu belirtmek istedim. Alıştığımız sanat değişti diye şaşıyorsak, bilelim ki, onunla birlikte dünyada daha birçok şey değişmiş demektir; hem bunun içine felsefe, bilim gibi ciddi bilgi alanları da girer. Biz Leonardo çağının resmine, yonutuna nasıl alışık isek, yarınki insan Kuanta çağının resmine, yonutuna öyle alışmış olacak.

(17.5.1978)

AÇILSIN MI?

Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi görüşülürken "Köy Enstitüleri"nin yeniden işlerliğe geçirilmesi istendi. Bu dileğin kimi milletvekillerince alışkanlandığını okudum gazetelerde. Olur mu dersiniz? Hiç sanmıyorum. Nedenini biraz aşağıda anlatmaya çalışacağım. Gene gazetelerde okuduğuma göre, kürsüye gelen Milli Eğitim Bakanı Sayın Necdet Uğur, bu dileğe ek nitelikte olmak üzere, bir de "Kent Enstitüleri" açılmasının gerekli duruma geldiğini anlatmış. Demek Köy Enstitülerinin açılıp açılmayacağı konusunda açık seçik bir söz etmedi. Söyledikleri, Köy Enstitüleri gibi bir de Kent Enstitüleri açılması zorununu içeriyordu. Çünkü kırsal kesimden, sanayileşme süreci uyarınca, kentlere akın var, kent varoşlarını dolduran bu insanların çocuklarını okutmak gereği ise yeni bir "enstitü" düşüncesini esinlemektedir. Yoksa bu yeni durum, Köy Enstitülerini doğuran koşulların tümden değiştiğini düşündürecek güçte midir? Konu bunca değişmedi Millet Meclisinde; ama biz biliyoruz ki, zorunlu ilk eğitim kırsal bölgeyi sarmaktan hâlâ çok uzak bulunuyor. Bundan ötürü de "köy okulları" konusu bugün de tazedir. Köy Enstitülerini artık eskimiş saydıracak yeni bir durum içinde değiliz. Köye okulu nasıl yapmalı? Köye gidecek öğretmeni nerden bulmalı? Köy Enstitüleri işte bu sorulara karşılık bulmuştu. Böyle olduğu için de, yıllar önce bir İşçi Partisi Başkanı, Taksim alanında seçim söylevi verirken, iktidara geldikleri gün Köy Enstitülerini açacaklarını söylemişti. (Ne güzel ama! Bir ilericilik sloganı oldu Köy Enstitüleri). Onlar iktidara gelemediler, ama bugün sol bir parti olduğunu kendi söyleyen CHP işte iktidarda, onun milletvekilleri Köy Enstitülerinin açılmasını istiyorlar. Açılabilir mi Köy Enstitüleri yeniden? Şu soruyu da sormaktan kendimi alamıyorum : Özel kanunu uyarınca Köy Enstitüleri açılmalı mıdır?

Peki ama, neydi Köy Enstitüleri? Hangi gereksemeye karşılık olarak kurulmuştu? Bugün o kurumları olduğu gibi diriltmek iste-

yenler acaba Köy Enstitüleri Kanununu okumuşlar mıdır? Köy Enstitülerini kim, ne için kapattı? Bu soruların kesin, açık yanıtları verilmeden o özgün, yüzde yüz yerli kuruluşların yeniden açılmasını istemek boş olur kanısındayım.

Ben mi söylüyorum bunu! Ben ki, bütün yazarlığım boyunca Köy Enstitülerini savunmuş, çalışma yaşamında da ona yardımcı olmaya çalışmıştım. Köy Enstitülerinin yeniden açılacağını duyunca neden sevinmekle yetinmiyorum da, küşümlü bir davranış alıyorum? Bakalım bir.

Köy Enstitüleri, köy öğretmeni yetiştirmek için kurulmuştu. Çünkü köylere öğretmen bulmak nerdeyse olanaksız duruma gelmişti. Milli Eğitim Bakanı Sayın Necdet Uğur, Anadolu'ya gidecek öğretmen bulamamaktan yakınıyordu Millet Meclisinde. Düşünün, bugün bile o durumdayız. Demek köy öğretmeni bulma sorunu eskiden beri var olan bir sorundur. Niçin gitmek istemez öğretmen köye? Ülkemizde eşitlik, toplumsal adalet yerleşmemiştir de ondan. Köye gidecek öğretmen bulmak için çekilen "vatan, millet" söylevleri de hiçbir işe yaramaz, yaramamıştır. "Kentler dururken köye neden gideyim!" der öğretmen adayı. Nitekim Öğretmen Okullarını bitirenler, bilemediniz birkaç yıl köyde kaldıktan sonra, bir yolunu bulup kasabalara, kentlere göçüyorlardı. Bizde "idealist" çalışma ruhunun bir türlü kurulamaması, sınıfsal karşıtlıklardan ötürüdür. Tuzu kuru olanlar kentlerde otururken, birtakım yoksul öğretmenlerden idealizm beklemek onlarla alay etmek anlamına idi. İdealizmin ilk koşulu, bütün toplumu sarmasıdır. Bakın, "az harcama" anlamında "ekonomi" yapmamız gerektiğini söyleyen Başbakan Sayın Ecevit, bunun önce devletten başlayacağını söylemekle böyle bir ikiliği önlemek amacını açığa vurmuştur. Elbet o da yetmez, dar boğazı topluca geçmenin yolu vergi adaletinde düğümlenir.

Biz gene Köy Enstitülerine dönersek; bu kurumlar, köy öğretmeni bulma güçlüğünü, köy çocuklarını okutup köye öğretmen olarak yollamak çaresi ile çözümlemişlerdi. Ama köyü okutmak sorunu, öğretmen sağlamakla bitmiyordu.

Ayrıcasız bütün Anadolu köylerine öğretmen yollanırsa, bu öğretmenlerin aylıkları bütçe için bir sorun olabilir diye düşünülüyordu Maliye çevrelerinde. Devlet kentlere okul yapıyor, o okulların öğretmenlerini buluyordu, fakat köye gelince işin rengi değişiyordu, para

bulunamıyordu. Dikkat edin, köyden çıkma olmayan öğretmenler köye gitmek istemiyorlar, köyden çıkma olmayan hükümetler de köy öğretmenlerine aylık bağlamakta güçlük gösteriyorlardı. Onlara göre, köy okulsuz kalabilirdi daha, varsın kalsındı, köylü bu yüzden başkaldırmıyordu ya!

Buna öyle bir çare bulunmalıydı ki, burjuva yapılı hükümetler karşı duracak bahaneyi bulamasınlar. Köy öğretmenine köyde toprak verilmesi yolu ile bu sorun da çözüme bağlanıyordu. Ancak toprak öğretmenin mülkiyetine geçmiyordu, köyde çalışacak öğretmenlerin sıra ile kullanacakları bir gelir kaynağı olarak düşünülmüştü o ortak toprak. Öğretmen, toprağı öğrencileri ile birlikte ekecek, biçecek, böylece hem öğretim yapmış, hem de geçimini çıkarmış olacaktı. Nitekim kanunda öngörülen aylık on, on beş lira kadar bir şeydir. Bu ortak toprak işi, her iyi kuruluştan kuşkulananların aklında komünizm umacısını yaratmakta gecikmedi.

Fakat köyü okutmak sorunu bununla da bitmiyordu. Köy okulunu kim yapacaktı? Devlet kentlerde en küçük mahallelere dek okul yapıyor, iş köye gelince para bulamıyordu. Kırk bin köye okul yapma konusunun bütçe olanaklarını aşacağı söyleniyordu. Demek köyün bu konuda devletten bir beklediği olamazdı. İşte Köy Enstitüleri kanununda bunun çaresi olarak, köylere imece ile okul yapma yükümü konuldu. Köylü, taşını toprağını, kerestesini, kiremidini alacak, okulunu kendi yapacaktı.

Bunlar hep yapıldı, köylü köy öğretmeni ile, köylünün yaptığı okulda öğretim, eğitim başladı. Öyle ki, kentliler başkaldırmayıp on yıl uslu dursalardı, yurdumuzda okumasız yazmasız bir kişi kalmamış olacaktı. Nitekim Köy Enstitüleri o zaman UNESCO tarafından bütün geri kalmış ülkeler için örnek olarak gösterildi.

Sonra ne oldu? Önce CHP içinde bir iktidar değişikliği oldu, sağcılar yönetimi ellerine aldılar, ilk iş olarak da Köy Enstitüleri Kanununa göz diktiler. Hasan Âli Yücel Bakanlıktan uzaklaştırıldı. Hakkı Tonguç atıldı (daha sonra mahkemeye verildi), bütün Köy Enstitüsü idealistleri darmadağın edildi. 1950'de iktidara gelen DP hükümeti, köylüyü okul yapma eziyetinden kurtarmış bir hükümet olarak bu özgün kurumları kapattı. Onların yerine başka kurumlar ortaya çıktı. Böylece Türkiye'nin kırsal bölgesinde öğretim, eğitim işi yine çaresizliğe gömüldü.

Şimdi şu küçük açıklamadan sonra düşünelim : Bugün Köy Enstitülerini, özel kanununa göre yeniden başlatmak demek, köyden alıp köye göndermek, öğretmene toprak vermek, köylüye okul yaptırmak demektir. Unutmayalım ki, bu özgün buluşu ortaya atıp gerçekleştirenler, köye okul yapmayan, köy öğretmenine aylık bulamayan egemen yönetici anlayışı karşısında "Öyle ise köylü yapar" anlayışını ileri sürmüşlerdi. Oysa o günlerden bugünlere ülkemizde çok şey değişti Halkçılık anlayışı, halkı okul yapmak külfetinden kurtarıp okulsuz bırakmak olan bir burjuva iktidarı ihtilalle devrildi; sanayileşme süreci başlatıldı, köylerden kentlere akın başladı... Sonunda, bugün kendisinin solda olduğunu söyleyen bir hükümet işbaşına geldi.

Bugünkü solcu hükümetimiz, Köy Enstitüleri Kanununu yeniden işlerliğe koyarsa, köylülere okul yapma külfetini yüklemek zorundadır. Ama bir solcu hükümet, kentin okulunu yapar da, köydeki okulu köylüye yaptırmaya kalkar mı hiç? "Bu nasıl solculuk!" denmez mi o zaman? Solcu bir hükümet, köy öğretmenine aylık yerine toprak vermeye kalkar da, kentteki öğretmene aylık bağlarsa bunu nasıl açıklayacaktır. Solcu bir hükümet, bir köy çocuğunu, yine köye gitmeye ne hakla zorlayacaktır?

Demek Köy Enstitüleri Kanununun gözden geçirilmesi, değiştirilmesi gerekecektir. Değişmiş biçimi ile de artık o kurumlara Köy Enstitüleri denemeyecektir. Çünkü Köy Enstitüleri, yalnızca kentlileri, burjuvaları, zenginleri düşünen iktidarlar döneminde, birkaç idealistin köye, köylüye güvenerek buldukları, o günün koşullarından çıkarılmış, olağanüstü bir çare niteliğinde kurumlardı. Bu kurumlardan çıkan öğretmen, "yönetici-ağa-din adamı" üçlüsü karşısında tek başına kaldığı için yenildi.

İsterseniz, "Açalım!" diyelim boyuna, hoşumuza gidiyorsa.

(24.2.1978)

ÇAĞDAŞLAŞMA, HALKSALLAŞMA

Suudi Arabistan Kralının yeğeni Mişa "zina" suçu işlediği gerekçesiyle taşlanarak öldürüldü; sevgilisi olan adamın ise başı balta ile koparıldı. Suçun bizim ceza yasamızda gösterilen cezası üç aydan altı aya kadar hapistir; ayrıca zina davası açan yan, suçlamasını tanıtlamak zorundadır, mahkeme buna inandıktan sonra ayrılma kararı verir. Zavallı Mişa ile sevgilisi için hangi yasa gereğince işlem yürütülerek "recm" ve "balta ile baş kesme" kararına varıldığını bilmiyorsak da, bu kararın dinsel hukuka uyularak verildiğini söylemekte büyük bir yanlış olmasa gerektir. Orada hırsızlık edenlerin balta ile ellerinin kesildiğini biliyoruz. Ancak yukarda anlattığım olayda, gazetelerden öğrendiğimize göre, kızı babası yerinde bir adam ile evlendirmişler, üstelik bu adam onu bırakıp gitmiş, yalnız kalan Mişa ise, yaşma başına uygun birini sevmiş, onunla kaçarken yakalanıyor.

"Keşke yakalanmasalardı." dileğinin bütün dünyada duyulduğunu (bütün dünyada derken çağın gerisinde kalmış olan ülkeleri bunun dışında tutuyorum), dile getirildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü uygar ülkeler kamuoyunda zina suçu için bunca ağır cezayı yerinde görecek bir eğilim bulunduğu savunulamaz. İslami ceza hukukunda bu tür bir ceza için ne gibi bir gerekçe gösterildiğini bilmiyorsam da (bu konunun hukukçularımızca incelenerek kamuoyumuza duyurulması yararlı olurdu) üç büyük monoteist dindeki "kutsal aile" inancının aile kurumunu korumak için (kimi değişikliklerle) en ağır cezai yaptırımları (müeyyideleri) zorunlu göreceği bilgisi bir yaklaşım sağlayabilir diye düşündüm. Ancak konumuzda önemli olan, cezanın ağırlığı yanında, çağdışılığıdır ki, bu da dinsel hukukun her türlü değişime karşı ne denli dirençli olduğunu anlatır. Mişa ile sevgilisine verilen cezanın sağduyuya aykırılığı, gerçekte çağa aykırılığından başka bir şey değildir.

Bu olayın yankıları sürmekte iken, Türk Medeni Kanununun Büyük Millet Meclisinde kabulü yıldönümü dolayısıyla, büyük bilim

adamımız Sayın Profesör Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ile televizyonda yapılan konuşma, olağanüstü bir rastlantı niteliği alıyordu; yalnızca öğretici değil, toplumumuzun çağdışı bir durumdan çağcıl bir duruma geçtiğini gösteren düşündürücü bir konuşma. Derin bilginliği yanında devrimci bir yazar olan Profesör Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, konuşmasındaki inanç içtenliği ile hayranlığımızı tazeledi o akşam. Sayın Profesör, Medeni Kanunumuzun (kendi koyduğu adla "yurttaşlar yasası"nın) gerçi İsviçre'den alındığını, fakat başka yerlerde olduğu gibi bizde de ulusal bir öze büründüğünü anlatırken özellikle bu yasanın devrimci niteliği üzerinde durması, hukuk bilimini saltık bir doğrular toplamı sayan anlayışa karşı çok yerinde bir uyarı idi. Ben o konuşmayı dinlerken, ayrıca, Medeni Kanunumuzun yabancılığı, bize uymadığı üzerinde yıllardan beri dirençle duranları da anımsadım, onların ne denli haksız olduklarını bir kez daha anladım. Hele Cumhuriyet'ten önceki bir dönemde "akdın telefonla telgrafla da yapılabileceği" konusunda Mecelle'den aranıp bulunan gerekçe örneği, tutucu hukuk sistemlerinin toplumları nasıl bir cendereye sokacağını, çağının nasıl gerisinde bırakacağını açık seçik olarak gözler önüne seriyordu. Çağdaşlaşmak zorunda olan Türk toplumu, yurttaşları arasındaki ilişkileri modern bir anlayışla düzenlemeye yönelecekti elbet. Bunun tek yolu da laik hukuka geçmekti. "Atatürk yıktı, ama yerine bir şey koymadı. Mecelleyi kaldırdı, yerini boş bıraktı" diyenlerin bu sözü nasıl söyleyebildiklerine ne denli şaşsak yeridir.

Yine çok iyi bir rastlantı olarak, o günlerde, Durul Bartu'nun dilimize çevirdiği John Bury'nin *Düşünce Özgürlüğü Tarihi* adlı kitabını okuyordum; rastlantının ilginçliği şurada idi ki, bütün okurlarıma salık vereceğim bu kitapta yazar, düşünce özgürlüğü, vicdan özgürlüğü, hoşgörü konularını, Hıristiyanlık boyunca incelerken, başlangıçta (yeni yeni yayılmaya başladığı dönemde) özgürlük ve hoşgörü isteyen Hıristiyanlığın, iktidar olduktan sonra kendinden başkasına özgürlük tanımayıp, hoşgörü göstermemesiydi. Kendinden başkasına dedim ama, yanlış, Hıristiyanlık tarihinde mezhepler birbirlerine hiçbir zaman hoşgörü göstermemişler, hep düşman kalmışlardır. İsa'nın kişiliğinde ilk kez ortaya çıktığı söylenebilecek olan "acıma"nın, nasıl olup da böylesi bir kine dönüşebildiği, üzerinde durulması gereken ahlaki bir sorundur. Bizde bunun bir benzeri olarak, Yavuz Sultan Selim'in Anadolu'daki Alevi kıyımı gösterilebilir.

Bu zulümler din uğruna, demek ki Tanrı buyruğuna uyularak yapılmıştır. Bizde dinsel hukuka özlem duyanların bu durumu nasıl değerlendireceklerini düşünmek gerekir.

Düşünce Özgürlüğü Tarihi adlı kitabın ilginç yerlerinden biri de, Hıristiyanlığa sertliğin girmesinin nedeni olarak, *Eski Ahd*'in *Kutsal Kitab*'a sokulmasının gösterilmesi. Böylece Avrupa'da dinsel inanç, sisteminde en ufak bir değişikliğe razı olmadığı için, hem kendi içinde savaşmış, hem de gelişen bilime karşı katı kalmıştır. Batı uygarlığının tarihi, bu açıdan bakılırsa, hoşgörüsüzlükle aklın, donmuş inançla bilimin savaşıdır.

Batı'nın beş yüz yıllık macerasını Türkiye elli yıl içinde yaşadı. Yalnızca siyasal, toplumsal kurumlarının değişiminde değil, kültüründe, güzel sanatlarında, yaşama biçiminde de. Profesör Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun belirttiği gibi, yeni Yurttaşlar Yasasının devrimci niteliği, onun laik olmasında gösteriyordu kendini. Laiklik, bizde, din işleriyle devlet işlerinin ayrılması gibi, sözcüğün kök anlamında, sistemin uygulanışında da bulunmayan anlamla açıklanır olmuştur hep. Doğrusu aranırsa, bu basitliğin nedeni korkudur. Laiklik konusu her açılışta "Dinsizlik değildir" sözünün söylenmesi bunu gösteriyor. Değerli bilim adamımız Profesör Niyazi Berkes *Türkiye'de Çağdaşlaşma* adlı büyük, özgün yapıtında bunu şöyle açıklıyor :

"Sorun sadece din-devlet ayrımı davası olmaktan daha geniş bir davadır ki, buna en uygun terim olarak çağdaşlaşma terimini daha yerinde buluyoruz. Batı'nın bir kesiminde Fransızcadan gelen laicisme'e eş olarak kullanılıp Türkçeye girmemiş olan başka bir sözcük, secularism sözcüğü bu çağdaşlaşma sözcüğüne hem anlam, hem köken açısından daha yakındır, hatta onun tam karşılığıdır. Laicisme sözcüğü Katolik Hıristiyanlığın yayıldığı halkların dilinde, özellikle Fransızcada kullanılır ve kökenine bakılırsa 'halksallaştırma' demektir. Çünkü kaynağı olan eski ve Hıristiyanlık öncesi Grekçedeki laos (halk), laikos (halksal) sözcükleri Hıristiyanlık döneminde klericus, yani din adamları dışında kalan kişiler için kullanıldı.

"Katolik Hıristiyanlığın dışındaki Hıristiyanlığın yayıldığı yerlerde, özellikle Protestanlığın etkisi altında olan İngilizce ve Almancada kullanılan terimin kökeni Grekçeden değil, Latinceden gelmedir. Bu köken de zamanla değişikliğe uğrayarak şimdiki anlamını almıştır. Aslındaki sözcük, saeculum sözcüğü 'çağ' anlamına gelir ki

Arapçada bulunan karşılığı olan asr sözcüğü son zamanlara kadar Türkçede asır olarak kullanılırdı... Ziya Gökalp, terimi Muasırlaşmak biçiminde almıştır."

Demek oluyor ki, bizde Medeni Hukuk'a geçiş olayı, bir "halksallaşma", bir "çağdaşlaşma" olayıdır. Profesör Velidedeoğlu'nun gösterdiği gibi de bir devrimdir. Böyle bir devrimden geçmeseydik, belki de Mişa'nın "recm" edilmesine hiç şaşmazdık.

(3.3.1978)

CHAPLİN İLE ŞARLO

Yarattığı kişiler yaşıyor sayılan yazarlar vardır; sözgelişi bizde Arsen Lüpen'in gerçekten yaşadığı sanılır, hatta onun adını Türkçeleştirerek "Arslan Lüpen" yapmışızdır. Bundan başka olarak kimi romancılar kendi yarattıkları kişileri sahici sanmışlardır. Balzac'a bir gün dostları şaka olsun diye, "Mr. Vautrin gelmiş, sizi görmek istiyor" demişler de ünlü romancı ayağa kalkarak, "Buyursun" demiş. Sonra kimi yapıtlar, yaratıcılarından daha büyük üne kavuşmuşlardır, sözgelişi *Don Ouijote* ile Cervantes gibi. *Don Quijote*, Cevantes'den çok daha ünlüdür. Fakat bu örneklerden hiçbiri Charles Chaplin ile Şarlo arasındaki özdeşlikle yarışamaz sanırım. Büyük sanatçı şöyle anlatıyor Şarlo'yu : "Onu doğururken bir yergi yaratmaktı dileğim. Baston onuru deyimliyordu, bıyık kurumluluktu, potinler de ölümlü dünya kaygularının çekilmezliğini belirtiyordu." Gelmiş geçmiş sanatçılar arasında hiçbiri yarattığı kişi ile böylesine karışmamıştır. Bugün Şarlo adı, sinemada gördüğümüz o güldürücü tipi değil sadece, onun yaratıcısını da anlatır bize; Şarlo'yu bilenler içinde Charles Chaplin adını duymamış olanlar bile vardır. Charles Chaplin de Şarlo'ya kendisinin bir parçası olarak bakmaktadır : "Bu kişi yaşıyor bende. Kimi zaman yanıbaşımda, benimle, kimi zaman da başını alıp ötelere gidiyor sanki..." Bence Charles Chaplin'in başta sayılacak özelliklerinden biri işte bu, yarattığı kişi ile karıştırılmasıdır.

İkinci olarak şunu söyleyebiliriz; Charles Chaplin'in yapıtı denli hiçbir sanat yapıtı, hem çocuklara, hem büyüklere sevdirmiş değildir kendini. Bütün sanat, yazın dallarında, çocuklar için ayrı bir ürün dizisi bulunması da bunu gösterir Çocuk sineması, çocuk romanı, çocuk öyküsü... gibi. İlk kez Charles Chaplin'in sanatı karşısında ana-baba, çocuğu ile gerçekten yan yana oldu, onunla birlikte güldü. Dahası, böylece okumuş-okumamış kişi anlayışının da yanlış olduğu ortaya çıktı, çünkü, onların arasında böylesi bir ayrım değil, bir tür

eşitlik vardı. Charles Chaplin, büyük-küçük, okumuş-okumamış arasındaki ayrımı ortadan kaldırmıştır. Ne demektir bu? Bilgiçliğin yerini sağduyunun alması, insanlar arasındaki bölümlemelerin saçmalığının anlaşılması demektir. Büyük sanatçının Birleşik Amerika'da tutunamamasının nedeni, ondaki keskin toplumsal taşlama yanında, işte bu devrimci büyük işi başarmasıdır, denebilir.

Şunu da elbet unutmamamız gerekir; Charles Chaplin, komedya ile tragedyayı olağanüstü bir başarı ile birleştirmiş çağdaş bir sanatçıdır. Çağdaş diyorum, çünkü bu iki oyun türü, eski Yunan'dan beri özleri bakımından karşıt sayılırken, çağımız onların özdeş olduklarını bulmuştur. Ağlayan insanla gülen insanın (komedya ve tragedya maskelerini gözünüzün önüne getirin) yüzlerindeki çizgiler benzeşir. Çoğu kadınlarda görülen, ağlama ile gülmenin birbirine karışması olayı da bunu tanıtlar. Bugün sahne için yazılan oyunlarda bu iki öğe hep iç içedir artık. İşte bu bakımdan da Charles Chaplin, çağımızı yapanlardan biri sayılmalıdır.

Buna benzer bir biçimde düşünürsek, Charles Chaplin, dram ile tragedyayı, Shakespeare'den sonra belki en iyi uyuşturmuş sanatçı olarak gösterilecektir. Bilindiği gibi, tragedya, ahlak ya da doğa yasalarının insan üzerindeki buyrukları ile insanın eylem gücü arasındaki, dram ise istek ile istenç (irade) arasındaki çatışmadan doğar. Birincisi antik ve heroic, ikincisi modern ve romantiktir. Goethe, klasik ile romantik'in en olağanüstü bileşimini Shakespeare'de gördüğünü çok ilginç bir yazısında ("Tercüme" dergisinin ilk sayısı, Nusret Hızır çevirisi) anlatmıştır. O yazıdaki karşılaştırmalı ilkeleri Şarlo'nun başından geçenlere uygularsak görürüz ki, bu kimsesiz, garip kişi, yaşamın onu sürüklediği her atılımda (çünkü o yılmak bilmez, bu yanı ile insanoğlunun trajik karakterini temsil eder) doğanın ya da toplumun acımasız karşıkoması ile yüzyüze gelir; bununla da bitmez onun serüveni, kendini hiçbir zaman aşağı görmediği, talihsizliğinin bir yasa olmadığına inanarak mutluluk için bütün fırsatları kullandığı, girişimlerde bulunduğu zaman, gücünün yetersizliği ile döngeri eder İyiliksever ve âşıktır, fakat güçsüz ve talihsizdir. Kör bir kıza yardım etmek onun insansal görevidir, yardım ettiği kıza âşık olması, görevin yanında isteğin de yer aldığını gösterir; böylece dıştan yüklenen görevle, içten doğma istek Şarlo'da garip bir bileşime kavuşmuş olur. Garip diyorum, çünkü burada "görev" dıştan

doğma bir engelle karşılaşmış değildir, fakat kendisi yardımı gerekseyen bir zavallı olan Şarlo'ya yükletilmiştir. Üstelik gözleri açılan kız, bu iyilikseveri görür görmez şaşırır, bir düş kırıklığıdır bu. Eğer Şarlo yakışıklı bir adam olsaydı, böyle bir düş kırıklığı ile karşılaşmayacaktı. İşte burada kızın şaşkınlığı, hem tragedyayı, hem de dramı ortaya çıkarmaktadır. Ama bununla da bitmiyor.

Her girişiminde yenik düştüğü halde, bir daha, bir daha denemek için ruhunda sonsuz bir yaşam kaynağı vardır onun; ancak bu kaynak onu mutsuzluktan mutsuzluğa atar her kez... Böylece Şarlo her yenilişinde biz kahkahayı basarız. Ne var bunda gülecek? Gerçekten de öyle, hiçbir tragedyada gülmüyoruz da, Şarlo'nun yenilgilerine, talihsizliklerine neden gülüyoruz?

Burada konu "gülme"nin yasalarına ilişkin gerçekten önemli bir başka çözümlemeye götürüyor bizi. İnsanın neye güldüğü, gülmenin ne olduğu ilk çağdan bu yana, düşünürleri üzerine çekmiş ciddi bir sorundur. Oysa gülme kaba, gözyaşı saygın tanınagelmiştir. Nitekim biz komedyaları da "yüksek", "aşağı" diye ayırıyoruz, tragedya için böyle bir bölümlemeye kalkmıyoruz hiç. Ama tragedyada insana özgü her şey bulunmaz, oysa komedya her zaman, her yanı ile insansaldır. Çünkü (burada tam sırası gelmişken söyleyelim) gülünç olanın kaynağı bilinçdışıdır, saçmadır, düştür. Onun için karikatürcüler, aklımızla çalıştırarak güldürürler bizi. Herhangi bir durumu abartın, aklın sınırları dışında bulacaksınız kendimizi ve gülmeye başlayacaksınız. Çağımızın karakterini en iyi belirten sözcük ise "saçma"dır; "Biz savaşlarımızla, makinelerimizle, nevrozlarımızla bir komedyada yer almışızdır," diyor bir Batılı yazar. İşte Şarlo karşımıza, çağımızın niteliklerinin bir karikatürcüsü gibi çıktığı için bizi güldürmektedir. Onun yapıtlarını bu açıdan gözünüzün önüne getirin! Demek oluyor ki, bizim Şarlo'da güldüğümüz, insanın ve yaşamın saçmalığı, akıl dışılığıdır. Gülmekle ferahlıyoruz, kendimizi görüyoruz onda, benzerliğimizi, dahası acımasızlığımızı, bencilliğimizi, kötülüğümüzü görüyoruz, gülüyoruz da kurtuluyoruz bilinçaltımızdaki kötülüğün baskısından bir süre için, kendimizi cezalandırıyoruz diyelim isterseniz. Gülme sanıldığı gibi "bayağı" bir şey değildir. Şarlo'yu iriyarı bir adam yumrukluyorsa, o iriyarı adam bizizdir, dayağı yiyen olmadığımız için sevinerek gülüyoruz, fakat içimizden bir ses, "sen asıl o zayıf adamsın!" diyor bize. Böylece Şarlo insanın bütün günahını kendi

üzerine almış bir İsa gibi yüceliyor.

Ne kadar az şey okudum Charles Chaplin üstüne! Onu anlatan en iyi kitaplardan biri, sanırım ki, ünlü Fransız ozanı Philippe Soupault'un kitabıdır. Ama Charles Chaplin değil de, Şarlo yer alır o kitapta, okur onu bir kişi, bir kahraman olarak izler. Philippe Soupault'nun bu kitabını Çağdaş Yayınları çıkardı geçende, Teoman Aktürel'in güzel çevirisi ile. Yeniden okurken (çünkü bu, ikinci baskıdır) ünlü Fransız ozanı ile, 1949'da Ankara'ya geldiğinde nasıl tanıştığımızı anımsadım. Fırsatı gelirse başka bir yazımda onu anlatmak isterdim.

(20.1.1978)

BİR AĞIRLAMA

Çağdaş yayınları arasında *Şarlo* adlı bir kitabı çıkan ünlü Fransız ozanı Philippe Soupault'yu 1949 yılında Ankara'ya geldiği zaman tanımıştım. Philippe Soupault, Birinci Dünya Savaşı sonrası Fransız şiirinin, isterseniz daha geniş tutarak, Avrupa yazınının en tanınmış adlarından biriydi. Onu, Fransa'dan geçip Avrupa'ya mal edişimin nedeni, Dadacılık, Gerçeküstücülük gibi Avrupa'ya yaygın sanat-yazın akımlarının önderlerinden biri olmasıdır. Gerçekten de bu anakara (kıta) yeni zamanlar tarihi boyunca bir kültür birliği, bütünlüğü gösteregelmiştir. Bizim de Tanzimattan beri bu bütünün bir parçası olma yolunda bulunduğumuzu biliyoruz. Türk yazarları, ozanları, sanatçıları gitgide artan bir biçimde Batı kültürünün etkisi altında kalmışlardır. Başka türlü de olamazdı. Nitekim Cumhuriyet dönemi yazınımız, şiirimiz, sanatımız da Batı'daki akımlarla sıkı bir işbirliği içinde bulundu. Philippe Soupault'ya gelince, onu neredeyse bütün ozanlarımız tanıyorlardı Ankara'ya geldiğinde. Adamı bu da biraz şaşırttı idi sanıyorum. Türkiye'nin geri kalmış bir ülke olduğu imgesi çoğun bu tür şaşkınlıklara yol açmaktadır. İtalyan ozanı Quasimodo (Nobel) bir Pen Club toplantısında tanıştığı Oktay Akbal'a, "Sizde de yazın var mı?" diye sormuş, bunu sorarken eliyle yazı yazar gibi yapmış. Şimdi kendimizi tanıtamıyoruz diye bir söyleve geçmeyeceğim de şuncası ile yetineyim. Adamlar tümden cahil biliyorlar bizi. Benzer olaylar çoktur. Bizim zayıf yanımız, o bütünü, parça parça benimsemeye kalkmamızda gizlidir. Batı'da sanat akımları, bilim, felsefe akımları ile bir hizada bulunur olmuştur. Ortak kültürün anlamını burada aramalıyız. Prof. Dr. İsmail Tunalı, *Felsefenin Işığında Modern Resim* adlı özgün yapıtında, izlenimci resim doğduğu sırada Batı'da ne tür bir felsefe akımının etkin durumda bulunduğunu, fizik, optik alanlarında ne tür araştırmalar yapıldığını, ne gibi buluşların ortaya atıldığını gerçekten doyurucu nitelikte gözler önüne serer. Bize gelince, biz başarılı izlenimci resimler koymu-

şuz ortaya, ama bu akımın Mach felsefesiyle, Helmholtz'un, Chevreul'un optik deneyimleri ile ilişkisini ilgiye değer bulmamışız. Bizde, şiir, yazın, genellikle sanatlar, felsefece, bilimlerce koşutlanmamıştır. Bu çalışma dalları birbirlerinden kopuk olduğu gibi, sanat türleri arasında da bir zamandaşlık yoktur sanki. Sözgelişi Gerçeküstücülük sanat anlayışı bizim sanatçılarımızı etkiledi, ama o sanatın dayandığı düşün akımlarından haberimiz olmadı. Felsefe, bilim konusunu bir an için bir yana bıraksak da, bizde sanatlar alanında bile bir tutarlılıktan söz edilemez kolay kolay. Sözgelişi bizde ozanla ressam arasında bir bakış, görüş yakınlığı hiçbir dönemde aranır olmamıştır. Ahmet Haşim niçin Nazmi Ziya'dan söz etmedi hiç? İkisinin de yaptığı aynı işti. Oysa Philippe Soupault'nun yetiştiği, tanındığı yıllarda Batı'daki bütün sanat kollarında bir uyumluluk vardı.

Philippe Soupault, Breton'la birlikte yazdığı *Les Champs Magnétiques* adlı kitabı ile yazın alanına girdi. İlk şiir kitabındaki şiirler Gerçeküstü anlayışın ürünleridir. Ama o, belli bir anlayış içinde sürgit kalacak doğada değildi, durmadan kendini arayan, bulmaya çalışan bir yazar, ozan niteliği gösteriyordu. Şiirden başka, romanlar, yaşam öyküleri de kaleme aldı. Oktay Rifat ile Orhan Veli ondan birer şiir çevirmişlerdi o zaman, bu şiirler kısa zamanda geniş bir alana yayılmıştı. Daha başka çevirileri ile birlikte Soupault, yeni şiirimizi etkileyen bir yabancı ozan ününü kazanmış oluyordu. Demek istiyorum ki, Türkiye'ye geldiğinde, onu tanıyan bilen kimselerle karşılaştı. Onu nerede, nasıl ağırladığımızı anlatacağım şimdi.

Ankara'da, Yenişehir'de bir apartmanın bahçesinde tek odalı bir ev vardı, belki apartman kapıcısı için, belki de işçilere sığınak olarak yapılmıştı, her neyse... Orada bir zaman Cahit Sıtkı Tarancı oturmuştu bekârlığında, Cahit evlenip gidince bu tek odalı evi Orhan Veli tuttu. Gözümün önündedir, dik dörtgen bir odaydı, duvarları yer yer çatlamıştı bu odanın, sokak kapısından başka, içerde tuvalete açılan bir kapısı daha vardı, ama bu tuvalet geri kalmış bir köydeki bahçe tuvaleti gibi çapraz tahtalarla örtülmüş bir çukurdu. Eşyaya gelince, Orhan Veli'nin çok eşyası yoktu, bir somya, bir küçük masa, bir iskemle... İşte o kadar. Diyeceğim, bu durumu ile OrhanVeli'nin odası bir konuğu, özellikle yabancı bir konuğu ağırlamaya pek elverişli değildi.

Bir gün duyduk ki, ünlü Fransız ozanı Philippe Soupault Anka-

ra'ya gelmiş, Ankara Palas'ta kalıyormuş, Türk ozanları ile tanışmak istediğini söylemiş. Bizi bir heyecan sardı. O zaman France Press ajansının Ankara temsilcisi olan arkadaşımız yazar, çevirmen Erol Güney (şimdi İsrail'de) tanışmış Philippe Soupault ile, ona "Yaprak" gazetesinden, "Yaprak"ı çıkaran ozanlardan, yazarlardan söz etmiş. Adam da tutturmuş onlarla tanışmak isterim diye. Biz bu iş için elbette Orhan Veli'nin kaldığı odayı aklımızın ucundan bile geçiremezdik. Kentin iyi lokantalarından birini düşündük konuğumuzu ağırlamak için. Fakat Soupault "olmaz" diyerek direnmiş. "Beni 'Yaprak' gazetesinin yönetim evine çağırsınlar" demiş.

Size biraz da "Yaprak" dergisinden söz edelim Bilenler anımsar, bir gazete yaprağının yarısı boyutunda bir yazın gazetesiydi "Yaprak". İmtiyaz sahibi Orhan Veli idi. Beş altı arkadaş birlikte çalışarak çıkarırdık "Yaprak"ı, fakat Orhan Veli'nin emeği tümümüzün emeğinden çoktu. Onun basımevinde, dizgimen ile karşılıklı olarak çalışması, şimdi gözümün önüne geliyor... Sayfa düzeninin iyi, güzel olması için büyük bir titizlik gösterirdi, "Yaprak" yazısının altına her sayı başka bir renk koydururdu. Ona büyük bir keyif veriyordu bu iş. Sabahattin Eyuboğlu, Nusret Hızır, Oktay Rifat, Erol Güney, Necati Cumalı vardı, sonra ben vardım. Orhan Veli "Yaprak" yönetimevi olarak ilgililere, oturduğu o tek odalı evin adresini vermişti.

Çaresiz, bu odaya çağıracaktık Philippe Soupault'yu. İnanır mısınız, iki gün içinde bambaşka bir duruma soktuk o yıkık dökük odayı. Önce bir temiz badana ettirdik, sonra duvarlardaki çatlakları "Yaprak" dergileri ile kapattık. Renk renk oldu duvarlar. Evlerden iskemleler, koltuklar, içki takımları, yemek takımları, resimler, cigara sehpaları, halılar, kilimler taşıdık oraya. İki korkumuz vardı. Biri tuvalete ilişkindi bu korkularımızın, adam tuvalete çıkmak isterse ne diyecektik? Karar verdik, "Burada bahçeye edilir" diyecektik. İkinci korkumuz eski odasının ne duruma geldiğini bilmeyen Cahit Sıtkı Tarancı'nın, kendini tutamayıp şaşkınlığını açığa vurabileceğiydi. Philippe Soupault, bereket, tuvalete çıkmak istemedi. Fakat Cahit Sıtkı Tarancı ondan sonra geldi. Ama biz "Aman Cahit, belli etme!" diye bağırarak onun şaşkınlığını önledik. Cahit, eski odasının büründüğü yeni kılığa bakıp bakıp gülüyordu.

Philippe Soupault'ya rakı verdik, ilk kez içeceğini söylediği için

nasıl içmesi gerektiğini anlattık. Sıra şiir konusuna gelmişti. Orhan Veli, kendi şiirlerinden birini okuyacakmış gibi başlayarak, Soupault'dan çevirdiği şu şiiri okumaz mı?

ŞARKI

Şakir efendi
Koltukçu
Öldü
Dün gece
Çerkeş'te
Öldü
Gitti
Çerkeş'te öldü gitti.

Orhan Veli'nin bu yerlileştirilmiş çevirisi, dize düzeni, yapı bakımından aslına çok benzer. Biz Soupault'un gerçeği öğrenince ne diyeceğini düşünerek gülümsüyorduk. İşin içyüzü ortaya çıkınca adam çok sevindi, şaşırtıcı gelecek ama, şiirinin çok doğru, iyi çevrildiğini söyledi, sesten anlamıştı bunu. "Şiir gerçi bir söz sanatıdır, ama bir öz sanatıdır da. Bu bakımdan başka bir dile çevrilebilmelidir. Ben şiirin çevrilebileceğine inanıyorum. Hatta daha da fazlasına, şiir dilinin, müzik gibi uluslararası bir dil olduğuna inanıyorum. Dünya ulusları birbirlerini belki her şeyden çok şiirle anlayacaklardır." dedi.

İşte o tanışmanın öyküsü kısaca budur. Sonra Soupault, İstanbul'a gitti. Ülkemizden ayrılırken bir İstanbul gazetesine demeç verdi, bütün dünyayı gezdiğini, şiiri Türkiye'de bulduğunu söyledi. Garip akımının üç ozanının adını verdi.

(27.1.1978)

TÜRKLER VE ANADOLU

Bizim dilimizi bozan şeylerden biri de dil bilginlerimizin "arabizm" dedikleri şeydir; Türkçe sözcükleri Arapsılaştırmak demek. Ben "Türkiye" sözcüğünün Arabizm olduğunu sanırdım, gene öyle ama, sayın Doğan Avcıoğlu'nun yeni kitabından öğrendim ki, bizim yurdumuzun adını Haçlı Seferleri sırasında Hıristiyanlar takmışlar meğer "Türkiye" diyerek, Arap ülkeleri ile bir tutmuşlar bizim ülkemizi. Sözcüğün sonundaki "iyye", yer adı yapmaya yarayan Arapça bir sonektir, ki bizde epey kullanılmıştır "Kemaliye", "Fethiye" gibi. Türkçede en yaygın yer adı eki ise "ce", "ca"dır.

Türklerin Tarihi adlı özgün araştırmayı okuyorum, öylesine büyük bir gereksemeye yanıt veriyor. Elimdeki birinci cildin en önemli yerlerinden biri "ulus" ve "etni" ayrımı üzerine olan bölümüdür. Turancılık ülküsünü güdenlerin yanılgıları, uluslaşma sürecine gireli şurada elli, altmış yıl olan Türkiye Türklerini, Asya'daki birtakım etnik topluluklarla özdeş saymalarında toplanır. Kırk kez yazdık, Batı'da etnik kaynak ve dil ailesi bakımından birbirlerine yakın olan uluslar, hiç de böylesi bir özdeşlemeye kalkmamışlardır. Neden? En azından bir işe yaramaz da ondan. Bilimsellikle ise en ufak bir ilintisi yoktur öyle bir savın. Nerden geldikse geldik, bunu bir kez söyler geçersin, o kadar. Ben burada iki üç yıl önce yazdığım bir yazıda, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin, kimi sağcılarımızın sandıkları gibi "son Türk devleti" değil, "ilk Türk devleti" olduğunu söylemiştim. "Türk" bizim ulusumuzun adıdır, bizden başka bu adı kullanan bir devlet yoktur. Bütün yanlışlık, ulusumuzun adını ırk adı gibi almaktan doğuyor sanırım. Doğan Avcıoğlu, yeni kitabının birinci cildinde konuyu enine boyuna incelemektedir; böylesine önemli bir sorunu araştırma konusu olarak seçtiği için kendisini kutlamak isterim. "Milletimizin binlerce yıllık şanlı tarihi" dedikleri şeyi anlamaya olanak yoktur, ulusal tarihimizin gerçekte Cumhuriyetle başladığını söylemek zorundayız. Bunda üzülecek bir yan yoktur, bütün ulusların tarihi yenidir. İngilizler sözgelişi, Ada'da gelmiş geçmiş uy-

garlıkların tarihini, kendi tarihleri olarak anlatırlar, okuturlar. Bu konuya aşağıda gene geleceğim. Burada şuncasını söylemeden geçmeyeyim, *Türklerin Tarihi* adlı kitapta da anlatıldığına göre, Osmanlı okullarında Türklerin tarihi ile ilgili hiçbir ders okutulmamıştır, bunun yerine peygamberler tarihi öğretilmiştir. Türkçülüğün başlangıcı son dönemlere düşer. Geri gidildikçe konu büsbütün çapraşık bir durum almaktadır. Ulus bilincini ne Anadolu beyliklerinde, ne de Asyadaki etnik topluluklarda bulmak olanağı vardır, gerçekte olamazdı da. Çünkü ulusal toplum yeni bir olgudur.

Kurtuluş Savaşını kazanır kazanmaz Mustafa Kemal Atatürk'ün "tarih" sorunu üzerine düşmesi hiç de boşuna değildir. Ulusun oluşmasına temel araştırıyordu o. Osmanlıyı yerme tutumunu ancak bu açıdan bakarak anlamlandırabiliriz. Osmanlı yeriliyor diye bağırıp çağırmanın gereği yoktu. Ulusal devlet kurulurken, önceki feodal-ümmetçi devletin yadsınması tarihsel bir zorunluktur. Gerçekte Osmanlıların tarih anlayışı, ulusal bir devlet için "geçmiş" yaratacak nitelikte de değildi. Böyle olduğu içindir ki, Atatürk tarih bilincini toprağın geçmişinden çıkarına yolunu tutmuştu. (Ne ilgimiz var bizim bu geçmişle diye düşünmek her şeyden önce kolay bir düşüncedir, salt bu yüzden vazgeçmeli öyle düşünmekten) Anadolu tarihini kendi tarihimiz olarak benimseme anlayışının kökeni buradadır. Hitit uygarlığını ortaya çıkarmak için yapılan kazılar sırasında Fuat Köprülü, üniversitedeki öğrencilerine "Bu bücür heriflerin torunları olmaktan hiç de hoşlanmıyorum" dermiş (kendisi de kısa boylu idi, üstelik taş kabartmalardaki figürlerin ölçütlerini gerçekle ölçüştürmek çok tartışma götürür) oysa ille "torunu" olmak gerekli değildir geçmişin bir toplumu ile ilinti kurmak için, uygarlığın sürekliliğini bulmaktır önemli olan. Kaldı ki, Doğan Avcıoğlu'nun kitabında da söz konusu edildiği gibi, Asya kökenli etnilerin Anadolu'ya geldiklerinde sayıları ne idi, o zaman Anadolu'nun nüfusu ne kadardı soruları karşımıza bugüne değin anlatılandan çok değişik bir durum çıkarmaktadır. *Türklerin Tarihi* adlı kitabı daha birçok yazımda anacağını sanıyorum.

İyi bir rastlantı olarak, Doğan Avcıoğlu'nun kitabı ile birlikte *Yurdumuzun Öyküsü* adlı kitap da geldi. Sayın İskender Ohri'nin yeni basılan bu kitabı, adından da anlaşılacağı üzere, Doğan Avcıoğlu'nun kitabı dolayısıyla söz konusu ettiğim sorun temel alınarak ya-

zılmıştır. Önsözde şöyle deniyor "Halkı, uygarlığı ve tarihi ile bölünmez bir bütündür Anadolu. Tarihimiz onun tarihidir. Malazgirt'le sonrası bir başlangıç değil, başı Hititlerden de ötede olan Anadolu tarihinin şanlı bir bölüm ve devamıdır. Hititler, İyonyalılar... Daha nice yaman halklar gibi Türkler de Anadolu uygarlığına katkıda bulundular, onların bıraktıkları yerden, yeni parlak sayfalar katarak, o tarihi yazmayı sürdürdüler. Uzun tarihi boyunca türlü adlarla anılmış olan Anadolu halkı, şimdi artık Türklüğü ile övünmekte, hem de bütün o şanlı geçmişin ve eşsiz uygarlıkların mirasçısı, sahibi olarak."

Anadolu uygarlığının sevdalılarından olan Sabahattin Eyuboğlu da şöyle yazmıştı : "Fetheden de biziz artık fethedilen de. Eriten de biziz, eriyen de. Biz bu toprakları yoğurmuşuz, bu topraklar da bizi. Onun için en eskiden en yeniye ne varsa yurdumuzda, öz malımızdır bizim. Halkımızın tarihi, Anadolu'nun tarihidir." Bu anlayışın, her gün biraz daha yayılıp tutunduğunu görüp sevinmeme karşın, aydınlarımızca tam olarak benimsenmediğini söylemeliyim. Bu görüşü beğenmeyenler, yanlış bulanlar, gülünç bulanlar var, ama bunlar Batılı ulusların, arada hiçbir akrabalık olmadığı halde, diyelim eski Yunan'ı benimsemeleri, hatta dilleri Hint Avrupa dil ailesindendir diyerek bizim Hititleri bile kapıp kaçmak istemeleri karşısında benzeri tepkiler göstermemektedirler. "Geçmiş", seçilen, benimsenen bir kavramdır, buradaki benimseme işi ise, bir kültür sürekliliğini sağlama anlamına gelir. Bugün bir Fransız, bir İngiliz çocuğuna eski Yunan uygarlığı, "Bizim uygarlığımızın kaynağı budur" diyerek öğretilmektedir. Oysa biz burada eski Yunan-Roma uygarlık kalıntıları üzerinde yaşıyoruz. Bu yüce yapıtların etkileri sürmesin olur mu hiç? Kağnı, Hitit'ten bu yana binlerce yıl yaşadı. Selçuk ve Osmanlı mimarlığında eski Anadolu mimarlıklarının etkisi bilinen bir şeydir. (Yurdumuzun adı "Anadolu" Türkçe değil.)

Burada sırası gelmişken, dil sorununun bu konuda oynadığı işleve değinmek isterim. Türk dillerinin Orta Asya'da büyük bir alana yayılmış olması, kimi aydınlarımızı dil birliğine dayanması yeterli görülen ırksal birlik inancına götürmüştür. Oysa, bırakalım ulus birliğini, dilleri ayrı dil ailesinden olan toplulukları etnik açıdan özdeş saymak doğru değildir. Dilleri aynı dil ailesi içinde bulunan çeşitli etniler, halklar, uluslar arasında hiçbir benzerlik olmadığını biliyo-

ruz. Oysa toprak, tarih, gelenek, kültür, uygarlık gibi ögelerin kurduğu bütün, ekonomik öge ile de perçinleşince modern toplulukların oluştuğunu görüyoruz.

Anadolu uygarlığının tarihini benimseme anlayışını çok iyi özümsediği belli olan sayın İskender Ohri de işte konuya bu açıdan yaklaşarak kitabını tarihin en eski uygarlığı olan Çatalhöyük (zamanımızdan dokuz bin yıl önce) ile başlatıp Ankara'daki Anıtkabir'le bitirmiş. Bu güzel yapıtından ötürü yazarı kutlarım. Böylece Anadolu uygarlığının tarihini benimseme anlayışı ile yazılmış kitaplarımıza bir yenisi daha katılmış oluyor. Sayın Ohri'nin yapıtını okurken bir amacının gerçekleştiğini görüp yüce bir sevinçle doldum. Şimdiye değin Anadolu uygarlığını anlatan epey kitap yazılmıştı bizde, ama bunlar konuyu bir bütün içinde derleyip toplamıyorlardı; ilk kez İskender Ohri, Anadolu'nun tüm uygarlığını özetleyerek verdi. Böylece okullarda okutulacak, çocuklarımızın kafasını doğru yolda eğitecek, her Türk'e yurdunun geçmişi üstüne bilgi verecek kitap ortaya çıkmış oldu. Orada Anadolu'nun tarih öncesi, Anadolu'da tarihin doğuşu, Hitit sonrası, Yunanlılar, Roma, Bizans, Selçuklular, Osmanlılar, Yeni Türkiye topluca anlatılmaktadır.

(3.2.1978)

ANADOLU HALKI

"Türkler ve Anadolu" başlıklı yazımda, Doğan Avcıoğlu'nun *Türklerin Tarihi* adlı kitabı ile, İskender Ohri'nin *Yurdumuzun Öyküsü* adlı kitabını ele almış iki kitapta da değinilen "Anadolu'nun geçmiş tarihini benimseme" konusuna bir daha girmiştim. Ulusal kültürümüz için büyük önem taşıyan bu sorun'un üzerinde ne denli durulsa yeridir; çünkü Anadolu uygarlıklarına sahip çıkmak bizi yalnız topraklarımıza sağlamca oturmanın tarihsel güçlerine kavuşturmakla kalmaz, Turancılık, Irkçılık gibi birtakım çağdışı, kökü dışarda inanışların gençlerimiz üzerindeki bozucu etkilerinden de korur. Anadolu uygarlıklarını benimseme anlayışı belki bugün aydınlarımız arasında gerekli yaygınlığı kazanmış değil. Ama unutmayalım ki, Atatürk'le başlayan, "Hep Bu Topraktan" dergisi ile sürdürülen, Hüseyin Hilmi Bayındır'la (*Tiral Tarihi, Tarihte Zeybeklik ve Musikisi*) özgün buluşlara ulaşan, Halikarnas Balıkçısı'nda coşkun bir sav biçiminde şaha kalkan bu görüş, bizim için bir varoluş kuramıdır. Yukarda sözünü ettiğim yazının gördüğü ilgi beni bu bakımdan çok sevindirdi. Özellikle Sayın Ekrem Eraş'ın yolladığı mektup ile *Fatih Sultan Mehmet ve Eserinin Tetkikine Giriş* adlı kitabı çok ilginç. Konuya yeniden değinmek fırsatını bana veren Sayın Eraş, mektubunda şöyle diyor :

" 'Türkler ve Anadolu' yazınızı evetleyerek okudum. Gerçekten Anadolu ile halkımızın arasındaki tarihsel bağ şimdiye dek bir türlü bütünü ile kurulamamıştır. Oysa Turanlı olduğumuz kadar Anadoluluyuz. Hatta belki de daha fazla Anadolulu ve Trakyalıyız. Anadolu'nun ve Trakya'nın bütün değerlerinin tarihsel, kültürel mirasçısıyız.

" Ben *Fatih Sultan Mehmet ve Eserinin Tetkikine Giriş* adlı küçük yapıtımda, Türkiye halkının Anadolu'nun ve Trakya'nın bütün eski sekeneklerinin karışımının torunları olduğunu ve Osmanlı İmparatorluğunun devlet kavrayışı bakımından Roma'nın devamı olduğunu verilere dayanarak ileri sürmüştüm. İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü vesilesiyle 1953'te yayımladığım bu küçük yapıtımı

size takdim ediyorum...

"Gençlerimizin aktif bir bölümünün, Türkiye'nin geleneğini kendi yurdunda arayacağı yerde, Çin duvarının arkasında aramaya kalktığı bir sırada Doğan Avcıoğlu'nun, İskender Ohri'nin ve sizin yazılarınızın onlara tarihsel gerçeğimizi doğruları ile anlatacağını umarım."

Basıldığı yıl görüp okuyamadığıma üzüldüğüm bu küçük fakat çok değerli kitabı edinmekle kıvandım. Okurlarıma ondan birkaç parçayı aktarmanın yararlı olacağını sanıyorum. Neden denecek olursa, yirmi yedi yıl önce basılmış olduğu için kitabın satışta kalmaması olasılığı çok güçlüdür. Sayın Ekrem Eraş, İstanbul'un Türkler tarafından fethinin nesnel bir biçimde incelenmesinin, dünya uygarlık tarihi ve insanlığın gelişmesi bakımından büyük önem taşıdığını belirttikten sonra, "Kanaatimizce milletlerin medeni oluş ve gelişmesini tetkik edecek tarihi bir etüd, aynen müspet ilimlerde yapılan tetkikler gibi objektif olmalıdır" demektedir. Bir sınır beyliğinden bir İmparatorluğa geçen Osmanlı Türklerinin durumunu iyice anlamak için Selçukluları iyi bilmeyi gerektirdiğini haklı olarak öne süren yazar, "Acaba bu geniş ülkelerde yaşayan halk kitlelerini bir merkeze doğru çeken bu büyük kuvvetin dinamik sosyal kanunu nedir?" sorusunu sormaktadır. Bunun ardından başka bir soru daha gelir "Selçuk Türklerinin küçük bir ordu ile kazandığı zaferin ortaya çıkardığı etnik ve sosyal bünye değişikliklerinin nedeni yalnızca Turan asıllı Selçuk muhacereti midir?" Bununla da bitmez elbet kaçınılması olanaksız sorular "Öyle ise Anadolu'nun asıl yerli halkı ne oldu?" Selçuk istilası bütün Küçük Asya halkını bir anda yok mu etti? Selçukluların, Anadolu'da buldukları insanların tümünü ya da büyük çoğunluğunu kesip öldürdüklerini mi savunacağız? En yanlış düşünenler bile bugüne değin böyle bir savda bulunmamışlardır. Öyle ise Sayın Eraş'ı dinleyelim yine : "Küçük Asya'da ne Selçuklular döneminde ve ne de onu izleyen dönemlerde bir sterilizasyon vaki olmadığı ve Selçuki dedelerimizi asla hiçbir katl-i âm yapmadıkları, bilâkis Anadolu halkına Bizans'tan çok daha adil bir idare getirdikleri tarihçe sabit olmuş bir hakikattir."

Şimdi konumuzun en can alıcı yerine geliyoruz : "Yoksulluk sebebiyle zaten fazla bir kültüre sahip olmayan Anadolu'nun geniş yerli halk kitlesi Müslüman Türklere karıştı, bunlar Türk dilini yeni

gelenlerle birlikte bütün ülkeye yaydılar. Selçuki döneminde yeni idareci olan Turani unsurlar ile Anadolu'nun kırk asırlık yerli ahalısı arasında geniş bir mütekabil tesir oldu. Bunun sonunda bir yandan Türkçenin mahalli şiveleri teşekkül ederken, öte yandan Anadolu Türklüğü bir kül halinde taazzuv etti. Yalnız ilk hamlede Selçuk istilasının dışında kalanlar ile sosyal durumlarından ötürü Müslümanlaşmakta menfaati olmayanlar karakterlerini ve dinlerini muhafaza ettiler."

Yukarda sözünü ettiğim yazımda dil sorunu üzerinde ben de durmuştum. Türkçe'nin, Selçuk gelişinden sonra Anadolu'da yaygın duruma gelmesi, kimilerinde Turan asıllı istilacıların çoğunlukta oldukları inanışını uyandırmakla kalmıyor, onları "karışma" olayını düşünmekten uzak bulunduruyor. Oysa aynı insanlar, gene dil sorununda yanıldıkları için, eski Yunan uygarlığını bugünkü Yunanlıların (Helenlerin) eski uygarlığı imiş gibi görüyorlar. Oysa komşularımız olan Helenler, eski Yunan uygarlığını Batı Avrupa'dan öğrenmişlerdir, dilleri aynı olduğu için kendileri bulmamışlardır. Üstelik dilleri de aynı değildir. Onlar, demek bugünkü Helenler, eski Yunan uygarlığını benimsediler. Ama bununla kalmayarak bizim İyonya uygarlığımızı kendilerinin saymakta direniyorlar. Bunu kabul edecek miyiz? Diyeceğim, bu konuda dil sorununun çok aldatıcı bir rolü olabilir. Şimdi dil bilginleri Japoncanın da Türk dil ailesinden olduğunu söylüyorlar; Japonları Türk saymamız için bu kanıt yeterli midir?

Elimdeki kitaptan birkaç alıntı daha yaparak konuma bağlı kalayım.

"Demek biz Anadolu Türkleri bu toprakların elli asırlık sakinleri, bu ülkenin saadet ve nikbetlerinin, zafer ve hüsranlarının elli asırlık mirasçısıyız. Elli asır içinde yoğurulmuş, elli asırlık tecrübe sahibi bir paslanmaz çelik halitası.

"Burada, ecdadımız Selçuklularla birlikte Orta Asya'dan gelmedi mi, Turan asıllı değil miyiz, soruları akla gelebilir. Şüphesiz, evet, Anadolu Türklerinin teşekkülünde Oğuz kabilelerinin mühim, pek mühim bir rolü vardır. Fakat bu kabileler Türkleşen halkın içinde yüzde kaçtı? Büyük bir ihtimal ile biz Anadolu Türkleri, Fransızlar ne kadar Golva değil de Frank iseler, İtalyanlar ne kadar Latin değil de Lombar veya Got iseler, İngilizler ne kadar Anglo-Sakson değil

de Norınan iseler ve İspanyollar ne kadar İberik değil de Vizigot iseler biz de o kadar Turani asıllıyız."

Yazımı bitirirken şunu söyleyeyim : Kolay düşünmekten hep kaçınmalı, uzak durınaya bakmalı; birtakım soruları karşımızda yer alanların da düşünebileceklerini hesaba katmalı. "Bizim İyonya ile, Hitit'le ne ilişkimiz var?" Kolay, fakat aldatıcı bir soru bu. Bizim bu soruyu akıl etmememiz için aptal olmamız gerekirdi. Geçen yazımda da bir parça dokundum; bugün Avrupalılar, yeni bulup hayran kaldıkları Hitit uygarlığını benimsemek üzeredirler. Sanki onlar Hititlerin aynı kanı taşıyan çocukları mı? Yo... Yunanlılar da değil onların ataları. Hep aynı sözü yineliyorum, geçmiş uygarlıklar, benimseme, özümseme yolu ile alınır. Yok ille bir bağ kurulması gerekliyse, bugün bizim halkımızın, geçmişteki Anadolu halkları ile birçok bağları var. İsteyen okur, öğrenir. Bugünkü Anadolu halkı, tarih boyunca Anadolu'da oturmuş olanların çocuklarıdır.

(10.3.1978)

DEĞİŞEN-DEĞİŞMEYEN

Şehir tiyatrolarının Harbiye bölümünde oynamakta olan *Coriolanus*'un konusunu Shakespeare Roma tarihinden almıştı. Roma tarihçisi Plutarkhos'un yazdığına göre, sonradan Coriolanus adını alan Caius Marcius, İsa'nın doğuşundan beş yüz yıl önce yaşamış Romalı bir generaldir. Mağrur, gözüpek bir adammış. Üstün özelliklerini annesi Volumnia'dan aldığı söyleyen Caius Marcius, savaşta Voisci'lerin eski başkenti Corioli'yi ele geçirir, Muzaffer bir komutan olarak Roma'ya döner, orada alkışlarla karşılanır. Senatoda birkaç sözle yengisini özetler. Senato, ona, aldığı kentin adını verir, bununla da kalmaz, Coriolanus'u Konsül yapmak ister. Şunu unutmamak gerekir ki, bu bilgiler tarihsel olmaktan çok, söylence niteliğindedir. Ama Shakespeare, tarih öğretmek değil, masal da olsa geçmiş bir olaydan yararlanarak bize bir sorunu açmak istemektedir. Nedir onun amacı? Az sonra göreceğiz. Konuyu anlatmayı sürdürelim : O zaman Roma'da, eski İsparta'daki, Solon öncesi Atina'daki gibi oligarşi egemendi. "Oligoi" eski Yunancada "birkaç kişi" demek, böylece Oligarkhia (Fransızca Oligarchie) iktidarın, birkaç kişilik küçük bir grubun, bir aileler grubunun ya da bir sosyal sınıfın elinde bulunduğu siyasal düzen anlamına gelir. Fakat Coriolanus'un Konsül olabilmesi için, esnaf-zenaatçi sınıfını oluşturan Pleblerin de oyu gerekmektedir. Eski Roma'da halk (Populus) Pleblerle onların karşıtı olan Patriçi'lerin toplamı demekti. Etrüsk krallarının çekilmesinden sonra Plebler, Patriçilerin egemenliği altında kalmışlardı; fakat zamanla durumlarını düzelttiler, birtakım haklar elde ettiler. İçlerinde yüksek görevlere atananlar, zenginleşenler de oldu. Bir kişi ya da bir sorun üstüne halkın kabul ya da red istencini (iradesini) belirtmesi için yapılan oylamaya, işte o zamandan beri "Plebisit" denir. Şimdi özgürlük, eşitlik rejimi denen demokrasilere de zenginler egemendir, ama oyuna başvurulan halk da zenginleşebilir, önemli yerlere atananlar olur onun içinden. Bu benzerlikleri mimleyip biz yine Coriolanus konusuna gelelim. Niyetim bu oyun için bir eleştiri yazmak

değil, Shakespeare'in çağında da, bizim çağda da güncel olan yanını, özünü araştırıyorum bu oyunun. Bakalım bulabilecek miyiz?

Coriolanus tam bir oligarşi yanlısıydı; halka, Pleblere yüz verilmesini, onların yönetime ortak edilmesini anlayamıyordu. Onların arada bir oyuna başvurulmasını gereksiz bir oyun sayıyordu. Nasıl olsa devlete zenginler egemen değiller miydi? Eninde sonunda zenginlerin dediği olmuyor muydu? Halkı şımartmanın ne anlamı vardı? Fakat bunca sert düşünen Coriolanus, şimdi halkın ayağına gitmek, Konsül olabilmek için ondan oy toplamak zorunda kalmıştı. Bunu önce kabul etmedi, fakat senatörlerin, özellikle Agrippa'nın (Marcus Vipsanius değil, Menennius Agrippa) direnmesi üzerine çıktı halkın karşısına, onlardan oy dilendi istemeye istemeye. Şuna bir türlü akıl erdiremiyordu, aşağı tabakaya bir yöneticinin dalkavukluk etmesi neden zorunlu olsundu? Düşmana karşı zaferlerini o salt kendi cesareti, soyluluğundan gelme istenç gücü ile elde etmemiş miydi? Devlet demek, soylu, zengin kişilerin egemenliği demek değil miydi? İyi eğitim görmüş, kültürlü bir kişi, halktan biri ile bir tutulabilir miydi hiç? Onun böyle düşündüğünü bildikleri için Plebler ondan nefret ediyorlardı. O değil miydi halkı açlığın kucağına atan? Aralarında çıkan tartışmada Coriolanus, halkın temsilcilerini arkadaşlarına gösteriyor, "Bakın bakın, benimle nasıl konuşuyorlar?" diyordu. Onun suçu, ayak takımı dediği insanlar hakkındaki düşüncesini açıkça ortaya koyması, başka bir deyişle içtenliği idi. Öteki senatörler, konsüller de böyle düşünüyor, ama bunu açıklamıyorlardı, onlar demagoji dediğimiz halka dalkavukluk tutumunu benimsiyorlardı. Sonunda Coriolanus sürüldü Roma'dan. Orta İtalya'da bulunan Volsci'lere sığındı. Onların başına geçerek Roma'ya saldırdı. Fakat annesinin, eşinin yalvarmaları üzerine Roma'yı almaktan vazgeçti. Bu yüzden Volsci'ler onu öldürdüler.

Fransa'da oturan sinema ve tiyatro sanatçımız Mehmet Ulusoy, iyi bir rastlantı olarak geçende bizim televizyonda konuşmuş, "Shakespeare, ele aldığı konuları güncelliği açısından işliyordu, ama o konular bizim için de günceldir" demiş. Doğru mu bu söz? Bugün kim, nerede Coriolanus gibi halkı küçük gördüğünü söylüyor, söyleyebiliyor? Herkes, her yerde halka dalkavukluk etmiyor mu? Halkı kurtarmaktan söz etmiyor mu? Peki, ne demektir halkı kurtarmak? Kendimizi ondan ayrı görmek demek değil midir bu? Kurtarılmak

istenenler, yönetilenler anlamına gelmez mi? Bir soru daha : Yöneticilerler "halk" demek değil midir?

Bugün insanlığın içinde yaşadığı dönem, bir çok açıdan Coriolanus dönemine benzemektedir. Demokrasi halk dalkavukluğu değil midir? Temelde bu düzenin oligarşi olduğunu söylersek çok mu yanılmış sayılırız? Bugünkü devlet, siyasa adamları halka ilişkin düşüncelerini Coriolanus gibi açıkça söylemiyorlarsa, onun kadar cesur olmadıklarındandır bu. Bir de onları kendi aralarında konuşurken dinleyebilsek, halk için neler söylediklerini öğrenip şaşkınlık içinde kalırdık.

Şimdi daha önemli bir yere geldik. Bugün en halkçı davranış, halk anlamasa da, onun için çalışıldığına inanmakta aranabilir ancak. Bir çok başarısızlıklar, yalnız bizde değil her yerde, sorunların halka gereği gibi anlatılamadığı ile açıklanmak isteniyor. Ne demek bu? Biz inandığımızı yapacağız, sonra da bunu halka anlatacağız. Başarısızlığımız iyi yapamadığımızdan değil, bunu halkın kafasına sokamadığımızdandır. Yoksa halk inandırılsaydı başarısızlığa uğramazdık. Coriolanus'un bizden ayrıldığı yer, yaptığını halka anlatma gereğini duymamasıdır. Bugün yaşasa diktatör olurdu. Sanki gizli açık diktatörlerimiz az mı? Coriolanus'tan bu yana aldığımız yol, halkı gerçekten değil, sözde saymak tutumuna getirmiştir bizi. Yoksa halkı gerçekten sayan birini göstermek kolay değildir. Bu sözlerim bir eleştiri olarak değil, var olanın betimlenmesi diye görülmelidir.

Bizde halkın adam hesabına konulmadığı "mutlakiyet" dönemini ele almazsak, "meşrutiyet" döneminde İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Partileri arasındaki çatışmaya halk sadece seyirci kalmıştır. Çünkü o iki partinin halka gereksemeleri yoktu. Kurtuluş savaşı bayrağını, ulusun, halkın kurtulma olanağını ondan ayrı olarak görebilenler kaldırmışlardı. O zamandan beri "tepeden inmecilik" özlenilen bir tutumdur. Kurtuluş Savaşı öncülerinin bireylikçe övülmeleri bundandır. İsmet Paşa, Batı Cephesi komutanı iken, bir gün yanma topladığı subaylarına "Bize asıl düşman olan ulusumuzdur" demişti. Fakat bütün Cumhuriyet dönemindeki söylevlerde halk hep övülmüş, başarıların gerçek sahibi diye gösterilmiştir. Ama aynı halk Serbest Cumhuriyet Fırkasını desteklemeye kalkınca, bu parti o an kapatılmıştır. Gerçekte o partiyi destekleyen halkı da zenginler, dinsel gericilik silahını kullanarak kandırmışlardır, çünkü

kendi çıkarlarını kandırdıkları halka savundurmak istiyorlardı. Demek halk kandırılabiliyordu. Öyleyse yetişmiş, bilmiş kişiler halkı ondan habersiz olarak kurtarabilirlerdi. Neden olmasın? Tepeden inmecilik geri kalmış ülkeler için tek kurtuluş yolu sayılsa yanlış mıdır?

Kadro anlayışı, halkın yararına çalışacak aydınlara ayrıcalık yetkileri tanımak anlayışına dayanır. Halkın yetişmesini beklemektense, bu işi onun adına birtakım öncü kişilere gördürmek daha doğru olmaz mıydı? Bu anlayış Demokrasi döneminde aydın-asker işbirliği formülüne dönüşmüştür. Bugünkü koşullar içinde genel seçim yöntemi, egemen sınıfların halkı kendi çıkarları yönünde kullanma çabalarının zorunlu bir aşamasıdır. Düşündükleri oy toplamını bulamayan liderlerin, solcu da olsalar, halkı "koyun sürüsü" saymaları gösteriyor ki, bir ilerleme varsa, devlet-siyaset adamlarının halk anlayışında değildir, sadece halktadır.

Çok mu kötümser buldunuz beni? Bana sorarsanız, ne iyimserim, ne kötümserim. Olanı görmeye çalışıyorum. Halka saygı, halka hizmet anlayışları ile, ün, şeref ardında koşma tutkusunu birbirinden ayıramıyorum. Rahmetli Sabahattin Eyuboğlu, "Halkçı değil, halktan olmak" diye yazmıştı.

(6.1.1978)

ESİN

Yerel seçimlerin geçmesi siyaset ateşini biraz olsun düşürmüştür umudu ile bugün bir şiir, sanat konusuna değineyim dedim. Yazın dergilerimizi ne zaman açsam, "akıl şiiri-duygu şiiri" diye bir bölümlemeyle karşılaşıyorum. Yanlış anlamıyorsam, bunlardan birincisi, şiirin düşüne taşma kurulduğunu, ikincisi ise duyguların etkisiyle coşkunluk içinde ortaya çıktığını göstermek için kullanılıyor. Duygularla aklı birbirinden bunca ayırmaya benim aklım yatkın değildir, sonra da şiir her zaman akıl isteyen bir iş olmuştur kanısındayım. Fakat konu esin (ilham) açısından ele alınırsa, ortaya değişik nitelikte şiir anlayışları çıkar. Şöyle bir göz atalım.

Eskiler sanatçının yaratma gücünü esin perilerinin işi sayarlardı; sanatçı esin perilerinden yardım gören biri olmak özelliği ile öteki insanlardan ayrılırdı. Eski Yunan'da bu perilere "musalar" denirdi. Örneğin Homeros'un *Odysseia* adlı destanı, "Söyle bana musa, o çok bilmiş eri ki..." diye başlar. Zeus ile Mnemosyne'in kızları olan musalar (müzler) 9 kardeşti. Her biri bir sanatı esinlerdi insanlara. Bunların Helikon dağında oturdukları varsayılırdı. Yine Homeros'un *İliada*'sının başlangıcında şu sözler vardır "Söyle Tanrıça, Peleus oğlu Akhileus'un öfkesini söyle..." Burada esin verici tanrıça olarak Athena'dan söz ediliyor artık. Demek ozanı konuşturan ya bir tanrıça, ya da bir musa'dır. Belli başlı tanrılarla tanrıçaların oturdukları dağ ise Olimpos'tu. Anlaşılan eski insanlar bütün büyük işlerin dağlardan yönetildiğine inanmışlardı. Tanrılarla tanrıçaların yönetim aracı ise esindi, onlar esinledikleri insanları kullanırlardı kendi amaçları için.

Bizde eskiden kullanılan "ilham" sözcüğünün yanında bir de tamlayan vardı, "İlham-ı Rabbani" demek, "Tanrının esini" demektir. Artık tek tanrılı dinlere geçilmiş olduğu için "Tanrılar" sözü ortadan kalkar böylece, artık tanrı sadece en sevdiği kurallarını, peygamberlerini (habercilerini) esinler. Nitekim İslamın kurucusu

Muhammed peygamber, Tanrı buyruklarını esinlenme yolu ile alırdı. Buna "vahi" denir. Vahi geldiğinde Muhammed peygamber titremeye başlıyor, üstünün örtülmesini istiyor, böylece Tanrıdan gelen sözleri söylemeye başlıyordu. "Söyleyen ben değilim, odur" inancı eski zamanlarda çok gerekliydi, başkalarını inandırmanın tek yolu bunu bir yöntem olarak kullanmaktı. İşte ozanlara biraz da ermiş gözü ile bakılması bundandır. Öyle ya, kimsenin aklına gelmeyen birtakım sözleri, tutarlı tutarsız benzetmeleri, geçmişin karanlıklarında kalmış olayların öykülerini, tanrılardan, tanrıçalardan, musalardan başka kim bağışlayacaktı ozan denilen kişinin aklına! Kim ressamın eline o beceriyi verecekti ki, adam yırtıcı hayvanların resmini mağara duvarına bir kalemde çizebilsin! Ezgileri de, yonutların biçimlerini de hep hep o dağlarda oturan ya da gökyüzünde bulunan büyük güçler esinliyorlardı insanoğluna.

Bu yolda ilk büyük değişikliği yapan Dante'dir; çünkü kendine yol gösterici olarak Tanrıları, Tanrıçaları değil, eski, büyük bir ozanla sevdiği küçük bir kızı almıştı : Vergilius ile Beatrice. Vergilius ona cehennemi, arafı gezdirmiş, güzel Beatrice ise onu cennete götürmüştü. Anlaşılıyor ki, ozan, "Ben söylemiyorum, benim ağzımdan konuşan başkasıdır" demek istemiş hep. Bu tür bir yaratış anlayışına inanmayan yeniçağ ozanlarının, sözgelişi on dokuzuncu yüzyıl ozanlarının büyük bir takımı ise, şiir söyleyebilmek için ilaç kullanmak yolunu tutmuşlardı. Kendinden geçirici, dalga geçirtici ilaçlar ile bilinmedik dünyalara yollanan ozan, oralarda gördüklerini yazarak özgün bir sanatçı olacağına inanırdı. Çünkü yaşadığımız dünya, onun için bıktırıcı bir biteviyelikteydi. Oysa ona yeni renkler, yeni biçimler, yeni kokular gerekliydi. Bunlara varmanın, demek esinlenmenin tek yolu dalga geçirtici ilaç almaktı. Öyle ki, ozan önce ilaçla hasta olur, sonra şiir yazarak iyileşirdi. İngiliz ozanı Coleridge, ünlü "Kublahan" şiirini yazarken (okul kitapları böyle anlatır) uyuya kalmış, ya da kapı çalınmış da şiiri bitirememiş... Oysa ilaçlı iken yazıyordu; şiiri bitirememesinin nedeni, ilacın etkisinin geçmesiydi, dalgadan uyanmıştı çünkü.

Düşler, araya karıştıranları da hesaba katacak olursak, yaratıcılar yaratıcılıklarının nedenini insanüstü inanılmaz güçlerde aramak, göstermek istemişlerdir çoğun. Burada sorulacak önemli bir soru var : İnsanüstü güçlerin bir aracı olmamız mı daha yücelticidir, yoksa

kendi başımıza yaratmamız mı? Bir Tanrının esinine ermiş olmak gerçi bizi öteki insanlardan üstün kılar, ama sanatçıya vergi becerinin insan güçleri içinde bulunduğuna inanmak neye azımsanan bir değer olsun? Demek konu, dönüp dolaşıp insanın değerine inanıp inanmamaya dayanıyor. Uygarlıkların ilerlemesi, insana verilen değerin niteliği ile ölçülse, iyi bir ölçü uygulanmış olur. Bu açıdan bizim Yunus Emre'mizin insan gibi konuşması ile ne denli övünsek yeridir. Yunus Emre'de, hep Tanrıya seslenmesine, kendisinin güçsüz bir kul olduğunu söylemesine karşın, konuşan insan olduğu için tükenmez bir güvenlik kaynağı vardır. İnsan güçsüz olabilir, ama yine de kendi sözünü söylemelidir. Geçmişin bugün hayran olduğumuz uygarlıklarına çağdaş dünyanın katacağı şey, insan gücünün bilincine varılarak yaratılan uygarlık olacaktır.

Esin çağdaş yazında çalışmanın, kafayı yoğunlaştırmanın ürünü olarak gösterilir. Yalnızca yazın için değil, çağımızın büyük bilimsel buluşları için de bu tanılama geçerlidir. Çağımızdaki büyük bilimsel buluşlarda rastlantının rolü olduğu çok söylenmiştir. Rastlantı ise, kurallarını bilmediğimiz insanüstü bir gücün oyunu sayılmaya çok elverişli bir niteliktedir. Bu oyuna gerçek gözü ile bakmak, bilim adamlarını eski sanatçılar gibi tanrısal esinin sözcüleri saymak sorununu doğurur. Oysa bilim adamları çok sıkı bir gözlem, deney, deneyim sürecinden geçerek, buluşlarını, ortaya atılabilecek ciddiliğe eriştirirler. Bilim alanında öyküleri anlatılan yüzlerce rastlantı, ancak o dalda yıllarca uğraşan bilim adamlarını gelip bulduğuna göre burada "rastlantı" sözcüğünün anlamı, yeni bir yorumu gerekli kılar. Şöyle ki, bilim dallarında esin, tıpkı yazındaki gibi, ancak o dalda bütün gücünü yoğunlaştırmış olanlara gelmektedir. Bir fizik bilgini, diyelim uranyum tozunu fotoğraf filmi üzerine serpip çekmecesine kapattıysa, ertesi gün filmin bozulmuş olması, "rastlantı" ile açıklanamaz. Dirençli bir araştırmanın başarısıdır bu. Uranyumun ışın saçtığından kuşkulanmıştı bilgin.

Ama işte yaratıcı çalışma bu aşamaya geldiğinde, (biz yine ozanı alalım) esin kimi zaman öylesine güçlenir, öylesine hızlanır ki, imgelerin birbiri arkasına gelişi, yaratıcıyı şaşırtır. Sanki dışardan biri konuşuyordur. Yaratıcı iki kişi gibi olmuştur. Burada yapılacak iş, geleni (vahyi), mantıksal olup olmadığına aldırmadan yakalamak, yazıya geçirmektir. Unutulmamalı ki, mantıksal olmayanların yeri de aklın

içindedir. Gerçekte yaratıcılık, kimi zaman, mantığın kurallarını yıkmakla kendini gösterir. Demek, "esin"i göklerden yeryüzüne indirdikten sonra da onun niteliği yine gizemsi bir doğada kaldı. Artık akıl ve duygu ikiliğinden çok uzaklardayız. Öyle bir ikilik bize hiçbir şeyi açıklayamaz. Konu, esinin dışardan gelir gibi olduğu konusudur.

Kimi şiirlerin düzyazıya çevrilememesi bundandır; çünkü onu ozan da kafasında düzyazı ile düşünememiştir. Bir şiiri düzyazıya çevirmekle, başka bir dile çevirmek aynıdır. Bu durumda çevirmene de yaratıcılık düşer.

Valéry, "Sen kafesi hazırla, kuş nasıl olsa gelir" demişti. Bu sözü, esinin kaynağının yine akıl olduğu anlamında yorumlamak yanlış değildir. Akıl ise algılanmış duyulardan, duygulardan başka nedir ki!

(16.12.1977)

KOLAY İLE ZOR

Yıllar önce üç arkadaş Köprü'nün altında Haliç'e bakan bir yerde oturmuştuk bir gün : Süleymaniye camisinin görkemli görünümüne dalıp kalan arkadaş, "Ben Sinan'ın bu yapıtını Edirne'deki Selimiye'den daha çok severim" dedi. Merak ettim, nedenini sordum bu yeğlemenin, "Ne bileyim birader, bu daha çok hoşuma gidiyor" diye yanıtladı beni. Kendisine duyurmadım, içimden "işte biz bu yüzden geri kalıyoruz" diye düşündüm. "Bir şeyi ötekine yeğlemenin ölçütü sadece hoşlanıp hoşlanmama olarak kalır da nesnel ölçütlere hiç değer verilmezse, biz neye dayanarak şu ya da bu alanda ileri gitmenin kanıtlarını ortaya koyabiliriz!" diye konuştum. Gerçekten de "Hoşuma gitmiyor birader" mantığı, bütün ussal önerileri geri çevirmeye yeterlidir. İşte alaturka şarkıları, onun da en bayağılarını kasetinden yolculara dinletmeye alışkın dolmuş şoförü, Beethoven çıkınca radyosunu kapatırken tıpkı bu mantıkla davranıyor, "hoşuma gitmiyor" diye düşünüyor Batı müziği için. E... demek bizim aydınımızla dolmuş şöförümüz arasında düşünce yapısı bakımından bir ayrım kalmamaktadır. Bu örnekleri çoğaltabiliriz : "Ecevit hoşuma gitmiyor" diyene bunun nedenini sorsanız, "Ne bileyim birader" diye yanıtlayacaktır sizi. Bir keyif toplumu olup çıktık, zevk içinde yüzüyoruz.

Mimar Sinan, Süleymaniye için "kalfalığımın", Edirne'deki Selimiye camisi içinse "ustalığımın yapıtıdır" demişti. Gerçi onun böyle demesine bağlanmadan biz bu iki sanat yapıtı arasında kendi beğenimize göre bir seçme yapabiliriz, sanatçılar en iyi yapıtlarını bilemeyebilirler, ama bizim o yapıtlar üstüne sanatsal incelemeleri de okumamız gerekir bir yandan. Selimiye camisi kubbeli yapı tekniğinin vardığı en yüksek aşamaya örnek gösterilir. Sinan burada kubbeyi dörtgen tabana oturtma yönteminden vazgeçerek, sekiz ayaklı desteği yeğlemiş, böylece ayakların incelmesini, büyük pandantiflerin küçültülmesini sağlamıştı. Yarım kubbeleri kaldırmış, yarısı içerde, ya-

rısı dışarda kalacak biçimde yerleştirerek payandaların görünümünü hafifletmiştir. Böylece Selimiye, ona bakanı şaşırtacak bir bütünlüğe kavuşmuştur. Bir sanat yapıtı, sanatçının amacında ne kerte başarıya erebildiği ile ölçülür. Bu hesaba katılmadan yapılacak eleş-tiriler elbette yalnızca "hoşlanma" ölçütüne dayanacaktır, bu ise kişiyi sanatın asıl değerinden yoksun bırakır. Sanat, anlaşılmak için bizden çaba ister.

Biz her amaca çabasız varmak isteyen insanlar olduk çıktık. Bir sanat yapıtını anlamaktan tutun da, zengin olmaya değin, hiçbir amaç için çaba harcamayı göze alamıyoruz, daha doğrusu böyle bir şeyi gerekli bulmuyoruz. Sanat alanında olsun, bilgi edinme alanında olsun kolayı yeğliyoruz. Çalınmakta olan alaturka şarkıya biz de katıldık mı, onu tanımaktan gelen boş gururumuzu sanat beğenisi, bir malın fiyatının yükselmesi olayını sunu ve istem (arz ve talep) yasası ile açıkladık mı ekonomi, Katerina'nın Baltacı Mehmet Paşa ile yattığını anınsattık mı tarih bildiğimizi, Ahmet Haşim için "sembolist" dedik mi de şiirden anladığımızı sanıyoruz. Mimarlıktan da, söyleşimize uyarak, bir örnek vermek gerekirse, Sinan'ın Selimiye kubbesinde, Ayasofya kubbesini metrelerce geçtiği uydurmasının TRT ekranlarına dek geldiğini söyleyebiliriz. Kimse merak edip de bir kitaba bakmamıştı, çünkü herkes o uydurmadan "hoşlanmıştı" (Ayasofya'nın kubbesi ile Selimiye'nin kubbesi nerdeyse eşit büyüklüktedir.)

Çaba harcayalım, herhangi bir şeyi çaba ile anlamak, onun değerini daha da arttırır. Sözgelişi Batı müziğini sevmenin, ona alışmaktan başka yolu yoktur. Bu da çaba ile olur. Ama onu bir kez sevdik mi, kazancımızın büyüklüğüne sınır olmaz. Bize doğayı gösteren resimlerden soyut düzenlemelere, yonutta arı biçimlere, şiirde duygular dünyasından sözcüklerin dünyasına geçebildik mi zenginliğimize diyecek yoktur. Paraca zengin olanlar, bu tür zenginliğe bir türlü akıl erdiremeyecek, güleceklerdir biliyorum. Ama onlara da öğütlerim bu tür zenginlikleri, para dünyasının basitliğinden kurtulurlar böylece. Ülkemiz paranın bir yanda, sanat beğenisinin başka bir yanda olduğu üzücü bir dönem içindedir bugün. Batı yazınını, sanatını yerenlerin ağzında dolaşan bir "burjuva yazını, burjuva sanatı" sözü var ya, o söz ne olsa Batı burjuvazisinin bir yazını, bir sanatı olduğunu gösterir. Bunu Türk burjuvazisi için de söyleyebiliyor muyuz?

Bilimsel yayınlar alanında da, yukarıdaki örneklerde göstermeye çalıştığım "kolaylık anlayışı" içinde bulunduğumuzu sanıyorum. Gazetelerde, dergilerde, çıkan eleştiri yazılarının nerdeyse tümü yazınla ilintili, bilimsel yapıtların adı, sözü geçmiyor diyeceğim. Buna karşı, bizde bilimsel çalışmaların hiç de göze çarpacak nicelikte, nitelikte olmadığı ileri sürülecektir. Ama bunca basite yönelmiş bir toplumda bilimsel hamaratlık nasıl gelişebilirdi? Gelişse nasıl yansıyabilir, nasıl duyulabilirdi? Gerçi bilim adamlarının genel bir ilgiye gereksemeleri yoktur, onlar kendi buldukları, ya da üzerinde çalıştıkları varsayımların, kuramların, gerçeklerin dünyasında mutlu bir yalnızlık içinde yaşayabilirler. Bilimsel yapıtların vereceği mutluluktan yoksun kalanlar bizleriz. Çağımızın belli başlı felsefe, bilim, sanat akımlarına bir göz atmak, bu alandaki durumumuz üstüne bir kanı edinmemize yeter sanırım.

Gerçi Marksist yazın, dilimize nerdeyse bütün başyapıtları ile gelmiştir, ama bir yabancının da dediği gibi, biz o yapıtları daha ezberleme döneminde sayılırız. (Nitekim evime telefon eden bir genç, Marksizmin temel ilkelerini anlatan bir çeviri kitabı, anlamadığını fakat ezberlediğini söyledi bana), başka bir deyişle, Marksizm ile (gerçekten) düşünme, işleme dönemine tam olarak giremedik. Bir zamanlar Ziya Gökalp, Durkheim'den söz eder, Marks'ın üzerinde durmazdı; şimdiki Marksçı Ziya Gökalp ise, sözgelişi yapısalcılığın adını bile ağzına almak istemiyor. Onu öğren, bunu da öğren, sonu gelmez ki... Oysa bugün diyelim Fransa'da, Marksizm ile Yapısalcılık arasında bir bağdaşma kurma çabaları belli başlı düşün canlılıklarından biridir. Bizde yapısalcılık üstüne, Adnan Onart'ın küçük fakat derli toplu incelemesinden başka, beş altı yazı çıkmıştı yakın zamanlara değin, Freud tam olarak hiçbir zaman düşünürlerimizin uğraştığı bir konu durumuna gelemedi. Ona sadece cinsel ilişki bakımından yer verildi. Kız çocukların babaya, erkek çocukların anaya düşkünlüğü gibi bayağı konular olarak kaldı. Yazıktır. Oysa gene Fransa'da kimi Marksistler, Freud ile Marks arasında bir köprü kurmaya kalkmışlardı bir ara. On yıl kadar önce yazarlarımızı birden sarmış olan gerçeküstücülük, gerçi kimi iyi kitaplarla kitaplığımıza girdi, ama sonra ondan hiçbir iz kalmadı. Husserl'in adına bağlı transsendental görüngübilim ile bugün kaç kişi uğraşıyor?

Bunları boşuna saymadım, genç bilim adamımız Berke Vardar geçen yıl Ferdinand de Saussure'ün *Genel Dilbilim Dersleri* adlı yüce yapıtını çevirip yayımladı. Bu kitabın kültürümüzde ne büyük yeri olduğu ilerde anlaşılacaktır. Kimse sözünü bile etmedi. Bugün yapısalcılık diye bilinen ve bütün insan bilimlerini sarmış olan bilimsel görüş, bilindiği gibi, bu dil derslerinden doğmuştur. Şimdiye dek okuduğum kitapların en heyecan verici olanlarından biriydi. Gene Berke Vardar'ın, Pierre Guiraud'dan dilimize çevirdiği *Anlambilim* adlı kitap, bu alandaki üç beş önemli yapıttan biridir. Onunla kitaplığımız zenginleşti. Sayın Vardar'ı içtenlikle kutlarım.

Yazımı bitirmeden, felsefe alanında yüzümüzü ağartması gereken çok değerli bir yapıttan, Prof. Nermi Uygur'un, *Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu* adlı kitabından coşku ile söz etmek istiyorum. Görüngübilim (Fenomenoloji) ve Transsendental Görüngübilim konusunda gerçi başta çok değerli düşünürümüz Prof. Nusret Hızır olmak üzere, daha birkaç genç düşünürümüz yazmışlardır; ama Husserl'in bu alandaki çalışmasını kendi kendi ile didişerek, kendi çabasına mal ederek, yeni baştan düşünme ve anlatma girişimi, ilk Prof. Uygur'dan gelmektedir yanılmıyorsam. Ama zor okunduğu gerekçesi ile o kitap sessizlik içinde bırakılmıştır. Bu tür kitapları okumaya alışık olmayanlara da derim ki, okuyun o kitabı, kendinize güvenerek başlayın okumaya, ağır ağır, bir daha, bir daha okuyun, tıpkı Batı müziğine alıştıkça onun tadına varmaya benzer bir gelişme ile Transsendental Görüngübilim'in başkasının ben'ine yönelik yaklaşımını da benimseyeceksiniz. Kutlarım, Prof. Uygur'u. Onun yalnızca bu kitabını değil, öteki kitaplarını da meraklı okurlarıma yürekten öğütlerim.

(2.12.1977)

İNSANDAN HAYVANA

Kurban bayramı, belki de adından ötürü olacak, korkutur beni. Bunda haklıyımdır sanırım, çünkü sokaklarda, köşe başlarında koyunların kıtır kıtır kesilmesi, kesilen hayvanların sıçraması, titremesi, kanın yerleri sarması, küçük çocukların bu kanlı töreni belki de vahşi bir tat alarak seyretmeleri hoş karşılanacak bir görünüm sayılamaz. Tersliğe bakın ki, kurban kesenler, Tanrıyı böylece hoşnut ettiklerini düşünüp gururlandıkları için bu işi herkesin gözü önünde yapmaktan övünürler. Bana sorulsa kurban törenlerinin mezbahalarda yapılmasını, çocuklara gösterilmemesini önerirdim. Çocukları bu yoldan doğaya yabancılaştırdığımızı sanıyorum. Yeni yetişenlerde insan sevgisini yerleştirmek istiyorsak, onları hayvanlara iyi davranmaya alıştırmalıyız. "İnsan dururken hayvana acımak da ne oluyor?" diye düşünmemeliyiz.

Kurban bayramlarında hayvanların göz önünde kesilmesini yadırgadığımı söylüyordum da, tanıdıklarından biri, "Peki ama" dedi, "etini yediğimiz hayvanların tümünü kesmiyor muyuz kuzum?" Ama ben bunu daha önce düşünmemiş olabilir miydim? O ahbabıma, "Siz sokaklarda insanların süngü ile öldürülmelerine razı olur musunuz?" diye sordum. Şaşırdı, "Niye razı olayım" dedi. Ben de "Ama savaşlarda insanlar öyle öldürülmüyor mu?" diye yanıtladım onu.

Söz buradan açılmışken şu kurban töreni üzerinde duralım biraz derim. Bizde kurban deyince, Müslüman âdeti olan kurban anlaşılır genellikle. Çünkü Kur'anda Müslümanlara kurban kesmeleri bildirilmiştir. Oysa kurban töreni Müslümanlıktan çok eskilere uzanan bir törendir. Freud'un varsayımına göre, ilkel bir toplumda gençler, kabilenin bütün kadınlarını tekelinde bulunduran "baba"yı öldürmüşler. Ama sonra pişmanlık duyarak, pişmanlıklarını her yıl başka kurbanlarla göstermek yolunu tutmuşlar. Başka bir deyişle, babayı öldürmeleri olayını oynamışlar. Belki de tiyatronun ilk kaynağı budur. Tragedyayı "arınma" sayanları düşündürecek bir örnek denil-

se yeridir. Neyse... Biz sürdürelim konumuzu. Ama Freud'un varsayımını tanıtlamak bugün olanaksızdır, hep varsayım olarak kalacaktır o. Ancak şuncasını rahatça söyleyebiliriz ki, insanoğlu Tanrıların gazabından korunmak, kurtulmak için onlara insan, hayvan kurban etmeyi düşünmüş, kansız adaklar sunmuştur.

Gerçekten de insan kurban etmek, tarihte hayvan kurban etmekten önce gelir. Tevrat'ta geçen bir masal, olduğu gibi Kur'an'a da alınmıştır. İbrahim peygamberle ilgili bir masal bu. Doğuşu bile insan kurban etmekle ilgilidir İbrahim'in. O sırada bütün yeni doğan çocukları öldürten Nemrut'tan kaçarak annesi Uşa, İbrahim'i gizlice doğurmuştu. Çok sonra karısı ile Mısır'a giden İbrahim'e, karısından çocuğu olmadığını görerek Firavun kendi cariyelerinden Hacer adında bir kızı vermişti. Hacer'den İbrahim'in bir oğlu oldu. Bu çocuğun adı İsmail'dir. İbrahim bir gece düş görür. Tanrı ona oğlunu getirip kendisi için kurban etmesini buyurur düşte. Ertesi gün İbrahim oğlunu alır, kurban edeceği yere götürür, orada çocuğunun ellerini, ayaklarını bağlar. Tüyler ürpertici bir masaldır bu. Küçük bir çocuğun kesilmesini Tanrı ne diye istesin! Meğer Tanrı deniyormuş İbrahim'i, gökten bir koç indirir, İsmail yerine bu koçu kesmesini buyurur İbrahim'e. Belki de İbrahim uydurmuştur öykünün bu yanını da, oğlunu kurtarmıştır. Ayrıntılara girmek gereksiz. Bu masaldan çıkaracağımız bilgi, ilkçağlarda insan kurban etme âdetinin sürüp gittiğidir.

Kutsal kitabın verdiği tarihe uyuyor aşağı yukarı, bir eski Yunan masalı da, Troya savaşına gitmek üzere yola çıkan Argos Kralı Agamemnon ile ilgilidir. Kral Agamemnon, donanması ile Aulis limanına geldiğinde rüzgâr durduverir. Bakıcılar sorarlar Tanrılardan durumu, sonra Kral Agamemnon'a, Tanrıları yatıştırmak için kızı İphigenia'yı kurban etmesi gerektiğini söylerler. Argos kralı, çaresiz kızını çağırtır Aulis'e, onu evlendireceği yalanını uydurarak. Kızın ellerini ayaklarını bağlarlar, ağzını sararlar. Zavallı, gözleri ile yalvararak bakarmış babasına o sırada. Derken gökten koç iner gene. Ama kimse bilmez İphigenia'nın kurtulduğunu. Kız Tauris'e gider oradan. Bu konu eski Yunan tragedya yazarlarına büyük şiirler esinlemekle kalmamış, çağlar boyunca Batılı ozanları etkilemiştir. Acıma duygusunun kaynağını bu masallarda arayabiliriz.

Hıristiyan Avrupalılar, Amerika'ya ayak bastıklarında, orada Tanrılara insan kurban etme âdetinin yürürlükte olduğunu görmüş-

lerdi. Gerçi bu Hıristiyanların Amerika yerlilerine yaptıkları zulüm, işkence insanı utandıracak kertededir. Aztek, İnka uygarlıklarını kökünden kazıdılar. Ama söylemek gerek ki, orada insan kurban etme âdetini de durdurdular. Aztek din adamı, Tanrılara kurban etmek üzere her yıl kabilenin en güzel on kızı ile, en yakışıklı on delikanlısını alır, tapınağa götürür, merdivenlerden ağır ağır yukarı çıkarır onları, sonra orada, bu işe alışkın eliyle birden hançerini çekerek bu gençlerin yüreklerini söker alırdı.

İsa'dan sonra altıncı yüzyıl ile onbirinci yüzyıl arasında Güneydoğu Rusya'da (Hazar gölü-Volga arası) egemenliklerini sürdürmüş olan Hazar Türklerinde de Tanrılara insan kurban etme geleneği vardı. Fakat Hazarlar, kurban olarak ulusun en akıllı adamını seçerlerdi. (Böylece bir dâhiden kurtulmuş olurlardı belki de.) Adamı bir kafesin içine koyar, yanma bir testi su, iki somun ekmek bırakırlar, sonra da bir ağaca asarlardı kafesi. Orada ölüme bırakılan dâhinin, kim bilir ne süre sonra tozları rüzgârda uçuşurmuş. Hazarların insan kurban etme âdetini bunca sürdürmeleri, büyük dinlerden birine geç girmelerindendir. Arthur Koestler'in dilimize yeni çevrilen *Onüçüncü Kabile - Hazar İmparatorluğunun Mirası* adlı ilginç kitabında bu konuya ilişkin çok dikkat çekici bilgi var. Hazarlar yedinci yüzyılda Yahudilik dinini benimsemişlerdi. Dünyada ilk Yahudi devleti budur. Demek onlar Tevrat'ı ancak yedinci yüzyılın ortalarında gördüler, böylece de insan kurban etmekten vazgeçtiler. Türkler, puta tapar (çok tanrılı), Yahudi, Hıristiyan, Müslüman olmuşlar, kurban törenlerini de girdikleri dinlere göre yeniden düzenlemişlerdir.

İnsan kurban etme âdetinden, hayvan kurban etme âdetine geçilmesi, kuşkusuz, büyük bir ilerlemedir insanlık için. İbrahim masalı da, İphigenia masalı da bu geçişin işaret taşları sayılabilir. Ancak eski kurban törenlerinin hep kanlı olduğu düşünülmemeli. Çünkü insan ya da hayvan bir yana, Tanrılara kansız kurbanlar, adaklar da sunulurdu eskiden. Bu adaklar buğday, şarap, ceviz, üzüm, zeytin, ot gibi şeyler olurdu. Bizim Akdeniz'deki, Adalar Denizi'ndeki balıkçılarımız arasında, balığa çıkıldığında denize şarap dökmek âdetinin süregittiğini duymuştum. Kuşkusuz deniz Tanrısı Poseidon'a sunuyorlardı bu adağı bizim Müslüman balıkçılarımız, ama eski bir geleneği sürdürdüklerini bilmiyorlardı. Bütün gelenekler, işte böyle değişe değişe yaşar.

Demek, kurban edilecek insanın yerine geçmekle hayvanlar bize büyük bir iyilikte bulunmuşlardır. Bundan ötürü onlara ne denli saygı göstersek yeridir. Belki hayvan sevgisinin bir kaynağı budur diye düşünülebilir. Çünkü buyruğumuzda çalışmaları ile olduğu gibi, verdikleri ürünlerle de insanoğluna bunca yardımcı olan hayvanları aşağı görmemiz çok yanlış olurdu. Tanrılara kurban edilen yaratık hiç aşağı olur mu? Nitekim insanoğlu, kendisine hayvanlardan Tanrı da seçmiştir, diyelim öküze tapmıştır ilkçağda. Pir Sultan Abdal'ın "İreçberler hoşça tutun öküzü" dediği şiiri ne severim! Gel gör ki, hayvan sevmeyi değil yalnızca, hayvana acımayı bile züppelik sayanlar var bugün. "İnsanlara acımak, onlara yardım etmek, onlar açken..." diye başlayarak bir söyleve girişiyorlar, ikisi arasındaki ilişkiyi bir türlü kuramıyorsunuz. Unutmayalım ki, bu dünya bizim olduğu kadar hayvanlarındır da. Hayvanları sevmek, insan sevmeye engel değildir. *Savaş ve Barış*'taki Rus eri, kış kıyamette tutsak kolunda giderken, küçük bir köpeği de yanında taşır. Diyebiliriz ki, hayvan sevmeyen, insan da sevemez.

(18.11.1977)

SHAKESPEARE DÜŞMANLARI

Toplumumuzun din temelleri üzerinde yeniden kurulmasını isteyen Selamet Partisi Başkanı, tiyatromuz konusunda konuşurken, sahnelerimizde gâvur oyunları yerine şanlı geçmişimiz, Viyana Kuşatması, İstanbul'un Fethi gibi olayları görmek istediklerini, bunu gerçekleştireceklerini söylemiştir. Demek tiyatrolarımız yalnızca o konuları işleyecek, böylece de ulusal niteliğe kavuşacaktı. Üzerinde durulacak sözler, konular değil bunlar, biliyorum, ama belki bu yazımda başka bir açıdan bir kez daha değinmek gereğini duyacağımı sandığım için başta anımsadım. Gâvur oyunu demeden, eski, modası geçmiş, (çünkü öyle diyerek kimi oyunlara yüz çevirenler de var) demeden Devlet Tiyatrosunun oynadığı *Hedda Gabler*'i görmeye gittim geçen hafta. İyi de etmişim. Bizim parasal destek gören tiyatrolarımızın başlıca ödevlerinden birinin, yüzyıllardır tiyatrosuz yaşamış halkımıza dünya klasiklerini gösterip tanıtmak olduğuna inanırım. Geçen yüzyılın ortalarında, küçük bir ulusun, Norveç'in, ulusal kalkınma yolunda tiyatroya ne denli önem verdiğini, bugün dünyaca tanınmış yazarlarını nasıl yetiştirdiğini bilmekte bizim için büyük yararlar vardır. O nedenle *Hedda Gabler* oyununun temsili üzerinde durmak, elbet bu yoldan da Henrik Ibsen'i anımsamak istiyorum bu yazımda.

"Sanat kavramı içinde yalın gerçeğin, çıplak gerçeğin yeri yoktur, tersine görüntünün yeri vardır" diyen Ibsen, genel olarak gerçekçi bir yazar diye bilinir. Gerçekçiliğin, ya da o çağda daha beğenilen ayrıntılı gerçekçiliğin (natüralizm) etkisi ona sanatın kendine özgü niteliğini unutturmamıştır. Ama bir yandan o gün geçerli olan bilimsel yöntemlerin, bilim dışı etkinlik alanlarında aşırı saygı görmesi, öte yandan bütün Avrupa'yı saran 1848 başkaldırı akımları tiyatro sanatına işlemesin, olamazdı. Bu etkiden küçük Norveç'in yazını, tiyatrosu da uzak kalmamıştır. Nitekim Norveç ulusçu akımına katılan Ibsen'in işçi sorunları ile ilgilenmesi, genellikle toplumsal ko-

nuları önemle ele alması bunu gösterir. Meslek konusu, genel yaşama sorunları, kadınların toplumdaki durumu, kalıtım ve ahlak sorunları açısından Norveç tiyatrosu topluma ayna tutma görevini yüklenmiş gibidir. Gerçekçiliğin topluma ayna tutma diye bilinen tanımı, Fransız romancısı Stendhal'indir, ama burada konumuz açısından önemle belirtilmesi gereken şudur ki, başta Stendhal olmak üzere büyük yazarların hiçbirinde topluma ayna tutma görevi, basit bir yansıtmacılık sayılmamıştır, sanatın araç gibi görülmesini, başka bir deyişle küçümsenmesini sonuçlamamıştır. Bunun en kanıtlayıcı örneklerinden biri de işte Ibsen'dir. Onun, çıplak gerçeğin sanat kavramı içinde yeri bulunmadığını söylemesi de bunu gösteriyor.

Bernard Shaw, Luigi Pirandello onu Shakespeare (şu bizde son zamanlarda boyuna küçümsenen Shakespeare) ile ölçülecek denli yüceltmişlerdir. İlk üç dört ulusçu oyunu ile hiçbir başarı gösteremeyen Henrik Ibsen'e hükümet, buna karşın burslar sağlayarak, onun Almanya'ya, Danimarka'ya gidip tiyatro bilgisini, görgüsünü arttırmasına olanak hazırlamıştır. Küçük Norveç, bugün kendisini bütün dünyada saygın duruma getirmiş olan Ibsen gibi yazarlarını, ozanlarını işte böyle desteklemiştir. Ülkemiz yöneticileri için ders alınacak bir şey, ama bizimkiler sanata, sanatçıya hiçbir gerekseme duymuyorlar.

Konunun başka bir önemli yanı da, bu küçük toplumun kendini uygarlık dünyasından yalıtlamayıp sanatçılarını onun içine yerleştirmeye çalışmasıdır. Bize gelince varsa yoksa İstanbul'un fethi, Viyana kuşatması; Batı düşünüşü, sanatı tümden tükaka edilmiş durumdadır... Şimdikiler okul kitaplarında Pakistan ozanı İkbal'e yer ayırmakla neyi kazanmak istiyorlar, belli değildir. Eskiden bu yolda yalnızca bir kanat sağcılarımızı görürken, bugün bir kanat sol da oraya katılmış durumda. Oysa her toplumun kültürü, bir uygarlık çemberi içinde anlamını bulur.

Ibsen, daha gençken Sören Kierkegaard'ı okumuş, onun etkisinde kalmıştı. Demek onun için dinci bir varoluşçunun etkisinde kalmak, gerçekçi bir sanatçı olmaya engel değildi. Bu tutum öylesine doğrudur ki, büyük Marksistler, sanatçının her türlü felsefe akımından yararlanabileceğini söylemişlerdir. Ibsen, ayrıca yine etkisinde kaldığı dostu Brandes'den "topluma estetik değerlerle eğilmeyi" öğrenmişti. Yirmi beş yıl yurdundan dışarda yaşadı. Demek sanatçı ki-

şiliğini bulmak için, Ibsen, çevresini ve kültürünü boyuna geniş tutmaya baktı.

Devlet Tiyatrosunun *Hedda Gabler* temsili, Batılı ölçülere göre her zaman, her yerde övülecek nitelikteydi. Şunu belirteyim, oyuncuların başarılı oyunu, Ibsen'in eskimediğine ilişkin savı doğruluyordu. Zamanı yenemeyen oyun yapıtlarını ne etseniz ayakta tutamazsınız. Bunu söylerken eski bir oyunun sadece "okunabilir" kalmasını anlatmak istemiyorum, onu sahneye koyarken yorumlayanın, oynarken yorumlayanların da, eğer yapıt sağlam kalmışsa, emeklerinin boşa gitmeyeceğini söylemek istiyorum. *Hedda Gabler*'i sahneye koyan Raik Alnıaçık, dekor düzeninden tutun giysilere dek konuyu günümüze bağlamaktan hiç çekinmemişti; çünkü istemediği bir adama varmış bir kadının dramı ile karşı karşıya idik sonunda, ne zaman olursa olsun. Bundan yararlanarak konuşmamızı günümüzün kimi sanat sorunlarına dek getirebiliriz sanıyorum. Eski sanat yapıtları, onları doğuran günlerin ürünü olmakla kalmaz, insanın gelmişini geleceğini düşünmemize de olanak verir. Sanat eğitiminden söz edilmesi, eskilerin her zaman okunması, seyredilmesi bundandır.

"Varlık" dergisinin son sayısında, İngiltere'nin Bristol Üniversitesinde Alman yazını okutan, Felsefe Fakültesi Dekanı Prof. Hans S. Reiss'ın, bu konuya değinen çok ilginç bir yazısı vardı. Bu yazıda Prof. Reiss, çağımıza kapanıp kalmamamızı, klasikleri de bilmemizi öğütlüyor. Marks'ın her yıl Shakespeare'i, eski Yunan klasiklerini, Goethe'yi yeniden okuduğunu söyledikten sonra, "Çünkü büyük ozanlar insanoğlunun her zaman karşılaştığı konuları işlemişlerdir... Gerçek olan insansal olandır... Büyük ozanların, yazarların yapıtları okunmazsa manevi yoksulluğa düşülür, kendine güven yaratma ve güzellik duygusu yitirilir" diyordu. Prof. Reiss'in bu sözlerini yazıma alışımın nedeni, bizde son yıllarda, eski büyük yazarlara, ozanlara, ölümsüz yapıtlara karşı bir ilgisizlik, giderek bir küçümseme duygusunun gittikçe yaygınlaşmaya başladığını görmüş olmamdır. Bu duygu elbette düpedüz yoksama biçiminde görünmüyor da, günümüze bağlamak bahanesiyle o ölümsüz yapıtları elden geçirmek, yeni baştan yazmak önerileriyle ortaya çıkıyor. Bakın, yukarda, Raik Alnıaçık'ın, Hedda Gabler'i bugünün kılıkları ile oynattığını söylemiştim... Buna kimse bir şey diyemez, olayın geçtiği tarihteki giysiler ille vazgeçilemez parçaları değildir oyunun. Ama şuna şükredelim ki,

Raik Alnıaçık, Ibsen'in sözlerini, yeni modaya uyarak, değiştirmeye kalkmamıştı; bize Ibsen'i dinlemek hakkını tanımıştı. Kendisini sadece bunun için bile kutlasam yeridir.

Bugünlerde bir de *Coriolanus* oyununa gideceğim koşa koşa, ölmeden Shakespeare'i de bir kendinden dinleyeyim diyorum. Bu ünlü oyunu sahneye koyan (Shakespeare'in metnini değiştirmeden, yeni baştan yazmaya kalkmadan sahneye koyan) Hamit Akınlı'yı da burada, daha oyunu görmeden kutlarsam şaşmayın. Çünkü ona, oyunu sahneye koymadan önce, yorum sınırlarını bile zorlayıp yeniden yazmaya yönelik bir çalışma öğüdü verilmiş olabileceğini hiç de olasılık dışı saymıyorum. Shakespeare oyunlarında sahneler yeni bir düzene göre sıralanabilir, giysilerde, dekorda akla gelebilecek bütün yenilikler gerçekleştirilebilir, fakat o oyunu yeniden yazmaya kalkmanın nedeni bulunamaz, gösterilemez, anlatılamaz. O zaman biz yeni bir oyun yazsak daha iyi olmaz mı? Seyirciye, kendi eklemelerimizi, Shakespeare'indir diye yutturmaya ne hakkımız var!

Ama ne yapacaksınız, Shakespeare'e, özellikle Shakespeare'in yapıtlarına balta olmak, onun metnini bozmak, ona eklemeler yapmak, bu büyük ozanı, baştan yazmak tutkusu bizde kimilerince halka hizmetin gereği gibi gösterilmektedir. Yarın bakarsınız Desdemona'ya Othello'nun boğazını sıktırırlar! Onun için ne yapın edin, bugünlerde Shakespeare'i okuyun, adamın yazdıkları aklınızda bulunsun.

Coriolanus oyununda ne imiş Shakespeare'in suçu, biliyor musunuz? Roma'daki köleleri sahneye çıkarmamış... Ne diyeyim! O çağda köle sahiplerine kölelerini öldürme hakkı tanınmıştı; halk diye pleplere denirdi.

Neden veriyorum bu bilgileri, bilmem ki...

(11.11.1977)

KUBBE VE BİLİM

Osmanlı padişahları igonografyası içinde Fatih Sultan Mehmet'in portresi ayrı bir yer tutar; Sultan, İtalya'dan çağırttığı ressam Bellini'ye portresini yaptırmıştır. Ama ondan sonra Avrupa yöntemi ile portre yapma işi durur, padişahların Osmanlı tarihi kitaplarında basılan resimlerinde artık kendilerine benzerlik aranamaz, Fatih'ten öncekiler gibi. Geçen gün gazetede başyazarımız Nadir Nadi ile konuşurken bu konu üzerinde durmuş, III. Selim portresini merak etmiştik. Geleneğe uyularak mı yapılmıştı III. Selim portresi de? Yenilik dönemini başlatmak isteyen bu padişah yoksa Avrupa yöntemi ile mi boyatmıştı resmini? Ondan sonra gelen II. Mahmut'un at üstündeki resmi, bir Ermeni ressamın işi miydi? Başvuracak bir kaynak bulamamıştım. Çok iyi bir rastlantı, değerli ressamımız Malik Aksel'i karşıma çıkardı. Üstat, III. Selim portresinin bir Türk ressamınca yapıldığını, fakat bu ressamın adını bilmediğini, bu konuda Prof. Dr. Süheyl Ünver'in bilgisi bulunduğunu anlattı. Sonra büyük ressam Padişah Abdülaziz üzerinde durduk.

Abdülaziz'in *İstanbul Ansiklopedisi*'nde birkaç deseninin basılmış olduğunu biliyordum; eve dönünce açtım ansiklopedinin o cildini hayranlıkla bir daha seyrettim oradaki resimleri. Bu padişah, tanınmış Avrupalı ressamların yapıtlarını satın almış, içlerinde Ayvazovski gibi ünlüler bulunan kimi yabancı sanatçıyı özel olarak yanına getirtmişti. Osmanlı tarihinin büyük meydan savaşlarını resimlemekle görevlendirdiği Gloyoviski'ye kendi düşüncelerini anlatmak için taslaklar, krokiler çizmişti. Bunlara hayran kalmamak elde değildir. Verilen bilgiye göre, bu ressamda Abdülaziz'in çizdiği böyle altmış sekiz parça resim kalmış. Bunlar kırmızı mürekkeple Vater markalı Conson kâğıtları üzerine çizilmiştir. Malik Aksel'den dinlediğime göre, bu yabancı ressamlardan biri (herhalde Gloyoviski olacak) Abdülaziz için, "Kralların en büyük ressamı değil, doğrudan doğruya büyük ressam" demiş. Karaköy'de, sahibi antika meraklısı

olan bir lokantada Abdülaziz'i ayakta, elini kılıcına dayamış, bol paça bir pantolonla gösteren yağlıboya bir tablo var; o antika meraklısı bu güzel tabloyu yapanın Abdülaziz olduğunu savunuyor. Araştırılmaya değer.

Ressam Malik Aksel ile karşılaşmam, benim için yalnızca bu konuda değil, başka bakımdan da yararlı oldu. Malik Aksel sadece resimleriyle tanınmaz, bu sanata ilişkin araştırmaları, özellikle Türk resmi ve plastik sanatları üzerindeki incelemeleriyle de ün yapmıştır, sevilerek okunur. Onun *Anadolu Halk Resimleri* adlı yapıtı kitaplığımın en değerli birkaç kitabından biridir. *Sanat ve Folklor*, *Türklerde Dini Resimler* onun kadar önemli kitaplar sayılmalıdır. Ben, üstadın, adını duyduğum fakat bir türlü edinemediğim *İstanbul Mimarisinde Kuş Evleri 1959* adlı yapıtını merak eder dururdum yıllardır, bu kez onu da elde edebildim. Sayın Aksel zahmet edip yolladığı için kendisine teşekkür borçluyum. Burada o kitaptan yol alarak önemli bir tartışmaya atlamak istiyorum :

İstanbul Mimarisinde Kuş Evleri adlı kitabına Türk sanatının özelliklerini yüceltici bir başlangıçla giren Sayın Aksel, kuş evlerine sıra geldiğinde, önyüzlerinde, köşelerinde bunlara yer veren yapılar için şöyle diyor : "Bu yapılarda Batı eserlerinde olduğu gibi kabartmalar, heykeller yoktur. Bununla beraber düz ve sağır duvarların köşeleri de zaman zaman kabartmalarla bezenmiş bulunmaktadır. Bunlar çok defa küçük oyuncak evciklerdir. Yahut küçük köşkler, camilerdir ki, kuşların barındığı bu evcikleri İstanbul'da Türk mimarlığından gayri eserlerde görmek kolay değildir." Kuş evlerini fotoğrafları ve çizgi resimlerle gösteren bu özgün incelemenin sonunda ressam Malik Aksel, Türk mimarlığına, genel olarak Türk sanatlarına olan hayranlığını, II. Bayezid'in övgüsüne dek götürmektedir. Nasıl diye merak edeceksiniz, kendisinden dinleyelim :

"Fatih Sultan Mehmet İstanbul'a girdikten bir müddet sonra İtalya'dan bazı sanatçılar İstanbul'a geldiler. Bunların içinde en meşhuru C. Bellini idi. Batı usulü ile ilk defa Padişahın resmini yapan bu ressam idi. Bu ressam ile Batı sanatı ile alışverişimizin ilk adımı atıldı. Fakat çok sürmedi, bu sanat hareketi Sultan Bayezid ile durakladı, hatta sona erdi. Bu padişah, C. Bellini'den sonra İstanbul'a gelmek isteyen Leonardo Da Vinci'ye ve Michael Angelo'ya iltifat etmemiş olmakla Avrupa Rönesansına giremediğimiz ve bu yüzden

geri kaldığımız söylenir. Acaba Fatih Sultan Mehmet gibi büyük bir padişahtan sonra Bayezid-i Veli, babası izinden gitmemekle bir suç mu işlemiştir? Burada üzerinde durulacak, incelenecek bir mesele karşımıza çıkıyor : Bu iki padişahtan Fatih Sultan Mehmet'in toleransı, Bayezid-i Veli'nin gelenekçiliği. Bunu Sultan Bayezid'in taassubu şeklinde yoranlar da vardır. Fakat bu iki sanatkâr İstanbul'a gelseydi acaba bu şehrin panoraması nasıl olurdu? Bunu düşünmek o kadar zor olmayacaktır. O devirdeki İtalyan şehirlerini ele alırsak çabuk bir sonuca varırız. Selçuk gelenekleri ile Bursa ve Edirne'ye ulaşan Türk mimarisi yeni fethedilmiş İstanbul şehrinde görülmeyecek, Bizans mimarisi ile birlikte İtalya'dan dalbudak salan Yunan ve Roma kökünden gelen Rönesans mimarisi yer alacak, Sen Piyer katedrali gibi camiler, çan kuleleri gibi minareler ortaya çıkacak, Türk sanatı, Türk gücü hız alma, taşma çağında fetihle beraber sona erecek, mağlûp milletler de bu suretle intikamlarını almış olacaklardı."

Sayın Aksel bağışlasın, ilginç ama çok çabuk, çok kolay varılmış bir kanı gibi geldi bu bana. Kubbe yerine kule gelecek diye Rönesanstan uzak kalmak doğru muydu? Üstelik kubbeyi onların da kullandığını biliyoruz. Sonra, İstanbul'a gelmek isteyen Rönesans sanatçıları, sözgelişi Leonardo, yalnızca sanatçı değil, bilgindi de. Ortaçağ sanatında bambaşka bir sanat açısı getiren Rönesans, doğaya, insana gerçekçi yönelişi ile yeni çağların, bilimsel düşüncenin öncüsü olmuştur. Türk sanatını savunmak için II. Bayezid, Batı'ya sırtını döndü ise, demek ki, yeni çağlara, bilimsel düşünceye de boş vermiş oluyordu.

Malik Aksel'in görüşüne karşı söylenecek olanlar bununla bitmez elbet. Türklerin Fetihten sonraki mimarlığında Ayasofya'nın etkisi çok büyüktür. Gerçekten de Osmanlı Mimarlığının karakteristik yönü, Selçuk süsünden ayrılmasında, sonra da çok kubbeden tek büyük kubbeye doğru gelişmesindedir. Bunda Ayasofya'nın örnek tutulduğu açıktır. Malik Aksel, konunun bu yanını da ele alarak, Ayasofya'nın her şeyi ile Doğulu, Anadolulu olduğunu söylüyor ki, doğrudur. Böylece Osmanlıların, kendilerini Ayasofya'ya yabancı bulmadıkları gerçeği ortaya çıkıyor. (O zaman "Selçuk sanatını neden bırakıyoruz?" diye bunun karşısına çıkılsaydı ne olurdu?) Ama Avrupa Rönesans mimarlığının yabancılığı, konu bu biçimde ele alındığında, karşımıza açıklanması güç birtakım sorunlar çıkar-

maz mı? Sözgelişi Türkler, Arap mimarlığının etkisinde kalmışlardır. Arap uygarlığı Türklere yabancı değil miydi? Nitekim Moğol-Türk sanatı Hindistan'da çok başka biçimlere büründü. Hangi ulus kendi sanatını saf olarak koruyabilmiştir ki! (Bunu sonuna dek başaran eski Mısır, böylece çöküşünün nedenlerini hazırlamış oldu). Yok, konu bir uygarlık bölgesi sorunu olarak ele alınıyorsa, burada karşımıza şu sorular çıkar. Başka uygarlıkların etkisinden sakınmak doğru mudur, olanaklı mıdır, yasaklama bunun çaresi midir?

Tartışma çok geniş boyutlara götürebilir. Burada kısaca söylenmesi gerekli bir şey daha var ki, o da Osmanlıların boyuna Avrupa fethi ardında koşmuş olmalarıdır. Avrupa'ya yerleşmek için böylesine can atan bir toplum, hiç bunun etkisinden korunabilir mi? Bir alışveriş sakınılmazdır, korunulmazdır bu durumda. Malik Aksel dostumuz merak etmesin, "taşma çağında" olan o toplum, Rönesans Sanatı ile ilişkisi sırasında da Mimar Sinanlar yetiştirirdi, böylece Batı'ya renk katar, onunla yeni uygarlıkta paydaş olurdu.

Ben Fatih portresini, Avrupa yöntemince bir Türk ressamı eliyle yapılmış olduğunu yeni öğrendiğim III. Selim portresini, Abdülaziz'in ressamlığını, onun Avrupa'ya Şeker Ahmet Paşa'yı yollamasını, Hamdi Bey ve bütün modern resmimizi Avrupa'nın intikamı olarak görmüyorum. Nitekim ressam Malik Aksel'in, Alman ustaları Louis Corinth'den, Max Libermann'dan yararlanmakla birlikte resimlerine yerli konuyu, yerli havayı oturtması da, bu konuda umutsuzluğa düşmemizin yanlışlığını gösterir sanırım. Kubbe alınyazımız değildi. Endülüsteki Emevi sanatı "Arabın intikamı" olarak görülemez.

Üstadın bugünlerde Tiglat galerisinde açacağı yeni sergisinde suluboya resimlerini seyrederken bu konuyu kendisi ile bir kez daha görüşeceğini düşünüp seviniyorum.

(4.11.1977)

KIRACAKSIN BE!

Ahmet Emin Yalman rahmetli, kimi yazılarına "Geçen gün bir Amerikalı dostumla konuşuyorduk" diye başlardı; ben de bu yazıma ona benzer bir biçimde başlayacağım. Geçen gün bir arkadaşımla Beyoğlu'nda Galatasaray Lisesi kaldırımından Taksim'e doğru yürüyorduk; arkamızdan bir otomobil yavaş yavaş kaldırıma çıktı, bir süre arkamız sıra geldi, bizi geçmek isterken de arkadaşıma hafifçe çarptı. Arkadaşım, arabanın içinde bulunan iki kişiye duyurmak istercesine sesini yükselterek, "Yahu, kaldırımda da yürütmeyeceksiniz bizi!" diye bağırdı. Fakat onlar hiç oralı olmadılar, bu kez gidip önümüzdeki yayaya arkadan bindirdiler. Hani sanırsınız ki, kaldırıma özellikle yayaları çiğnemek, onlarla alay etmek için çıkmışlardır. O zaman şaşırdım, birincisini kaza saysak, bu kazanın sürücüyü kendine getirmesi gerekirdi. Arabanın çarpması ile nerdeyse arkası üstü düşecek gibi sarsılan önümüzdeki yaya, başına gelenden öylesine şaşkınlığa, sonra da haklı olarak kızgınlığa kapıldı ki, ellerini kollarını sallayarak bağırmaya başladı. Fakat otomobilin içindekiler gene yaman bir aldırışsızlık içindeydiler. Arabanın çevresinde ufak bir kalabalık birikmeye başladı. Adamların vurdum duymazlığı insanı deli edecek gibiydi. Ben de bu durumda kendimi tutamayıp ağzıma ve aklıma geleni yüksek sesle söylemeye başladım. Bir halk söylevcisi gibiydim. Başarılı olup olmadığımı bilemem, anlatayım da siz karar verin. Bu kez onların bir yardımcısı belirdi kaldırımda, durmuş olan arabanın öte yanındaki bu adam bize, "Ne bağırıyorsunuz be!" diye karşılık verdi. Eliyle de def olun gibilerden bir işaret yaptı. Atışma yavaş yavaş kızışıyordu, nereye varacağı belli değil. Bereket bizim yanda yeni bir mücahit beliriverdi (durum başa baş gidiyor şimdilik), emekli olduğunu sandığım, duruşundan gün görmüş olduğu belli, bastonlu bir adam. Bastonunu sallaya sallaya "Utanmazlar, küstahlar!" diye bağırmaya başladı, "Kaldırımda adam mı çiğneyeceksiniz?" Sinirli emekliler bu gibi durumlarda çok yararlı olurlar, çünkü

külhanbey takımı ne olsa o gibilere saldırmayı kolayca göze alamaz, emekliye laf yetiştirmek elinden gelmez, vurmaya kalksa kalbi durabilir adamın. (Ben de emekliliğimi istedim, ama daha baston taşımıyorum). Diyeceğim, biz yavaş yavaş güçleniyorduk, ağır basmaya başlamıştık. Bu sırada arabanın içindekiler dışarı çıktılar, önümüzden geçerken bunlardan biri, girmekte oldukları kapıyı göstererek, "Mal almaya geldik be!" dedi. Sonra üçü de o kapıdan girip gözden yittiler. Biz orada durduk biraz daha, şaşkınlıktan. Emekli apartmana doğru bir kez daha bastonunu salladı.

Bana çok tipik bir olay olarak göründüğü için anlattım bunu; "tipik" sözcüğünü, sözcüğün tam anlamı ile, benzeri birçok olayın en belirtici örneği anlamında kullanıyorum. Çözümlemeye girişelim bu olayı, onun içindeki davranış niteliğini ortaya çıkaralım, ondan sonra benzerlerini daha kolay bulabiliriz.

Bizim caddelerimizde, sokaklarımızda yayalar için ayrılan yer, kaldırım (Bu "kaldırım" sözcüğünün Yunanca "Kalodromos"dan geldiğini bir rastlantı ile ilk ben bulmuşumdur. Cevat Şakir Kabaağaç doğrulamıştı beni. "Kalodromos" iyi yol demek, yayaların yürüdüğü iki yandaki şeritlerle bir ilgisi yok. Toprak değil de, taş döşeli yol anlamına. Fakat biz onu bu yazımızda, alışıldığı gibi "trottoir" anlamında kullanalım) çok dardır, yollarımızın büyük bölümü arabalara, arabalılara verilmiştir. Gerçekte büyük bir haksızlıktır bu. Bu durumda, bırakın trafik kurallarını, bir arabanın kaldırıma çıkması her şeyden önce yayaların en masum hakkına saldırıdır. Buna ancak olağanüstü durumlarda göz yumulabilir, o da trafik memurunun izni alınmışsa. Böyle olağanüstü bir durumda, arabadakilerden birinin inmesi, yayalardan özür dilemesi, onların müsaadesini alması gerekir. Bunlardan hiçbiri yapılmazsa, araba sahibinin kendini yayalardan üstün gördüğü anlamı ortaya çıkar. Yayalar birtakım aşağılık yaratıklardır, asıl özgür yurttaş, arabası olandır. Ama eğer bu araba sahibi, bir de yayalara çarpa çarpa kaldırımdan ilerlemeyi olağan bir iş sayıyorsa, bu kez durum büsbütün başka bir renk alır, yayalar onun için insan bile değildir artık, kedi, köpek benzeri bir şeydir, hadi bilemediniz, birtakım kölelerdir yayalar. Efendi, soylu, özgür, mal sahibi yurttaş onlara çarpabilir, giderek onları kaldırım üstünde öldürebilir de.

Bana "Sen de amma uzattın!" demeyin, bu budur, ama daha bitmedi, sabredin. Yaya kaldırımda yürüyenlere çarpa çarpa gidip dur-

duktan sonra, "Mal almaya geldik be!" diyen araba sahibinin bu sözle ne demek istediği üzerinde duracağım ki, çözümlememiz bir sonuca ulaşsın. Burada "mal almak" sözü, ilk bakışta (ya da duyuşta) anlaşılacağı üzere, herhangi bir alışveriş anlamına değildir. Sözgelişi, o adam, bir gömlek, bir kravat almak için çıkmamıştı kaldırıma. Öyle olsa "mal" sözcüğünü kullanmazdı, sonra da bir dükkâna girmemesinden belliydi bu. Bir toptancıdan alacaktı alacağı malı (emtiayı), arabasının arkasına koyacak, götürüp bir yere satacaktı. Mal almak budur. Başka bir deyişle, bir "aracı" idi o, hem de küçük bir aracı, küçük bir iş yapıp parasını çıkarmak isteyen biri. Ama o küçük aracılık, o küçük iş ona belki de çok önemli miktarda bir para getirecekti. Bir duysak ağzımız bir karış açık kalır, bu yüzden de o adama saygımız artardı. Bunu bilmediğimiz için kafa tutmaya kalkıyorduk, asıl küstahlar bizlerdik. Kaldırımlarda yabancı cigara satan çocukların bile günde beş yüz liraya para demediklerini duyuyoruz. Oysa bizim kaldırım kesenlerimiz arabalı idiler. Suçumuz, anlayışsızlığımız büyüktü.

"Aracı ise ne olmuş?" demeyin, daha bitmedi. O adam "mal almaya geldiğini" söylemek zorununu ne için duydu? Çünkü "mal almak", "mal satmak", başka bir deyimle "aracılık etmek", halkın saygı duyması gereken bir iştir onun gözünde. "Ben kaldırıma boşuna çıkmadım, ötekine berikine boşuna çarpmadım, işim var, işim de mal alıp satmak, aracılık etmek. Para kazanmak, para. Ben bu ülkenin saygı duyulacak adamlarından biriyim," demek istiyor. "Mal almaya geldik be!" sözünün sonundaki o "be!" yok mu, işte asıl o "be" anlatıyor bütün sözün anlamını : "Kendine gel be aptal!"

Aracı, yaşadığımız dönemin en sivrilmiş adamıdır ülkemizde. Üretici değildir o, emeği ya da yöneticiliği, iş kurması ile bir mal, bir değer yaratılmasına yardımcı olmaz, emeksizdir, vergi ödemez, kısa sürede çok para kazanır, çalgılı gazinolarda büyük paralar harcar, garsonlardan saygı görür, kapkaça göz yuman, kapkaçı destekleyen partilere, partililere yanaşır, onları tutar. Hak hukuk sözleri onu güldürür. Emekçi, memur, kısacası halk, onun gözünde bir sürüden başka bir şey değildir. Bu adamın doğum yılı 1950'dir. Apartman mı yaptırıyor, iş bitinceye dek sokağı yapı gereçleriyle kapatır, kimseyi geçirmez oradan. "Ne oluyor? Geçemeyecek miyiz buradan?" diye soracak olursanız, "Görmüyor musun, inşaatım var be!" der. İnşaa-

tından ötürü ona saygı duymalıyız. Çıplak ayaklarını balkonunun kenarına dayamış, bangır bangır bağırttığı radyosundan bayağı şarkılar dinlemektedir. "Bu ne gürültü?" deseniz, "Bedavadan sana da dinletiyorum len!" diye yanıtlar sizi. Kuyrukta sırasına razı olmaz, dolmuşta iki kişilik yere yayılır, bir kişilik para öder, yağmurda otomobili ile sokaklardan giderken yayalara su sıçratmaktan hoşlanır, üstübaşı çamur içinde kalmış olan yayaya dönüp gülerek bakar... Pahalılık onu etkilemez, ülkenin ekonomik bir batağa saplanması ona vız gelir. Üniversitelerin açılamaması, çalışamaması onu ilgilendirmez. Komünistlerin öldürülmesinden yanadır. Polisin öğrencileri dövmesini değil, makineli tüfekle taramasını ister. Başımıza eli kırbaçlı birinin geçip işçilere hadlerini bildirmesinin gerektiğini söyler. Yalnızca parası olanın, siyasal gücü olanın karşısında boynu bükük tür.

Bakın, kaldırıma çıkan bir araba bizi nerelere dek getirdi. Gerçekte de olayların büyüğü küçüğü değildir önemli olan, örnek niteliği taşıyanı ile taşımayanıdır. Arabadan çıkan adamın, "Mal almaya geldik be!" demesi çok öğreticiydi bu bakımdan. Ona halk gerekli olmadığı için, saygısı da yoktu halka. Halkımızın bir gün hıncından taşabileceğini de hiç hesaba katmıyordu.

Frigyalı stoacı filosof Epiktetos, Roma'da, Neron'un azatlı kölesi olan Epaphroditos'un kölesiydi. Zalim bir adamdı bu Epaphroditos, bir gün kölesinin bacağını bir işkence aletine sıkıştırmış büküyormuş, filosof, "Kıracaksın, dikkat et!" demiş diye anlatırlar. Gerçekten de bacak kırılmış az sonra.

(28.10.1977)

OTOBÜS

Sinemayı, yanılarak da olsa, düşsel bir sanat diye severim eskiden beri; sanki onun yapısında vardır bu düşsellik, şiirsellik. Gerçek kişilerle, gerçek nesnelerle değil de, hayallerle karşılaşmak yaratır bu duyguyu bende belki. Ama bakın, sinemanın bulucusu Louis Lumiére'in yanında, demek daha bu işin başlangıcında George Meliés'nin yanılsamaya (illusion) yönelmesi de bu tekniğin (sinemanın) hayal gücüne neler getireceğini gösteren bir kanıttır; *Aya Yolculuk* diye film çevirmiş adam daha 1902'de. Yolculuk olağanüstülükler avı değil midir? Bana sorarsanız, *Otobüs* filmi, gerçekçiliğinden çok, masalsılığı ile etkiledi beni. Nasıl etkilemesin ki, Stockholm'un gece yarısı görünümleri içinde dolaşan yoksul Türk işçileri de düşte gibiydiler. Vitrinler, vitrinlerde çeşitli plastik bütünlemeler yapan mankenler (olağanüstü idi bu mankenlerin filme alınışı), ışıklar, yürüyen merdivenler, ıssız alanlar, Tanrı'ya dua eden şarkıcı kadın, onu dinleyen sanki başka bir dünyanın kişileri, maskeler takan, kadın erkek topluluğunun yeraltı geçidindeki acaip neşesi... Bir şiir dinlediğim etkisi uyandırdı ruhumda, şiir kadar gerçek, onun kadar sarsıcı. Söz buraya gelmişken söyleyeyim, belki yanılıyorum, ama bende bütün sanatların gitgide şiire yöneldiği, şiire benzemek istediği duygusu var. Amerikalı romancı Faulkner'i okurken geldim bu düşünceye ilkin... neyse, konumuzu saptırmayalım. *Otobüs* filmini, bende bıraktığı bu masalsı yanı ile hep anımsayacağım sanıyorum. Gerçekçi bir film değil mi demek istiyorum? Yo, gerçekçi olmasına gerçekçi, hem de çok acı bir gerçek var o filmde. Öyle ki, bizden de, yabancılardan da onu "abartmalı" olarak nitelendirenler bulunduğunu biliyorum. Kentimizde oturan bir İtalyan öğretmen, "Ne Türkler bu kadar geri, ne Avrupalılar bunca zalim!" demiş. Bilmem doğru mu? Geleceğiz. Başka bir yabancı hanım da şaka etmiş o yürüyen merdivene tersinden giren Türk işçilerini gösteren sahne için, "Uygarlık inerken, Türkler çıkıyor" demiş. Tatlı bir şaka! Ama herkesin

tartıştığı konu şu Bizim halkımız bu filmde gösterildiği gibi mi? Batı bu filmde gösterildiği gibi mi?

Önce şunu söyleyeyim. *Otobüs* filmi bende abartma etkisi uyandırmadı. Yönetmen neyi abartmış ki? Türk işçileri bu filmde gösterildiği gibi değildir diyebilir miyiz? Belki bundan da göze batar yanları vardır, Batı illerindeki yaşamlarında. Her türlü rahatlık içinde yaşayan uygar ülkelerdeki insanların ise yabancılardan iğrendiklerini biliyoruz. Üstelik o kentlerde yozlaşmanın, bu filmde gösterilenden çok daha aşırı boyutlara eriştiğini duyuyoruz. Sözgelişi, son zamanlarda bir "gruplu evlenmeler"den söz ediliyor. Sakın Morgan'ın ilkel Amerika yerlileri arasında bulunduğunu varsaydığı bir evlenme biçiminden söz ettiğimi sanmayın; üç ya da dört çift birleşiyor, kimi günler aralarında cinsel şölen yapıyorlarmış. *Otobüs* filmindeki gece kulübünde geçen cinsel ilişki sahnesi bunun yanında hiç kalır. Hatta cinsel ilişki filmlerinin bizdeki birtakım aileler arasında da gösterildiği duyuyoruz. Yozlaşmış Batı budur, bunu kimse yadsıyamaz. *Otobüs* filminin abartılmış duygusunu uyandıran yanı ise, çok yoksul Türk işçisi ile, bir refah kentindeki yozlaşmış tabakanın karşı karşıya getirilmesidir, sanıyorum. Ne Batı tümden odur gerçekte, ne de Türk halkı tümden bu. Tek diş'i kalmış canavar değildir elbette Batı, orada çok güçlü bilim, sanat çevreleri, çalışan insanlar bulunduğunu unutmayalım. Biz de tümden o filmde gösterilen işçiler gibi değiliz dedim. Nitekim benim gördüğüm gün, Türk işçilerinin otobüste saklanmış oturmalarına, vitrinleri korka korka seyretmelerine, katılarak gülüyordu birtakım seyirci. Ne var bunda gülecek? Doğrusu anlayamadım. Olsa olsa, "Biz bunlardan değiliz" demek istiyorlardı o gülenler. Ama iyi etmiyorlardı. Biz gerçekte onlardanız, üç aşağı beş yukarı. Evet, o yoksul işçilerdeniz, bunu bilelim, Elektrikli merdivene ilk ayak attığımızda şaşıyoruz. Sokak başında, otobüs durağında öpüşen çiftleri görünce dönüp dönüp bakıyoruz, biletçisiz tramvayda gülmeye başlıyoruz (keşke bilet almasaydık düşüncesi geçiyor aklımızdan), satıcı ile alıcının birbirlerine teşekkür etmelerine şaşıyoruz... Evet pahalı bir sinemaya bilet alacak kadar paramız olduğuna göre, *Otobüs* filmindeki işçiler kadar yoksul değiliz, ama uygarlığa gene de yabancıyız. Gülmeyelim.

Bu filmi halkın, hem de seçkinlerin beğendiğine, beğeneceğine inanmak isterim. Belki öyle değildir, ben yanılıyorumdur, ama hepi-

mizi, herkesi şaşırttığı da bir gerçek *Otobüs* filminin. Kentimizde aylardır üç sinemada birden oynaması da gösteriyor bunu, herkes ondan söz ediyor, tartışılıyor film, konuşuluyor onun üzerinde. Bir sanat yapıtının ereği de bu değil midir?

Sanat, özellikle sinema, bir ayrıntı becerisidir. Bizim filmlerimizde başarılamayan şey de, diyebiliriz ki, ayrıntı zenginliği idi. *Otobüs* filmi, bu açıdan bakıldığında, Batı filmleriyle yarışacak düzeydedir. Sadece o gece kulübü sahnesi bunu göstermeye yeter : Seyircilerin seks gösterilerine merakla, ama taşkınlığa kaçmadan bakmaları üzerinde durmak istiyorum. Sahneye çıkmak istemeyen kadının bu öneriyi güler yüzle reddi, ortadaki şişmanca kadının nerdeyse çocuksu neşesi, erkek güzelini seçecek olan kadının çok basit bir iş yapacakmış gibi ayağa kalkışı... Bunlar bizim yerli filmlerde alışık olmadığımız ustalıklı sahnelerdir.

Bu filmin bir başka yanı üzerinde daha durmak istiyorum. Onu bir sessiz film seyreder gibi seyrettim. Müziği, güzel bir görünümün uzaklarındaki, ötelerindeki nerdeyse göze çarpmayan bulutlar gibiydi, konuşma ise çok azdı. Konuşma azlığını konu gerektiriyordu elbet, bunu anlamıyor değilim, yabancı bir kentte, eski bir otobüste saklanmış olan yoksul Türk işçileri kiminle, nece, neyi konuşabilirlerdi ki! Fakat işte bundan ötürü bir sanat soyluluğu sarmıştı filmi. Sessiz filmi övmek istiyorum, evet. 1930'larda İstanbul'da ilk gösterilen sesli filmleri nasıl bir şaşkınlık içinde seyrettiğimizi anımsadım. Diyelim denizin kıyıya vuruşu duyulunca korkulu bir kahkaha kopardı sinemanın içinde. Sonra müzik girdi filme, daha sonra da konuşma. Alıştık gitti. Ama belki de böylece bir sanat doğarken öldü. Sinema, doğru okunuşu ile "kinema" saf olarak kalamadı.

Kinema, Yunanca "hareket" demektir ya, bu sanatın ilk büyük ustaları (gene de onlardır en büyükler bence), hareketin sanatını yapanlardır. Hareket, sözü hiç gereksemeden konuşur. Gerçekte söz, hareketin taklidinden başka bir şey değildir. Evet, insanın konuşması da, el kol hareketlerinin gırtlağa geçmesinden doğmuştur, bir varsayıma göre. Ama biz burada konunun o yanını bırakalım da sessiz filmin üstünlüğüne gelelim. Chaplin, Ayzenştayn, René Clair, sinemada "söz"e uzun süre karşı koydular, hatta ilk sözlü film denemeleri onların yüzünden yarıda bırakılmıştır. Fakat insanoğlunun yenilik düşkünlüğü her şeyi yener. Sonunda o ustalar da yavaş yavaş sesli,

sözlü filme girdiler, ama ölçülü olarak dikkatle, Chaplin'in filmlerinde konuşma hep en az düzeydedir. Günümüzün en başarılı filmleri, söze ancak gereği kadar yer veren filmler oluyor. Sessiz, sözsüz filmleri yeniden görmek fırsatını bulursanız, bakın, onlar bize her istediklerini "kinema" ile anlatabilmektedirler. Belki bir gün yeniden eskiye döneceğiz, gereksiz olan "söz"ü ondan çıkaracağız.

Bir İngiliz düşünürü, gitgide konuşmanın ortadan kalkacağını söylüyordu. Çünkü anlatım aracı olarak "söz"ün yetersizliği her gün biraz daha iyi anlaşılıyor, bilimler de, sanatlar da ondan yardım bekleyemez duruma geliyorlardı. Matematik alacaktır "söz"ün yerini. Dünyamız konuşmasız bir dünya olacaktır. Konuşmayı çok sevmeme karşın söyleyeyim ki, daha iyi olur öyle bir dünya. Hayvanlara, bitkilere benzeriz. Eski bir şiirimde, "Hayvanlar konuşamadıkları için / kim bilir ne güzel düşünürler / Tıpkı ellerimiz gibi" diye yazmıştım. "Söz"ün "düşünce" demek olduğunu unutuyorum sanmayın, daha iyi düşünebilmek için sözden vazgeçmemiz gerekiyor. Bu gerçeği ilk bulan da sinema idi, yazık oldu.

(10.2.1978)

NERDEN GELDİ?

Bir zamanlar bizde roman konusu her açıldığında tazelenen bir "olumlu tip" tartışması vardı. Kimi düşünürlerimize, yazarlarınıza göre, romanlarda topluma örnek gösterilecek, pekyürekli, özverili, iyi, eksiksiz bir insan bulunmalıydı; toplumumuzda yoksa bile yazar yaratmalıydı onu. Sanırım Jidanov'un görüşlerinden çıkarılma bir savdı bu, nice yapıt bu sava göre eleştirildiydi. Sonra Sovyetler Birliği'ni ziyaret ettiğimde baktım, orada Jidanov'a inanan bir tek yazar kalmamıştı, ya da ben görmedim. Gerçi o tartışma bizde de ateşini yitirdi, ama "olumlu tip" sevgisi kimi yazarımızın gönlündedir sanırım gene de. Bense yalnız bizim yazınımızda değil, bildiğimce dünya yazınında da başarılı bir "olumlu tip"e rastlamamışımdır. Nedenini anlayamaz, bulamazdım. Rus romancısı Gonçarov'un (1812-1891) ünü dünyaya yaygın *Oblomov* adlı romanını son günlerde yeniden okurken bu konu canlandı kafamda. Uyuşukluğun, güçsüzlüğün, şaşkınlığın, hazır yiyiciliğin, ileriyi düşünmemenin, gününü gün etme anlayışının temsilcisi olan bey çocuğu, toprak sahibi Oblomov'a acırsınız önce, sonra sonra da sinirlenmeye başlarsınız, ama o sizin için de, kendisi için de bir şeyler yapmak gücünde değildir. O zaman korku alır sinirliliğin yerini, çünkü kendinizi Oblomov'a, toplumunuzu da onun toplumuna benzetmişsinizdir. Doğu toplumlarının çok belirgin bir özelliğidir Oblomov'luk.

1857'de basılan bu roman Rusya'da büyük, derin etkiler uyandırmıştı, herkes onu coşku, ibretle okuyordu. Nerdeyse okuma yazma bilip de *Oblomov*'u okumayan kalmamıştı. Oblomov, Oblomov'luk sözleri bütün Rusya'ya yayılmıştı; köleliğin kalkmasına yakın Rusya'nın gereksediği yeni insan, Oblomov olamazdı da ondan. Yeni çağlar, yeni dönemler elbette yeni bir insanı gerektirecektir. İşte Rusya'da da aranan, istenen yeni bir insan, ortaya atılmış olan ters örnekten çıkarılacaktı. Oblomov ne ise, yeni insan o değildi.

Amacım buralarda Oblomov'u incelemek dahası "olumlu tip" tartışmasını tazelemek değil. Anlaşılacak biraz sonra. Bu kez okuyuşumda ilgimi daha çok çeken bir başka kişisi üzerinde durdum o romanın; Stoltz adlı Alman kökenli bir Rus bu, Oblomov'un tam tersi yapıda, çalışkan bir adam. İşte "olumlu tip" savma örnek gösterilecek bir kişi. Ancak Gonçarov, romanının adını Stoltz koymamış da, olumsuz tipi, Oblomov'u uygun görmüş bu iş için. Çoğunluk Oblomov'larda idi de ondan mı? Stoltz'lar çoğunlukta olsaydı Oblomov'un romanını kim yazmaya kalkardı? Başka bir neden geliyor mu aklınıza? Yoksa yeni dönemin gereksediği insanı, onun tam karşıtı olan olumsuz tipten çıkarmak daha etkili olduğu için mi? Şuracıkta bir soru daha soralım : Övgü mü daha uyarıcıdır, yergi mi?

Bakın, Lenin ne demişti Oblomov tipi için : "Rusya üç ihtilal geçirdi, ama gene de Oblomovlar kaldı; çünkü Oblomovlar yalnız derebeyler, köylüler arasında değil, işçiler, komünistler arasında da vardır. Toplantılarda, komisyonlarda nasıl çalıştığımıza bakarsanız, eski Oblomovların içimizde olduğunu görürsünüz. Onu adam etmek için daha çok yıkamak, temizlemek, sarsmak, dövmek lazım gelecektir."

Karşımda iki konu iç içe duruyordu : Olumlu Stoltz'un sempatik olmaması, bir de yabancı kökenli olması. Gonçarov, olumlu tipi niçin tam bir Rus olarak gösterememişti?

Bunu düşünürken Gogol'ün (1809-1859) dünyaca ünlü, çok sevdiğim *Ölü Canlar* romanını anımsadım; orada da kahraman Çiçikov olumsuz bir tipti, kurnaz, hileci, hırsız, dolandırıcı. Sonra orada da olumlu tip Constantin Todoroviç Konstanzhogle, Yunan kökenli bir Rus'tu. Artık benzerlik bunca olabilirdi. Sonra *Ölü Canlar*'da olsun, *Müfettiş* adlı oyununda olsun, Gogol'ün, örnek tutulacak bir tipi başarı ile yaratamadığı için ne denli üzüntüler çektiğini, sonunda çıldırarak romanının ikinci bölümünü ateşe attığını anımsayacak olursak, sorun büsbütün çatallaşıyordu. Bu iki güçlü yazar, olumlu tipleri hangi nedenden ötürü kendi toplumlarından bulup çıkaramıyorlardı? Başka bir deyişle, bu iki büyük yazar, kendi toplumlarını simgeleyen olumsuz tiple, sadece "yergi" yapmış olmuyorlar mıydı? Bir yazar kendi toplumunu övemez miydi? Yoksa övülecek dönemler başka, yerilecek dönemler başka mıydı? İsterseniz yukarıda sorduğum bir soruyu yineleyeyim : Övgü mü daha uyarıcıdır, yergi mi?

Bu sorular birbiri ardına sıralana dursun, Shakespeare'in ünlü *Hamlet* oyunundaki bir söz aklıma geliverdi birden. Deli sanılan Danimarka prensi Hamlet, annesinin ve babalığı olan amcasının dileği üzerine bir ara Danimarka'dan ayrılıp İngiltere'ye gider, orada altı yıl kalır ya, işte Danimarka'da bu konuyu konuşanlardan biri, "İngiltere'de herkesin deli olduğunu" söyleyiverir. Düşünün, Shakespeare, İngiliz seyircisine sunduğu bir oyununda, halkına nerdeyse hakarette bulunmaktadır. İngiltere'de hiç akıllı adam yokmuş... Şakaya mı almalı dersiniz?

Örneklerimizi çoğaltmak için, diyelim Bernard Shaw'a değin uzanmak istemiyorum. Neden derseniz, onun İrlandalı olmasından ötürü, İngilizlere, hakaret etmesine bir engel bulunmadığı ileri sürülebilir. Fakat Rotterdamlı Erasmus'un, kokuşmuş bilgeliği eleştirmek, yermek için sırtını deliliğe dayadığını söylersem, buna kimsenin bir diyeceği olamaz. Dahası, delilik kendi başına, bilgelikten üstün değil midir? Kişinin, *Deliliğe Övgü*'yü okuyunca deli olmaya bir heves uyanır içinde. Erasmus aklın yolunu, doğrudan, överek anlatamaz mıydı? "Türk'ün aklı sonradan başına gelir" atasözüne karşı rahmetli İsmet İnönü'nün "Gelse de sonradan gelse" dediğini öğrenince, "Vay! Türk ulusuna hakaret ha!" diye ayağa mı·kalkacağız. Bülent Ecevit, parlamentomuzun ulus seviyesinden on yıl geri olduğunu söyledi diye, AP'liler kızdılar; ama aynı kafada olanlar, Menderes'in parlamenterlere, "Siz isterseniz Halifeliği de geri getirebilirsiniz" sözüne karşı hiç ses çıkarmamışlardı. Sorarım, bunlardan hangisi hakarettir? İnönü'nün sözünü yeniden düşünelim, o söz mü yararlıdır Türk ulusu için, yoksa, "Türk ulusu, ulusların en akıllısıdır" sözü mü? Başbakanın her gün büyüklüğünden söz ettiği Türk ulusu, iç-dış çıkmazlarının hiçbirinden kurtulamıyor. Ne yapsak? Yoo, yarından tezi yok Türk ulusuna hakaret etme çığırını açalım demek istemiyorum, çünkü bu ulus bütün tarihi boyunca hakaret görmüştür, hem de kendisini yönetenlerden. Onun adı yakın tarihimize değin "Etrâk-i bî idrak" idi, o ancak Kurtuluş Savaşı'ndan bu yana baylığım kazandı, saygı gördü, göklere çıkarıldı. İyi ya, Türklerin olumlu tipi nasıl bir tiptir? Şöyle de sorabiliriz : Türk toplumunu simgeleyen bir olumsuz tip yaratmak istesek, bu tipin ne gibi özellikleri olurdu? Gonçarov'da, Gogol'da olduğu gibi, burada da yabancı kökenli bir olumlu tip yaratmayı hadi bir yana bırakalım, fakat bizim

insanımızın yeni bir dünya için gerekli yeni bir insana uymayacak yanları var mı, varsa bunlar nelerdir? Canım daha kısa bir soru Türkler nasıl insanlardır? İşte yanıtı bilimlerin değil, ancak yazarların verebileceği bir soru.

Övgü ile mi yergi ile mi? Ne yapacaksınız ki, toplumlar da bireyler gibi çokça şişinirler övgüden, sevgi ile yapılan yergilerdir asıl onları etkileyen, uyaran. Sizi bilmem ama, ben insanlarımızdaki para, mal hırsını yadırgıyorum, sözgelişi. Yalnız büyük kentler insanlarında değil, kasabalarda, giderek köylerde bile, tek konu daha çok kazanmak olmuştur bugün. Demokrat Parti'nin insanımıza aşıladığı bir tutkudur bu. "Yüzyıllardır yoksulluk içinde kıvranan halkımızın karnı doyuyorsa ne mutlu bize!" diyeceksiniz. İyi, ama düşünmemiz gereken başka bir konu daha var, daha çok kazanma hırsı içinde yarın nasıl bir uygarlık yaratacaktır bu ulus? Böyle bir ülkü üzerinde durulup düşünüldüğünü sanmıyorum. Herkesin amacı, halkımızı her gün daha çok tüketim malı ile donatmak. Biliyoruz ki, daha çok kazanmak, gerçekte dünyaya burjuva sınıfının getirdiği bir tutkudur; bizim burjuva sınıfı ise, kendi durumunu olağan, insansal göstermek, doğal göstermek için halkımıza aşılamıştır yapısının özelliğini. Oysa Türk toplumunun yaratacağı yeni uygarlık bir burjuva uygarlığı olmamalıdır, olmayacaktır. İş işten geçmeden, yozlaşma büyümeden, yeni ülküler uğrunda çabalarımızı yoğunlaştırmalı, halkımızı yeni ülkülere alıştırmaya bakmalıyız. Burada en önemli görev kuşkusuz yazına (edebiyata) düşer. Bize bu Shylock'luk nereden geldi?

Friedrich von Schiller (1759-1805) geçen yüzyılın sonlarında yayımladığı *İnsanın Estetik Eğitimi Üzerine Bir Dizi Mektup* adlı yapıtının bir yerinde şöyle der "İnsan madde zorunluluğunu ahlak zorunluluğuna çevirmelidir." Dünyamız "sahip olma" kültüründen, "var olma" kültürüne dönüşüyor. Sosyalizmin de varağı budur.

(21.10.1977)

DAHA SÜRECEK

Eski şiirlerime, yazılarıma bir göz attıkça, şimdi yerlerine kolayca Türkçeleri konabilecek olan sözgelişi şu "halbuki, hayat, sene, evvel..." gibi yabancı ya da kökü yabancı sözcükleri nasıl kullandığıma şaşıyorum. Hem onca eskiye gitmeye de gerek yok, dilimizin özleşmesi akımına inanan yazarlardan duymuşsunuzdur, bir kitabın birkaç yıl aradan sonra yapılacak yeni baskısı için zorunlu gördükleri dil düzeltmelerini şaşarak anlatırlar. Dilimizin hızla değiştiğini gösterir bu, evet, ama değişme sürüp gidiyor mu? Sürüp gidebilir mi?

Bizim kuşak dilimizin arılaşması akımının en ateşli dönemini yaşadı. Bu söz, o ateşli dönemin artık gerilerde kaldığı izlenimini uyandıracaktır elbet. Gerçekten de dil tartışmaları eski hızını yitirdi çoktandır, dilin arılaşmasına karşı olanlar bile savları uğrunda uğraşıp didinmekten vazgeçmiş gibidirler. Neyi gösterir bu? Türkçeleşme yolunda çalışanların başarıya erdiklerini gösterir kuşkusuz. Bugün sağcı, dinci olduklarını söyleyen gençlerin çıkardıkları yazın dergilerini okursanız, bunun doğruluğunu onaylarsınız. Tümü arı Türkçe ile yazıyor. Oysa o gençlerin babaları, ağabeyleri Arapça sözcüklerin atılamayacağını, atılmaması gerektiğini savunmuşlardı; demek, kendi çocuklarına, kardeşlerine bile dinletemediler sözlerini. Uluslaşma süreci içine giren toplumumuz, dilini de ulusallaştıracaktı, nitekim öyle oldu.

Ancak burada önemle belirtilmesi gerekli olan, konumuzda toplumsal istemin bireysel çaba ile kurduğu uyumlu birliktir. Toplumsal konular açıldığında, çoğu zaman, toplum ve birey ikiliği biçiminde ele alman, kimilerinin bireyi, kimilerinin toplumu başa geçirdiği eski tartışma, bu örnekte hiçbir gün böylesi bir karşıtlık biçimine sürüklenmemiştir. Burada toplumsal buyruk sanki bireysel istek biçiminde ortaya çıkıyordu. Böyle olmasaydı, kavga başarıya eremezdi belki de. "Ya bugün, ya hiçbir zaman" dedik giriştik işe. Ne denli yetenekli olurlarsa olsunlar, kişilerin isteği bir dilin değişmesi için yeterli bir

neden gücünde değildir, olamaz. İşte Türkçenin arılaşmasına karşı gelenler başlıca burada yanılıyorlardı. Yabancı sözcüklerin yerine Türkçelerinin geçirilmesi olayını birkaç sivri akıllının işi sanıyorlardı çünkü, toplumun gidişini, bu gidişdeki gizli istemleri göremiyorlardı çünkü.

O yılların coşkunluğunu şimdi anımsadıkça düşünüyorum da, nerdeyse bütün ozanlar, bütün yazarlar dilci oluvermiştik. Konuşmalarımızın, yazışmalarımızın en büyük bölümünü tutardı dil konusu. Öyle ki, bu konuşmalarda bulunan herkes, yazar, ozan olmasa da konuya ilgi gösterirdi. Böylece aydınlar katında başlıca sorunlardan biri olan dil sorunu halka, ulusa kolayca yansıdı. Öyle ki, yazarlarca uzun yıllar yazı dilinde kalacağı sanılan, halka ne zaman mal olacağı kestirilemeyen yeni sözcüklerin, kısa bir süre sonra her sınıftan insanımızın ağzında yer ettiği görüldü. Bir örnek vereyim : yeni önerilen sözcüklerle oyun yazılıp yazılamayacağı konusu üzerinde dergiler, gazetelerin yazın sayfaları, bir zamanlar soruşturmalar yapınışlardı da tümümüz bunun ancak zamanla gerçekleşebileceği yanıtını vermiştik. Birkaç yıl içinde ne görelim, halk, daha bizim oyunlarımızda kullanmayı göze alamadığımız o yeni sözcüklerle konuşmaya başlamamış mı? Bunda kuşkusuz ordunun ve küçük çocukların büyük etkisi oldu. Terimler alanında ilk uygulama olanağı bulan askersel terimlerdir. Taze beyinleri, anlamadıkları yabancı sözcüklerden kurtarılan çocuklar ise, yeni sözcükleri evlerinde analarına babalarına öğrettiler.

Yukarıda, nerdeyse bütün ozanlarımızın, yazarlarımızın dilci kesiliverdiklerini söylemiştim; bunun üzerinde biraz durmak istiyorum. Dilbilgisi öteki bilimlere oranla yeni, ama öteki bilimler gibi uzun bir öğrenim dönemini gerektiren bir bilimdir. Kişinin ana dilini sevmesi, ana dilinin arılaşmasını istemesi, çok açıktır ki, onun dilbilimci olmasını sağlamaya yetmez. O yüzden ben de nerdeyse bütün aydınlarımızın dilbilimci değil, dilci kesildiklerini söyledim. Konuyu dar bir bilimciler alanından çıkarıp bütün aydınlara yayan Atatürk'tür. Anadolu'daki nerdeyse bütün öğretmenler söz derleme işinde çalışmaya başlamıştı.

Okuyorduk, dilimizin öteki diller arasındaki yerini, özelliklerini öğrenmeye çalışıyorduk. Sık sık karşılaştırmalara gidiyorduk. Bizimki gibi arılaşma sürecini geçirmiş başka diller de bulunduğunu öğre-

niyorduk. Dahası (hem de en önemlisi) yeni sözcükler yaratmanın gerektiğini anlıyor, yeni sözcükler yapmanın yolunu yöntemini öğreniyorduk. Bugünkü Türkçemizi ortaya çıkaran hep bu uydurma sözcüklerdir demek istemiyorum; halkın, köylünün dilinden yapılan derlemeler, eski Türkçe yapıtların taranması ile elde edilen sözcükler bu konuda başlıca yeri tutar. Ama aydınlarımızdan çoğunun, kendilerinde yeni sözcükler yaratmak gücünü bulması, üzerinde önemle durulacak bir olaydır. Türkçe bir köke, uydurulacak sözcüğün ad, eylem, sıfat, olduğunu gözönünde tutarak, en uygun ekin hangisi olabileceğini, buluyordunuz, sonra da ortaya çıkacak sözcüğün ses yapısında, yaşayan bir sözcük ya da sözcükler bulunmasını istiyordunuz. Yahut iki uygun sözcüğü yan yana getiriyordunuz. Böylece yapılan sözcüklerden nicesi tutmadı, ama nicesi de hızla yayıldı, halkın konuşma diline girdi. Eskiden ortaya bir sözcük atıyor, ama onu kendi konuşma dilimizde kullanamıyorduk. O yeni sözcüklerin ne denli rahatlıkla kullanılabileceğini bize halkımız, çocuklarımız öğrettiler.

Sadece konuşma dilimizin Türkçeleşmiş olması, Türkçenin güçlü bir dil olma yeteneği kazanması için yeterli değildir; bütün iş terimler bakımından zenginliği sağlamaktır. Bu da kuşkusuz bilim adamlarımıza düşer. Nitekim bilim adamlarımız, üzerlerine düşen işi başarı ile yürütmektedirler. Türk Dil Kurumu, her bilim dalında, sanat dalında yaratılan terimleri küçük sözlükler olarak bastırmaktadır.

Anlatım olanaklarını alabildiğine genişletmiş yabancı dillerden çeviriler yapan kimi çevirmenler, dilimiz bugünkü durumuna gelmemiş olsaydı, çevirilerinde başarıya eremeyeceklerini söylemişlerdir bana. Buna ne denli sevinirsek sevinelim, ama bugünkü durumun hiç de yeterli olmadığını bilelim. Dilimiz, gelişmiş dillere bakarak, terim bakımından çok yoksuldur daha. Bunu bilerek diyeceğim ki, dilde devrimin başarıya erdiğini söyleyerek rahat etmeyelim. Yapılacak asıl önemli iş, çağdaş bilimlerin, sanatların dilimizde anlatım olanağı bulması işi, önümüzde duruyor.

(23.9.1977)

BİLİMİ SAVUNMAK

Geçen ay Henry Miller'in "Max and the Phagocytes" adlı uzun bir öyküsünü okudum. Birinin eli değse de çevirse. Ünlü Amerikan romancısı, Max adında bir yahudiyi anlatıyor bu öyküsünde; kimsesiz, işsiz güçsüz bir yahudi. Adam sürekli olarak yardım istiyor ama onunla bitmiyor ki işi, konuşacak birine de gereksemesi var. Öykünün sonunda sabaha karşı haber geliyor Bay Miller'e, adam ağladığını söylüyor. "Yardım istemem, geleyim, konuşalım" diyor. Acı acı güldürücü bir öykü, yer yer Dostoyevski'yi anımsattı bana. Dr. Nejat Harmancı'ya bu öyküyü anlattım, "Miller, *Pleksus*'ta Max'ın üzerinde uzun uzun durur" dedi. *Sexus* ile *Neksus*'u okumuştum, açtım *Pleksus*'u şimdi. Bayılıyorum Henry Miller'e. Açık saçık yazıyor diye üne kavuşması ne yazık! Değerinin bununla ölçülmesi yanlış, hiç ilgisi yok. Tam bir romancı, yazmayı seviyor, sevdiği için rahat yazıyor, rahat yazdığı için rahat okutuyor. Henry Miller, bilirsiniz belki, öldükten sonra dirileceğine inanır, hem de neşe içinde dirileceğine. Kim dirilse neşelenmez ki diyeceksiniz. Bilemem. Dünyaya gelmek insana eski neşesini verir mi? Tanrı da Kuranda "Mutlaka dirileceksiniz" diyor. Evet, dirilince insan neşelenir ama kaç yaşının neşesi olur bu? Bütün sorun gelir, ruhun yaşlanıp yaşlanmadığına dayanır. Tanrı bu konuyu hiç açmıyor, yaş ve neşe konusu. Bende sözgelişi, mide bozukluğu gibi hastalıklar ruhuma dokunuyor. E... bu yaşa değin bunca hastalık geçirdik, ruh acaba gençliğini koruyabildi mi?

Bu yazdıklarımı okurken, haklı olarak, benim ruhun varlığına inandığımı sanacaksınız. Sözcüğün iki anlamlı oluşundan geliyor bu. Bilimin "ruhsal olaylar"ı, dinlerin "ruh"undan apayrı bir şeydir. Sonra inanç konuları hiçbir zaman tanıtlama alanına dökülemez. Şimdi biz Henry Miller'e sorsak, kim bilir neler anlatırdı "ruh" dediği şey üzerine! Sabahattin Kudret Aksal, rahmetli ozan Celâl Sılay'la

ilgili bir olay anlatmıştı bana, kendisinden dinlemiş. Celâl Sılay, bir zamanlar, oturduğu mahalledeki bir Rum kızına abayı yakmış, yanıp tutuşuyor, ne yapsam da kızı eve alabilsem diye düşünüp duruyormuş. Sonunda bulmuş yolunu, karşısına çıkmış kızın bir gün "Bize gel, ruh çağıralım" demiş. Almış eve. Alfabedeki bütün harfleri küçük küçük kâğıtlara yazıp masanın üzerine dizmiş, ters çevrilmiş bardağa kızla birlikte parmaklarını dokundurarak işe başlamışlar. Ne sevişme, ne sevişme diyeceksiniz. Ama bu başlangıç. Neyse... Celâl Sılay, Prof. Şekip Tunç'un dostuydu. Şekip Tunç o zaman yaşıyor, bir oğlu vardı genç yaşta ölmüştü. Celâl Sılay da işte o genç yaşta ölen çocuğun ruhunu çağırmış masaya, nerden aklına geldiyse. Çocuk fazla bekletmemiş, hoş beşten sonra, babası ile annesinin aralarının açık olduğuna üzüldüğünü söyleyerek Celâl Sılay'dan araya girmesini, ikisini barıştırmasını istemiş. Ruhun dileğini buyruk sayan Celâl Sılay (herhalde o sırada Rum kızını tavlamak için bu işe kalktığını unutmuş olmalı ki) genç yaşta ölen çocuğun ruhuna, o günlerde Mustafa Şekip beyin Ada'da mı, yoksa İstanbul'da mı bulunduğunu bilmediğini söylemiş. Ruh her şeyi bilir ya, yardım istemiş. Bunun üzerine Çocuk, Celâl Sılay'a bir telefon numarası vererek "Bu numaradan ara" demiş. (Demek o genç ruh Yunus Emre'yi bilmiyormuş, çünkü Yunus bir şiirinde "Ne söylerler, ne bir haber verirler" demişti) Celâl Sılay çevirmiş o numarayı, karşısında resim çerçevecisi bir Ermeni'yi bulmuş. Özür dilemiş, tam ruhlara inandığına pişmanlıkla telefonu kapamak üzere iken birden aklına gelmiş, "Durun durun" demiş Ermeni'ye, "Siz Prof. Şekip Tunç'u tanır mısınız." diye sormuş. Adam, "Nasıl tanımam, onun resimlerinin çerçevelerini ben yaparım" demiş. (Mustafa Şekip bey yağlı boya resim yapardı, sergiler de açmıştı yanılmıyorsam.)

Sabahattin Kudret Aksal, "Eğer Celâl Sılay uydurmadıysa, bu olayda çok ürpertici bir yan var" diye ekledi, Celâl Sılay'ın uydurmadığına da inanmış olmalı ki, şu sözleri de ekledi arkasından, "Demek bilim her şeyi açıklamıyor. Yalnız bilime inandıklarını söyleyenler, bilim dışı diyebileceğimiz bu olaylar karşısında sessiz mi kalacaklar? Yalnız bilime inandıklarını söyleyenleri anlamak kolay değildir." Ben de ona katıldım, ancak konuyu sürdürmeden belirtmek isterim, bütün bu olayın ciddi bir söyleşmeye yol açması, Sabahattin'in de dediği gibi, en başta bir kişinin (burada Celâl Sılay'ın) doğru söyledi-

ğine bağlı kalıyordu. Celâl Sılay bir ozandı, sanatı uydurmacılıktı; ama ben onun bu tür masallar uydurduğuna hiç tanık olmamışımdır. Doğru diyelim ve gelelim Sabahattin Kudret Aksal'ın söylediklerine. Evet, ben de katıldım onun dar kafalı bilimciler için söylediklerine. Ya ne yapacaktım. "Bilimsel değil" deyip suratımı mı asacaktım, başkalarının yaptığı gibi. Her konuyu dinlerim ben, hele şaşılacak konulara bayılırım, bilim engellemez benim merakımı, tersine arttırır. Çünkü bilim doğada çok az şeyi açıklığa kavuşturmuştur, bunu bilim adamları da söylüyorlar. Sanırım Newton "Ben denize taş atan bir çocuğum" demişti. Şimdi bilimlerin açıklama alanı ile yetinip üst yanını küçümsemek, boşlamak, ya da alaya almak ciddiyetle bağdaşmaz. Bilimlerin ortaya çıkardığı doğrulara inanalım, ancak bununla kalmayarak şu bilinmezler evreninin gizleri konusunda aklımızı yormaktan da bir an vazgeçmeyelim. Merak, günün birinde bilimsel buluşlara yol açar. Belki Ermeni'nin telefon numarası genç ruhtan değil, kendi ruhundan gelmişti Celâl Sılay'a. Hayır, ruhun varlığını ele alalım demiyorum. Bu konu dolayısıyla, yalnızca bilimlere inanıp, başka her şeye boş verenlerin dünyasına gelmiştik; bugün iyilik, doğruluk, güzellik gibi konular sözgelişi, tanıtlamalı bilimlerin konuları değildir. Kant, "Bir gökteki yıldızlara, bir insandaki iyiliğe şaşarım" demiş. Çünkü doğada iyilik yoktur, kim çıkardı bunu ortaya? Bir sanat yapıtının güzelliğini bilim açımlayamaz. Eleştiri tarihi yanılmalarla doludur. Demek bilimlerin dışında kalan konular derken ille kör inançları anlamıyorum.

Fakat Sabahattin Kudret Aksal'la o konuyu konuştuğumuz günden beri içim rahat değil. Çünkü bu ülkede "Bilim dışı konular"dan söz açtınız mı, sizin bilimi küçümsediğinizi sanırlar. Kimi sevinir buna, kimi kızar Sevinenler, kör inançlara saplanmış gericilerdir; kızanlar ise, on dokuzuncu yüzyılı coşturan mekanik maddecilikte, Darvincilikte, maddenin bütün gizlerinin çözüldüğü inancında takılı kalıp düşünmeye boş verenler. ("Madde ve kuvvet" diye bir kitap vardı, onun yetiştirdikleri). Bunları bir yana bırakırsak, bizde gerçekten bir bilim ortamı, bilim yaşamı, bilim ahlakı kurulmamıştır. Bilim daha dinle savaşıma girmemiş, onunla sınırlarını kesin olarak çizememiştir. Türkiye'de ileri aydınların bütün çabası bu ortamın kurulmasına yardım düşüncesinde toplanmalıdır. "Kimi konuları açıklayamıyoruz", ya da "Ben öldükten sonra dirileceğim" gibisin-

den sözler, burada yalnızca din sayılır ve dini de sömüren gericilerin işine yarar. Avrupa'da bile, düşünün ki, Heisenberg belirsizlik diyebileceğimiz kuramını ortaya attığı zaman Einstein ona kızmıştı, "Bilim, bilebileceğimiz inancı üzerine kurulmuştur, bilim adına kimsenin bu yolu kapamaya hakkı yoktur" demişti. Bizim toplumumuz ise, dinsel masallar, düşler, şaşırtıcı rastlantılar, önseziler gibi konularla öylesine doludur ki, bunlardan doğan "ruhani" hava, bilimsel bir anlayış alanı bulmamızı sürekli olarak önlüyor. Mistikle yetinen bir toplumuz. Bıktım bu toplumun palavralara, masallara, yalanlara inanmasından. Orada Henry Miller "Dirileceğim" dediği zaman, bundan kilise yararlanamaz artık. (Çünkü o bir tanrı-tanımaz'dır) Ne yapalım ki, toplumumuzun geriliği, bize bu tür fantazyaları bile dikkatle kullanmak zorununu yüklemektedir. Geçen yüzyıldan kalma dar kafalı bir maddecilik inancında bulunanlar var diye bilimi savunmaktan geri kalmamalıyız. İleri gitmiş toplumlardan daha da gereklidir bu bize, bilimdışı olanı vermeli, kuşkuyu, "bilimsel kuşku" ile karıştırmamalıyız.

(2.9.1977)

BUGÜN İLE GEÇMİŞ

Bizim sağcıların dillerinden düşürmedikleri "geçmişimiz" sözü (Onlar elbette "mazimiz" diyorlar, "şanlı mazimiz") eğer bir toplumun tarihine önem vermek anlamında kullanılıyorsa, solcular onlardan daha da çok geçmiş düşkünü sayılmalıdırlar. Solcu, sosyalist, komünist, Marksçı dünya görüşünün başlıca temeli "tarihsel maddecilik"tir ki, bu da tarihin, maddesel gereksemeleri üretme süreci içinde oluşup geliştiği savını içerir; toplumlar bulundukları yere, yaratabildikleri üretim araçlarının niteliğine göre birbirlerinden ayrılırlar, kimi zaman birbirine hiç benzemeyen gelişim yolları izlerler; ama bir solcu, sosyalist, komünist, Marksist, yalnızca bu kuramı ezberlemekle kalmaz, onun kendisine verdiği yöntemi kullanarak, içinde bulunduğu toplumu tanımaya çalışır, bunun için de toplumun geçmişine uzanır ister istemez. (Yazının sonunda geleceğiz ya, şimdiden söyleyivereyim, bizim solcu araştırıcılarımız, tarihçilerimiz bu yoldadırlar) Eskiden padişahlar, paşalar, beyler keyif sürmüşler gibisinden ilkel tanılamalar ile tarihi gülünç etmeye kalkmaz. Daha da ileri gideyim, geçmişi tümden kötülemez o hiçbir zaman; tam tersine olarak, geçmişte bugünü yaratan güçleri araştırır bulur, dünün bugünü yarattığına, bugünün ise yarını yaratacağına inanarak, sürüp giden zaman içinde olaylara bir nedensellik ilişkisi biçer. Kısacası, bir solcu, sosyalist, komünist, Marksist, zamana ve tarihe inanır, zamana ve tarihe değer biçer, ama bunu yaparken duygusallığa kaptırınaz kendini.

Peki, sağcıların, solcularımıza yönelttikleri "Siz bizim şanlı tarihimizi yadsıyorsunuz" sözünün kaynağı nedir? Onlar neden bu sözü ikide bir yinelemeyi gerekli görüyorlar? Solcular uluslarını sevmezler mi? Solcuların, sosyalistlerin geçmişi olmayan bir toplum yaratmak düşü ardında olduklarını mı sanıyorlar? Duralım biraz bu konu üzerinde.

Önce yapacağımız iş, yukarıya aldığımız "siz bizim şanlı tarihimizi yatsıyorsunuz" sözünden o "şanlı" sözcüğünü çıkarmak olmalı.

Neden diye sorulacak olursa, "şanlılığı" ulusumuza yakıştıramadığımız için değil, tarih bir bilimdir de ondan; geçmişteki olayları "şanlı olan", "şanlı olmayan" diye ikiye ayırıp yalnızca "şanlı olan" üzerinde durmaz. Diyelim ki, şanlı olan tarih, geçmişteki yengilerimiz, utkularımız (zaferlerimiz)dir; iyi ama, geçmişteki yenilgilerimizi tarih bize anlatmayacak mı? Bütün bunlardan daha önemli olarak, geçmişteki yengilerin de, yenilgilerin de nedenlerini öğrenmemiz gerekmez mi? Tarihi yengilerle, yenilgilerin toplamı saymak yanlıştır. Bir başka deyişle, tarih sadece övünmek için değildir, günümüzü anlamamıza yaradığı ölçüde değer kazanır o, yarınımızı kurmamıza elverdiği ölçüde önemlidir. Yukarda "sadece övünmek için değildir" sözünü kullandım, çünkü tarih övünmeye de yarar, geçmişimizden güç almamızı sağlar. Tarih, iyi ya da kötü, övünülecek ya da yerinilecek olaylarla doludur. Ama her ulusun tarihi böyledir. Eğer biz tarihe bakarak kendimizi başka uluslardan üstün görürsek, düş kırıklığımız korkunç olur. Nitekim öyle oluyor. İlkokulda en büyük ulus olduğumuzu öğrenen bir küçük öğrenci, lise, üniversite sıralarında bir Türk bilim adamına, bir Türk filosofuna rastlamayınca kendine güvenci kalmıyor. Nedeni besbelli; bizim sağcılar geçmişin canlandırılamayacak, ölmüş olayları üzerinde duruyorlar, gençlere bunları öğretmekle ilerleyeceğimizi sanıyorlar da ondan. Tarihten alınacak şeyi bilmek çok önemlidir. Sosyalist Jean Jaures, sağcılara şöyle demişti : "Geçmişin ateşini biz aldık, siz ise külünü saklıyorsunuz."

Gerçekten de, sağcılarla solcular, tarihi benimsemek ya da yatsımak bakımından değil, tarihe bakış açılarında birbirlerinden ayrılırlar. Sözgelişi bir sağcı, Osmanlı İmparatorluğunun ilerleme dönemini Türk'ün kahramanlığı ile açıklamak yolunu tutar da, yenilgilere sıra gelince, diyelim geleneklere saygının ortadan kalktığını söylemekle (okutulmakta olan tarih kitaplarında böyle anlatılıyor) bunlara bir neden gösterdiğini sanır. Yahut suçu gâvurlara yükler. (Böyle düşünen solcularımız da var, geleceğiz). Savaşlarda savaşanların kahramanlığı elbette sonucu etkileyen bir ögedir, ama yalnızca bir ögedir; ekonomik, siyasal durumlardır savaşların alınyazısını yazan. Zaferden zafere koşan bir toplumun sonradan yenilgiler altında ezilip yok olmaya yüz tutmasının nedenlerini irdelerken, bir solcu, hiç de ulusunu töresel bakımdan yolunu şaşırmakla suçlamaya kalkmaz, namussuz düşmana, gâvura kızmakla bu sorunun anlaşılacağını dü-

şünmez, bizi bugüne getiren olaylar dizisinin yasalarını anlamaya çalışır o. Bunu anlayınca da, biz artık geçmişin ağırlığı altında kalmaktan kurtuluruz. Başka bir deyişle, bugünün ışığı altında bakarız geçmişe. Bütün iş, belli bir dönemde çalışma düzeninin nasıl olduğunu ortaya çıkarmakta toplanır. Nitekim Marks ile Engels, *Bildiri*'de şöyle derler "Burjuva toplumunda çalışma, kapitaldeki birikmiş emeği arttırma aracından başka bir şey değildir. Sosyalist toplumda ise biriken emek, çalışanların yaşamasını genişleten, zenginleştiren bir araç olacaktır. Burjuva toplumunda geçmiş şimdiye egemendir, sosyalist toplumda ise şimdi, geçmişe egemen olacaktır."

Her şeyden önce yapılacak iş, tarihimizi savaşların, padişahların tarihi olmaktan çıkarmaktır. Gerçek bir ulusçu, tarihinde, halkının rolünü en başta değerlendirir. İlk tanımı Büyük Fransız Devriminde yapılmış olan "ulus", bugünün değil, bugünle birlikte dünün ve geleceğin de varlığıdır; böylece tarih, geçmişe de, geleceğe de uzanan bir halkın tarihinden başka bir şey olamaz. Bir solcuyu, geçmişini bilmemekle ya da yatsımakla suçlamak, onun "ulus"u yatsıdığını söylemekle birdir. Oysa bir solcu ulusa gerçek bir varlık olarak inanır. Ulusu yatsımak bir solcu için dar kafalılıktan başka bir şey değildir. Uluslararası birlik ülküsü ise, özgür, bağımsız ulusların gönüllü birleşmesinden doğacağına inanılan bir ülküdür.

Geçen ay Ankara'da yapılan uluslararası bir tarihçiler toplantısında, bu açıdan çok ilginç bildiriler verilmiştir. "Özgür İnsan" dergisinde Sayın Orhan Koloğlu'nun yazdığı bir yazıdan öğrendiğime göre, tarih dönemlerini ayıran büyük olaylar, eski saygınlıklarını yitirmektedirler. Sözgelişi, ortaçağın, İstanbul'un alınması ya da Amerika'nın bulunması ile sona erdiği belletimi artık değerden düşmektedir. Bunun nedenlerini, ayrıntılarını burada anlatmak istemiyorum, gereksiz buluyorum, yazımın konusunu aşar diye. Ancak konuya yaraması açısından şuncasını söylemek yerinde olacak, bizdeki sağcı böyle bir anlayışı Türk düşmanlığı olarak niteleyecektir. Oysa bu tür konuşmalara duygusallıkların karıştırılmaması gerekir. Bizim tarih kitaplarımızda anlatıldığı gibi, Rönesans denilen olay, Fatih'in İstanbul'u alması ile İstanbul'dan kaçan bilginlerin İtalya'da yarattıkları bir uygarlık atılımı ise, bize bundan bir övünç payı çıkarmak olanaksızdır. Çinlileri sınıra büyük bir duvar örmek zorunda bırakmak hiç de övünülecek bir olay sayılamaz.

Bunun gibi, geri kalmadığımız, fakat geri bırakıldığımız üstüne olan sözler de, ulusumuzu, halkımızı zavallı, umarsız durumda betimlemekten başka bir anlama gelmez. Bütün sorun Osmanlı düzeninin nasıl bir ekonomik düzen olduğunu bilmekte toplanmaktadır. Başka bir deyişle, Batı'dakine benzer bir kapitalist birikim Osmanlı yurdunda niçin gerçekleşmedi? Orada olan niçin burada olmadı? Genç bilim adamlarımız, tarihçilerimiz, bu konu üzerine eğildiler, tarihimizde ilk kez. Bilimsel araştırmalar, yeni bulunan belgelerin değerlendirilmesi bize bugünkü durumumuzun tarihsel nedenlerini açıklayacaktır. Bunlar yapılmadan "Geri bırakıldık" diye sızlanmanın, "şanlı tarihimiz" anlayışından bir ayrımı kalmaz.

Gerçi ben bu yazımda, sağcının tarihe bakışı ile, solcunun tarihe bakışı arasındaki ayrıma değinmek istedim, ama kimi gün benim de duraladığım oluyor, "Yoksa hiçbir ayrım kalmadı mı?" diye kendime soruyorum. Sözgelişi, "Ulu hakan" konusunda olduğu gibi.

(2.9.1977)

BİLİNMEYEN BİR DÜNYA

İlgilerimizi bir bir incelesek, çoğunun gerçekte "ilgi" denmeyi hak etmediğini anlarız; bir tabanca sesi ya da bir çığlık, bir alev, koşan biri, düşüp ölen bir kuş, bulutların birden kapkara olması, vapurda birden yüksek sesle konuşmaya başlayan biri, adımızın çağırılması... ilgimizi uyandırır o an, ama sürüp gitmez bu ilgi, yiter az sonra. Böyle böyle genişletelim ilgi alanımızı, devletin yönetimine, güzel sanatlara, bilime duyduğumuz ilgilere dek yükselelim, (yükselelim deyişim boşuna değil, çünkü çoğu insan için bilinmeyen alanlardır bunlar) buraya gelince şaşarak görürüz ki, bu yüksek ilgi konuları bize sonradan aşılanmıştır, eğitim, öğretim, görgü ya da tam tersine, çıkar kaygısı gibi nedenlerle ruhumuza yerleşmiştir bunlar; nitekim sayrılık gibi bir nedenle tümü birden toz olur dağılır. Cart curt eden yetkilileri bir de kum sancısı çekerken görürseniz tanıyamazsınız. Astığı astık, kestiği kestik bir devlet adamı ishale tutuldu mu kendi gözünde bile gülünç düşer. Bir Roma imparatoru oturaklı iskemlesi üzerinde ölürken "Tanrılaşıyorum galiba" demiş. Aşk olsun adama! Sanatsız, diyelim şiirsiz yapamayacağını söyleyen niceleri vardır ki, hele işinden atılmaya görsün bir, yazının adını anmaz olur. Bilim merakı daha da güçtür, yürek ister, güç ister. Neden derseniz, arı bilime karşı ilgi duymak hiçbir çıkar sağlamaz. Bu açıdan bakılacak olursa, dinlerin bunca yaygın bir ilgi alanı bulunması, insanların umarsızlığını, zavallılığını gösterir. Diyeceğim, şu küçük yaşamı olabildiğince rahatlık içinde geçirmektir ortalama insanın amacı.

Ama siyasete karşı gösterilen ilgi, bize bu düşüncenin yanlışlığını gösterir gibidir. Ne idi o seçimlerden önceki coşkunluk, taşkınlık! Halkımızın o günlerdeki duygunluğunu görüp sevinmemek elde miydi? Ne yaparsınız ki, bitti işte, sönüverdi bütün o coşkunluklar, taşkınlıklar! Geçen akşam televizyonda dört partinin temsilcileri çıkıp "asayiş" sorununu görüşecekler denildi; önce bir istek vardı

içimde dinlemek, seyretmek için, ama sonra uyumayı yeğledim, erken erken yattım. Bir yarışma tadı idi seçimlerde halkımızın ilgisini uyanık tutan. Yarışma tadı dedim ama, azdır o deyim, yetmez gerçeği anlatmaya; gerçekte büyük kalabalıklar (ister kabile deyin, ister ulus) savaşmak ister, yengi ister; güvenlik, ileriye güvenle bakmak, kimi düşünüre göre, yozlaştırır halkı. Kuzey Amerika'daki bir kızılderili kabile içinde araştırmalar yapan bir bilgin sormuş yaşlı birine, "Eski zamanlarda her gün savaş, öldürülme korkusu içinde yaşıyordunuz, bugün ise güvenlik içindesiniz bu daha iyi değil mi?" demiş, yaşlı, kızılderili başını sallamış, "Ama o çağ görkemli bir çağdı" demiş. Bertrand Russel, insanlardaki bu yengi tutkusunun doyurulması için birtakım yeni yöntemler bulunması gerektiği üzerinde dirençle durmuştu. Gerçi futbol, boks maçları gibi spor savaşımları da bir doyurum aracı durumundadırlar, ama yetmiyor oncası. Savaşların yerini tutacak bir şeyler bulmak gerekiyor. Anlıyorsunuz ya, Bertrand Russel, Freud gibi savaşlardan kurtulmaya olanak bulunmadığı görüşünde değil tam olarak, savaşların yerini tutacak birtakım bulguları öğütlemesi bundan.

Ortalama insandaki ilgi azlığından, kalabalıklara egemen bir öldürme tutkusuna dek geldik. Ancak bunlar, ilk bakışta sanıldığı gibi, birbirlerine karşıt durumlar değildir. Romalıların tümü birer Sezar değildir ama, arenada gladyatör savaşına bayılırlar, adam öldürmeyi görmekten hoşlanırlardı. Ne yakışıksız şey, değil mi? Kişi tek başına alındığında, günlük gereksemelerine bağlı sıradan biridir, ama onu toplumun bir üyesi olarak düşününce durum birden değişiverir. İnsan yukardaki örneklerden hem birincisi, hem de ikincisidir. Giderek şunu da ileri sürebiliriz : Kimi toplumlarda yetişen tiranlar, diktatörler, halkın içindeki büyüklük, egemenlik duygusunun ürünüdür bir bakıma. Başka bir deyişle, tiranlar, diktatörler, halktaki gücü çalıp kendileri öne çıkarlar, böylece de halkın içindeki büyüklük duygusunun dışlanmasını sağlarlar. En sağduyulu bir kişi bile bakarsınız ki diktatöre kapılmış. Ehrenburg bir romanında çok güzel anlatır bunu. Peyramberlere duyulan bağlılığı da benzeri bir nedenle açıklayabiliriz Ölümsüzlük duygumuzu kişileştirir peygamber; çünkü ölümsüzlüğü başarmış bir Tanrı kuludur o, bizi de ölümsüzlüğe kavuşturacaktır. Gerçi o güzel destanda Utnapiştim, Gılgamış'a ölümsüzlüğü aramaktan vazgeçmesini öğütler, ama sözünü dinlete-

mez. Dünyadan sinek gibi yok olup gitmek insana yakışmaz.

Ya bilim adamları, sanatçılar? Onlar da bizde buna benzer birtakım duygular mı uyandırıyorlar? Hiç kuşkunuz olmasın, öyle. Bilim adamı da, sanatçı da ilkel toplumdaki büyücünün yerini dolduruyorlar bugün, dokuncalardan koruyorlar bizi, imgelemimizi zenginleştiriyorlar, ayaklarımızı topraktan kesip bizi görkemli başka dünyalara götürüyorlar.

Nice küçük, geçici ilgiler içinde yaşayıp giden bizlere, o büyük, o yüce ilgileri tattıracak kişilerin varlığı gereklidir. Onlara isterseniz "Büyük adamlar" diyelim, ama bu deyimde, insanlar arasında var olmasını istediğimiz eşitliğe aykırı bir anlam var. Bunu çok iyi sezen Camus, "Dünyada ne suçlu vardır, ne de büyük adam" demiştir. Ancak biz, ilgilendikleri alanda bütün çıkarlarını hiçe sayan, ya da tek umarlarının kendi ilgi alanları içinde ölmek olduğunu gören kişileri yine de ayırmak zorununu duyacağız. Gününü gün edenle, yaşamını bir ülküye adayan bir olur mu hiç? Büyük dediklerimiz gerçekte büyük müdürler? "Büyük" olmak ne demektir? Bunlar kolayca yanıtlanır sorular olmasa gerek. Sait Faik bir öyküsünde, akşam yorgun argın denizden dönen balıkçılara duyulmadık masallar anlatan tembel birini tanıtır; balıkçılar ilkin kızdıkları bu adamı, masal uydursun diye kıyıda bırakmaya razı olurlar sonunda. Biri Fransa'da, öteki İspanya'da olan iki mağaranın duvarını resimleyen o ilkel kişiler de işte böyle tembel, uydurmacı, dalgacı mahmutlardı. İster büyük adam deyin, ister dalgacı, ama kuşkusuz ki toplumun kurtarıcıları, kahramanları, öncüleridir bunlar. Düşlemeyi sürdürürler topluluk içinde, o insanı insan yapan şeyi. Toplumlarda bu role çıkmak isteyen yüzlerce, binlerce kişi belirir; ama en ufak bir sarsıntı onları bu hevesten uzaklaştırır. Nice peygamber, ozan adayı yiter gider, kala kala üç beş kişi kalır geride, yaşamaya hak kazanmış toplumların üç beş kişisi. Homeros yalnızca Ege kentlerini büyülemekle kalmamış, bütün bir insanlığa şiirin güçlü yolunu tanıtmıştı.

Burada adlar sayıp dökmek neye yarar; toplumlardır onları yaratan, Sait Faik'in anlattığı gibi, masal uydurucusunu balığa götürmeyen balıkçılardır, ressamı mağarada bırakan ilkel avcılardır. En üzücü olanı, çağımızın artık böylesi düş adamlarına gerekseme duyup duymadığı üstüne olan kuşkudur. Eğer bu kuşku doğru ise,

çağdaş toplumun en büyük eğlencesi nötron bombasını patlatmak olacaktır. Bilinmeyen biri yapacak bunu ve dünyamız bilinmeyen bir dünya olacak artık.

(19.8.1977)

BİREYSİZ SEVİ

İkinci Dünya Savaşından önce, birkaç ay kadar Belçika'nın başkenti Brüksel'de bulunmuştum; kaldığım pansiyonda bir Hollandalı da otururdu, yemeklerde karşılaşırdık. Adam koyu bir Atatürk hayranı idi. Hani bizim Atatürk düşmanları görseler selamı sabahı keserler. Atatürk adına bağlı kültür devrimleri içinde en çok soyadı yasasının çıkarılmasını beğeniyordu bu Hollandalı. İnan olsun, o güne değin durmamıştım Türkiye'de herkesin bir soyadı almasım zorunlu kılan yasanın önemi üzerinde. Bu gerekseme nasıl, niçin duyulmuştu? Burada insanlar daha önce soyadları olmadan da yaşayıp gidiyorlardı. Soyadı yasası üzerinde durup düşünmemi o Hollandalı Atatürk hayranına borçluyum.

Bizde soyadı yasasının çıkarılmasından önce insanlar yalnızca adları ile değil, adlarının yanma takılan tanıtıcı sıfatlarla anılırlardı. Bu sonradan takılan sıfatlar da elbet adamın sınıfsal durumuna göre değişirdi. Bilmem, padişahın gönlünü kazanmış vezir "makbul" sıfatını alır (sonradan "maktul İbrahim Paşa"), eğer kazan kaldırmış, Bab-ı Hümayun önünde bekleyen yeniçerinin eline bırakılıp parçalanarak öldürüldü ise "hezarpâre" (Hezarpâre Hasan Paşa) adını alırdı. Bunlardan ikincisi bu adı taşıdığını, birincisi ise ikinci adını bilmiyordu. Öküz Mehmet Paşa bilirmiş kendine takılan adı. Anlatırlar, adam bir gün arkadaşları olan vezirlerle bir çadırda otururken başını uzatıp bir öküz içeri bakmış, paşanın yanındakiler gülümseyerek "Acaba niçin baktı?" diye birbirlerine sormuşlar. Öküz Mehmet Paşa gözüpek davranmış, "Hadi sen bizdensin, ya bu eşeklerle işin ne? diye sormak için baktı," demiş. Çıktıkları yere göre (Sokullu, Köprülü) ad alan vezirler olduğu gibi, cahilliği ile (Yedi-sekiz Hasan Paşa) adlanan paşalar da vardır. Tanzimat yazınında Paşa baba ile anılma âdeti belirmiştir Sami Paşazade Sezai gibi. Daha sonraları, burjuvalaşmaktan mıdır nedir, düpedüz baba adı kullanılır ikinci ad olarak : Halit Ziya gibi. Artık öylece gider, ta soyadı yasasına değin.

Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın *Edebiyat-ı Cedidenin Otopsisi* adlı kitabı, bu adlar sorununa dikkati çeker.

Anadolu'daki durum ise daha başkadır; âyan eşraf çocukları, ailelerinde ilk vergi toplayıcı (timar) ağa kim ise onun adı ile anılırlardı. Bugün o adların çoğu soyadı olmuştur. Zadeler, kentlerdeki zadelerle benzerlik gösterirler. Ama düpedüz halka, rençbere, ırgada gelince, onlar ya tek adlı kalırlar, ya da "burunsuz, kel, topal, kör" oluşları ile anımsatılırlardı. Bu konu tarih sırası ile incelense, ülkemizin ne gibi yönetim biçimlerinden geçtiği şaşırtıcı bir açıklıkla ortaya çıkar. Ne yaparsınız ki, dünü bugün gibi düşünmek yanılgısı çok yaygındır. Bugün kendisinin başkaları ile eşit bir "yurttaş" olduğunu bilen kişi, eskiden yaşamış atalarının böyle olmadığını kolay kolay düşünemez.

Bir zamanlar burada padişahtan başka herkes kuldu. Kölelikten, kulluktan halk olmaya (bu konuyu işleyen bir kitap var, ama ben okuyamadım daha) büyük zorluklarla, savaşımlarla, savaşlarla geçilmiştir. Her ulusun geçmişi, ulus olmak için kana boyalıdır. Onun içindir ki, bugün herkes yurttaşlık haklarına titizce bağlıdır, eski durumun geri gelmemesi için bir an bile savsamaz bu titizliği. Çünkü kölelik düzeni artık tarihe karıştığı halde, yeni sömürü biçimleri ile ortaya yeni sınıflar çıkmış, âyan, eşraf başka adlarla anılmaya başladığı gibi, ezilenlerin de adları değişir olmuştur. Onun için dünyanın her yerinde halklar, köle olarak anılmadıklarına aldanmayarak yeni sömürü biçimlerinin niteliğini, yapısını anlamak için gözlerini dört açmışlardır. Buna "bilinçlenme" denir. Kölelik düzeninden ortaçağın toprağa bağlı köylü düzenine geçildiğinde, toprak sahiplerinin şatoları, bir yığın adları, armaları vardı. Ama toprağa bağlı köylüler bir sürü gibi görüldüğü için tek tekti adları onların.

Ortaçağın kentlerinde yaşayan aşağı sınıf halk ise, bağlı oldukları loncalara göre anılırlardı. Sözgelişi "Hangi Hans?" diye sorulsa, "Ekmekçiler loncasından Şişko Hans" diye yanıtlarlarmış. Bizde de diyelim "Terlikçi Mustafa" bunun karşılığıdır. Eğer bu adam saraya girip soylular arasına katılırsa "Terlikçibaşı" olur. Onun çocukları önce "Terlikçibaşı zade", sonra "Terlikçioğlu" adını, daha sonra da "Terlikçi" soyadını alırlar.

Bütün bu adlar, sıfatlar incelense, insanların "sürü" durumundan "kişi" durumuna doğru ilerledikleri ortaya çıkar. Şimdilerde hiç

de iyi anlamda kullanılmayan, "bireycilik" sözcüğü yok mu, işte o sözcüğün kökündeki "birey", tarih boyunca uygarlıkların dönüp dolaşarak vardıkları, varmak için çabaladıkları eşitlik ilkesinin bir tür simgesi olmuştur. Bunu adları sanları bilinmeyen, sadece bir sürüden oldukları söylenen, birbirlerinden ayırdedilemez kişiler yerine, huyu suyu belli tek tek bireylerin geçmesi diye de açıklayabiliriz. Kuşkusuz, burjuva sınıfıdır tarihte bu akımın öncüsü. Burjuvalar, soylularla çatışmalarında, çarpışmalarında, bir yandan kendi "birey"lerini yaratmaya bakmışlardır. Bir akımın kökeni, Yeniden Doğuş denilen dönemde oluşur.

Yeniden Doğuş İtalya'sını anlatan en yetkili yazarlar, o dönemde "birey" olabilmek için kişilerin gösterdiği çabalar üzerinde dururlar. O zamanki insanların bu çabada kendilerine örnek tuttukları kişiler, eski Yunanlılarla, Romalılardı. Onların tanınmış kişilerine öykünürlerdi. İçlerinde, Brutus'a benzemek için yakınlarını öldürenler bile çıkmıştır.

Ama Brüksel'deki Hollandalıdan buralara değin gelindikçe, konu önümüze geçilmesi gerçekten zor dönemeçler çıkarıyor. Sözgelişi "birey" ile "kişi"yi birbirinden ayıran, bunlara ayrı anlamlar yükleyen düşünürlerin çıkmış olması bu zorluklardan biridir. Eskiden "kişi" ahlaksal, manevi bir özellikti; "birey" ise maddesel, biyolojik bir üye. Ama sonunda bütün sorun gelir, birey ile toplum arasındaki ilişkiler konusuna dayanır. Zamanla bu ilişki, iki karşıt kavramı çıkarır sanki ortaya. Salt bireyciliğin anarşizme dek uzanması yanında, saygıdeğer bireyler toplumu anlayışını da içeren çeşitli toplumcu görüşlerin bulunması ne ilginçtir; usun varlığını, kişinin onuruna temel gösteren düşünürler çıkmıştır. Bunun yanında insanın maddesel varlığına, bireyine saygı duyulması gerektiği bir hukuksal sorun olarak da işlenmiştir. Prof. Bahri Savcı'nın birkaç ay önceki bir toplantıda "Yaşam Hukuku" adı altında ele aldığı konu, bu soruna değinik sayılabilir. İşkence insanın bireyini acılara sokmak demektir. Hiç kimse kalkıp da, "Birey önemli değildir" diyerek işkenceyi küçümseyemez. Büyük Fransız Devriminden bu yana yayımlanan insan hakları bildirilerini düşünelim. Kuşkusuz, kişiye saygı konusu soyut bir sorun olarak bırakılamaz, bireylerin insanca yaşamalarını sağlayacak maddesel koşulların güvence altına alınması gereklidir. Biz burada, bütün değerlerin toplumdan değil bireyden çıktığına inanan görüş,

doğal ayıklanma kuramı, ya da rekabet düşüncesi üzerine kurulan liberalizm olarak "bireycilik" konusunda söz etmiyoruz, onu bir yana bırakacak olursak, usça eşit yaratılmış bireylere saygı, çağdaş ahlakın da temeli olmak gerekir. Bu açıdan bakıldığında, birey ile toplum birbirine karşıt olmaktan çıkar. Oysa bizim yazınımızda son yılların alışkanlığı, bireyi yoksamaya dek yürümüştür. Geçende bir dergide, bir şiir kitabının eleştirisini okuyordum; eleştirmen, ozanı, bireysel sevi (aşk) şiirleri yazmakla suçluyordu. E... insaf! Demek sevide bile birey bulunmayacak öyle mi?

(12.12.1977)

OZAN OLMAK İÇİN

Bir gün Sabahattin Eyuboğlu, "Romantiklik sayılmasından korkuyorum ama, ben ozanın iyi insan olduğuna inanmak istiyorum" demişti. Üç kişiydik, köprü altında bir lokantada oturmuştuk. Karşımızda Süleymaniye Camisi yükseliyordu, gözlerimizi alarak. Geçmiş gün, ben de bir şeyler söylemiştim, tam olarak anımsamıyorum şimdi, ama belleğim beni yanıltmıyorsa, Sabahattin Eyuboğlu'nun bu güzel düşünü sarsacak örnekler üzerinde durmuştum anlaşılan, çünkü susmuştu o, sözünün sonunu getirmemişti.

Bense ondan sonra başladım düşünmeye, bugüne dek düşünürüm : Ozan iyi bir insan mıdır? Ozanlık, iyiliği de içerir mi?

Bunların yanıtlanması güç sorular olduğunu bilmiyor değilim. Ozanlar genellikle iyi ya da kötü olsunlar, burada Sabahattin Eyuboğlu'nun "güzel düş" diye adlandırdığım inancı idi önemli olan. "Şiir"i, "iyi" ile bir görmek istiyordu o, daha doğrusu şiir değildi iyi olan da, ozandı. Çünkü Sabahattin Eyuboğlu, "güzel"i hep "iyi"den ayırt etmekle işe başlamış olan estetik bilimini bilmez değildi; ama şiir denilen sanatı ancak "iyi" bir insanın yaratabileceğine inanmak istiyordu. Sonra da bu inancının romantiklik sayılmasından korkuyordu. Bütün güzel işler iyi insanların elinden çıkmış değil midir? Kötü ruhlu biri, nasıl olur da güzel bir şey yaratabilir?

Ben şundan korktuğum için Sabahattin Eyuboğlu'na karşı çıkmıştım o gün Onun böyle söylediğini ozan olmaya hevesli gençler duyacaklar, iyi adam taklidi yapmaya başlayacaklardı. Hadi biraz daha ileri gideyim, nerdeyse bütün ozanlar bu taklit içindeydiler. Sözgelişi paraya boşvermiş görünüyorlar, bütün insanları sevdiklerini söylüyorlar, ellerinde avuçlarındakini içkiye yatırmayı özgeçi sayıyorlardı. Dahası var, iyilik görüntüsünü yakalayabilmek için, olur olmaz saatlerde tanıdıklarının evlerine gitmek, onların evini kendi evleri saymakta vardı işin içinde, iyilik taklidi bu yönde geliştikçe bir gün "bohemlik" olup çıkıyordu. Demek bohem olmadan ozan olu-

namıyordu. Geriye baktığımızda, sözgelişi geçen yüzyılın Avrupalı ozanları genellikle bohem insanlardı. Bohemlik ise dünyaya, burjuva kurallarına boş vermek anlamına değil miydi? Öyleyse ozan olma hevesine düşmüş bir genç için tutulacak yol belli demekti; hiçbir baltaya sap olmamak koşulu da vardı bunun içinde.

Ama burada biri bizim karşımıza çıkıp şunları söyleyebilir, der ki "İyi insan olmak başlı başına çaba isteyen bir amaçtır. Kendinde ozanlık yeteneği bulunmayan bir kimse de iyi olabilir. Kuşkusuz ozan da böyledir. Ama ozanlık ile iyilik başka başka şeylerdir." Böyle diyebilir, daha da ileri giderek, bildiği ozanlar içinde hiç de "iyi" denemeyecek kimseler bulunduğunu sayıp dökebilir. Sonra bir başkası kalkar, iyiliğin görece olduğunu öne sürer. Sözgelişi, serserinin biri olduğu söylenen Villon'un iyi bir insan sayılıp sayılamayacağını sorabilir. Böylece bütün şiir tarihi gözden geçirilmeye başlanır, kiminin iyi dediğine, bir başkası kötü damgasını vurmuştur bakarsınız. Peki ama, Sabahattin Eyuboğlu'nun kendi deyimi ile o "romantik" düşünce ne idi öyleyse? Tartışmalarda karşımızdakini anlamak, onu haksız düşürmeye çalışmaktan daha iyidir. Ben de o günden beri düşünür dururum, ozan iyi midir? İyi ise neden?

Bu tür uslanmayı insandan uğraşa doğru değil de, uğraştan insana doğru yürütürsek, sanırım güçlükler azalacaktır. Güzel bir şiir yazmak, onu yaratanı iyi eder demek istiyorum. Kim bilir, doğru mu? Geniş tutalım, insan, işi ile tanınır, iş olmadan onu tanımak olanaksızdır. Başka bir deyişle, uğraşlardır insanı insan eden. Bundan ötürü de, Sabahattin Eyuboğlu'nun ozanlar için söylediği sözü, bütün sanatlar, bütün zanaatlar için doğru bellememiz gerekmez mi? Yok, bunca ileri gitmeyelim, Sabahattin Eyuboğlu işte tam burada bizden ayrılıyordu o gün, "Bütün iyi işleri yapanlar iyi insanlardır, ama onların arasından rastgele kötüler çıkabilir, yalnız ozanların içinden kötü çıkmaz" demek istiyordu, ya da öyle olsun diliyordu.

Gerçekten de biz burada bütün uğraşları iyi olmanın şaşmaz koşulu yerine koyarsak, kötü insanı nerde buluruz? Bütün iyi hekimler, iyi mühendisler, iyi marangozlar, iyi kunduracılar... Ama ben mantıksal yolu şaşırdım, Sabahattin Eyüboğlu, "İyi bir ozan, iyi bir insandır" demek istemiyordu da, "ozan iyi bir insandır" diyordu. Geriye kalıyor, bütün hekimler, mühendisler, marangozlar... iyi insanlardır. Peki, kötüyü nerede bulacağız?

YASAK

Bilmem, amacımın ne olduğunu seziyor musunuz? Ne yapıp edip Sabahattin Eyuboğlu'nu haklı çıkarmak istiyorum. Bunu başarabilmek için de, o sözü çürük çıkaracak bütün mantıksal yolları gözden geçirip yatırmak. Öyleyse başka uğraşları bırakıp yalnızca güzel sanatlar alanında kalalım ve sanatçının başarılı olmasını vezgeçilmez koşul olarak alalım. Burada karşımıza çıkacak olan kaçınılmaz gerçek şu olacaktır : İyi sıfatını kazanmak, bir sanat dalında başarı kazanma koşuluna bağlanınca "iyilik" yukarda söylediğim gibi, uğraştan kişiye gelmiş olacaktır Yahya Kemal, "Mısra benim namusumdur" demişti. Çünkü şiir yazma sırasında ozan, kimse onu denetlemediği, kimse ona kurallar zorlamadığı halde, kendi koyduğu kurallara (demek kendince doğrulara) bağlı kalacaktır. Bu doğruluk, iyiliğe çıkarır kişiyi, çünkü bu sırada yalnız başınadır o.

İşte dönüp dolaşıp "iş" ile "insan" arasındaki ilişki konusuna geldik : İnsanın iyiliğini bu ilişki içinde değerlendireceğiz. Bütün sanatlar, zanaatlar içinde öğretimi olmayan tek uğraş şiirdir; böyle bir uğraşa yönelmek hevesi, daha başlangıçta, gerçek bir özgeçi, çıkara boş vermek, dünya tatlarından uzak kalmaya dayanıklılık gibi erdemleri gerektirir. Şiire erdemli insanlar yönelir mi demek istiyorum? İşte dönup dolaşıp yazımızın başına geldik. Sabahattin Eyuboğlu, bugün yanılmıyorsam, ozanların iyi olduklarını değil, iyi olmalarını söylüyordu. Şöyle de diyebiliriz, peygamber olmalarını istiyordu biraz da ozanların. Bütün ozanlar biraz da peygamber olacaktır. Başka çaresi yoktur bunun. Ben Villon'u her zaman peygamber gibi düşünmüşümdür. Her çağda birçok, birçok peygamber çıkmıştır, çoğu kendi başına ölüp gitmiştir bunların. Kuşkusuz nice yalancı peygamber de çıkmıştır. Şiirin, gerçi salt biçim ustalığı isteyen en yüce bir us sanatı olduğunda kuşku yoktur, ama ne yapacaksınız ki, yine de "söz söyleyen" bir adamdır ozan. "Söz" ise ancak erdemli kişilerin ağzından çıkarsa "şiir" olur. Böyle demek istiyordu Sabahattin Eyuboğlu belki de.

(3.9.1977)

KONUŞMAK

Bizde iki Meclisli yasama kuruluşuna "Büyük Millet Meclisi" denir ya, Fransızlar "Parlement" adını takmışlar ona; görüldüğü gibi "parler"den, "konuşma"dan geliyor sözcük. Demek onlar "konuşulan yer" saymışlar Meclislerini. Dahası var; en yeni bilimsel dil anlayışlarına göre, bizim bugün "dilyetisi" diye çevirdiğimiz "langage"ın toplumsal görünüşü "langue", bireysel görünüşü ise "parole" adını almaktadır, böylece parlamento, bu anlama uyarak konuşma sözlerinin söylendiği yer demek oluyor. Onun için bizde her konuşmacının aklına geleni, aklma geldiği gibi söylemesi en yeni bilimsel buluşlara uygundur. Biz "konuştay" diyebilirdik pekâlâ Meclis için, Fransızcasına uygun olurdu.

E.. Fransızlar deyip de küçük görmeyin, demokrasiyi, parlamentoyu yaratan uluslardan biri de Fransız ulusudur. Meclislerinin adını "parole" sözcüğünden getirdikleri için midir nedir, Fransız Parlamentosunda büyük konuşmacılar, söylevciler yetişmiştir. 1789 Devriminin yarattığı coşkunluktan olacak, yalnız çok değil, heyecanlı da konuşurlar Fransız milletvekilleri, konuşma kürsüsü nerdeyse bir kendini gösterme yeridir onlar için. Büyük Devrim Meclisinde "söz" bir silahtı, Robespierre kürsüye çıktı mı aşağıdakiler tir tir titremeye başlarlarmış hangimizi suçlayacak diye, çünkü suçlanan başını veriyordu. Ünlü Thiers ise her şeyi bildiği ile övünürmüş, her şeyi bildiğini göstermek için söz alırmış, gerçekten de dokunmadığı, demek ki bilmediği konu yokmuş. Bir gün bir muhalifini eleştirirken "Benim eczacılık bilmediğim gibi, o da bu konuyu bilmiyor" deyivermiş, böylece bilmediği bir konu olduğunu itiraf eder duruma düşmüş, milletvekilleri Thiers bilmediği bir konuyu açığa vurdu diye düşünerek gülümserlerken "Yo.." diye eklemiş kürsüden Thiers, "kimya bilirim.."

Bakın, İngiliz Parlamentosunda durum bunun tam tersidir; İngiliz milletvekilleri de, bakanları da sanki az konuşmakta birbirleriyle yarışırlar. Geçen yazılarımdan birinde sözünü ettiğim Disraeli'nin,

ilk söylevinde ıslıklanması, (milletvekilleri kedi köpek taklidi yapmışlar o gün o konuşurken) parlak konuşmasındanmış. Disraeli üstelik çok göze batar biçimde şık da giyinirmiş. Yadırgamışlar, sinirlenmişler İngilizler. Ama alışır sonraları Disraeli Meclisin havasına; öyle ki yaşlılığındaki başbakanlığında, bir gün muhalefet partisinin başkanı çok sert bir konuşma yapmış, elini öylesine vurmuş ki kürsüye, kürsünün üstündeki yüzyıllardan kalma hokkalar, kalemler, kamışlar yere fırlamış. Yanıt vermek üzere ağır ağır yerinden kalkan yaşlı başbakan kürsüye gelmiş, eğilip yere düşen hokkaları, kalemleri, kamışları toplamış, masanın üzerine koymuş, sonra hiçbir şey demeden ağır ağır gidip yerine oturmuş. İngiliz Meclisindeki konuşmaları anlatan yazıları merakla okurum. Adamlar sanki konuşmamak için çareler arayıp buluyorlar gibidir. Sözgelişi, başbakana bir soru önergesi verildi diyelim, adam, "Bu sorunun yanıtı şu tarihli demecimde vardır" diyerek kesebilir.

Bizim tek parti dönemindeki Büyük Millet Meclisi, daha çok İngiliz Meclisine benzerdi, çünkü orada çok az konuşulurdu. Hükümete öyle ikide bir soru sormaya kimse kalkamazdı. Bir soru önergesi verilse bile danışıklı dövüş olurdu bu. O sırada ulusa belli bir konuda bir açıklama yapmak zorunu duyuldu demekti. Yalnız İsmet İnönü Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra bir gün Mecliste Kılıç Ali söz almış (olağanüstü bir şey, çünkü hiç konuşmazdı, Atatürk olmazsa Meclise de gelmezdi), İnönü'ye bir soru yöneltmişti. O günlerde halk İnönü'ye hipodromda sevgi gösterisinde bulunmuş, coşkunlukla arabasını kaldırmıştı. İşte Kılıç Ali (Atatürk'ün buyruğu ile olduğu besbelli) söz alıp bu olay üstüne İnönü'den açıklama istemişti. İnönü, söze başlarken Kılıç Ali'ye teşekkür etmiş, onun kendisine bir azizlikte bulunduğunu, çünkü hiç hazır olmadığı bir konuda sorguya çektiğini söylemişti. İnönü'nün bütün konuşmalarını uzun uzun, düşüne taşına hazırladığını yakınları söylerler. Sonra bu konuşmayı arkadaşlarına gösterir, onların düşüncelerini alırdı. Gerçekte kısa, öz konuşmaya bakardı; öyle ki, ağzından pişman olacağı bir söz kaçırmazdı. Kısa süre sonra kendisini güç duruma sokacak bir demeç vermezdi. Böyle olduğu için de, davranışlarını, kanılarını kısa süre içinde değiştirmek zorununu duymazdı. "Dün böyle dedin, bugün şöyle diyorsun" eleştirisi ile hiç karşılaşmadı. Parlamentonun konuşma yeri olduğunu o da biliyordu elbet, ama bu konuşmanın başka bir tür

konuşma olduğunu çok iyi anlamıştı. Bir siyaset adamının söylediği sözler uzunca bir süre yaşamalıydı.

Bugünkü durumumuza bakınca, parlamentonun kurucusu olan İngilizlere de, Fransızlara da benzemediğimizi söylememiz gerekir. "Biz bize benzeriz" diyeceksiniz, gerçekten de öyle. Bunca boş konuşmak kimsenin başaracağı işlerden değildir. Siyaset adamlarımız ipe sapa gelmez sözleri uzata uzata yinelemeyi "konuşma" sanıyorlar. Ne İngilizler gibi kısa, ne Fransızlar gibi hünerli konuşabiliyorlar. Genellikle bilgi düzeyi ise ortanın çok altındadır. Bülent Ecevit bir yana bırakılacak olursa, öteki partilerin sözcüleri "süslü" konuşmaya da önem veriyorlar. Süslü konuşma ise, onlarca, Türkçe anlaşılır sözlerden kaçınmak anlamınadır. Sözgelişi, "söyledim" demiyorlar da "ifade ettim" diyorlar. Ayrıca bir gün önce, ya da iki dakika önce söyledikleri bir sözü yinelerken "Dün" ya da "Demin ifade ettiğim gibi..." diyorlar. Oysa "İfade" sözcüğü ancak kovuşturmalardaki yanıtlar anlamında "Dün savcılıkta ifade verdim" biçiminde kullanılabilir. Siyaset adamlarımızın söylediklerini dinliyorsunuz ya da okuyorsunuz, ne olmuş, o ona ifade etmiş, bu buna ifade etmiş, tümü bu; toplumun hiçbir sorunu üstüne hiçbir yeni söz yok. Bütün konuşmaları toplasak "Yetkili kurullarımızda müzakere edeceğiz", "Yetkili kurullarımızı toplantıya çağırdık", "Temeli kurduk, çatıya çıkıyoruz" gibi birtakım sözlerden başka bir şey anımsayamayız.

Konuşmayı iyi beceremediğimiz için biz İngiliz parlamentosunun geleneklerine uysak daha iyi olacak derim. Yeni MC kurulmadan önce ne idi o televizyonun durumu! Öğle akşam siyaset adamlarımız halkın karşısına çıkıyor, birbirleriyle çekişiyorlardı. Gerçeği aranırsa pek dişe dokunur bir şey konuşulmadığı da sonunda anlaşıldı. İşte MC yeniden kuruldu. Bunun için miydi bunca yorgunluk, bunca masraf, bunca anlamsız söz yığını!

Tümü de sözlerinin en başına demokrasiyi savunacaklarına, yaşatacaklarına ilişkin sözleri koyuyorlar. Düşünüyorum da, böyle boş sözlerle demokrasi biraz zor savunulur.

Bilmem, ifade edebildim mi?

(12.8.1977)

EVRENSEL ORTAKLIKLAR

Tarih, bir bakıma, dünyayı tek bir devletin egemenliğine koymak isteyenlerle buna karşı gelenlerin çatışmalarının öykülerinden kurulu bir olaylar dizisi sayılabilir. Ama uygarlık küçük devletlerde gelişmiştir çoklukla. Oysa tersi olmak gerekirdi gibi geliyor. Neden diye sorulacak olursa, dünyanın bölünmesi, ülkelerin sınırlarla birbirlerinden ayrılmış olması sağduyunun başkaldıracağı bir durumdur. Tümümüz insan olduğumuza göre, birleşsek, savaşlar son bulsa, alışveriş kolaylaşsa, gezip görmede hiçbir güçlük kalmasa... daha iyi olmaz mı? Tarih, bu hevese kapılıp dünyayı almaya koyulmuş, bizim bugün "büyük adamlar" dediğimiz adamların yaptıklarını ettiklerini yazıyor. Hiçbiri amacına varamamış. Ama içlerinde amacına varamadığını bilmeyenler de var. Sözgelişi Büyük İskender ile Timur'un, artık alınacak yer kalmadığı için üzülüp ağladıkları söylenir. İskender'i yanındaki bilginler aldatmışlardı, Timur ise sayrı yatağında göklerin zaptını düşünmüş derler... Roma barışı ile Osmanlı barışı, ikisi de beş yüzyıl sürmüştür, hem de bütün dünyada değil, dünyanın bir bölümünde, Hitler, herhalde bunlara bakarak "bin yıl"dan söz etmişti, daha üstün olmak istiyordu. Kapitalizm, asker gücüne dayanarak dünyayı avucunun içine almaya kalktı, oysa sömürü düzeninin uluslararası olması akla aykırı idi (ne yapalım ki, böyle bir akıl vardır, isterseniz buna sağtöre de diyebiliriz, felsefece tartışmasına girmeyelim); nitekim Ulusal Kurtuluş savaşlarının sağlam dayanağı "haklılıkları"dır. Ayrıca kapitalizmin emperyalizmi kendi içinde karşıtlar taşıyordu; öyle ki, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları gerçekte emperyalistlerin dünyadan daha çok parça kapmak için birbirlerine girme olayıdır. Komünizm enternasyonali ise, Birinci Dünya Savaşı sonunda gerçekleşeceği beklendiği halde, Avrupa'daki ihtilallerin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, bir amaç olarak ileriye atıldı; kapitalizm kendi içinde çürüdükçe yerini yavaş yavaş sosyalizme, onun enternasyonaline bırakacaktı. Bu umudu da kıran olay, Sovyetler

Birliği ile Çin arasında çıkan anlaşmazlıktır. Evrokomünizm olayına gelince, bu akım dünyada (hiç değilse Avrupa'da) bir merkezden yönetilmeyen, bağımsız sosyalist hükümetler dönemine girileceğini gösterir gibidir.

Tek bir devletin, giderek tek bir adamın dünyayı alıp barışı kurması düşçülüğünden, görüldüğü gibi, artık çok uzaktayız. Ulusal duygular böyle bir birliğe karşı çıkmıştır. Gerçi ulusallık da yeni bir olaydır, ama kapitalist emperyalizminin dediğim dedikçiliğine başarı ile karşı koymuştur. Unutmayalım ki, bu yüzden kapitalizm, ulusalcılığa her yerde karşıdır. Kapitalizm için ulusalcılık, ancak sosyalizme karşı savaştığı zaman desteklenecek bir güç sayılır. Yoksa kapitalizmin emperyalizmi, insanlığın ülküsü olan dünya barışını kurmak şöyle dursun, savaşı körüklemiştir; şimdi de yer yer körüklemekte, küçük ulusları birbirlerine. düşman etmekten çıkar kazanmaya bakmaktadır. Bugün kapitalizmin en büyük kalesi olan Birleşik Amerika, ulusalcılıktan komünizm kadar nefret eder, bakmayın birtakım küçük ülkelerde "milliyetçiyiz" diye ortaya çıkan kimilerini desteklemesine. Bu bir oyundur.

Bütün bu tersliklere karşın dünyada gene de bir birleşme, dünya uluslarında birbirlerine benzeme, birbirlerine yaklaşma akımları, olayları hiç eksik olmuyor. Bunun başlıca nedeni, hiç kuşkusuz, yeni tekniklerdir. Birbirlerinden çok uzakta yaşayan insanlar, sözgelişi televizyon aracılığı ile tanışıyor. Çoğun birtakım propagandalara, beyin yıkamalara araç edildiği halde, gene de sinema dünya insanları arasında birlik kurmayı başarmıştır diyebiliriz. Bir duygulanma, bir düşünme ortaklığıdır bu. Yazın (edebiyat), ulusal dillerin ayrılığı yüzünden bu amaca gerektiği ölçüde yaramamıştır. Şimdi şimdi çeviri işi arttıkça bu etki de çoğalıyor. Müziğe gelince, ulusal geleneklerden, ya da bölge kültürlerinden doğma çeşitli müziklerin varlığı bu alanda umutlu olmaya hiç de elverişli görünmüyordu. Diyelim bir Hint müziği ile, Avrupa müziği arasındaki ayrılık, aykırılık, insanların müzik yolundan birleşmeleri umuduna yer vermiyordu. Tagor bir Avrupalı yazara Hint müziğinin üstünlüğünü anlatmaya kalkmıştı.

Ama son yıllarda başka bir olay çıktı ortaya : Pop müziği, Rock müziği denilen yeni bir müzik bütün dünyayı birkaç yıl içinde sarıverdi. Modanın gücü bütün ülkülerin gücünden daha üstündür. Avrupa'daki birtakım gençlik modalarını "yozlaşma" sayarak kendi ül-

kesine yıllarca sokmayan Sovyetler Birliği, bu müzik karşısında pek dayanamadı. Moskova'da Pop konserleri verildiğini duyuyoruz. Yoksa bu müzik yolu ile bir yeni dünya birliği mi kurulacak demek istiyorum? Hayır, ben istemiyorum, ama bunun böyle olduğunu düşünenler var. Anlatayım.

Çok uluslu ortaklıklar ya da "evrensel ortaklıklar" denilen kuruluşları artık bilmeyen kalmadı. Elbette kapitalist dünya içinde doğup gelişmiş bu yeni, tarihte benzeri olmayan büyük güç, dünyayı birleştirme, tek bir dünya kurma (başka bir deyişle, bütün dünyayı buyruğuna alma) ülküsünü gerçekleştirmek niyetindedir. Richard J. Barnet ile Ronald E. Müller'in yazdıkları, bizim dilimize *Evrensel Soygun* adı ile Osman Deniztekin'in çevirdiği gerçekten çok ilginç bir kitapta konu enine boyuna işlenmektedir. Yukardan beri yazdıklarımla bağımı koparınamak için hemen söyleyeyim, pop ya da rock müziği, "evrensel ortaklık"ların dünya birliğini kurmak için büyük umut bağladıkları bir yardımcı güç sayılıyormuş. Ben geçen yıl burada pop müziği üzerine bir yazı yazdığım zaman, kimi dostlarım evime telefon etmek zahmetine de katlanarak beni eleştirmişler, böyle yozlaşmış, saçma sapan şeyleri konu edinmemi bana yakıştıramadıklarını söylemişlerdir. Gerçi ben o zaman pop müziğinin "evrensel ortaklık"ça tutulduğunu duymuş değildim, ama var olan, moda olan, gençleri bunca sarmış olan bir müzik olayını görmezlikten gelmeye katlanamazdım. Diderot'nun, arabasına binip Paris'teki yeni tezgâhları gezmesi, kullanılan bütün yeni araçları ansiklopedi için bir bir yazması, zamanını tanımak istemesindendi. Ben de bu amaçla yazmıştım o yazıyı. Demek, şimdiye dek kapitalizmin evrenselleşmek için bulamadığı bir gücü, "evrensel ortaklıklar" pop müziğinde görüyorlardı. Artık kapitalizmden, emperyalizmden çok uzaklardayız.

Bu yeni emperyalizmin, bütün devletler içinde başlıca düşman saydığı, solcular değildir sadece; evrensel ortaklıklar sol kadar sağı da kendilerine düşman belliyorlar. Ulusal sınırlar, gümrük duvarları, sanayileşme, sanayide kalkınma çabaları, ulusal politikalar, ulusal çıkarlar, evrensel ortaklıkların bir an önce ortadan kalkmasını istedikleri şeylerdir. Bu ortaklıklar, şimdiye dek tarihte kendi güçlerine eşit hiçbir güç olmadığını övünerek savunuyorlar. Bunların yutmak istedikleri sadece gelişmiş, gelişmekte olan devletler değildir; bugün

bizim güçlü diye bildiğimiz devletleri de ortadan kaldırmak istiyorlar. Bunlar Paris'i evrensel ortaklıkların (kendi deyimleri ile "dünyanın") başkenti yapıp, ulusal duyguları çok gelişmiş olan Fransızları oradan sürmeyi bile düşünüyorlar. Evrensel ortaklıkların şimdilik başlıca savaşım alanı, Birleşik Amerika'daki birtakım özgür üniversitelerdir. Bunları satın alıp kendi amaçları uğruna kullanmak istiyorlar. Şaşılacak olan bir şey, bunların her yanda askerlerden dostlar bulmalarıdır.

Düşünmek, ne yapılacağını düşünmek gerektiği günlerde yaşıyoruz.

(22.7.1977)

YARIŞMA

Fatih Sultan Mehmet, Çandarlı ailesinin sülalesini kurutmakla, Osmanlı yönetiminde bir aristokrasinin yer almasını önlemiştir. İznik'e her gidişimde Çandarlıların türbesini ziyaret eder ve düşünürüm Bu aile gibi birkaç aile daha olsaydı, bunlar birbirleriyle boy ölçüşerek, yarışarak yönetime gelip gitselerdi, padişahların salt yetkileri kurulmamış olacak, bizde de Avrupa'dakine benzer bir siyaset tarihi oluşacaktı. Oysa böyle olmamış, bizde sadrazamlar Tanzimat'a gelinceye dek kölelerden seçilmiştir, genellikle. (Fatih Mehmet'in Çandarlı'yı öldürmesinin bir nedeninin de, devleti evlatlar arasında bölen eski bir Oğuz geleneğini ortadan kaldırmak olduğunu, bu arada okuduğum bir kitaptan öğrendim. Fatih, sürekli bir imparatorluk kurabilmek için bu geleneği savunanları yok etmek zorunda idi. Onun kardeş katline ferman vermesi de bundandır. Nitekim Sultan Cem, kardeşi Bayezit'e memleketi bölmeyi önermişti... Ama konunun bu yanı, bizi bu yazıda ilgilendirmeyecek.) Düşünün, en büyük Osmanlı sadrazamlarından biri, Sokullu, bir Sırp devşirme çocuğu idi. Lalalıktan gelme sadrazamlar kendilerini ancak efendilerine beğendirmek için çabalarlardı; o zaman için, böyle bir durumda, bundan doğal ne olabilirdi ki! Oysa özgür bir yukarı kat yöneticiler sınıfı yetişseydi, bunlar birbirleriyle yarışarak toplumda başarıyı arayacaklardı, aristokratça da olsa bir toplum anlayışı yerleşecekti yavaş yavaş. Daha başka bir deyişle, başa geçenlerde bir "bireylik" oluşacaktı. Oysa padişah kafasını kestirdi mi, bir sadrazamın ölümü, bir tavuğun ölümünden farksız olur nerdeyse... Önce "makbul", sonra "maktul" olan İbrahim Paşanın sarayında tutsak olarak bulunmuş bir İspanyol'un anlattıklarını okursanız görürsünüz ki, koca Kanuni'nin sadrazamı, sadece yemek yiyen, bir de hareme kapanan bir adamdan başka bir şey değildir, hiçbir ilginç yanı yoktur. Onun için de bizde sadrazamların yaşam öyküleri yazılmamıştır, çünkü yoktur.

Bakın, Tanzimat'tan sonra durum değişiyor; Tanzimat'tan sonraki sadrazamların yaşam öyküleri var, ilginç de. Neden? Çünkü bir yönetici sınıf, Batı anlamında "aristokrat" diyemesek de, ona yakın bir paşalar sınıfı kurulmuştur artık. Gerçi nerdeyse tümü padişahla konuşurken kendileri için "köleniz" sıfatını kullanır ama bu sözcüğün eskiden kalma bir alışkanlıkla söylendiği anlaşılır. Yoksa bu paşalar içinde padişaha kafa tutanlar da yetişmiştir. Ama bence önemli olan padişaha kafa tutma değil. Bu yazımda kişilikli, birbirleriyle boy ölçüşerek üne ermeyi amaç edinmiş sadrazamları, başvekilleri, başbakanları konu edinmek istiyorum. Bu açıdan, Tanzimat sonrası vezirleri arasında Batı'dakine benzer boy ölçüşme olayları, kıskançlıklar bulunduğunu görüyoruz. Artık bizde de devlet, siyaset adamlarının yaşam öyküleri başlamış demektir. Nitekim onları anlatan kitapların bulunması bundandır.

Daha önemlisi, aydın sıfatını hak eden vezirlerin yetişmiş olmasıdır Tanzimat'tan sonra. Sadrazamlık ya da herhangi bir vezirlikten düşünce, evine kapanıp kitap yazanlar, çeviri, şerh yapanlar vardır artık. Demek ünlerinin tek kaynağı olarak devlet, siyaset adamlığını yeterli görmemeye başlamışlardır. Sadece padişahın gözüne gitmek değildir önemli sayılan, ülkenin okur yazar tabakası arasında saygı kazanmak da hesaba katılmaktadır. Giderek halkın sevdiği olmak, padişaha yaranmaktan daha bile değerlidir. Padişahlık kurumu gitgide zayıfladığı için mi böyle olmuştur, yoksa padişahlığın zayıflaması mı bu yüzdendir, bunu ayrı bir araştırma konusu sayıp bir yana bırakalım. Burada şunu söylemekle yetinebiliriz ki, demek artık bizde, Batı'da olduğu gibi, aydın devlet adamları yetişmeye başlamıştır, bunlar sadece savaşlardaki kahramanlıkları ile değil, giderek hiç değil, bıraktıkları kitaplarla, yazıp çizdikleri ile tarihe kalmaktadırlar.

Andre Maurois'nın *Disraeli'nin Yaşamı* adlı kitabı, abartmış olmayayım, bugüne değin okuduğum kitapların en güzellerinden biridir, diyebilirim. Romancılığı yanında, belki ondan da üstün olarak, bir yaşam öyküsü yazarı sayılan bu ünlü Fransız, yüzyılın İngiliz başbakanlarından (ki İngiliz İmparatorluğunun kurucusu sayılır) Disraeli'nin yaşamını anlatır. Yahudilikten dönme bir aileden gelen, Meclis'e girdiği gün, parlak söylevinden ötürü, geleneklere aykırı olarak yuhalanan, fakat sonradan başbakanlığa çıkan bu zeki, ilginç adam,

bir roman yazarı idi de. *Vivian Grey* adlı bir romanı vardır. Oscar Wilde'in *Dorian Grey'in Portresi* adlı romanının adını ondan aldığı söylenir. Neyse... Diyeceğim o değil, Disraeli'nin sivrilmeye başladığı günlerde, karşısına bir de rakip çıkmıştır. Gladston'dur bu adam. Diyebiliriz ki, uzun yıllar, bu iki adam başbakanlığa sıra ile gelip gitmiştir. İngiliz devleti onların arasındaki yarışmadan çok yararlanmıştır. Elbette Andre Maurois bu iki ünlü devlet adamı arasındaki ilişkilere, kıskançlıklara, yarışmalara çok yer verir kitabında. Gerçekte birbirlerine taban tabana karşıt doğada iki insandır bunlar. Sözgelişi Disraeli baştan düştüğü zaman evine kapanıp roman yazar, Gladston ise kırdaki evinde odun yararmış...

Bizim Cumhuriyet döneminde birbirleriyle çekişen devlet adamları, başbakanlar görüyoruz. Ama ne diyeyim, yukardaki örneğe benzer bir durum yoktur ortada. Örneğin İsmet Paşa'nın karşısına, sıra ile, Rauf Bey, Fethi Bey, Celâl Bayar çıkmışlardır. Bunlardan Rauf Bey'i alalım; Rauf Bey, "Padişahın ekmeğini yediğini" söyleyerek Cumhuriyet kurulmasına karşı çıkmış bir adam olarak yarışmayı daha başlangıçta yitirmiştir. Nitekim İsmet Paşa'nın Lozan'dan dönüşünde Ankara'da bile bulunmayıp çeker gider. Fethi Bey'e gelince, Halk Fırkası-Serbest Fırka savaşımı, doğrusunu söylemek gerekirse, uydurma bir siyasal savaşımdı. Çünkü başında Atatürk'ün bulunduğu Halk Fırkası o güne değin devlet ile bir sayılmıştır. Serbest Fırka, İngiltere'deki Liberal partinin durumunda değildi. Bundan ötürü de İsmet Paşa ile Fethi Bey arasında gerçek bir siyasal savaşım geçmiş sayılamaz. Öyle ki İsmet Paşa, Fethi Bey'e "İki yıl bekleyin, ben iktidarı size elimle vereyim" diyebilmiştir. Bugün ayrıca (yazımızın konusu ile ilintili olarak) Rauf Bey'in de, Fethi Bey'in de siyaset dışı kişilikleri üzerine bir şeyler bilmiyoruz. İsmet Paşa - Celâl Bayar ikilisine gelince, bunların son günlere değin birbirleriyle yarıştıkları, giderek Cumhuriyet döneminin, bu yarışmanın tarihinden başka bir şey olmadığı söyleniyor. Ama ben bu düşüncede değilim. İnönü rakipsizdi. Şöyle ki, bir yaşamöykü yazarı için onun yaşamında yazılacak bir dolu konu vardır da, ötekiler bu bakımdan çok yoksuldurlar. Sözgelişi Celâl Bayar'ın, hoca kılığındaki fotoğrafından başka ilginç bir yanı bulunamaz, yeni zenginlerle Moda kulübünde oturmasını saymazsak. İnönü'nün ise diyelim fizik dersi alması, viyolonsel çalması, iyi yazması, ata binmesi... Birtakım çizgiler

bırakır kafamızda.

Günümüzde gerçi Ecevit ile Demirel iki büyük rakip sayılmak isteniyor, kimilerince; ama bana sorarsanız çok yanlıştır bu görüş. Evet, Demirel'in Ecevit'i, kıskandığını anlamıyor değilim. Kıskançlık, bir yarışma için iyi, giderek gerekli bir duygu sayılabilir. Ama bundan devletimiz pek de yararlanamayacaktır; çünkü, sandığıma göre, Ecevit'te böyle bir duygudan iz bile yok. Bu yüzden de yarışma eşitlik içinde geçmiyor. Sonra biz Ecevit'in, siyasetten baş aldıkça şiir yazdığını, resim merakını, bir zamanlar Sanskritçe'ye çalıştığını biliyoruz. Ötekinde ise, ne yapayım ki, zaman zaman Türkçe yanlışları yakalamaktan canım sıkılıyor.

Bu genel görünüme bakarak, Cumhuriyet dönemi, Tanzimat döneminden daha yoksuldur diyebiliriz. Kısacası, bizde *Disraeli'nin Yaşamı* gibi bir kitap yazılacağa benzemiyor, çünkü Gladston çıkmıyor bir türlü.

(8.7.1977)

GÜNCEL ÜSTÜNE

Her gün yazanlar için bile güçleştikten sonra, gazetede benim gibi haftada bir günü olanların iç politika konusunu ele almaları nerdeyse olanaksız duruma geldi. Neden derseniz, olaylar gün gün değil, saat saat değişiyor, hangisine dayanarak bir tahminde bulunacak, bir yoruma kalkacaksınız! Üstelik ben en azından üç gün önce yazımı gazeteye vermek zorundayım; bir iki gün de erken davrandım mı, olayların ardında kaldım gitti demektir. Bu yüzden, sonuçlarını vermesi uzun zaman isteyen olayları yeğliyorum. Dahası var, gazetemizde sürekli yazan arkadaşlarımın konuları seçiş ve işleyiş biçimlerini az çok bildiğim için, başka tellerden çalmaya da özeniyorum. Ama güç oluyor bu işler, bizde pek salgın olan "Sırası mı şimdi?" eleştirisi ile karşılaşmak durumuna geliyorum. Diyelim Ahmet Haşim'in, "Âteş gibi bir nehr akıyordu" ve bir de, "Yaprak ateş oldu kuş da yakut" dizelerinde görüldüğü gibi, "ateş" sözcüğünün birinci hecesinin hem uzun, hem de kısa olarak iki türlü kullanıldığını yazıp bunun eğitimsel açıdan doğuracağı sorunları konu edinsem, "Efendim daha hükümet kurulmamış, şimdi Ahmet Haşim'in nasıl yazdığının sırası mı?" deyiveriyor biri çıkıp, e... benim de canım sıkılıyor elbet. Kaç kez yazdım "Her konunun her zaman sırasıdır" dedim, ama bakıyorum, ben de kapılmış gitmişim güncel olayların çekiciliğine. Hükümet kurulması konusundan şiire, edebiyata kolay kolay değinemiyorum.

Peki, hükümet kurulsa ortaya şimdikinden daha önemli siyasal olaylar çıkmayacak mı? Gazeteler bir süre hükümet programı ile, bir süre de karşı partilerin eleştirileri ile dolup taşmayacak mı? Anlıyorum, şiirin, edebiyatın, sanatların, genellikle kültürün yeri hiç de gazeteler değildir diyeceksiniz, o konularla dergiler uğraşır özellikle, üniversiteler, yayınevleri uğraşır. Ama benim yakınmam gazetelerden değil ki, edebiyat, sanat dergilerimizde çıkan kimi yazılarda siyasanın, ekonominin edebiyata, sanata öncü olacak kerte önemli bu-

lunduğu anlaşılıyor. Arı bir edebiyat, sanat incelemesine pek sıra gelmiyor. Sonra üniversitelerimizin en umut bağlanan öğretim üyelerinden, bakıyorsunuz, politikaya birbiri arkasına bir geçiş başlamış... iyi ya, böylece politika sanatı bilginlerimizin eline geçecek, politika esnafına yer kalmayacak... Ama hiç de öyle olmuyor, o öğretim üyelerinden kimileri en gerici düşünleri ortaya atabiliyorlar, ülkemizin ilerlemesinden kuşkulanıyorlar, baskı yöntemlerini, baskı yasalarını destekliyorlar. Sonra, "politika esnafı" dediğimiz kişiler, yasaların bütün yurttaşlara tanıdığı hakları kullanan kimseler değil midirler? Bunlar belli bir bölgede, belli işlerin içinde bulunarak kendilerini çevrelerine tanıtmamışlar mıdır? Bu gibilerden son günlerde tanıştıklarım oldu, iyi insanlar gördüm, gözlerini gerçi bir düş dalgınlığı gibi politika keyfi bürümüştü, ama diyebilirim ki çıkarlarını bile unutmuşlardı bu yüzden, bir sinir savaşımı içindeydiler... E, partiler de böylelerini istemiyor mu? "Aydınlar siyasete atılsın" dileğini ileri sürenler, hükümetleri üniversitelere, ya da yazara çizere mi bırakmak istiyorlar? Platon'un sözünü mü gerçekleştirmek amaçları? Hayır efendim, demokrasinin bir sayı sorunu durumuna getirildiğini en iyi anlatan günleri yaşıyoruz. İki yüz yirmi altı.

Bizim şiirimizin başlarında "ateş" sözcüğü girmemiştir daha dilimize, onun yerini Türkçe "od" tutar. O sözcükten, "od" sözcüğünden bugün yalnız "odun" sözcüğü yaşamaktadır. Ama Yunus'ta, Yunus'tan sonraki kimi ozanda "od" en güzel kullanılış biçimindedir. Sonra görürüz ki, "od"la birlikte "âteş" de çıkmış ortaya. "Od" ile "âteş" bir süre birlikte yaşarlar. Sonunda Farsça "âteş", atar "od"u dilimizden. Ama halkımız, uzun olan ilk hecesini kısaltmakla "ateş"e kendi damgasını vurmakta gecikmez. Ama eski ozanlarımız, işlerine geldiği gibi, bu ilk heceyi kısa olarak da, uzun olarak da kullanmışlardır. İşte Ahmet Haşim böyle yapanlardan biridir. Doğru mudur bir ozanın bir sözcüğü iki türlü kullanması? Burada artık doğruluk-yanlışlık ölçütü geçmez, işlemez olur. Çünkü elimizde dizeler, şiirler vardır, hem de Ahmet Haşim'inkiler gibi beğenilen, sevilen dizeler. Od gitmiş, odun kalmış.

Ne yapsam olmuyor, insanlarımızın bu gibi konularla ilgilenebileceklerine bir türlü inanamıyorum. Ama bu durum bana bir rahatlık da vermiyor değil hani. Kimse farkında olmadan şiirler yazıyorum, yayımlıyorum, ilgi beklemiyorum, romanlar, oyunlar kuruyo-

rum. Bir umutsuzluk mu bu? Hayır, sanat alanında oldum bittim böyle çalışılmıştır. Uluslar, sanat adamlarını, bilim adamlarını ancak tarihlerinde kullanırlar, geçmişlerini onlarla değerlendirmeye çalışırlar. Bir bakıma doğrudur da bu tutum Eski Atina toplumu köleci bir toplumdu, bu bakımdan onu yerebiliriz, ama köle sahipleri bugün bizi hayran bırakan bir felsefe yaratmakla kendilerini bağışlatmışlardır. Demek köleler çalışırken onlar da boş durmamışlar, düşünmüşler, doğanın nedenini, insan doğasını araştırmışlar. En çirkin toplumlar, hem eşitsizliğe dayanıp, kan döküp, hem de düşünmeye boş veren toplumlardır. Çünkü onları bağışlatacak büyük adamları yoktur, yetişmemiştir.

Bizim demokrasimizin belli başlı çıkmazlarından biri, siyaseti iyi insanların eline vermek ülküsünde düğümlenmektedir. Bu gerçek bir sorun olsaydı, demokrasiyi kurmadan önce, iyi nisan yetiştirecek okullar kurmamız gerekirdi. O zaman da demokrasinin hiç gereği kalmazdı. Biz, tersine bir tutum içinde, demokrasiden bekliyoruz iyi insan yetiştirmesini. Asıl sorun toplumu sağlıklı korumanın yenilmez, kırılmaz araçlarını yaratabilmektedir. Bir zamanlar Doğan Avcıoğlu, "Ekonomik bakımdan on sekizinci yüzyılda, fakat toplumsal bilinç bakımından yirminci yüzyıldayız" diye yazmıştı; doğrudur değildir, o başka konu; fakat 12 Mart'ta Tağmaç bu sözün tıpkısını kullanarak balyoz kaldırdı. O kötü günleri, ya ekonomimizin geri olmasından, ya da yirminci yüzyılın bilincine varmamamızdan yaşadık belki.

Güncel sorunlar içinde yuvarlanırken, elimizden geldiğince geçmişi ve geleceği düşünmeye çalışalım. Biz ilerde nasıl anılacağız? Toplumumuz için aydınlar hangi uzak amaçları öngörüyorlar? Güncelin baskısından en çok kimler yararlanıyor? Köylümüzü, işçimizi, dört yılda bir sandık başına gittikleri için politikaya ortak ettiğimizi sanmayalım.

(24.6.1977)

OKUMAMAK

Çok sevdiğim bir kitaptır *Aşkın Metafiziği*, bir gün bir arkadaşıma salık vermiştim okumasını. "Okumam" diye kesti attı. Nedenini sordum, sonunu biliyormuş, bilince de artık okumasına gerek yokmuş. Anlattı da, okumamış ama birinden duymuş. Tanrı sizi inandırsın, bu gerekçeye öylesine kapılmışım ki, "Doğru, okumana gerek yok" deyivermişim. Bir an için polis romanları ile karıştırdım demek o kitabı. Schopenhauer, aşk konusunu ele alır *Aşkın Metafiği*'nde, doğa kadın ile erkeği aşk yolu ile birleştirerek onlardan döl elde etmek istemekte, böylece türün sürmesini sağlamaktadır. Başka bir deyişle, "aşk" bizim doğaca aldatılmamızın adıdır. Biz âşık olduğumuzu sanıyoruz, oysa doğa kıs kıs gülüyor arkamızdan... Nasıl olur, bunca ozana, bunca sanatçıya konu olan bu tutku gerçekte bir ala (hile) mıdır? Nesimi'nin,

Aşkın belası yoh deyüben aşka düşme var
Kim âşık oldu kim dedi aşkın belası yoh

beytinde anlattığı gibi, âşığı üzen, eziyetlere sokan, başına bin türlü bela getiren aşk, doğanın bir kandırmacası olur mu hiç? Bir oyun yüzünden kişi bunca ezaya cefaya girer mi? Halili'nin,

Ne sorarsın Halili ağladığım
Yar ile macera mı eksik olur

beytini okuduktan sonra, demek gülümseyecek, zavallı ozanın boşuna ağladığını söyleyeceğiz.

Doğrusu, ben, ünlü düşünürün o kitapta uzun uzun anlattığı savsöze (teze) kafamı bir türlü yatıramamışımdır. İnsanoğlu aşkı ciddiye almıştır, bunun döl almak için bir tuzak olduğunu anlarsa sevdiğini öylesine delice sever mi hiç!

Ne derseniz deyin, güzel kitaptır *Aşkın Metafiği*, değeri de doğru olmasına bağlı değildir hiç, Schopenhauer'in usavurması (akıl yürütmesi)/ sarar okuru, insan zekâsının ne kerte inceldiğini gösterir. Ama sonunu bilenler demek boş veriyorlar o büyük düşünürün hangi yoldan o sona gittiğine. Oysa böyle bir kitabın doğru bir sonuca varıp varmaması önemli değildir. Gerçekte bu gibi konularda tanıtlama söz konusu edilemez.

Başka bir örnek alayım; gazetemizde günlerden beri fizik ve biyoloji bilimlerinin en yeni buluşlarını anlatan arkadaşımız Vehbi Belgil'e geçen gün Bergson'un *Yaratıcı Evrim* adlı ünlü yapıtını anımsatıp, biyolojinin elli yıl önceki verilerine dayanılarak yazılmış olan o kitapta ünlü düşünürün artık eskimiş olması gereken savlarını ayırt etmekte yararlar bulunduğunu söyledim. Söyledim, ama sonra pişman oldum. Bergson'un o güzel kitabı, fiziğin, biyolojinin yeni buluşları karşısında elbette eskiyecekti. Ama önemli değildi bu, önemli olan kitabın eskimeyecek yanını bulup onu değerlendirmekti. Kültürleri, uygarlıkları yaratan insan kafası, yalnızca bulduğu doğrularla değil, doğruları bulmak amacı ile yaptığı atılımlardan ötürü de önemlidir. O atılımların birbirine eklenmesiyle kültürün, uygarlığın tümü ortaya çıkar. Giderek diyebiliriz ki, buluşların doğru olup olmadıkları bile ikinci planda kalır. Böyle olmasaydı, bir bilim tarihinden, bir sanat tarihinden söz etmek olanaksız duruma gelirdi. Gençlere okullarda her bilim dalındaki en son buluşlar öğretilince kültür dediğimiz şey de verilmiş olurdu. Oysa böyle olmuyor, bir bilim dalındaki son buluşlar değil de, o son buluşlara nereden, nasıl kalkılıp gelindiği önem taşıyor. Giderek öyle bilim dalları da var ki, orada ortaya atılan varsayımların tanıtlanması artık olanaksızdır. Sözgelişi, Freud, bir kitabında kurban törenini, geleneğini inceler de, bunun çok eskiden, artık izi bile kalmamış bir ilkel toplumda babanın öldürülmesinden çıktığını öne sürer. Bu varsayım, sonuna dek varsayım olarak kalacaktır, doğruluğu tanıtlanamayacaktır. Ama bizi ilgilendiren onun doğruluğu ya da yanlışlığı değildir; bu konuda daha önce ortaya atılmış olan varsayımları Freud'ün nasıl çürüttüğü ve ne yoldan ortaya yeni bir varsayım çıkardığıdır. Yoksa o kitabın okunmasına hiçbir zaman sıra gelmezdi.

Görüyorsunuz ya, sonunu ya da özetini bildiğimiz, bilimlerin yeni buluşları karşısında artık eskimiş sayılan, hele hele tanıtlanması

olanaksız bulunan bilim, felsefe yapıtlarını ele almamızın hiç gereği kalmıyor bu mantıkla. Dahası var; felsefedeki belli eğilimlerden birini seçtik mi, artık onun karşıtını okumamak yolu ile birçok kitaptan kurtulmuş oluruz. Diyelim, idealist filosofları bir kez yanlış, geri bulduk değil mi, yığınla filosofun yapıtını çöp tenekesine atabiliriz. Daha da, bütün kitapları bir yana bırakıp, yalnızca doğru bulduğumuz, sevdiğimiz bir tek düşünürün kitabını alıkoruz, olur biter. Okumamak için çare mi yok?

Böyle bir tutum elbette güzel sanatlar alanında, yazında da köklü bir temizliğe yol açacaktır ozanlar, ressamlar, romancılar... diyelim felsefi, siyasal eğilimlerine göre birtakım kümelere ayrıla ayrıla, bize ancak kendi görüşümüzün onayladığı birkaç kişi kalacaktır. Dahası, artık ortaya yeni ozanların, yazarların çıkması bile istenmeyecektir. Şu romancı geldikten sonra artık yeni bir romancıya ne gerek var! Böylece felsefe de, bilimler de, yazın da dinlere benzemeye başlayacaktır. Bizim seçtiğimiz dinden başkası hiçbirimizden yüz bulamayacaktır artık. Demek insanlığın ortak kültür hazinesi dağılacaktır. Herkes payına düşenle yetinecektir sonuna değin. İnsanca birlik umudu büsbütün silinecektir.

Son zamanlarda kitap satışlarının düşmesi, yayımcılarda, yazarlarda, çevirmenlerde büyük kaygılar uyandırdı. İki üç arkadaş bir araya geldik mi hep o konu açılıyor. Şimdiye dek benzeri görülmemiş olan bu bunalım nedenleri nedir? Herkes konuyu bir yanından tutmaya çalışıyor Yaz geldi diyen var, okullar kapalı da ondan diyen... Bunların hiçbiri okumamanın gerekçesi sayılamaz.

Bana sorarsanız, temel neden, bizim okumayı sevmeyen, okumaya alışmamış bir toplum oluşumuzdur. Hiç insan yaz geldi diye kitabı bırakır mı? Bizde kitap satışlarının komşu ülkelerdeki düzeye olsun çıktığı hiç görülmedi. Arada bir seviniyorduk ya, son yıllardaki durumun, eski durumumuzla karşılaştırılması doğuruyordu o sevinci. Demek eskiden hiç okumuyormuşuz, son yıllarda biraz okumaya başlamışız... Bunun sevinilecek bir yanı var mı? Ama bununla bitmiyor, ben sanıyorum ki, az okumak, giderek hiç okumamak için yeni buluşlar atılmıştır ortaya. Kimi özetini, sonunu bildiğinden bir kitabı okumuyor, kimi eskimiş bulduğundan, kimi yanlış saydığı için okumuyor... Böyle ayıklaya ayıklaya bir de bakıyorsunuz ki, elde ya bir, ya iki kitap kalmış.

YASAK

Evet, biz hiç okumuyorduk, Cumhuriyet'ten sonra çeviri işinin hızlanması ile (özellikle Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı sırasında yayımına başlanan klasiklerle ve onu örnek alan kimi özel yayınevlerinin hamaratlığı ile) az da olsa okumaya başladık... Başladık, fakat bir kolayını bulup kurtulduk bu yorucu işten. Bulduğumuz kolaylık, okuma alanımızı daraltmaktan başka bir şey değildi. Şunu okumalı, bunu okumamalı... Her şey ayrılabilir belki, ama kitaplık ikiye ayrılamaz.

Sonunu bilsek de okuyalım.

(17.6.1977)

OLACAK MI, OLMAYACAK MI?

Seçim yılına girdik. Parti başkanları seçimlerin öne alınması için demeçler veriyorlar. Heyecan artıyor, daha da artacak elbet. Heyecanın artması olayları körükleyecek, böylece soluk soluğa seçim gününü bulacağız. Bence bizim halkımız seçimi sevmiştir, hoşlanıyor sandık başına gitmekten. Öyle duyuyorum ki o gece uyuyamayanlar bile oluyormuş. Bunlar olağan şeylerdir, her ülkede seçim yurttaşın ilgisini, az ya da çok çeker. Ancak bizde olağanüstü bir hazırlığın sürdürüldüğünü düşündürecek bir durum da var gibidir. Sokaklara taşan yasadışı birtakım eylemler, solun seçime bağlı umutlarını boşa çıkarmak niyetiyle düzenleniyor olabilir. Uyanık yurttaş arasında yaygın olan kanı budur. Akıl da bu olasılığı onaylıyor. Neden derseniz, faşist dikta eğilimleri nerde kendini gösterdiyse bu yöntemleri kullanmıştır Halkta bıkkınlık uyandırıp başa "eli kırbaçlı" birinin geçmesini istemek! Çok kişiden dinlemişimdir bunu, dinlerken şaşkınlığa düşmüşümdür. İnsan nasıl olur da kendini koyun, at, eşek yerine koyar, nasıl olur da o "eli kırbaçlı"nın herşeyi doğru düşünebileceğine inanır! Bir ülkeyi geri götürmek için büyük adam gerekli değildir, ancak zorbalıkla yapılabilir bu iş. Böyle olunca da bir zorbanın buyruğunda yaşamaktan iyilik ummak akıl dışıdır.

Sağ dikta, her yerde ilk iş olarak partileri, sendikaları kapatır, grevi yasaklar, basını baskı altına alır. Sonra bunu ulusun yüksek çıkarları için yaptığını söyler. Bu koşullardan yalnızca işveren sınıfının yararlanacağını söylemek bile gereksiz. Bu bakımdan, burjuvaların ekonomik diktası altındaki toplumlarda demokratik haklar, çalışanların dört elle sarılması gereken haklardır.

Sol, dikta istemiyor. Ortanın solunu temsil eden CHP demokrasi savunucusudur. Onun başkanı Sayın Ecevit, çoğulcu, özgürlükçü düzenin dışına taşıldığında siyasetten ayrılacağını kaç kez söylemiştir. CHP'nin solunda yer alan partiler içinse bu tür serüven heveslerinin hiç yeri olmayacağı bellidir. Fakat biz partilerin de dışına çıkarak,

konuyu daha sağlam bir temele oturtabilmek için, halkın, işçilerin, köylülerin, kısacası çalışanların durumunu önemsemeliyiz, onların isteklerine kulak vermeliyiz. Bugün güvenle söyleyebiliriz ki, çalışanlar, seçim yolu ile yönetime biraz daha yaklaşmak, yönetimi biraz daha kendilerinden yana çekmek istiyorlar. Bundan umutludurlar. CHP'ye cesaret veren de budur.

Yasa dışı zorbalık eylemleri, işte bundan, çalışanların yaman bir siyasal terbiye içinde sezdirdikleri bu tutumdan doğmaktadır. Sağ, halkın ezici kararından korkuyor. İstanbul Sanayi Odaları Başkanı, Beyoğlu'ndaki yapının kurşunlanması olayından sonra verdiği demeçte, artık Türkiye'de mal ve can güvenliği kalmadığını söyledi. Oysa can güvenliği kalkalı çok olmuştu. Adliye'de bakanın müsteşar dövdüğü bir yer, bu tür sözlere pek elverişli değildir. Ayrıca, bu demecin içinde, Beyoğlu'ndaki yapıda çok uluslu ortaklıklardan birinin bulunmadığının söylenmesi de üzerinde durulacak önemdedir. Bundan amaç ne olabilir? Suçu solun üzerine atmak, böylece de bir takım kırbaç heveslilerini harekete geçirmek. Başka bir şey olamaz.

Ancak şunu da söylemeden geçmemeli ki, solun, gençliğin, çalışanların oyuna gelmemek için dikkatli, sabırlı olmaları da yetmez, diktacıların verilmiş bir kararları varsa uygulayacaklardır. Bunun için Reichstag'ı yakmak bile gerekmez. Ama biz olasılıklar üzerinde vakit harcayamayız, normal gidişi içinde bir seçim döneminin nasıl bir sonuca bağlanabileceğini düşünmenin, sağlam dayanakları olmak gerekir. Ancak insan beyni, bilgisayar değildir; gerçekte ona gerekli bütün bilgiler de elimizde değildir. Üstelik, tahminler yürütürken, bizi yanılgıya itecek etkilerin başında, yeğlemelerimizi nesnel koşul gibi görmek tehlikesi de vardır. Kişinin zayıf yanıdır bu, kazanmasını istediğini, "kazanacak olan" biçiminde görür.

Benim kestirip atmalarımda da bu tür yanılgıların yeri vardır elbet. Size en şaşırtıcısını anlatayım : 27 Mayıs öncesinin sıkıntılı, bunaltıcı, nerdeyse dayanılmaz günleri içindeydik. Bir arkadaşım, oturmuş dertleşirken, bana "Bunun sonu nereye varır sence?" diye sordu. Ben "seçime gider" dedim. Üç gün sonra subaylar iktidara el koymazlar mı? Ne seçimi? Doğrusu benim uzak görüşlülüğüme de diyecek yokmuş! Ama zaman geçtikçe benim tahminimin gene de doğru olduğunu düşünmeye başladım. 27 Mayıs "beklenmeyen olay" dedikleri çeşitten bir olaydı. Subaylar iyi gizlenmişler, vuruşlarını şa-

şırtıcılık niteliği içinde indirmişlerdi. Ama, niçin yaptıklarını bilmiyorlardı. İçlerinden biri, daha geçen yıl, 27 Mayıs'ı CHP'nın yaptırmış olduğunu sonradan öğrendiğini söyledi. Nitekim o olayın yanlış olduğu sonraları çok konuşuldu. DP'nin seçimle düşmesinin toplum için daha yararlı olacağı söylendi. Eski DP'lilerin durup dururken kahraman yerine kondukları dilden dile dolaştı. Ben böyle bir olayı önceden bilseydim, asıl o zaman benim aklımdan kuşkuya düşülmesi gerekirdi. Her olan, olması gereken değildir demek istiyorum. Ama bu söz üzerinde pek çok durmamanın gerektiğini de düşünmüyor değilim. Bakın önceden bildiklerim de oldu. Kıbrıs'a çıkarma yapılacağını bir gün önce arkadaşlarıma söyledim. Ama çok belliydi bu; çünkü zamanın Başbakanı Bülent Ecevit, Büyük Taarruzdan önce Mustafa Kemal'in dünyayı uyutmak için kullandığı yöntemlere benzer yöntemler uyguladı. Sözgelişi, ertesi gün konuyu Meclise getireceğini söyledi. Oysa buna gerek yoktu.

Biz yine konumuza dönelim...

Toplumsal olayların gidişini temellendiren neden-sonuç ilişkisi çok karmaşık bir süreçtir, bir saat düzeni ile işlemez. Öyle olsaydı yarını hiç merak etmezdik, geleceğimiz basit bir hesap işi olur çıkardı. Nice tahminler boşa çıkmış, nice şaşırtıcı olaylarla karşılaşılmıştır. Kimi kez de al baştan eder toplum oluşumu sanki bir bildiği vardır, gideceği yönü çizmiştir de, engelleri yenemedi mi dönüp bir daha atılıma geçer. Bu bakımdan, kişinin belli koşullar içindeki tahmini ile yanılmış duruma düşmesi, uzun zaman süresi hesaba katıldığında hiç de öylesine kesinkes bir yanılgı sayılmayabilir.

Biz şimdi demokratik yasaların uygulandığı bir toplum istiyoruz. Bunu bize vaad eden partinin kazanması gereklidir diyorum. Kazanamazsa, gidiş yanlış bir gidiş demektir. Bu sözümden, toplumsal olayların "akıl"ın buyruğunda olduğu anlamı çıkarılmamalıdır.

1946'dan bu yana epey seçim gördüm. Dört yıl arta arta biriken heyecanın, beş dakikalık bir işlem sonunda bitivermesi şaşırtır kişiyi. Hani bir zamanlar "aşk ömür boyu / sevişmek bir dakika" diye bir şarkı moda olmuştu, politik tutkular için de söyleyebiliriz onu. Gerçekte yurttaşı şaşırtan, ama hiçbir zaman kendine getirmeyen, seçimlerin onun yaşamında pek büyük bir rol oynamamasıdır. Seçimle avunur yurttaş, bütün bir ömrün nasıl geçtiğini bile bilmez. Demokrasiye inançsızlık mı gösteriyorum? Kendimi güç sorularla karşı kar-

şıya bırakıyorum inadına. Bir seçimle çok şey birden değişmez, sonradan düş kırıklığına uğramamak için isteklerimizi, umutlarımızı hesaplı tutmalıyız. Bu seçime toptan kurtulacakları umudu ile bel bağlamış yoksullar bulunduğunu bildiğim için yazıyorum bunu. Ama hiçbir toplum seçimle sonuna dek aldatılamaz, oyalanamaz. Halkı aldatmak için bulmuş olsalar da, halk bu aracı (seçimi) bir gün kendi istenci yönünde kullanacaktır.

(4.2.1977)

SON GÜNLERİ!..

Öbür gün seçim sandıklarına gideceğiz. Yurttaş kendi görüşü yönünde oy kullanacak. Ancak burada, şimdi çalışmakta olan partilerin bir uygar toplumda bulunması gereken bütün eğilimleri karşılayıp karşılamadığı sorunu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, bugün çalışmakta olan partilere bakıp da, "Ben bunlardan hiçbirine oy vermem" diyen bir yurttaş çıkabilir mi? Çıkarsa haklı görülebilir mi?

Önce sola bakalım; gerçi CHP'nin solunda bir Türkiye İşçi Partisi var, öteki sosyalist partiler çeşitli nedenlerden ötürü seçimlere katılamadılar. Katılabilselerdi, yukardaki sorun açısından pek bir değişiklik olmayacaktı. Çünkü programları incelense, üç aşağı beş yukarı, bu partiler özdeş ilkeleri savunmaktadırlar. Türkiye'de Ceza Yasasının belli maddeleri, komünist partilerinin kurulmasını önlemektedir. "Komünist Partisinin" demedim, sanıyorum ki, o belli maddeler kaldırılırsa, ülkemizde birden çok komünist partisi kurulabilir. Çünkü Türkiye'de epey bir süredir birliğini, bütünlüğünü yitirmiştir sol. Bunun nedenleri üzerinde durmanın zamanı değil, ayrı bir yazı konusu. Burada şuncasını söylemekle yetineyim, soldaki bölünme kişisel çekememezliklerden, kıskançlıklardan, ille baş olmak tutkusundan değil de, gerçek düşün, program ayrımlarından ise, bu doğal, giderek çağın akışına uygun bulunabilir. Bu konuyu burada bırakalım, geçelim güncel, ivedi işimize, sandıkta hangi partiye oy atmamız gerektiğine. Türkiye tarihsel dönemeçlerinden birindedir; olmak olmamak sorunu ile karşı karşıyadır, hemen çözüm bekleyen yaşamsal davalar içindedir.

Sanıyorum ki, örgütünün genişliği, etki gücü, özellikle önderinin topladığı sevgi, güven açısından Cumhuriyet Halk Partisi, çeşitli sol inanışın bugünkü zorunlu seçeneği durumundadır. Ayrıca, dostum Refik Erduran'ın da geçen gün dediği gibi, Türkiye İşçi Partisi sayısal üstünlüğü önemli bulmadığını belirtmiştir. Acele çözüm bekleyen

yaşamsal sorunlar, CHP'den yana karar vermemizi gerektirecek önemdedir. Ancak bunu söylerken, kimi çevrelerde sanıldığı, savunulduğu gibi, Cumhuriyet Halk Partisinin bir süre için kullanılması biçiminde sözümona bir taktiğe dayanıyor değilim, o tutumu kesenkes yatsırım. Gerçek sol düşüncede, insan ya da parti kullanmak gibi bir yöntemin (bir kurnazlığın) yeri yoktur; kararlar, içinde bulunulan koşullardan çıkarılır. Demek ki, kurnazlık değil, zorunlu bir eylem söz konusudur. İleride ne olacağı sorusuna yanıt aramak ise, politik durumlar içinde "kehanet" niteliğinden başka nitelik taşımaz.

Bugün Türkiye'de sol düşünce, sendikalar yolu ile elde edilen ya da elde edilmek için savaşılan ekonomik çıkarlar sınırını, amaç olarak aşmış, ülkenin bütün sorunlarına çözüm arayan çok daha kapsamlı bir anlayış, eylem düzeyine erişmiştir. Bunu işçi kuruluşlarımızın verdikleri kararlardan anlıyoruz. Bu yüzden işçi sınıfımızı ne denli kutlasak yeridir. Yalnızca işçi sınıfına özgü durumlar ve yasalar değil, toplumumuzun genel gidişi onun ilgi alanının tam ortasındadır. Böyle olduğu için de işçi sınıfı ve onun öncüsü sayacağımız solcu düşünce, politikasını çok daha geniş hesaplara, olasılıklara dayamalı, özellikle toplumda uygulanması beklenen, gereken düşüncelerden, önlemlerden hangilerinin öne alınabileceği konusunda düşçülükten uzak seçenekleri yeğlemelidir. Sözgelişi, bütün dünyada olduğu gibi, ülkemizde de solcu düşünce, halkımızın ortak dertlerini benimseyerek kendini onun gerçek öncüsü durumuna getirmek zorundadır.

Bu açıdan bakılacak olursa, bugünkü toplumsal koşullar, olağanüstü denecek kertede önemli birkaç sorunu öne çıkarmış bulunmaktadır. Bunlar, yakın bir faşizm tehlikesi, can güvensizliği, mali iflas... gibi sorunlardır. Ana-babalar, çocuklarını okullara yollamak istemiyorlar. Bunların bir an önce olumlu çözüm yollarına kavuşturulması, bu uğurda çalışacağına ve başarı gücüne inandığımız en büyük örgütü desteklemek ödevini verir bize.

Bugün faşizme karşı duracak, güvenlikleri sağlayabilecek, bütün uygarca özgürlükleri getirecek güçte olan parti, oylarımızı toplamalıdır. Bilimsel sosyalizm savaşımının gereği o gün yapılabilecek olanı öne almak değil midir? Nitekim işçi sınıfımızın büyük bir bölümü örgüt olarak bu gerçeği algılamış ve Cumhuriyet Halk Partisi üzerinde karar kılmıştır.

SON GÜNLERİ!..

Sayın Ecevit'in politik yaşamı kuşkusuz başarılarla doludur. Çalışma Bakanlığı sırasında çağa uygun bir anlayışla çalışmış, 12 Mart olayı sırasında kişilikli bir davranış takındığı için CHP'nin o zamanki başkanı İsmet İnönü ile ters düşerek genel sekreterlikten ayrılmayı göze almış, ortanın solu politikasının önderi olarak yerine döndüğünde, bir parti için belki de ölüm-kalım sorunu sayılabilecek bir iç savaşıma girmiş, bundan başarı ile çıkmış, halkın partisi olmak amacı ile kurulan, fakat tek parti olduğu için toprak ağaları ile, işadamları ile, eyyamcılarla dolmuş olan CHP'yi elinden geldiğince adına layık bir duruma getirmeye çalışmış, ona yeni bir hız, yeni bir güç katmış, Kıbrıs anlaşmazlığı sırasında yine kişilikli bir politika izleyerek başarıya ermiş, MSP ile koalisyonun işlemediğini görünce hükümet olmanın bütün avantajlarını bir anda silkip atmayı bilmiş, bütün bunlardan daha da önemli olarak, söyledikleriyle düşündükleri ve düşündükleriyle yaptıkları arasında az rastlanır bir tutarlılık, bir uyum bulunan güvenilir bir devlet, siyaset adamı olduğunu kanıtlamıştır. Çocuklarının okuldan dönüşünü her akşam korku içinde bekleyen ya da bu korku yüzünden onları okula yollamayan anababalar, ülkeyi bu durumdan Ecevit'in kurtaracağı inancı içindedirler. Demokrasinin korunmasını ondan beklemek, partisinin gücü gözönüne alınırsa, çoğunluğun malı olmuş bir görüştür bugün.

Toplumumuzun çıkarcılar egemenliğinden kurtarılması, gitgide itildiği çağdışı bir görünümden bir an önce uzaklaştırılması, herkesin ortak özveride bulunması koşulu ile tehlikeli parasal bunalımdan çıkarılması için, sağa köklü bir yenilgiyi tattırmak gerekmektedir. MC iktidarı ülkemizde sonuncu sağ iktidar olsun. Fakat bütün bu ilk ve ivedi önlemlerin alınabilmesi için yalnız sol düşüncede olanların değil, bütün yurtseverlerin güçbirliği etmeleri gerektiğinde sanırım hiçbir kuşku yoktur. Kimi zaman iç tehlike, bir dış tehlikenin niteliklerini taşıyor duruma gelebilir; halkın çağdaş, uygar bir yaşamı sürdürüp sürdüremeyeceği sözkonusu olur. Nitekim AP başkanının, seçime birkaç gün kala bir şeyler olabileceğini söyleyerek halkı tehdit etmesi, bizim bu tanılamamıza hak verdirecek bir sözdür. Seçime iki gün kala anlaşılan şudur ki, halkın gözünü korkutmaktan medet umanlar boş oturmuyorlar, ama halk öbür gün seçim sandıklarına gidecektir, sağ iktidarın sonunu getirecektir.

(3.6.1977)

NERDEN BİLDİN?

Olacağı önceden bilmeye bayılırız, bir büyüklük verir bize. Oysa, "Aptala malum olur" sözü böyle bir övünmeye hiç de destek oluyor gibi değildir. Ama bir de "peygamberlik" vardır ya önceden bilmede, anlaşılan biz aptallığı görmezden gelip peygamber sanılmayı gözümüze kestiririz. Peygamber, haberci demektir. Gerçi kişi atabilir atabildiğince gelecek için, tutmazsa kimse gelip de onu utandırmaya kalkmaz. Bilenin yanına gider herkes. Ben bundan iki ay kadar önceki bir yazımda, yeni seçimlerin CHP'yi iktidara getireceğini yazmıştım. Genç bir gazeteci arkadaş o günlerde sokakta yolumu kesti, "Hiç yaraşır mı size!" diyerek bir temiz çıkıştı bana. Nedenini sorduğumda, suçumun CHP iktidarını öngörüşüm olduğunu anladım. "Yanlış" dedi, "CHP kazanamaz" "Peki, siz nereden biliyorsunuz doğrusunu?" diye sordum. "Ben bütün yurdu dolaştım" diye yanıtladı sorumu, "Sizse Batı Anadolu'da bir üçgeni gezdiniz sadece." (O zamanlar gerçi Batı Anadolu'da bir gezinti yapmıştım, ama seçim için hiçbir araştırmada bulunmadım.)

Ne yapacaksınız, kendi gözlemlerini benim gözlemlerimden daha sağlam buluyordu bu genç gazeteci arkadaş. Haklı da çıkabilirdi. O zaman ne yapardım ben?

Kaç kez, yazdım, söyledim, gene de yazayım; bu seçimlerde en çok oy kazanıp hükümet kurma yetkisini CHP ele geçirmeseydi, ben iki ay önceki görüşümden ötürü güç duruma düşecek değildim hiç. Aklın dediği gerçekleşmediği için, seçim sonuçlarının yanlış olduğunu söyleyecektim. "Ben haklıydım" diye diretecektim. Yanlış anlamayın, seçime hile karıştırıldığı anlamına olmayacaktı o söz, oy verenlerin çoğunluğunun yanıldığı savını içerecekti. Neden olmasın? İnsanlar gibi halk da, toplumlar da yanılmazlar mı, yanılmamışlar mıdır tarihte? Sözgelişi Hitler'i nasıl başa geçirdiği Alman ulusu için hep bir soru konusu olmamış mıdır? Musolini için de İtalyan ulusu o durumda değil miydi? "Olan" her zaman doğru değildir.

Buna karşılık "olan"ı her zaman olması gereken saymak yanıltır bizi. Bununla "akla uygunluğu" söylemek istiyorum. Başka ne olabilir ki? Hitler Almanya için, Musolini İtalya için akla uygun değildi. Toplumlar, akla uygun dönemleri de yaşarlar. Ama günün İstanbullu akıllılarını tümden çıkmaza sokan Mustafa Kemal akla uygundu. Bu yolda usavurmaları kısa kesmemek için diyelim ki, faşist, saldırgan, sömürgen güçlerin egemenliği bugün akla karşıdır. Din kurumunu halkı avlamak için kullananlar da ergeç başarısızlığa uğrayacaklardır. Bizim seçimlerimiz bu açıdan bakılırsa çok önemli dersler taşıyor.

Fakat bu mantığa çok kolaylıkla karşı konabilir. Şöyle ki, eğer "akıl" doğruları daha önceden seçiyor, ya da düpedüz biliyorsa, o doğruların çok önceden çizilmiş bir taslağı olmak gerekir. Başka bir deyişle, tarihin gericileri temizleyip, ilericilere yolu açık tuttuğuna ilişkin sav, felsefede, "finaliste" kuramı diye bilinen bir kurama dayanması bakımından çok eleştirilmiştir. Doğada olsun, toplumda olsun bir "son amaç" aramak varsayımı, ister istemez o amacın daha önce bir taslağı bulunduğu inanışına (tartışmasına) yol açacaktır. Böyle bir taslağı eline geçiren kişi, peygamberler gibi, ilerde olacakları söyleyecektir. "Peygamberler gibi" dedim ya, işte peygamberler hep bu yolu tutmuşlardır. Peki onlar nasıl biliyorlardı ilerde olacakları? Tanrıdan öğrendiklerini söylüyorlardı. Demek ilerde olacakları bilmede bir "son amaç"çılık, bir "peygamberlik" hadi kısacasını söyleyeyim, bir mistiklik vardır.

Gerçekten de, Hegel'in "Akla uygun olan gerçektir, gerçek olan akla uygundur" biçimindeki sözü, diyalektik materyalist düşünürlerce hep eleştirilmiştir. Giderek Engels, bu sözün ikinci parçasındaki "gerçek olan akla uygundur" savını, o zamanki Prusya devletinin felsefece onaylanması anlamına yorumlamıştır.

Demek ki, olayları salt akla uygunlukları ile ölçüp biçerek "doğru" ya da "yanlış" diye değerlendirmek, içinde hep bir mistiklik, felsefedeki adı ile bir idealizm taşır. Peki, ben CHP'nin bu seçimlerde kazanacağını aklımla bulduğumu, kazanmasaydı sonucun akla uygun olmayacağını söylerken, felsefedeki anlamı ile idealistçe bir görüş mü ortaya atmış oluyordum? İşte konunun en nazik yeri de burası ya, akıl sadece olanı onaylamakla kalmayacak, toplumun içindeki çatışmalarda senteze götürücü olan yanı değerlendirmeye çaba-

layacaktır. Çünkü toplumlar çatışan güçlerden yeni bileşimlere varırlar.

Özetlersek, aklı "olan"ın şakşakçısı saymak da, gerçeklere sırt çevirerek kendi başına çalışmasından medet umulan bir bulucu (kâhin) saymak da yanlıştır. Toplum elbette sürprizlere gebe nitelikte bir olaylar doğurucusudur, içinde taşıdığı yaşam atılımı onu zaman zaman öylesine şaşırtıcı bir duruma getirebilir ki, akıllarına dayandıklarını söyleyenlerin çoğunu yanlış çıkarır. Bense aklı, yapısından ötürü geleceği bilme yetisini taşıyan bir güç olarak görmüyorum. Ama aklımın yaşam atılımında en büyük yol göstericilerden biri olduğuna inanıyorum. Kullanıyorum onu, olaylarla denetleyerek deniyorum, isterseniz söyleyeyim, buluculuk yapıyorum onunla. Yanılsam da ne çıkar sanki! Aklı kullanmak isteyenler korkmamalıdırlar yanılmaktan.

Ben Anadolu'yu gezip de CHP'nin kazanamayacağı kanısına varan o genç gazeteci arkadaş gibi halk arasında incelemeler de yapmış değilim. Günümüzde bu gibi incelemeler artık büyük kuruluşların işi olmuştur. Bizde de bulunmalıydı öyle kuruluşlar. Bulunmalı ki biz de onun verdiği bilgilere dayanarak sonuçlar çıkarmaya bakalım. Ancak araştırma kuruluşlarımız yok diye, olacaklar üstüne düşünmekten geri kalmamalıyız. Ama bu sırada dileklerimiz, niyetlerimiz araya karışıyor, bizi aldatıyormuş... Olsun! Dayanacak birtakım araştırmalardan yoksun kişilerin sık sık düştükleri bir tuzaktır dilekler, niyetler. Ama onlar da bir gerçeği göstermez mi? Yeter ki niyetlerimiz, dileklerimiz bireysel çıkarlar gibi dar açılar içinde kalmasın.

İşte, MC'nin iktidarı süresinde olup bitenler, halkımızda gerçekten ülkenin durumuna ve gidişine ilişkin birtakım kaygılar yarattı, kötü gidişi durdurmanın bilinci uyandı onda. Halk iyi, doğru bir yöntemi başa geçirmek özlemiyle oy kullandı. Kimi zaman, araştırma kurumlarına başvurmadan da bu tür özlemler önceden sezilebilir.

(10.6.1977)

İKAROS KİMİN UMURUNDA!

Yunan mitologyasında bir İkaros söylencesi vardır : "Labirent" sözü sık sık kullanılır ya, doğrusu "labyrinthos"tur onun, Girit adasında, içine girenin kolay kolay çıkış yolunu bulamadığı büyük bir yapıydı. İşte bu yapının özelliğinden ötürü, içinden çıkılamaz sorunlar için de kullanılır o sözcük. Girit kralı Minos yaptırmıştı labyrinthos'u. Bir gün oraya Daidalos ile oğlu İkaros'u hapseder kral Minos. Daidalos yontucu ve mimardı, labyrinthos'u da o yapmıştı. Yontuları canlı idi. Yaptığı inek yontusunun içine kralın karısı Pasiphae girmiş de kendini kutsal boğaya vermiş. Ondan kızmış kral Minos, onu oğlu ile kapatmış labyrinthos'a. Baba-oğul ne yapacaklarını şaşırırlar, odalar koridorlar, gir çık gir, başlarını döndürür. Fakat kralın eşi Pasiphae onları kurtarır labyrinthos'tan. Baba ile oğul omuzlarına balmumu ile tutturulan kanatlarla uçarlar. Babası, İkaros'a çok yükselmemesini öğütlemişti, fakat İkaros meraklı bir çocuktu, babasının bir öğüdünü dinlemedi, daha yükseklere çıkmak tutkusu bürümüştü içini. Böyledir insanoğlu, yerinde, sırasında durmasını bilmez çoğun. Timur ölürken, Tanrıların göklerini fethetmek istediğini söylemiş derler ya, onun gibi işte. Derken İkaros güneşe çok yaklaşınca balmumu erir, kanatsız kalan genç, Sisam adasının orada denize düşer, boğulur.

Eski ozanların bütün işleri söylenceleri (mitosları) dillendirmek olduğu için, bu öykü de onların gözünden kaçmamıştır. Ünlü Latin ozanı Ovidius *Değişmeler* adlı yapıtında İkaros'un şiirini de yazdı. Denebilir ki bu öykü Ovidius'un yapıtından yayıldı en çok. Herkes ona çeşitli anlamlar yükledi. Takma kanatlarla havalarda yükselen İkaros, uçak buluşunun ilk deneyimi sayılır bugün.

Çünkü bütün mitoslar gibi, labyrinthos söylencesi de çok yanlı yorumlara elverişli bir yapıdadır. Ama İkaros'un başından geçenler, nedense en çok ressamların ilgisini çekmiştir. Eskiçağ sanatından beri bu konuyu işleyen, birçok yapıt kalmıştır günümüze. Albani'nin

Roma'da bulunan Helenistik kabartmasından tutun da, Donatello gibi büyük yontucular, Tinteretto gibi, Rubens gibi büyük ressamlar bu konuyu işleyen yapıtlar bırakmışlardır. Ama bunların içinde en ünlüsü, Bruegel'in yaptığı, şimdi Brüksel'de bulunan *İkaros'un Düşüşü ve Peyzaj* adlı tablodur. Resimlerinde ayrıntılara çok büyük önem veren bu büyük, eşsiz usta, İkaros'un düşüşünü de yine o biçemle (üslûpla) işlemiştir. Onun resimlerine bakmak, bilindiği gibi, kişinin çok vaktini alır; bir izlenimle, bir duygulanma, bir düşünce ile yetinemezsiniz. Merakla bir köşeden öbür köşeye nerdeyse santim santim gözden geçireceksiniz tabloyu. Neler bulur insan, neler! Bu resimde de öyle işte, İkaros bir limanda denize düşmüş, yeni düşmüş daha, bacakları suyun üstünde... O sırada bir gemi kalkıyor limandan; kıyıda, bir tepede, bir çoban, sopasına dayanmış, koyunlarını otlatıyor, arkası dönük İkaros'a; daha beride bir köylü tarlasını sürüyor... Saymakla bitmez derler a, kısacası, bildiğimiz dünya, herkes kendi işinde gücünde, İkaros kimsenin umurunda değil...

Derken konu, modern bir İngiliz ozanında yepyeni bir yorumla kendini gösteriveriyor. W. H. Auden (öleli birkaç yıl oldu) çağdaş İngiliz şiirinin en büyük temsilcilerinden biri sayılır. İngilizler, Eliot'tan sonra genellikle onun adını ileri sürerler, öylesine severler onu. Amerikan ve İngiliz ozanlarından derlenme şiirlerle oluşturulmuş *Modern Verse* adlı antologyada Auden'in "Musée des Beaux Arts" adlı şiirini görünce çok ilgilendim. Geçen yıl sinemalarda gösterilen *Dünyaya Düşen Adam* adlı filmde de sözü geçmişti bu şiirin. Düşündüm, demek dedim kendi kendime, eski çağdan beri bu konu elden ele geçiyor. Auden, şiirini Bruegel'in resminden çıkarmıştı, resimde görünenleri anlatıyordu ve düşündüklerini başka örneklerle veriyordu. Bu şiirin üstünkörü bir çevirisini vereyim :

"Hiç yanılmadı acı konusunda / Eski ustalar Ne iyi anladılar / Acının insandaki yerini; nasıl oluşur / Biri yemek yerken, açarken pencereyi, ya da dolaşırken dalgın; / Nasıl yaşlılar saygı ile, tutku ile beklerken / Şaşırtan doğumu, hep bulunur bunu umursamayan / Çocuklar, kayarlar ormanın kıyısındaki buz tutmuş gölde, / Hiç unutmadı eski ustalar / Bir yanda korkunç işkenceler sürüp gider / Bir köşede karmakarışık bir yerde / Köpekler köpekliğini sürdürür ve işkencecinin atı / Vurur saflığının çiftesini bir ağaca.

"Bruegel'in İkaros'unda da örneğin; Nasıl her şey sırt çevirir / Kayıtsızca kedere; çiftçi duymuş olmalı / Sudan çıkan sesi, acı çığlığı / Ama bu önemli bir başarısızlık değildi ona göre, güneş parlıyordu / Yeşil suda yiten beyaz bacaklarda; / Ve pahalı zarif gemi görmüş olmalı / Çok şaşırtıcı bir şey, gökten düşen bir çocuk, ama gideceği bir yer vardı geminin, sessizce çekip gitti."

Önce şunu belirteyim, bir mitosun yontucudan ozana, ozandan ressama, ressamdan yine yontucuya, ondan yine ressama, ressamdan yine ozana yeni yorumlara uğrayarak geçişi bana çok ilginç gelmektedir. Yeni bir konu yaratmak sanatçı için ille de gerekli sayılmamalı. Masal, ona bakışımıza göre, bize istediğimizi verir. Göklere yükselme mitosunun Bruegel'deki ayrıntıları, bakın, bir İngiliz ozanına neler esinlemiştir. Auden, gökten düşen çocuğa o görünü içinde kimsenin aldırmamasından ürkmüş gibi; bunca önemli bir olay vız geliyor oradaki çobana, köylüye ve kalkan güzel gemidekilere. Ama burada durmuyor ozan, yine resimlere bakarak (ama hangi resimler olduğunu söylemiyor onların), bir işkenceci, işkencesi başında işini görürken, atının, köpeğinin nasıl kendi dünyalarında olduğunu söylemek zorununu duyuyor. İşte insanlar da çoğu zaman o atla, köpek gibidirler. Burunlarının dibindeki işkenceyi, zulmü, baskıyı görmezler, görmek istemezler, başlarını çevirirler, kendi işlerine dalarlar. Alanı daha genişletirsek, daha büyük karşıtlar bulup şaşırırız; bir yanda savaş, kıyım, kırım; öte yanda düğün dernek. Yaşam, kuşbakışı bakılınca, Bruegel'in resimlerinde gösterdiği gibidir. Bu yüzden değil midir onun kalabalıkları resme sokması? Ve bunu, bu inceliği yakalamakla İngiliz ozanı Auden ne büyük bir acıya parmak basmıştır! "Hiç yanılmadı acı konusunda eski ustalar!"

Resme bir daha, bir daha bakıyorum; zavallı İkaros'un yalnızca bacakları görünüyor. Gökten bir çocuk düşmüş, değil mi? Kimse umursamıyor. "Bencillik" mi diyeceksiniz? Yoksa onun yerine, "İnsanlık işte budur" sözlerini mi koyacaksınız? Benim asıl merak ettiğim şu Baba Bruegel'in ve ondan esinlenerek acıyı olağanüstü bir ustalıkla ortaya çıkaran Auden'in bu sorulara verecekleri yanıt ne olurdu? Onlar bize gerçeği göstermekle mi yetindiler? Başka bir deyişle, yaşamın gerçek panoramasını?

Cahit Sıtkı Tarancı, bir şiirinde, "Tek şikâyet ölümden olsun" demişti. Öyle bir toplum düşlüyordu ki, orada kimsenin yaşamdan

bir yakındığı olmayacaktı. Ama ölümü niçin bir yana ayıralım? İkaros boğulurken umursamamayı olağan mı göreceğiz? Yalnız başımıza öldüğümüz doğrudur, biz ölürken en sevdiklerimiz bile yanımızda bulunmak istemezler. Peki, yaşarken de öyle değil mi? Acılara da tek başımıza katlanmıyor muyuz? İş böyle iken "insanın insana ilgisi"ni beklemek düş olmaz mı? Resimdeki çoban düşüp ölseydi, gemi yolundan kalmayacaktı. Herkesin işi var, gücü var.

Ama biz yine de iyimserliği elden bırakmayalım; bencilliği anlayalım, ama onu insancıllaştırmayı onaylamayalım.

(20.5.1977)

TİYATRO VE ŞAMANLIK

"Türk Tiyatrosu" dergisinin gecikerek çıkan son sayısında, Türk tiyatrosunun, Anadolu seyirlik oyunlarının, gölge oyunumuzun dünyaca ünlü araştırmacısı Metin And'ın çok ilginç bir yazısı vardı. Kaç kez yazdım, yineleyeyim, Cumhuriyet döneminde ulusal kültürümüzün savsaklandığını ileri sürenler tepeden tırnağa yanılgı içindedirler; tersine olarak, ulusal kültürümüz ancak Cumhuriyet döneminde incelenebilmiştir, ondan önce böyle bir kültürün varlığı bile bilinmiyordu. Uluslaşma süreci iledir ki, aydınlarımız kendi sanat yaratıcılıklarımıza, toplumumuzun tarihine, onun değişme ve gelişmesini oluşturan itici ve yapıcı güçlere eğildiler. Her alanda yeni bilgilere kavuştuk. Bununla da kalmayarak, araştırıcılarımızın yapıtları dünya çapında ilgi uyandırmaya başladı. İşte sayın Metin And bunlardan biridir. Türkçe yazdıkları dışında, İngilizce yapıtlar da yayımladı. Biz şimdi gelelim Türk Tiyatrosu dergisindeki yazının konusuna.

Tiyatronun (komedya ile tragedyanın) eski Yunan'da doğuşuna ilişkin olarak bugüne değin en geçerli varsayım ya da kuram, Tanrı Dionissos için yapılan dinsel törenlerin (ritüellerin) zamanla oyuna dönüşmesini ileri sürer. Dionissos ölüp dirilen bereket tanrısıydı. Onun ölmesi ile bitkiler soluyor, kuruyor, dirilmesi yeryüzüne bereket getiriyordu. Bu kült eskiden çok yaygındı. Sümer'de Tammuz (bizim temmuz dediğimiz ay), Hitit'te, Telepinu, Finike'de Adonis, Mısır'da Attis, ölüp dirilen tanrılar olarak saygı görürlerdi. Fakat bunlar için yapılan dinsel törenlerin nasıl olup da Yunan'da tragedya'ya, komedya'ya dönüştüğü, kandırıcı biçimde anlatılmış değildir. Hep bir boşluk kalır arada. Gerçi eski Yunan'da bağbozumu bayramlarında tanrı Dionissos için şiirler okunduğunu, keçi derilerine sarınmış birtakım insanların sıçrayıp döndüklerini biliyoruz. Ortada bir kişi dururdu, halk onun çevresini alırdı. Aristo, tragedya'nın bu törenlerden yavaş yavaş doğduğunu söylemekle yetinir. Geçen yüzyılda inanılan Yunan Tansığının (Yunan mucizesi), arkeoloji, tarih

çalışmaları ilerledikçe, bir tansık olmaktan çıktığını biliyoruz. Yunanlılar yonutu (heykeli) Mısır'dan öğrenmişlerdi. "International Theatre Information" adlı üç aylık derginin geçen yılki bir sayısında, eski Yunan'a tiyatronun maskeli olarak geldiğini okumuş, bir yazımda konuyu dile getirmiştim. Bu maskenin bir Sümer maskesi olabileceği söz konusudur.

Sayın Metin And, *Anadolu Köylüsü ve Dionissos* adlı yapıtında, Anadolu'daki dramatik oyunları ele alarak, yukarda özetlediğim yaygın kuramı uygulamıştı. Son yazısında bu konuya değinerek "Bunların (Anadolu'daki dramatik oyunların) Avrupa'daki dramatik köylü oyunlarından daha büyük bir başarı ile bu kuramı doğruladığı bilim dünyasında kabul edildi. Hiç kuşkusuz bir ritüellerin gerçek sahipleri Anadolu'daki eski uygarlıklardı. Türkler yeni yurtlarında bunları sürdürmüşlerdir," demektedir. Başka bir deyişle, Türkler, bu toprağın kültürlerini benimsemişlerdir. Anadolu tarihini özümseyelim diyerek yıllardır savunduğumuz bir gerçeğin bu örnekte bir kez daha doğrulanmasına ne denli önem versek yeridir. Çünkü Türk halkı, aydınların arasında bir türlü sonuca bağlanamayan sorunu kendi sağduyusu ile çözümlemiştir, Anadolu'nun en eski kültürlerinden bu yana gelmiş geçmiş uygarlıkların sahibidir o.

Yazar, "Ancak Türklerin eski yurdu Orta Asya'dan getirdiklerinin de katkısı yok mudur?" sorusunu sorarak, *Oyun ve Büğü* adlı yapıtında özellikle Şamanlık üzerinde durmaktaydı. Nitekim And bununla yetinmeyerek *Pictorial History of Turkish Dancing* adlı kitabında, Türk danslarındaki Şamanlık izlerini göstermiştir.

Türk Tiyatrosu dergisindeki bu yazıdan öğrendiğimize göre, Amerikalı Profesör E. T. Kirby, tiyatronun Şamanlık törenlerinden doğduğunu savunan bir tezi geliştirirken, derslerinde Metin And'ın kitaplarından yararlanmıştır. Prof. E. T. Kirby, *Ur-Drama* adlı yapıtında bu savını tanıtlamak yolunda incelemelere girişerek, Hint, Çin, Japon dramının nasıl Şamanlıktan doğduğunu ortaya koyuyormuş. Metin And, yazısının bir yerinde, Şamanlık üstüne şu bilgileri vererek, dramın ritüellerden çıkma olasılığına kandırıcı katkılarda bulunuyor. "Şaman ruhların efendisidir, daha çok hastaları sağaltmak için esriklik durumuna geçerek ritüel yöntemlerini kullanır. Şaman'ın işlevleri arasında, avcılık, tarım için büğü yapmak, falcılıkta bulunmak, bilinmezden haber vermek, ölüler dünyası ile aracılık etmek

vardır. Öteki ritüellere göre, Şaman'ın töreni geniş ölçüde seyircinin varlığını gerektirir." Şamanlık üstüne bilgi veren bütün kaynaklardan öğrenilenler, bu törenlerin tek oyunculu bir tiyatroya benzediğini göstermektedir. Yunan dramı da başlangıçta, uzun süre tek oyunculu idi. Yunan dramına ikinci oyuncuyu Aiskilos, üçüncü oyuncuyu Sofokles sokmuştur. Demek bütün Yunan tragedyaları üç oyuncu ile oynanır. Daha açığı, bir sahnede üç kişiden çok kişi bulunmaz. Sayın Metin And, gölge oyunu ile meddahlığın da tek oyunculuğu olduğunu tam yerinde belirtiyor, haklı olarak.

Fakat yazıyı okudukça, konunun çapraşıklaştığını görüyoruz. Sayın And'ın anlattığına göre, Prof. E. T. Kirby, tragos ve tragoidia sözcüklerine yepyeni anlamlar yükleyerek, dramın çıkışı ile ilgili yerleşmiş varsayımı kökünden devirmek istemektedir. Tragos keçi değil, buğday türünden bir "taneli" demekmiş. Dionissos törenlerindeki keçi adamlar, gerçekte at adamlarmış. Anlaşılıyor ki, Prof. Kirby, ortaya attığı varsayım için sayın Metin And'ın incelemelerinin sonuçlarına, büyük bir sevinçle sarılmıştır. Fakat bizim araştırmacımız, bu noktada Prof. Kirby ile tam birlik olmadığını belirtmektedir. Ona göre, yeni varsayımla eski varsayım pekâlâ birarada götürülebilir. Bunu çok yerinde bir görüş saydığımı hemen belirtmeliyim. Şamanlık törenleri ile dram arasında büyük benzerlikler bulundu diye, Dionissos törenlerine bir anda yüz çevirmek doğru olur mu? İşte Anadolu'daki durum, bunun kanıtlayıcı bir örneği. Anadolu halkı, burada bulduğunu benimsediği gibi beraberinde de kimi şeyler getirmiş olabilir. İlle bunlardan birini yeğlememiz mi gerekir? Gerçekte bu iki kaynak arasındaki benzerliklerdir ilginç olan.

Bu konu dolayısıyla, kendi kültürümüzün kaynaklarına Cumhuriyet döneminde eğildiğimiz gerçeğini yinelemek, böylece de sayın And'ı kutlamak gerek. Burada tiyatro ile ilgili başka bir konuya daha dokunmak istiyorum : O da Aristo'nun Katarsis terminidir ki, bir çeşit "arınma" anlamına geldiği söylenir. Bunu biz şimdiye dek, seyircinin arınması biçiminde anlıyorduk. Oysa seyircinin bir oyuna bakması ile, ritüele karışması birbirinden çok ayrı şeyler olmak gerekir. Kral Oidipus gözlerini çıkardı diye, seyirciye bundan bir arınma payı düşeceğine hiçbir zaman aklım yatmamıştır. Ama Şaman'ın hekimliği, hastaları sağalttığı gözününe getirilirse, Katarsis'in "iyileştirme" anlamı daha sağlamca yere basar. Bu konuyu burada işlemeye

kalkmanın yersiz kaçacağını biliyorum, olanaksız da. Ancak şuna da değinmeden edemeyeceğim, birtakım yeni tiyatro biçemleri (üslupları) uygularken (Brecht örneğinde olduğu gibi) oyunu bir ritüel, seyirciyi de ritüele karışan kalabalık yerine sokmaya kalkmak, sonu nereye varır bir hevestir, sormaya değer. Çünkü tiyatro artık bir dinsel tören değildir. O bugün oyuncu ve seyirci diyalektiğine dayanmaktadır. Eskiden ise Şaman ve halk birbirine karışıyordu.

(24.4.1977)

ÖNEMLİ BİR OLAY

İspanyol, Fransız, İtalyan komünist partilerinin "ihtilal"den vazgeçip seçim yolu ile iktidara gelme, ya da hükümete ortak olma kararları, bugün dünyanın en önemli olayıdır. Çünkü böyle bir tutum, Sovyetler Birliği'nde, Doğu Avrupa halk demokrasilerinde uygulama alanı bulan temel bir Marksist kuram ile çatışmaktadır. Birleşik Amerika'daki yeni Carter rejimi ise, Batı Avrupa devletlerinde komünistlerin, parlamentoya, çoğulcu düzene saygılı olmak koşulu ile, hükümete gelmelerine ses çıkarmayacağını şaşılacak bir ciddiyetle duyurmuştur. Buna karşın bugün Birleşik Amerika'nın birtakım ülkelerde yasa dışı sağcı rejimleri tuttuğunu biliyoruz. Giderek Birleşik Amerika'nın Avrupa'daki komünist partilere karşı takındığı davranışın olası nedenleri de bilinmektedir. Ben bu yazımda o konulara girmeyip sadece bu partilerin yeni durumlarını Marksist kuram ile karşılaştırmakla yetineceğim.

Tito olayı bir yana bırakılırsa, dünya komünizminde ilk büyük anlaşmazlık Sovyetler Birliği-Çin Halk Cumhuriyeti anlaşmazlığı idi. Fakat bu anlaşmazlığın daha çok pratik tutumlarda, sorunlarda olduğunu, giderek araya ulusal çıkarların karıştığını söyleyebiliriz. Fakat bugün Batı Avrupa komünist partilerinin, yeni bir enternasyonal, yeni bir merkez oluşturmaya kalkmadan, tutturdukları davranış, kullandıkları ortak ağız, daha çok kuramsal bir ayrılığı gözler önüne seriyor. Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki, Batılı büyük komünist partilerinin kuramdan verdikleri söylenen ödün, sadece parlamentoya, çoğulcu düzene saygılı olacaklarını, oyla gelip oyla gideceklerini açıklamalarından doğmaktadır. İspanyol Komünist Partisi'-nin bulduğu adla Evrokomünizm, Marks ile Engels'in, sonraları Lenin'in üzerinde dirençle durdukları "burjuva devletini parçalayıp atma" sorununda yepyeni bir yaklaşımı ortaya koyuyor. Demekki Batı Avrupa komünist partileri, iktidara geldiklerinde, burjuva devlet aygıtını olduğu gibi teslim almakla yetinecekler, onun burjuva ni-

teliğinde bir aygıt olduğu savına önem vermeyeceklerdir. Marksist kuram ise, işçi sınıfının önayak olacağı devrimde, burjuva devletinin el değiştirmiş olmayacağını, başka bir deyişle işçilerin hazır bir mekanizmaya oturmayacaklarını, onu parçalayıp atacaklarını ileri sürmüştü. Böylece sorun, işçiler için, iktidara gelip gelmeme sorunu olmaktan, başa geçip geçmeme sorunu olmaktan çok daha ileri bir nitelik taşıyordu. Askeri, polisi, memuru ile burjuva devleti olduğu gibi bırakıldığı zaman, yeni bir devlet, artık pek de devlet olmayan yeni bir örgüt yaratılmış olmazdı, bir devrim sayılamazdı bu. Temel kuram böyle söylüyordu.

Bilindiği gibi, Karl Marks, 1871 Paris Komünü olayından öğretisi için büyük bir ders çıkarmış, *Komünist Manifesto*'nun yaşamındaki son Almanca baskısına, dostu Engels ile yazdığı yeni önsözde bu dersi önemle açıklamıştır. Lenin *Devlet ve Devrim* adlı yapıtında konuyu şöyle anlatır :

"Marks komünist manifesto üzerinde yapmayı gerekli gördüğü yegâne düzeltmeyi, Paris komüncülerinin devrimci deneyimleri temeli üzerinde yapmıştır. Komünist manifestonun yeni Almanca baskısındaki son önsöz, her iki yazarın da imzasını taşır ve 24 haziran 1872 tarihlidir. Bu önsözde yazarlar, komünist manifestonun programının 'kimi deneyler bakımından zaman aşımına uğradığını' söylerler ve şöyle sürdürürler sözlerini. "... Komün bir şeyi özellikle tanıtladı, yani işçi sınıfının hazır devlet aygıtını kolayca ele geçirip onu amaçları için kullanamayacağını..." Yazarlar bu paragraftaki tek tırnak içinde bulunan sözcükleri Marks'ın *Fransa'da İçsavaş* adlı kitabından almışlardı. Oysa 1847 *Komünist Manifesto*'da Marks, parçalanmış devlet aygıtının ne ile değiştirileceği konusunda bu aygıtın yerine, demokrasi savaşının kazanılması sayesinde egemen sınıf olarak örgütlenmiş proleteryanın geçirilmesini söylemekle yetinir.

Marks, 1871 yılının 12 nisanında, demek tam komün sırasında, Kugelmann'a şöyle yazıyor "Eğer benim on sekizinci Brumaire'in son bölümüne bakarsan, bundan sonraki Fransız devrimi girişiminin artık önceden olduğu gibi askercil-bürokratik mekanizmayı bir elden ötekine geçirmesi değil, onu parçalaması ve bunun kıtadaki her gerçek halk devriminin önkoşulu olduğunu söylediğimi göreceksin."

Lenin'in "kendiliğinden oluşmuş (spontane) bir hareketti, kimse bir biçimde, bilinçle hazırlamış değildi" diye anlattığı Paris Komü-

nü'nün siyasal önlemleri arasında, başlıca "sürekli ordunun kaldırılması" ile "bürokrasinin kaldırılması" geliyordu. Marks'ın başlangıçta "umutsuz bir çılgınlık eylemi" diye nitelediği, fakat olay patlak verdikten sonra dikkatle izleyerek alkışladığı Komün, böylece, burjuva devletinin dayanaklarını ortadan kaldırma girişiminde bulunmuş oluyordu. Burjuva devletinin en gelişmiş biçimi ise "parlamenter demokratik cumhuriyet" idi. Bu da sürekli orduya, polise ve bürokrasiye dayanıyordu. İşte Marksist kuramın kurucularını baştan beri düşündüren konu burada düğümleniyordu Devleti ele geçiren işçi sınıfı, bu aygıtı olduğu gibi devralarak kendi egemenliği için kullanabilir miydi? Marks, Engels, Lenin, bu soruya verdikleri yanıtlarda, Paris Komünü'nden çıkardıkları dersi gözönünde tutarak, burjuva devletinin dayanakları olan bu üç ögenin yıkılıp atılmasını önermişlerdir. Çünkü onlara göre bu üç güç, burjuva sınıfının baskı mekanizmasından başka bir şey değildirler. Ordu, polis, bürokrasi, el değmeksizin bırakılırsa yeni bir şey elde edilmiş olmaz. İşçi sınıfı, burjuva devletinin yerine, onun daha yüksek bir biçimi olarak artık sözcüğün tam anlamı ile devlet olmayan, Paris Komünü örneğinde bir örgüt getirir.

Tarihe ve kurama böyle kısa bir göz gezdirdikten sonra, konuya bir de Evrokomünizm açısından bakalım. Bugün Batı Avrupa ülkelerindeki güçlü komünist partileri, "ihtilal"in modası geçmiş bir şey olduğunu ileri sürüyor, iktidara geldiklerinde çoğulcu düzeni bozmayacaklarını açıklıyorlar. Demek onların iktidarında da burjuva partileri çalışır durumda olacaktır. Yazımın başında da dediğim gibi, bu değişiklik sadece parlamentoya ve seçimlere saygı gösterilmesi ile olup biten bir değişiklik değildir; Batı Avrupa ülkelerindeki komünist partileri tek başlarına iktidara geldiklerinde, demek ki, var olan ordu, polis, memur örgütünü "kırıp atmayacaklar"dır. Böylece Marks'ın, Engels'in 1871 Paris Komününden esinlenerek ünlü manifestoya geçirdikleri, Lenin'in bu dersten yararlanarak 1917 devriminde uyguladığı kuram bir yana bırakılmaktadır.

Elbet bütün kuramlar yaşamın, yeni buluşların, yeni deneyimlerin etkisi altında biçimden biçime girerek değişirler; Batı Avrupadaki güçlü komünist partileri de, dayandıkları halk kitlelerinin uzun süre beklemeye artık katlanamayacaklarını anladıklarından, Sovyetler Birliği ile Doğu Avrupa halk demokrasilerindeki sosyalizmden

ayrı, kendilerine özgü bir sosyalizmi uygulama alanına koymak istediklerini söylüyorlar. Bu davranışlarını, temel kurallarla nasıl bağdaştıracaklarını göreceğiz.

(15.4.1977)

BİR OYUN

Geçen ayın yirmi yedinci pazar günü, on altıncı dünya tiyatro günüydü. Uluslararası Tiyatro Enstitüsünün (ITI) on beş yıl önce başlattığı bu güzel gelenek, her yılın 27 martında dikkatleri tiyatro üstünde toplar, bu gün dolayısiyle bildiriler yayımlanır, halka parasız oyunlar gösterilir, toplantılar yapılır. Enstitü, dünya tiyatro gününde bütün sahnelerde okunmak üzere, dünya ölçüsünde tanınmış bir tiyatro adamına, bir sanatçıya, bir bildiri hazırlatır. Bu yıl bildiriyi Enstitü Başkanı, tanınmış tiyatro adamı Romanyalı Radu Beligan yazdı. Ben de bu yazımda size, o günlerde gördüğüm bir oyundan söz edeceğim.

1917 Sovyet Devrimi, Birleşik Amerika'da kapitalistleri büyük korkuya düşürmüştü; çünkü ölümsüz sandıkları kapitalizmin, işçi sınıfı ihtilali ile düşürülebileceğini, bütün dünyaya göstermişti bu tarihsel olay. İşte o tarihten başlayan solcu avı, Birleşik Amerika'da bugüne değin süregeldi. Amerikan kapitalistleri 1917 devriminden duydukları korkuyu "ulusal korku"ya dönüştürmek için ünlü sanatçıları, yazarları sorguya çekmek yolunu deniyorlardı, böylece de halka gözdağı verdiklerini sanıyorlardı. Bunun için çeşitli soruşturma komiteleri kurdular. Soruşturma komiteleri Temsilciler Meclisi'ne bağlı olarak çalışıyor, karşılarına tanık sıfatı ile getirttikleri sanatçılar, yazarlar yanıt vermekten kaçınırlarsa onları hapishanelere yolluyorlardı. Tanık dedikleri bu kişilerden bekledikleri yanıt ise "ihanet", "kara çalmak" denilen çeşitten yanıtlardı : Yasal komünist partisi, Sovyetler Birliği'nin Birleşik Amerika'daki ajanı diye suçlanacak, bu partiye uzak yakın ilişkisi olanların adları verilecekti. Kimi tanık hapishaneyi boylamayı, kimi de alçalmayı göze aldı. Kendisine ne yapmak gerektiğini mektupla soran bir tanığa Einstein, "Böyle bir mahkemeye yanıt vermektense hapishaneye gitmek yeğdir" demişti.

Bu korkunç olayı yazar Eric Bentley, soruşturma komiteleri tutanaklarından derlemiş, böylece ortaya çıkan kitabı Ülkü Tamer

geçen yıl dilimize çevirmişti. Çıkar çıkmaz okumuştum, içinde kitaplarını bildiğim, oyunlarını seyrettiğim ünlü sanatçıların bulunuşu bu yapıtı daha da çekici kılmıştı. Şimdi İstanbul Şehir Tiyatrolarının bir bölümü işte bu derlemeyi, değerli yönetmen ve oyuncu Nüvit Özdoğru eliyle sahneye koydu. Geçen hafta Kadıköy'de gördüm oyunu. Bütün oyuncuları, özellikle Nüvit Özdoğru ile, Toron Karacaoğlu'nu kutlarım.

Doğrusunu söyleyeyim, oyuna giderken pek umutlu değildim; neden derseniz, "belgesel oyun" diye adlandırılan bu tür oyunlara pek alışamamışımdır, onların tiyatro yanı hep zayıf kalmıştır gibi gelir bana. Kişi tiyatroya tiyatro için gider, bir belgeyi belge diye okur, başka başka şeylerdir bunlar. Ama, "Belgesel tiyatro olmaz mı?" diye sorulursa, derim ki işte ben de bu yazıyı onun için yazıyorum, biraz sabırlı olun.

Ben, diyelim *Sokrates'in Savunusu*'nu, odamda, kendi başıma, sessizlik içinde okumayı, sahnedeki oyuncunun ağzından dinlemeye yeğlerim. Yardıma gereksemem yoktur bu konuda. Bakarsınız kimi sayfayı baştan alırım, kimi sözlerin altını çizerim. Kısaca, canlandırılmayı, işitsel bir sergilemeyi gereksemez bu tür yapıtlar. Çok yıl oluyor, Ankara'da bir küme tiyatro oyuncusu, Platon'un diyaloglarını Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi gösteri salonunda sahneye çıkarmışlardı; ellerindeki kitaplardan okuyorlardı bu olağanüstü çekicilikte bir mantık, bir diyalektikle kişiyi şaşırtan yapıtları. Hoşlanmadım mı? Hoşlanmaz olur muyum. Ama "tiyatro" değildi yine de bu gösteri; gerçekte oyuncular da bunu bildikleri için ezberlememişlerdi sözlerini. Hareket etmiyorlardı, herhangi biçimde olursa olsun oyun oynamıyorlardı, çünkü metin onlara bu olanağı vermiyordu.

Aristo. tiyatronun bir dil (o zaman için "şiir") sanatı olduğunu, bu dilin kişilerce konuşulduğunu (çünkü içten okuma diye bir şey de vardır) ileri sürdüğüne göre, işte dünyanın şimdiye dek eşini görmediği bir mantık örgüsü ile örülmüş bu diyalogların da sahneden, oyuncular ağzından okunması ile ortaya tiyatronun çıkması gerekirdi. Peki, niçin o sonucu vermemişti bu deneme? "Oyun" ile "Dil"in ilişkisi üzerinde duralım biraz öyleyse.

Tiyatro (tragedya) ayinlerin taklidinden doğması dolayısıyla "Hareketin taklidi" diye tanımlana gelmiştir. Birtakım kişileri hareket halinde, eylem içinde gösterir. Gerçekte "dram" sözcüğü "dron-

tas" sözcüğünden doğmadır, o da "hareket" anlamına gelir eski Yunancada. Bu konuyu "The imitation of an action" adlı yazısında çok güzel inceleyen Francis Fergusson der ki : "Bir oyun hareketin taklidi olarak alınırsa, onun karakterleri, konusu ve dili daha ayrıntılı ve birbirleri ile ilintili olarak anlaşılır." Demek "hareket" burada "bir yerden bir yere gitmek" gibi dar anlamda değildir. Nitekim Coleridge yalnızca dramı değil, bütün epik ve lirik türleri içine alan bir genel termin olarak görür onu. Şunu da ekleyelim, Burke "Dil simgesel harekettir" demiştir; ama bu, "dil"in her bulunduğu yerde hareketin bulunduğu anlamına gelmez, onun "hareket"e karışması için kişilerle, konuyla bir bütün kurması gerekir. Daha açığı "dil"i bu amaçla kullanmak ya da kullanmamak konusunda toplanır bütün bu sorun. Platon, yapıtlarında kişileri, hem tanınmış kişileri konuşturduğu halde, dili, diyaloğu bu amaçla kullanmadığı için onun diyalogları tiyatro yapıtı sayılamaz. Ayrıca her "konuşma" da karakterler belirmez, belirse de belli bir konu için o konunun ayrılmaz parçası olarak yer tutmaz. Bir mahkemedeki duruşmayı, bir pazar yerindeki konuşmaları, bir toplantıdaki tartışmaları, hareket içinde birleştirmeden sahneye çıkarırsanız, onu tiyatro yapmış olmaz, mahkeme, pazar yeri, toplantı olarak bırakmış olursunuz.

Tiyatroyu öteki sanatlardan, yazı türlerinden ayıran en önemli özellikleri, sanırım, Lessing ortaya atmıştır. Onun *Hamburg Dramaturgisi* adlı yapıtı "Dramaturgi" kavramını açıklayıcı bir anlayışla yazılmıştır. "Tiyatro bilimi" adlı küçük fakat çok değerli kitabında Prof. Dr. Melâhat Özgü, bütün bu kaynaklardan yararlanarak dramaturgi için şu tanımı yapar "Dramaturgi, oynanacak olan oyunun metnini, edebiyat ya da diyalog yönünden değil, sahnede oynanması bakımından, onun için elverişli olup olmadığını söyler." Bunun için de "Metin nereye değin dramatiktir?", "Dramatik metin sahne için ne gibi oyun olanakları veriyor?", "Metin biçimi, sahne biçimine uyuyor mu?" gibi sorunları araştırır.

Oyunu seyrederken de, oyundan çıktıktan sonra da bunları düşündüm o akşam, ama kesin bir yanıt verip vermediğimi söyleyemeyeceğim. Bakarsınız seyirci hoşlanır, o zaman bizim bu bilgilerimiz beş para etmez. Sonra şunu da söyleyeyim; tiyatromuzun sanatçıları Eric Bentley'in derlemesini sahne için uygun gördülerse, demek ki uygundur. Karışmam. Bir ara radyolarımızda yayınların başına gelen

bir arkadaşıma eleştirimi söyleyecek oldumdu, elini önündeki masaya vurarak. "Bu benim işim, karışamazsın" demişti bana. Halk için ortaya konulan işlerde, halk için ortaya konuldukları halde, görüşlerimi söylemekte bana bir çekingenlik gelmiştir o günden beri. Üstelik burada Nüvit Özdoğru'nun sanatçı kişiliğine büyük saygım var. Ama ben yine sürdüreyim düşüncemi : Birinci perde "tekrar"lardan kurulmuş gibiydi, bu yüzden olacak, kimi seyirci salondan çıkıyordu (bunu Nüvit Özdoğru da biliyor). Ama ikinci perdede Lionel Stander'in, sonra Paul Robeson'un bulundukları sahnelerde oyun birdenbire tiyatrolaştı. Burada, yukarıdan beri anlatmaya çalıştığım "hareket" öğesi mi tam olarak göründü, yoksa oyuncular mı çok başarılıydılar, kesinlikle ayıramıyorum. Ancak bir tiyatro yazarı olarak şunu eklemek isterim. Eric Bentley'in derlemesinden oyuna alman sorgulardan her biri, bence bir oyun yazmak, başlı başına bir oyun yazmak için yeterliydi.

Ama bu "belgesel"i salt siyasal açıdan, kapitalistlerin koca bir ülkeyi nasıl cehenneme çevirdiklerini göstermesi bakımından ele alacak olursak, oyunda yargıçların tanıklara çektikleri söylevlerin de bir ara alkışlandığına şaşarak tanık oldum. Birinci perde seyircilerde, sol korkusu uyandırmak için yazılmış izlenimi mi uyandırıyordu yoksa? "Yazılmış" dedim ama, seyrettiğim oyunun tek eksiği yazılmamış olmasıydı. Çünkü dramatik hareketten yoksundu, oyunculara oyun olanağı vermiyordu. Bu yüzden onları iki kat kutlamalı, tümü de başarılıydı.

(8.4.1977)

TARİHLE İÇ İÇE BİR SERGİ

Büyük yonutçumuz Zühtü Müritoğlu'nun Güzel Sanatlar Akademisi taşlığında açılan toplu yonut sergisini nasıl bir coşku ile ve hem salt sanat, hem de toplum-sanat ilişkileri bakımından ne yoğun düşüncelere dalarak gezdiğimi unutmayacağım. Ne yazık ki bu yazım, o serginin kapanmasından sonra çıkacak; şimdiye değin bu sanata ilgi duymamış olanlar, ya da böyle bir serginin açıldığını bilmeyenler içinden birkaç kişide olsun, onu görme ve yakın-uzak geçmişimiz üzerinde düşünme hevesini, merakını uyandırmayacak. Biliyorum, benim coşkumu yersiz bulanlar, bir yonut sergisini estetik kıvanma (haz) duyarak gezmenin yetersiz olduğunu söyleyenler çıkacaktır. Ama ben onlara bizde bu sanatın aşağı yukarı Zühtü Müritoğlu ve arkadaşları ile başladığını ansıtırsam, sanırım durum oldukça değişir. Ayrıca şunu hemen belirtmek isterim ki, Müritoğlu'nun sadece sanatı bana bu coşkuyu, estetik kıvancı vermeye yeterdi elbet, ustalığının hayranlarındanım. Üstelik onun ilk yapıtları (ki bunlar figürlü yonutlardır) ile sonraki yapıtları (bunlar genellikle soyut çalışmalarını kapsıyor sanatçının) arasında alışılagelen bölünmeye hiç gerek duymadan, tam tersine, serginin bütünündeki kişiliği olarak belli bir algıya vardığını sanıyorum. Bunu yazacağım. Fakat konumuzda tarihin payı öylesine büyük ki, doğrudan yapıtların eleştirisine giremeyeceğim bu yüzden.

Zühtü Müritoğlu'nun "Sanayi-i Nefise Mektebi"nden yetişmiş ilk kuşak yonutçularımızdan biri olması, Güzel Sanatlar Akademisindeki bu toplu sergiye (retrospektif) çok başka bir anlam veriyordu. Toplumsal değişikliklerin sanatlar üzerindeki etkisi ile değil sadece, bir sanatın yeni başlaması olayı ile karşı karşıya idik. Dinsel yasak, çevresinde dolaşılabilen yonutu ortadan kaldırmış, hoşgörüsünü, bilemediniz, alçak ve yüksek kabartma ile sınırlamıştı 19. yüzyılın yarısına değin. Bu sınır, daha sonra, Yervant Oskan'ın, Mehmet İhsan'ın, Mahir Tomruk'un akademizmine doğru genişler. Bu ilk yo-

nutçularımız sadece natüralist oldukları için değil, toplum daha onlardan yonut sanatını istemek dönemine girmemişcesine bize dışımızdan bakar gibidirler. Yasağı koyan kör inanca direniş, onu yenmeye kalkış, toplumumuzun bu alandaki bir özelliğidir. Öteki toplumlarla karşılaştırılamaz ve yasağın ortadan kalkıverdiğini gören yeni kuşağın gönüllüleri olarak Zühtü Müritoğlu ve arkadaşları kendilerini Paris'te bulurlar. Ardına düştükleri bellidir, kör inançlı toplumda yasak olan insan figürünü arayacaklardır. Bu bakımdan figür bize "yabancı" olarak girmiştir. Bunu, sanatta yabancılık, yerlilik konusunu sıkboğaz eden için üzerinde dura dura yazıyorum. Böylece büyük Rodin'den gelme Maillol, Despieu çizgisinin sürgünü Marcel Gimond'nun öğrencisi olur Zühtü Müritoğlu. Yonut sanatını bir yabancı ülkeden başka nerde öğrenebilirdi?

Colarossi Akademisinde, toplumca yüzyıllardır uzak kaldığı insan vücuduna, sanki onsuz geçmiş uzun bir zamanın özlemi içinde elleriyle dokunmaya, onu okşamaya, onun yaratılışını yeniden denemeye koyulur. Bugün gördüğümüz "çıplaklar"daki ve "baş"lardaki o dengeli erinç (huzur), yumuşaklık bundandır; ve "baş" belki biraz da tasavvufun onca kutsallaştırdığı "insan yüzü"nü modle etmesi ile nerdeyse konuşmaya hazır bir duruma gelir. Yaşamın ölüme üst çıkmasıdır bu, yaşama insanın bedeni ile girmesi sevincidir, yabancıdır diye direnemezdik.

Zühtü Müritoğlu'nun sanat yaşantısını figürlü dönem ve figürsüz dönem olarak ikiye ayırma alışkanlığı, sadece bütün plastik sanatlar alanımızda gözlemlenen bu olay, burada anlamını yitirmekte ve bir sanatçının kaçınılmaz gelişim süreci durumuna gelmektedir. Sanatçının toplumu ile atılım birliği içinde bulunmasının zorunlu niteliğidir bu. Çünkü Müritoğlu, bir yasanın yok ettiği figürü maddeleştirerek gerçekleştirmek tutkusundaydı. Geri kalanı, çağın ortak olarak yaşadığı bir serüvendir, figürsüz çalışmaya yöneliş İkinci Dünya Savaşı sonrasının bir felsefesi, bir dünya görüşüdür. Bugün bunu daha iyi algılıyoruz. Sanatın artık "anlaşılmaz"a yöneldiğini söyleyenler, bilimlerdeki, felsefelerdeki değişmeleri izlemeyenlerdir. Yeni fizik anlatılır olmaktan çıkmış, matematik dile dönüşmüştür. Madde anlayışının yeni varağıdır bu ve elbet onu, maddeyi konu edinen sanatları etkileyecektir. Oysa tepki tersine olmuştu. Bu değişiklikten figürsüz sanatı yozlaşma olarak nitelemeye, bunun gereği imiş gibi de bizim

toplumumuza yabancı saymaya kalkmak, aklın tersine gitmektir. Bizim o zamana değin figürlü yaşantımız ne idi ki! Zühtü Müritoğlu'nda doğaya bağlı diye adlandırılan (bilmem, doğru mu?) yapıtları ne denli hayranlıkla görüyorsam, ondan sonraki dönem işlerini de o coşku ile değerlendiriyorum. "Baş"lardaki sanatçı, sanatın uzun yolunu, yeni olanakları deneyerek yürümektedir. Tuhafı şu ki, insan başı, mezar taşları çalışmalarında soyutlaşarak eriyecektir. Müritoğlu'nun dönemlerini adlandırırken yanlışa düşmeyelim.

Sanatçı 1974'de Paris'e ikinci gidişinde, bütün yonut tarihini, eski Yunan'dan, Mısır'dan, Ortaçağ'dan bu yana özümsemiş biridir artık; "Ben çağımın gidişinden ayrı kalmalıyım" diye düşünemez, böyle düşünmesi için bir neden yoktur, çünkü "figür"ü de önce dışarlıklı olarak tanımıştı. Ayrıca şu da düşünülmelidir ki, Türk sanatçısı, çağın çizgisinde at oynatmadan, uygarlık bütünü içindeki yerini alamayacaktır. Bunu "ulusal" olana karşı bir tutum saymak tümden yanlıştır. Yoksa şimdi "figür" mü karşımıza ulusal olarak dikilecektir? Soyuta yönelmiş yonut bize niçin yabancı sayılsın? Durumun ters yönde işlediğini aşağıda göreceğiz.

Hadi Bara ile Paris'teki atölyesinde çekilmiş fotoğrafa bakıyorum uzun uzun, Maillol-Despieu anlayışı ile yapılmış "çıplaklar" karşısında elini şakağına atmış, düşünüyor Zühtü Müritoğlu; belki eskiden bizde bunların yerini neyin aldığını kurcalıyor kafasında. Acaba Anadolu'nun üç bin yıllık kaya kabartmasını, Hitit, Frig yonutlarını, Selçuk alçak kabartmalarını, kullanma eşyalarına giren küçük figürleri mi düşünüyor? Türkiye'ye dönüşünden sonra onu, sanatta yasak tanımama kavgasını kazanmış olan toplumunun, düşünür bir sanatçısı olarak görüyoruz. Çeşitli malzeme, çeşitli biçim ve düzenleme deniyor; toprak, ağaç, bakır, bronz, pirinç, demir ve ta betona değin gelip dayanıyor. Soyut biçimler, anıt tasarımları, mezar taşları, çok figürlü ve değişik biçimli düzenlemeler, bütün zenginlikleri, özgünlükleri, düşündürücülükleri ve renklilikleri ile karşımıza çıkarlar. Zühtü Müritoğlu'nun yaratıcı gücünün ve düşleme yeteneğinin ürünleridir bunlar ve gereğinden çok tartışma konusu edildiğini sandığım figürlü sanat-figürsüz sanat, yerli motif-yabancı etkisi konularını çözümleyen çareleri de birlikte getirirler. Onun tahta "soyut heykel"leri, ya da "mezar taşı"ları, sözgelişi Phillip King'in boyalı tahtaları ile ya da "figürlü küpleri" David Smith'in küpleriyle

karşılaştırılırsa durum açıkça görülür ki, yabancı etkiyi (figürü) başlangıçta tarihçe özümseyen Zühtü Müritoğlu, o dönemi aştığında kendini kendi içinde algılamış ve sanatı ile başbaşa kalmıştır. Yalnızca çeşitli "mezar taşı"larında değil, pişmiş topraktan figürlü küplerinde, Anıtkabir kabartmalarında, pirinç, bakır dövmelerinde, özgür düşünceli, çağdaş yonutçu Zühtü Müritoğlu, topraklarımızdaki eski yapıtlardan yararlanmanın en güzel örneklerini verir. Bir bakıma bu yararlanış, modern Batı plastiğinin de yöntemiydi. Böylece sanatçımız, ikinci Batı yolculuğundan, genellikle sanıldığı gibi, doğru yolu bırakıp öykünmeye kalkışmış değil, öğrenmeyi bırakıp yaratmaya yönelmiş olarak döner. Giderek şunu da söyleyebiliriz ki, onu bu döneminde esinleyen kaynaklar, soyut biçimlerin anlam zenginliğini taşımakla kalmaz, çağdaş görünüş, duyuşun, yaratışın şaşırtıcı örnekleridir. Böylece son yapıtlarında, örneğin eğri ya da düz satıh üzerindeki düzenlemelerinde, "mahalle"lerde, güçlü sanatçımız, bu yola koyulalı beri derin bir sanat kaygusu ile aradığı erince (huzura) yaklaşır. Sinan'ın yapıdan kente uzanması gibi, tek figürden çok figürlü mahalleye yönelir.

Sergi dolayısıyla çıkarılan kitapçıkta sanatçı şöyle demiş "Bu broşür için benden sanat görüşümü istediler. Bundan yirmi-otuz yıl önce olsaydı bir şeyler söylerdim. Bugünse, sanatçı değil, ortaya koyduğu işler konuşur kanısındayım. Ortaya konan iş, olumluluğu oranında sanatçısının yolunu, tutumunu açıklığa kavuşturur. Önce böyle bir çelişkiye düşmekten korkuyorum. Sonra belirli bir yolum da olmadığından kesin görüşler ileri sürmek olasılığım yok." Onun 1924'ten beri sürmekte olan çok ilginç serüvenini aydınlatıcı önemli sözler bunlar; Müritoğlu, bu sanat serüveni içinde yavaş yavaş kişiliğini silme, onu ortaklaştırma (İngiliz ozanı Eliot'u anımsıyorum) ve yapıt için bir aracı durumuna getirme sürecini algılamıştır sanki, birey toplumun ürünü durumuna dönüşmektedir. Yüce bir yöneliştir bu, Kibele, Niyobe kabartmalarından tutun, mezar taşlarına değin Anadolu yapıtlarının eski ustaları hep böyle, yerlerini kalıcı olan ürünleriyle değişmişlerdir. Şunu diyeyim; büyük sanatçı Zühtü Müritoğlu'nun sanat yaşamında iki dönem yoktur, kalfalıktan ustalığa, bizden dünyaya ve dünyadan bize açılma vardır.

(21.5.1977)

BU ORTAMDA BİLE

Koşullu tepke kuramının kurucusu ünlü bilgin Pavlov köpek salgıları ile uğraştığı günlerde devrim patlak vermişti Rusya'da (elbet Pavlov'un yüzünden değil); bir sabah, yardımcılarından birinin çalışma yerine geç kaldığını gören profesör sormuş gence, "neredeydiniz?" diye ve o yardımcının heyecan içinde "İhtilal çıktı, Bay Pavlov" demesi üzerine de soğuk ve kızgın, "Size ne!" diye homurdanmış, pek ünlüdür. Bilimler, deneylerle uğraşan kişilerin ihtilal gibi önemli olayların patlak verdiği günlerde bile işlerinden başka şeyle ilgilenmemeleri gerektiğini gösteren, hoşa gidici, gülümsetici bir konuşma. İşlerin bizde ne kerte ters gittiğini anlayın ki, ihtilal gibi olağanüstü bir nedenden ötürü bilimsel çalışmadan diyelim yarım saat ileri kalmak şöyle dursun, kolluk güçleriyle işbirliği yapan faşist saldırganlar, üniversite öğrencilerini olağan günlerdeki çalışmalarından bile alıkoymak için zorbalık yolunu tutuyorlar. Bu görünüşe bakıp da söz konusu saldırıların siyasal değil, düpedüz bilime karşı olduğunu söylemek sanki daha doğru olacaktır. Gerçekten de, bu koşullar içinde üniversitelerimizde bilimsel çalışmaların nasıl yürüyebildiğini sormamak elde değil; hatta bu durumda bilimsel çalışmadan söz edilemeyeceği bile ileri sürülse yeridir.

İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu Fransızca Bölümünün yayımlamaya başladığı "Dilbilim" dergisinin ilk sayısı ile, Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığının bastığı, Ankara Hacettepe Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. Yaman Örs'ün "Certain basie misconception in the field of history, ancient Greeks, the west and the modern world" adlı çalışmasını okuyunca, demek üniversite öğretim üyelerimiz yine de çalışıp yazmaya olanak bulabiliyorlar diye düşünmekten (şaşmaktan) kendimi alamadım. Üstelik "Dilbilim" dergisindeki araştırmalar, incelemeler de, Dr. Yaman Örs'ün yazısı da beni özellikle ilgilendiren konulara ilişkindi. Dr. Yaman Örs İngilizce olarak basılan yazısında, tarih biliminin önemli

kimi sorunlarını ele alıyor, onlara özellikle bizim toplumumuzun yakınlık duyması gereken yorumlamalar getirmeye çalışıyor. Batı ne demektir, eski Yunanlılar kimlerdir, dilin tarihsel anlamı nedir, tarih yazı ile mi başlar, gibi sorulara yanıtlar arıyor. Onun ileri sürdüğü savları burada tartışacak değilim, onlara parça parça ileriki yazılarımda değineceğimi sanıyorum, içlerinde katıldıklarım var, küsümlü olduklarım var, tarihsel olaylar karşısında nesnel (ne tuhaf, bu yazımdaki öteki konuda da bu "nesnel" terimi geçecek) davranış almakla, onları yorumlamak arasındaki ilişki sorunu gibi. Ben bu sorunda Dr. Yaman Örs'le anlaşacağımızı pek sanmıyorum. Her neyse... Fakat konu olarak bunlar bütün aydınlarımızı ilgilendirmelidir derim. Türk toplumu bir uygarlık bunalımı içindedir çünkü, geçmişini, geleceğini bilinçle kavramak zorundadır. Yaman Örs'ün, yazısını bir de Türkçe bastırması çok iyi olurdu.

İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu Fransızca Bölümü'nün ilk sayısını yayımladığı "Dilbilim" dergisine gelince, buradaki çalışmalar gerçi yaygın bir ilgi alanı içine girmez, daha çok dille, yazınla uğraşan kimselerin okuması, ama yüzde yüz okuması gereken konuları içermektedir. Aldığım günden beri dergi elimden düşmüyor, kimi yazıları, yineleyerek okuyorum. Genç bilim adamlarımızın, göstergebilim gibi bizim için çok yeni bilim dallarını tanıtmaya onların yöntemlerini uygulamaya özendikleri bu dergide, yabancı bilim adamlarının yazılarına da yer ayrılmakta, yabancı dildeki yazıların Türkçe, Türkçe makalelerin Fransızca özetleri verilmektedir. Böylece dergi, uluslararası dilbilim alanında İstanbul Üniversitesinin sesini duyuracak bir düzeye çıkmaktadır. Gerçi İstanbul Üniversitesinin böyle bir çabayı yüreklendirecek bir geçmişi de vardır; dergide Berke Vardar ile bir konuşması çıkan, yapısal anlambilim ile çağdaş göstergebilimin en tanınmış kuramcılarından Ecole des hautes études en sciences sociales'de genel anlambilim kürsüsü profesörü A. J. Greimas, bunu Atatürk döneminde dilbilim alanında büyük bilginlerle yapılan işbirliğinin sonucunda gelişmiş çok elverişli ortamla açıklamakta ve göstergebilim, anlambilim çalışmaları bakımından çok önemli simgesel mantığın temel sorunlarını Türkiye'de iken Prof. Nusret Hızır'dan öğrendiğini anlatmaktadır. Prof. Nusret Hızır o zaman ünlü bilgin Reinbach'ın yardımcısı idi.

Yukarda geçen "göstergebilim, anlambilim" gibi sözcüklerin bile, bu dergi ile ilgileneceklerin sayısının pek yüksek olamayacağını anlamamıza yeteceği söylenebilir. Ancak uzmanlar yanında bu konuların, bir de, yazınla, şiirle uğraşanların oluşturduğu bir meraklı kitlesini toplayacağını pekâlâ ileri sürebiliriz. Onları konuya çekecek kapı, dergide Prof. Süheylâ Bayrav'ın imzasını taşıyan "Dilbilimsel Edebiyat Eleştirisi" başlıklı çok ilginç yazı ile, onu izleyen göstergebilimsel uygulamalar, şiir incelemeleridir. İncelemelerde şiirleri ele alınan ozanlar şunlar : Ahmet Hamdi Tanpınar, Necip Fazıl Kısakürek, Melih Cevdet Anday, Yunus Emre, Yahya Kemal, Orhan Veli, Oktay Rifat.

Bilindiği gibi, bizde eleştiri, bilimsel yöntemden uzak durmuştur bugüne değin. Çünkü "bilimsel" sözü, ozanı olduğunca eleştirmeni de ite gelmiştir, bilim (bilimsel yöntem) şiiri öldürür diye düşünülmüştür. Bir bakıma doğrudur bu, bilimsel yöntem bir şiirin güzelliğini, neden güzel olduğunu açıklamakta güçsüzdür. Ama bir şiirin güzelliğini ortaya koyan eleştiri, ister istemez, izlenimsel eleştiri olmak zorundadır ve bu bakımdan özneldir. Ataç da o kümeye girer, Beğendiği şiiri över, nedenini açıklamaya kalkmaz. (Eskiler o tür eleştiriye 'intibaî intikad" derlerdi.) Oysa bizim yeni eleştirmenlerimiz, daha çok "nesnel eleştiri"yi yeğlediklerini söylüyorlar. Ama "nesnel" olmak bizi duygularımızdan olduğu kadar bilgilerimizden de bağımsız kılan, üstelik ozanın yaşam öyküsünü, onu çevreleyen toplumsal koşulları, hatta şiir açısından tarihsel gelişimi de bir süre için olsun bir yana koymak zorunda bırakan bir tutum olmayacak mıdır? Bu durum ise, bizim ancak metne bağlı kalmamızı tek çıkar yol olarak gösterir, böyle bir yöntemi gerektirir. İşte "Dilbilim" dergisinde incelenen şiirler bu yöntemle ele alınıyor. Bir şiirin yapısı, gereçleridir (sözcükler) artık önemli olan. Ama bizim bugünkü eleştirmenlerimizin "nesnel eleştiri" dedikleri bu değil. Konu bu bakımdan üzerinde uzun uzun durulmayı gerektirecek önemdedir. "Dilbilim" dergisinden söz açışım, bu konuya biraz olsun değinmek fırsatını bana vermesinden ötürüdür. Önümüzde zaman var, belki başka fırsatlar da bulabiliriz.

(18.3.1977)

YARINKİ YAŞAMIMIZ

Proust'un, hizmetçisi Céleste'e, "Romanım bitti, artık ölebilirim" dediğini okurken düşüncelere dalıp, gidiverdim. "Soyut" dergisinin 100. sayısında Salâh Birsel'in "Yitik Kuşak" başlıklı yazısında karşılaştım o sözle. Proust bizim dilimizde pek bilinmez, "Geçmiş Zaman Ardında"nın iki kitabı çevrilmiştir sadece. Son aylarda birbirinden güzel kitaplarını bastırmış olan Salâh Birsel bu yazısında, yüzyılımızın başlarının çok ilginç Paris yıllarındaki sanatçıları ele almış. Konu, uzun uzun üzerinde durmaya değer, yalnızca Fransız sanatçıları değil, Amerikalı, İngiliz yazarlar, ozanlar da Paris'te toplanmışlardı o zaman, birbirleriyle ilişki kurmuşlardı. Bir canlı sanat, düşün yaşamı ki, sormayın!

Ama ben konuma geleyim, Proust'un söylediği o söze... Söz bir hizmetçiye söylenmekte, biten roman ise on beş ciltlik koca bir yapıt. Hasta Proust, evine, odasına kapanmış, bu on beş cildi bitirmek için yaşamını korumaktadır. Nedir bu tutku? Kaynağını nerden almaktadır? Bugün bize çok tuhaf, hatta gülünç gelecek bir öykü değil mi bu? Bizim burjuvalardan birine anlatsanız, Proust'u deli sanır, eğlenmek, para kazanmak dururken, onun bir roman için yaşam boyu bir odaya kapanmasını bir türlü anlayamaz.

Geçenlerde "Cumhuriyet", üç ozanımız arasında geçen "Şiire ilgi azalıyor mu?" konulu bir konuşmayı yayımladı. Üç ozanımız da iyi, ilginç sözler söyledilerdi o konuşmada, ama ben olsam, bin dereden su getirmem, "Hiç ilgi yok" diye keser atardım. Bunun umutsuzca söylenmiş, karamsar bir söz olduğunu sanmayın, çünkü bir ozan için "ilgisizlik" ile "ilgi" arasında pek büyük bir ayrım yoktur. Şiir hiçbir zaman tam olarak anlaşılmaz da ondan. Onun yaratılışındaki gizleri bulmak nerdeyse olanaksızdır. Okur yazarlar, şiir severler, insanların diyelim elmaya baktıkları gibi bakarlar şiire. Elma tatlı ya da ekşi, yumuşak ya da serttir onlarca... Doğanın böylesi olağanüstü bir şeyi yaratmasındaki şaşırtıcı giz üzerinde durmaya kalkmazlar.

Doğa, tümden böyle şaşırtıcı şeylerle, olaylarla doludur da, insan takımı artık alıştığı için aldırmıyor. Einstein, doğanın gizlerini sökemeyeceğimizi anlattığı bir yazısında, onu (doğayı) şöyle ucundan azıcık görmekle bile karşılaşacağımız yüce us karşısında donup kalacağımızı anlatır. Doğayı anlamaktan umut kesmesinin nedeni ise, bizim de onun bir parçası olmamızdır. Parça, bütünü nasıl anlasın! İşte insanın yaratması olan sanatın, şaşırtıcılığı da buradan gelir. Ama onun, sanatın karşısına geçenler, elma gibi tadına bakarlar, rengine bakarlar, nasıl ortaya çıktığını düşünmezler.

Peki, böylesine anlaşılmaz, gizine varılmaz bir işle toplum ne diye ilgilensin?

Ama Einstein'in doğa üstüne söyledikleri, bilim, teknik alanında büyük ilerlemeler yapmamızı engellemediği gibi, (bu ilerlemeleri, sağlayanların başında da Einstein gelir), şiirin, müziğin tadını almamızı da sanatların yaratılışındaki karmaşıklıklar önlemez. En yeni Marksist sanat tarihçileri de içinde olmak üzere bütün düşünürlerin, araştırıcıların, en eski yapıtlarından bu yana bütün sanat yapıtlarında büyüsel bir yan bulunduğunu söylemeleri, yalnızca sürekliliğin bir açıklaması olmakla kalmaz, bireydeki yaratıcı güçle doğa arasındaki ilintiyi de gösterir. Sözgelişi Sofokles'te bir eskiyen, daha doğrusu, gününe bağlı yan vardır, bir de zamanı aşıp bize değin gelen yan. Kültür birikimini sağlayan da bu ikinci yandır işte. Buna saygı, uygarlığın ölçütü olagelmiştir. Shakespeare'i "eskimiş" diye bir yana atanlar bulunduğunu, ya da onun yazdıklarını makaslayarak, yerine kendileri yazmaya kalkışanlar olduğunu duydukça küçük dilimi yutacak oluyorum. Eskimiş buluyorlarsa bıraksınlar adamın yakasını efendim, onun yazdıkları üzerinde ne diye oynuyorlar?

Konumuzdan uzaklaşır gibi olduk... biz yine dönelim "ilgi sorununa. Doğayı tam olarak anlamak olanaksızdır diye, bilimlere boş vermek, teknik ilerlemeleri savsamak ne denli saçma ise, bireyin yaratma gizlerinin karmaşıklığı karşısında sanatlara ilgisiz kalmak da o denli anlamsızdır. Sanat yapıtları, birbirini izleyen dönemler içinde, hem geçmişle, hem içinde bulunulan koşullar ile bağıntılı olarak şu ya da bu biçimde ortaya çıkmakla, tek başlarına olmadıkları, büyük girift bir düzenin ürünü bulundukları gerçeğini tanıtlarlar. Yoksa sanat tarihi diye bir çalışma alanı olmazdı. Kısacası sanat yapıtı, sanatçı önem verse de, vermese de, toplumsal ilginin vazgeçilmez ko-

nusudur, çünkü onun ürünüdür bir bakıma. Peki, bizim toplumumuzda bu ilgi neden yok?

Şiire, genellikle sanata ilgisizlik, toplumsal yaşamımızın içinde bulunduğu durumu gösteren çok ilginç bir gösterge sayılırsa yanlış olmaz. Gerilemenin, karanlığa gömülmeye başlamanın belirtisidir bu ilgisizlik. Benim gözlemime göre; Demokrat Parti ile başlatılan çok kazanma, nasıl olursa, ne yoldan olursa olsun kazanma tutkusu, bunun başlıca kaynağıdır. Ondan beri okuma, öğrenme, güzel sanatlar eğitiminden geçme (böylece insan olmaya yönelme) hevesleri küçük görüldü. Her şeyde kolaya kaçmanın, dünyanın tadını adice, bayağıca çıkarmanın moda olduğu bir yerde, bir ozanın, genellikle bir sanatçının hiç işe yaramayan bir uğraşla yorulup didinmesi ilgi görebilir miydi? Piyasa şarkılarının "ulusal müzik" yerine konması, eğlence yerlerinde çok para harcayarak elden geldiğince gürültü çıkarmanın yaygınlaşması bu gidişin belli başlı geçit yerleridir. Batı'da burjuvazi, paraca güçlenirken kendini sanatlar, bilimler alanında yetiştirmesini bilmişti. Moliére'in *Kibarlık Budalası*, edebiyat öğrenmek isteyen bir kültür heveslisi idi. Sadece "budala" olmakla bunun arasında büyük ayrım vardır.

Biliyorum, kimi ressamlarımızın yapıtlarının çok satması, benim bu görüşüme karşı kullanılacak belki; ama o ilgide sanat sevgisi payının pek çok olduğunu sanmıyorum ben. Üzerinde önemle durulacak bir konudur bence. Başka bir yazıya bırakıyorum.

Salâlı Birsel'in bir yazısından başlayıp onun kitaplarına, güncelerine geleyim isterken, yazı beni nerelere getirdi! Ama böyledir işte Birsel'i okumak; o sadece, o özentisiz günce, o sanki sadece geçmişi, geçmişteki ünlü bir sanatçıyı anlatan yazı, sizi alır öyle konulara, öyle sorunlara götürür ki, düşüncelerinizin hızını veren güç kaynağını unutursunuz. Bütün güçlü yazarlar gibi, o da kendini geride tutmasını, bizi düşünceler dünyasına atmasını çok iyi bilir. Mayasında çalışma, içtenlik, bunca yıllık başarılı ozanlığın verdiği deneyim yatan, ama paracılık tutkusunun önem vermediği bir çaba. Toplumsal yaşamımızın nerdeyse korku verici görünümü içinde, ne kurtarıcı bir olay.

Tümü ile yarınki yaşamı nasıl olacak toplumumuzun? Boyuna kendime sorduğum bir soru.

(25.2.1977)

İLERLEME

Sayın Zekeriya Sertel'in Türkiye'ye dönebileceğine ilişkin haber gazetelerde çıkmadan önce, "Tan" gazetesinin yıkıldığı tarihteki gazeteleri kütüphanelerde bulup inceleyerek bundan birtakım yararlı, düşündürücü sonuçlara varabileceğimi tasarladığımı arkadaşlarıma söylemiştim; fakat birtakım engeller bunu yapmamı önledi. Sonra Mehmed Kemal'in "Bab-ı Âli'den Portreler" başlıklı kendi gazetesindeki dizi yazı ile bu konuya, hem de canalıcı yerinden değindiğini okuyunca amacının gerçekleştiğini görüp sevindim. Hüseyin Cahit Yalçın'ın "Kalkın Ey Ehl-i Vatan" yazısı gözümün önüne geldi. Meşrutiyet döneminde gazetesi yıktırılan Yalçın, özgürlük kahramanı geçinen bu kavgacı yazar, şimdi bu makalesi ile üniversite gençliğini "Tan"ın yıkımına itiyordu. Diyebilirim ki, o zaman üniversite gençliği hemen tümden sağcı idi, gazetesinin önü anababa gününe dönüyor, basımevindeki makineler, gazetedeki araçlar, gereçler yıkılıyordu. Nedendi bunca öç alma hıncı? Düşün kavgası yapmayı bilen Hüseyin Cahit Yalçın niçin kaba güce başvuruyordu? Bu soruların üzerinde durmak istiyorum, sonra da o güne göre ilerledik mi, ilerlemedik mi, onu düşüneyim diyorum.

Bu olayın geçtiği 1945 yılında Cumhuriyet Halk Partisi, çok partili demokrasiye geçiş kararı üzerindeydi. Bu kararın alınmasında günün Cumhurbaşkanı İnönü'nün ağırlığını koyduğunu biliyoruz; fakat, o da, yanındakiler de (yanındakilerin birtakımı bu girişime kesin olarak karşıydılar) yapacakları işin anlamını tam olarak kavramış değillerdi muhalefete, eleştiriye, yergiye dayanıksızlıklarının çok kısa süre içinde görünüvermesi bunu tanıtlar. Gerçi, çoğulcu demokrasiyi istiyorlardı, fakat "istek" tek başına tarihin doğurucu güçlerinden değildir. Çağ ve koşullar gerektirmeseydi, o "istek" gerçekleşemezdi. Demokrasi için nelerin gerekli olduğu bilinmeli, bunların gerçekleştirilmesine girişilmeli idi.

İşte bunu ilk ortaya atan Zekeriya Sertel olmuştur. Sade ve güçlü kalemiyle Zekeriya Sertel olmuştur. Sertel, "Tan" gazetesinde, tek parti ile bu toplumun artık yönetilemeyeceğini, değişiklik gerektiğini yazıyordu. Yıkıma yaklaşan günlerde üç önemli başyazısı yayımlandı. Bunlardan birinde, beklenen değişikliğin o günkü anayasa ile yapılamayacağı, ikincisinde o günkü parlamento ile yapılamayacağı, üçüncüsünde o günkü Cumhuriyet Halk Partisi ile yapılamayacağı anlatılıyordu. Bu görüşlerin doğru olduğunu zaman tanıtlamıştır.

"Tan" gazetesinin yıktırılmasını sadece bu üç yazıya bağlamak istediğim sanılmasın. Sabiha Sertel'in yazıları da gözönüne alınırsa, bu gazetede ortaya atılan düşünceleri, yöneticiler olağan görecek nitelikte değillerdi. Onların daha nice deneylerden geçerek insan düşüncesinin dokunulmazlığına alışmaları gerekiyordu. Böyle bir alışma yeterli miydi? Değildi kuşkusuz, kamuoyu da bu bilinçte değilse, birtakım yöneticilerin iyi niyetleri de para etmezdi, çünkü toplumu kandırmak istiyenler kolayca başarıya erebilirlerdi. Biri çıkıp da, "Kalkın ey ehl-i vatan!" dedi mi, ayaklanacakların bulunduğuna inanıyor demekti. Bugün o ayaklandırma sloganının unutulduğunu biliyorum, ama slogan dediğiniz nedir ki... yerine başkası bulunamaz mı? O zaman ilerlemeyi, slogandan slogana geçiş diye düşünmekte bir yanlışlık olmasa gerektir.

O dönemde hükümetin, rejimin durumunu eleştiren bir de "Vatan" gazetesi vardı; bu gazetenin başyazarı Ahmet Emin Yalman liberal düşünceli biri idi ve gözüpek olarak tanınmıştı. Fakat "Tan"ın yıktırılmasından iki gün önce Sabiha Sertel'in "Tan-Vatan Cephesi" başlıklı yazısı Ahmet Emin Yalman'ı çok korkutmuş olmalı ki, "Vatan" gazetesi ertesi gün "Tan gazetesi ile hiçbir cephede birlik olmadığını" söyleyerek yaklaşan tehlikeden sıyrılmasını bildi. Böylece yıkıcı kaba güç, onun gazetesi önünde sadece bir gösteri duruşu yapıp geçti.

Bunları kütüphanelerde gerekli araştırmaları yapmadan yapamadan sadece belleğime dayanarak yazdığım için kimi yanlışlıklara düşmüş olabilirim. Bundan ötürü okurların beni bağışlamalarını dilerim. Ancak niyetimin tarihsel sosyolojik bir araştırma değil de kimi karşılaştırmalara olanak sağlayacak bir anımsama olduğunu söylersem suçum azalır sanırım. Diyeceğim şu; otuz iki yıl önceki bu olayı

bugünkü koşullar içinde anlamak açıklayabilmek bir bakıma olanaksızdır; ya da en azından çok güçtür. Zekeriya Sertel'in; bardağı taşıran yazıları şimdi okunsa "Kalkın ey ehl-i vatan!" çağrısından coşarak "Tan"a saldıranların bağnazlıkları kişiyi şaşırtır. Ne vardı onca kızıp köpürecek? Solculuk mu? O Halk Partisi bugün ortanın solunda yer almadı mı?

Şunu da ekleyeyim; o zaman "Tan" gazetesini milliyetçilik duyguları ile yıkan gençlerin birçoğu sonradan bu bağnazlıktan vazgeçmişlerdir; içlerinde sosyalist olanlar da vardır. Bunlarla eski günleri konuşurken kafaları bunca bağnazlığa; sertliğe; acımasızlığa iten propaganda gücü nasıl bir güçtür diye düşünürüm! Daha önemlisi; o zaman gençliği ayağa kaldıran bu propagandanın o günkü dayanakları artık geçerli olmayacağına; olmaması gerektiğine göre; toplumumuz bu olaydan gerekli dersi çıkarmış mıdır, diye sorarım kendime.

İşte Sabiha Sertel ile Zekeriya Sertel; hem bunca korkunç; hem bunca saçma sapan bir olaydan sonra; gördüklerine inanamadıkları; sağlam bir kültüre; güçlü bir toplum sevgisine dayanan düşüncelerinin boşlukta kalışından ürperdikleri için pasaportlarını alıp yurt dışına çıktılar. Önce Paris'e; oradan da Azerbaycan'a giderek Bakû'da yerleştiklerini duyduk. Ben çağrılı olarak gittiğim Moskova'da ikisi ile buluşmuştum. Sabiha Sertel hasta olduğu için tedavi amacı ile Moskova'ya gelmişti. Bir otelde kalıyorlardı. Konuşmalarımız hep Türkiye üstüne geçti. Bu konudan nasıl heyecanlandıklarını anlatabilmek için gerekli sözcükleri bulmakta güçlük çekiyorum. Nitekim o gece Sabiha Sertel'in bir kalp krizi geçirdiğini ertesi sabah öğrendik. Yurt özlemindendi.

Sabiha Sertel öldü; yaşlı Zekeriya Sertel'in çok sevdiği yurduna yakında döneceği söyleniyor. Onların kültürümüze olan katkıları uzun uzun yazılarak; anlatılacaktır. Ben bu yazımda bu iki değerli kişi üzerinde bu kadarla durup şu soruna geçmek istiyorum. Sabiha ve Zekeriya'ya bağnazca saldırganlığın korkunçluğu ve saçmalığı bugün gözler önüne serilebildiğine göre; toplumumuz bu açıdan bakıldığında ilerlemiş sayılabilir mi?

Yazık ki; burada derine inmeden söyleyebileceğimiz; bağnazlıkların kılık değiştirip görülmemiş yeni biçimlere girdiğidir. Bugünkü egemen parasal güçler; Zekeriya Sertel'in yurttan ayrıldığı günkün-

den çok daha kanlanmıştır çünkü. Gerçi "Tan" olayını anlamsız bulan akıl bakımından bir güçlenme vardır; ama faşizm de o güne göre çok daha geniş olarak örgütlenmiştir. Sanıyorum ki hemen her gün bir gencin öldürülmesi Zekeriya Sertel'e; "Tan"ın yıkılmasından daha anlaşılmaz görünüyordur.

(18.2.1977)

BİR HAZIRLIĞIN BELGELERİ

Cephe hükümetinin liselerde okuttuğu Tarih, Felsefeye Başlangıç, Ahlâk kitaplarındaki yanlış, yasalara aykırı, kasıtlı gerici bilgiler (bilmiyorum, bunlara bilgi demek doğru olur mu?), laik Cumhuriyet'in yurtsever aydınları arasında çok sert tepkiler uyandırdı. Şurasını hemen belirtmek isterim ki, her gün biraz daha kötüleşen durumumuzun tek teselli edici yanı, gerçekten aydın denmeye layık, sorumluluğunu bilen bu yurtsever kafaların tepkisindeki erinç (huzur) verici uyanıklıktır. Biz, işte bu uyanıklık yüzünden, Cephe Hükümetince temsil edilen gizli ve açık güçlerin geniş kapsamlı tasarıları üstüne düşünme fırsatını kazanmış bulunuyoruz. Nedir bu geniş kapsamlı tasarı? Demokrasi ile yönetilen ülkelerde, bir sağcı parti ya da sağcı partiler koalisyonu iktidara gelebilir; böyle bir iktidar, Anayasa ve anayasal kuruluşlarla yerleştirilmiş olan düzeni değiştirmeye kalkmadan, üretim, tüketim, dış alım, dış satım gibi ekonomik konularda sermayeyi koruyan kimi önlemler alabilir; işçi sınıfı, genel olarak çalışanlar da buna karşı seslerini duyururlar. Bizdeki sağcı koalisyon ise, sermayeyi koruyucu çalışmaları yanında, toplumumuzun genel olarak yapısını değiştirmek, onu Cumhuriyet öncesi durumuna döndürmek için bir sıra bilinçli girişimler içindedir. Öyle ki, koalisyonun ortaklarından olan CGP'nin Başkanı "Atatürk'e açıkça sövülmesine artık dayanamıyoruz" demek zorunda kalmıştır. Söven ise, hükümet ortağı bir partinin yayın organıdır.

Kontenjan Senatörü Doç. Dr. Sayın Bahriye Üçok, gazetemizin 3 şubat tarihli sayısında çıkan, "Eğitim Yolu ile Mezhep Kışkırtıcılığı" adlı o çok ilginç yazısında, Prof. Mübahat Küyel'e yazdırılmış, lise öğrencilerine zorla okutulan o tartışmalı "Felsefeye Başlangıç" kitabı üstüne şunları söylüyorlar :

"... Bu yüzden bilimsel ve hatta siyasal açıdan tamiri güç yanlışlar yapılmıştır. Eğer yanlışlar kabul edilmez de yazılanlar doğrudur denirse (ki bu olanak dışıdır) o zaman bu kitabın belli bir amaç ve

telkinle kaleme alındığı ortaya çıkar. Lise öğrencilerine şia'nın dualist köklü din inançlarından etkilendiğini söylemekle, bu mezhepten olan Alevileri çok çarpık inançlı olmakla suçluyor. Acaba yazar böyle bir tanımlamayı ders kitabına koymakla ne gibi bir eğitimsel yarar sağlamayı amaçlamıştır? Hele bu bilgilerin felsefeyle, hele hele felsefeye başlangıçla ilgisi nedir?"

Sanırım sayın Bahriye Üçok konuya en önemli yerinden dokunmuştur : Kitap yanlışlarla doludur, ama felsefeye başlangıç adı altında lise öğrencilerine bunları aşılamaya kalkmanın anlamı nedir? Bence açık : Yarın Türkiye'de dine dayalı bir devlet kurulacaktır, o devletin mezhebi sünniliktir. Bundan başka olarak felsefe demek, dinin sünnilik mezhebini öğrenmek demektir. Bildiğimiz anlamda felsefenin İslami düşünce içinde yeri yoktur. Öyle ise gençlerimizi şimdiden buna alıştırmak baş görevdir.

Gazetemizin 2 şubat tarihli sayısındaki "Atatürk ve Abdülhamit" başlıklı önemli yazısında ise İlhan Selçuk, bir okurunun mektupla yaptığı uyarı üzerine açtığı lise III tarih kitabında, Meşrutiyet bölümünde Mithat Paşa üstüne söylenenler ile, 1933 yılında Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nce hazırlanıp Talim ve Terbiye Dairesi kararı ile bastırılan lise III tarih kitabını karşılaştırıyordu. 1933 tarihli lise tarih kitabında, Sultan Abdülhamit yönetiminin pek çabuk irticai bir nitelik aldığı, Meclisin dağıtıldığı, Anayasanın unutturulduğu, Mithat Paşanın âdilane olduğu çok şüpheli bir mahkeme kararı ile Taif zindanına attırıldığı yazıldığı halde, yeni lise III tarih kitabında "Mithat Paşa ve avenesi" çılgınlıkla, II. Abdülhamit "müstesna bir deha" olarak nitelendirilmektedir.

Şimdi "felsefeye başlangıç" kitabında gençlere yapılan aşılamalarla, lise III tarih kitabındaki aşılamaların amaçlara yönelik olduğu ortadadır. Yakın tarihimizdeki mutlakiyet yönetimini kötüleyenleri gözden düşürmek, despot iktidara saygı uyandırmak. Fakat İlhan Selçuk bu yazı ile yetinmeyerek, 5 şubat tarihli gazetemizde, II. Abdülhamit'in gününde Osmanlının yitirdiği toprakları bir bir sayan, bu padişahın kompradorluğunu, dışa bağımlı halifeliğini, emperyalizme yaptığı uşaklığı, borsa oyunculuğunu gözler önüne seren "Güncel Abdülhamit" başlıklı bir yazı daha yazdı. Bu yazısında Doğan Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni* adlı kitabından alıntılar yapan İlhan Selçuk şöyle diyordu "Ülke ekonomisini yabancılara teslim

etmiş, ulusal kaynakları yabancılara peşkeş çekmiş, özgürlük düşmanı ve gerici bir Sultan, Cumhuriyet eğitiminde lise III. sınıf öğrencilerine 'müstesna dış politika dehası' diye tanıtılıyorsa, ortada ya bilgisizlik vardır, ya da taze beyinleri yıkama amacı."

Öteki kitaplarda ortaya dökülenleri de gözönüne alırsak, konuyu anlaşılır kılmak için, bütün bu bilgisizliklerin taze beyinleri yıkama amacına yönelik olduğunu söylememiz gerekecektir.

Batı kapitalizmine bağımlı komprador sınıf, çıkarlarını temsil eden Cephe hükümeti eliyle yalnızca kendi ekonomik isteklerini gerçekleştirmekle yetinmemekte, başka güçlerle de birleşerek, Türkiye'nin anayasal düzenini değiştirmek, cumhuriyet ve demokrasiyi kaldırmak, anayasayı unutturmak, dış kapitalizme bağımlı, yüzü doğuya dönük, İslami bir diktatörlük kurmak için gerekli ideolojik hazırlık içinde bulunduğu kuşkusunu uyandırmaktadır. Okul kitaplarına dek sokulan propagandayı bu tasarının belgeleri saymak doğru bir düşünce olarak görünüyor. Abdülhamit sevgisi uyandırmak bunun bir adımıdır.

Burada söylemek gerekli ki, genellikle Osmanlı, özellikle Abdülhamit hayranlığı, kimi solcu çevreleri de sarmıştır bir zamandan beri. Oysa ideolojik cepheleşme açık seçik bir duruma gelmiştir. Biz gazetemizde cumhuriyeti, laik görüşü savunacağız.

Panislamizm, pantürkizm, bize Kayzer Almanya'sının aşıladığı akımlardır. Osmanlı İmparatorluğunun parçalanma süreci içinde yüzümüzü doğuya çevirmemizi sağlamak, Batı kapitalizminin basit bir oyunuydu. Bu oyun bugün, eski yöntemleri yeni bir biçimde uygulamak yolu ile bir daha sahnelenmek, bu amaçla da Türk toplumunda Osmanlı dönemine özlem uyandırılmak isteniyor.

(11.2.1977)

GERİLEMEKLE KALMADI, BATTI!

Bizim aydın takımı gibi, hem tarihe meraklı görünen, hem de tarih nedir bilmeyen bir takım kolay gösterilemez sanırım. Neden derseniz, bizimkiler tarihin dedikodusuna meraklıdırlar, tarihsel olayların akış nedenleri üzerinde durmazlar, dursalar bile birtakım uydurma nedenleri bulup onunla yetinirler. Sözgelişi, Osmanlı İmparatorluğu neden gerilemeye başladı sorusunu, yeteneksiz padişahların başa geçmesi ile yanıtladıklarını sanırlar. Bugün liselerin üçüncü sınıflarında okutulmakta olan, Yılmaz Öztuna'nın yazdığı tarih kitabında "Vaka-i hayriye" anlatıldıktan sonra şöyle denmektedir "Türkiye'de Batı medeniyeti bu tarihle başlar. Doğu medeniyetinde en üstün seviyeye çıkan Türkler, Batı medeniyetinde neler yapabileceklerini, vaka-i hayriye'den bu yana bir buçuk asırdan beri tecrübe etmektedirler. Ancak devir devir, teknik medeniyetle milli kültür karıştırıldığı için, Türk topluluğu büyük tehlikelerle karşı karşıya gelir ve büyük zararlara uğrar."

Yüzyıl yerine "asır", uygarlık yerine "medeniyet" demeyi yeğleyen yazarın, teknik uygarlık-ulusal kültür ikiliği gibi, kökünü Ziya Gökalp'tan alan bulanık bir kavram üzerinde durduğu görülüyor; Batının tekniğini almak zorunda kalan Türkler, ulusal kültürlerini savsadıkları için geriliyorlar... İmdi çocuklarımızın kafalarında uyanacak olan sorular şunlardır "Biz niçin ulusal kültürümüzü unuttuk?" Daha önemlisi "Unuttuğumuzu söyledikleri bu ulusal kültür nedir?" Tarih kitabının yazarı Öztuna acaba bu soruların yanıtını verebilir mi? Sanmıyorum, verebilecek durumda olsaydı, bunu çocuklarımızdan saklamamayı baş görev sayardı. Çünkü ben bu kitabı okuyan çocukların birkaçına sordum, bıraktığımız ulusal kültürün ne olduğunu bana söyleyemediler. Hiç bunca önemli bir sorun böylesine kapalı geçilir mi?

İyi bir rastlantı olarak, o günlerde "Özgür İnsan" dergisinde çıkan, Osmanlıların ilerlemesi-gerilemesi konulu bir tartışmayı izliyordum. Derginin yazarlarından Orhan Koloğlu, ekim 1976 tarihli

"Özgür İnsan"da "Türkiye'de Tarihin Bunalımı" adlı bir yazı yayımlamış, Doğan Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni* adlı yapıtını kimi yargılarda acelecilik ile eleştirmişti. Orhan Koloğlu, Doğan Avcıoğlu'nun 15. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı toplumunu Batı Avrupa toplumlarından sadece ekonomice değil, bilimce ve teknikçe de üstün bulunmasını doğrulamıyor, örneğin Osmanlıların bu en üstün döneminde Türkiye'de saatçiliğin, madenciliğin hiçbir gelişme göstermediğini söylüyordu. Diyordu ki, evet Osmanlıların güçlü topları vardı, ta Bağdad'ı, Basra'yı korkutuyorlardı, ama topçuluk tekniğini ilerletmemişti. Madenciliği ise, Balkanlarda bulduğu durumda tutuyordu.

Bu yazı üzerine, *Türkiye'nin Düzeni* yazarı, seçkin araştırmacı bilim adamımız Doğan Avcıoğlu, dergiye, savunma hakkı doğduğu gerekçesiyle bir yazı yolluyor. Fakat okurların talihsizliğine bakın ki, dergi bu yazıyı yersizlikten ötürü koyamıyor. Orhan Koloğlu özetliyor onu. Ben de o özeti burada özetleyeceğim. Yılmaz Öztuna da okusa iyi eder.

Doğan Avcıoğlu'na göre, 1) 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda feodal düzenin çözülerek Batıdakine benzer biçimde kapitalizme doğru bir ilerleme vardır. Tarım ve madencilik gelişmiştir. Hızlı bir kapitalist gelişmeye girişilmiştir. 2) O tarihlerde Batı Avrupa daha gelişmiş bir ekonomik düzen içinde değildi. Fatih, Avrupa'dan bilim adamları ve kitaplar getirtmiştir. Osmanlı İmparatorluğu teknoloji ithalinde bağnaz davranmamıştır. 3) Osmanlı gerilemesi 16. yüzyıl sonlarına doğru başlamış, Batı Avrupa hızlı bir kapitalist ilerleme içine girmiştir. Osmanlı gerilemesi, kapitalizmin eşitsiz gelişme yasası ile gerçeğe yakın biçimde açıklanabilir. 4) Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik tarihi hakkındaki bilgilerimiz henüz pek yetersizdir, araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu da ancak Türk solunun katkıları ile mümkün olacaktır. (Neden sol? Çünkü sol, olaylara bilimsel açıdan bakmayı yeğler; ulusal kültür gibi, hele o yüzyıllarda ne anlama geldiği belli olmayan "edebiyatla" işin içinden çıkmaya kalkmaz.)

Buna verdiği yanıtta Orhan Koloğlu ise, Doğan Avcıoğlu ile aralarındaki esaslı farkın, Osmanlı İmparatorluğunun temel yapısı, üretim tür ve ilişkilerinin değerlendirilmesindeki farktan doğduğunu ileri sürüyor. Orhan Koloğlu'na göre, 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı

yapısı, Doğan Avcıoğlu'nun dediği gibi, feodal bir yapı değildi, dolayısıyla kapitalizme dönüşüm de söz konusu değildir.

Bir okul kitabında yazılı olanla, bu tartışmayı yan yana, getirişim boşuna değil. "Özgür İnsan" dergisindeki tartışmadan ilk çıkaracağımız sonuç, – ki iki yanda bulunanlar bu noktada birleşiyorlar – tarihimize ilişkin bilgilerimizin yetersizliğidir. Ama bu yetersizlik, çocuklarımıza uydurma birtakım sözleri aşılamamıza engel olmuyor demek. Önce şunu hemen belirtmek gerekir ki, Türkiye'nin Batı ile ilişkisi daha Fatih zamanında ciddi olarak başlamıştı. Ortada öyle ulusal kültürümüz lafı filan da yoktu. Anlatamıyoruz ki "ulusal kültür" çok yeni bir oluşumdur. Sonra da (Doğan Avcıoğlu'nun dediğine göre) Osmanlı Devleti feodal aşamadan kapitalist aşamaya geçemediği için gerilemiştir. Üstelik bu geri kalma durumu öyle Vaka-i hayriye'yi filan beklemez, çok daha önce başlamıştır. Ama bu gibi sözlerin solcu sözler olduğundan kuşkulananlar, gerçeklere göz yummayı yeğlerler, bilimsel belgelere dayanması gereken tarihi, kültürsüz bir cephenin propagandası durumuna getirirler. Acaba Milli Eğitim Bakanı, *Tarih III* kitabından aldığım sözlerin bilimselliklerini savunabilir mi?

Ancak şunu da ekleyeyim ki, ben "Özgür İnsan" dergisindeki tartışmada yan tutmuş değilim. Sınırımı aşmak istemem. Ama tarihsel gerçeklerin bu tür tartışmalar, demek ki araştırmalar, incelemelerle ortaya çıkarılacağı inancındayım. Söz gelişi şu feodalizm-kapitalizm sorunu Osmanlı İmparatorluğu için yıllardan beri az çok tartışılır durur. Bizde Batıdakine benzer bir feodalite olduğunu benimseyenler bulunduğu gibi, bunun tersini düşünenler de vardır. Onlara göre Osmanlıda hiçbir zaman Batıdakine benzer bir feodalite olmamıştır. Osmanlı devletinde toprak mülkiyeti yoktu, bu bakımdan bu toplum, kendine özgü toprak ve üretim düzeni ile kolayca sosyalist topluma geçebilecek nitelikleri taşıyordu. (Demek oluyor ki Batıdaki gelişim evrelerini burada aynen beklemek yanlıştır) Bu yüzden, Osmanlıya başkaldıran Şeyh Bedrettin gericidir, ama Batılılaşma sürecine girildikten sonraki isyanlar (Kabakçı Mustafa, Patrona Halil) ilericidirler. Elbet bunlar bilimsel yollardan atılmadı ortaya; çok tuhaftır, roman biçiminde sunuldu. Çok da etkili oldu. Öyle ki, sağ ile sol "Batı Taklitçiliği" adı altında bir cephe bile kurdular. Sayın Doğan Avcıoğlu, Osmanlı gerilemesinin nedenlerinin bulun-

masında sol görüşün yararlı olacağını söylerken bunu hesaba katmamış olmamalı. Çünkü tarih sorununun romanlarla çözüleceğine aklı ermemiştir haklı olarak. Ama ne oldu, o ciltler dolusu fantazyalar buhar olup uçtu sonunda. İzleri çocuklara öğretilen tarih kitaplarında kaldı. Çocuklarımızı bu yalan yanlış kitaplardan nasıl kurtaracağız.

(Ortalık o denli karışık, karanlık, umut kırıcı olaylarla dolu ki, benim bu yazıların yadırganabilir belki de. Can güvenliği kalmamış, hükümet yok, ben tutmuş "Osmanlı neden geriledi?" sorusunu işliyorum. Ama Osmanlı gerilemekle kalmadı, ortadan da kalktı.)

(21.1.1977)

KİMİN UMURUNDA!

Şiir, Osmanlı toplumunda aydın olmanın ölçüsü durumundaydı. Padişah da içinde olmak üzere bütün memurlar birkaç beyit olsun yazarlardı. Çok iyi padişah ozanlarımız vardır. Halkın arasında ise, halk şiiri geleneği köyde okumasız, yazmasız olanların buna benzer bir durumda bulunmalarını sağlardı. Her köyde mani, türkü söyleyen biri vardı. Ama bu demek değildir ki, ünlü halk ozanlarımızın tümü okumasız yazmasızdır. Eleştirmen Memet Fuat, kendine özgü titiz çalışmasıyla, çok yerinde bir iş yaptı, Yunus Emre'yi "Yardımcı Edebiyat Kitapları" adı ile açtığı dizinin ilk kitabı olarak ortaya koydu. Orada görüldüğü gibi, Yunus Emre "Ümmî" değildi, "Ümmî" görünmek halka saygının bir çeşidi idi eskiden; üstelik ozana daha bir üstünlük verirdi. Muhammed Peygamber, mağarada düşüncelere dalmış otururken, Cebrail adlı melek beliriverir karşısında, Kur'anı gösterir, "Oku!" der. O zaman yalvarır Muhammed, okuması yazması olmadığını söyleyerek. Ama boşunadır, Tanrı onu seçmiştir "Nebi" olarak. Bu durum, Peygambere daha bir güç kazandırmıştır sanırım. Okumasız yazmasız büyük uygarlıklar da görmüştür tarih. Örneğin, Amerika'daki yerli uygarlıklar. Sadece Maya'ların basit bir yazı, işaretleme dizgeleri bulunduğunu biliyoruz. Sümer'de, Mısır'da, Hitit'te okuma-yazma ayrıcalı sınıfların tekelinde idi. Diyebiliriz ki, dünyanın her yerinde kültür, daha çok kulaktan yayılan kültür olmuştur. Birtakım akıllı, ama okumasız-yazmasız halktan kişilerin, "Halk filosofu" diye anılmaları boşuna değildir; kendilerinden önce yetişmiş bilginlerin bütün buluşları, kulaktan kulağa halka değin uzanır. Canım hadi saklamayalım, bizim aydın dediğimiz kişilerin kültürü de kulak kültüründen pek ileri gitmez.

Bizim yöneticilerimizin çoğunu televizyonda, radyoda dinlerken bakıyorum da, ne diyeceklerini bilemiyorlar, bocalıyorlar, duruyorlar. Bir söylediklerini bir daha söylüyorlar... Dahası sıkıştılar mı, eskiden başkalarının bulduğu sözleri bağıra bağıra söyleyip rahat edi-

yorlar. Geçende bir parti liderine ekonomik alanla ilişkili bir soru sormuşlardı televizyonda, adam bir süre, ama uzun bir süre sustuktan sonra birden "Kökü dışarıda akımlara karşıyız" dedi çıktı işin içinden. Yahu, insan bıkar be! O sözü, "Kökü dışarıda" sözünü, bir otomobil kazasında yaşamdan ayrılan Cemil Sait Barlas atmıştı ortaya ilk kez... Bizim devlet, siyaset adamlarımız yukarıdaki örnekte olduğu gibi, yine sıkıştılar mı "Yurtta sulh, cihanda sulh" diye bağırıverirler. Atatürk'ün büyüklüğü, bir de böyle yeni sözler bulmasında gösterir kendisini. Onun ortaya attığı birtakım sözler olmasaydı, Cumhuriyet dönemi siyaset adamlarımız çok sıkıntıya düşerlerdi. "Biz bize benzeriz" sözü de ne çok kullanıldıydı! Atatürk'ten kalma olarak "Damarlarımızdaki asil kan" da epey sürmüştür. Aklıma gelmişken yazıvereyim, "Mutlu azınlık" sözünü bizim Oktay Akbal ortaya attı ilk. Stendhal, *Kırmızı ve Siyah* adlı ünlü romanının başına İngilizce olarak "Mutlu birkaç kişi için" diye yazmıştı, bir adama olarak, romanını herkesin değil, ancak yazın eğitimi görmüş, yetişmiş, o bakımdan mutlu birkaç kişinin anlayabileceğini düşünmüştü çünkü, ya da bunun şakasını yapmıştı. Ama bizde bu söz siyaset diline maloluverdi, burjuva sınıfı için kullanılmaya başlandı. Oysa bizim burjuva sınıfı kültür bakımından hiç de mutlu sayılacak bir durumda değildir. Çünkü onun kültür edinmeye elverişli bir geçmişi olmamıştır. Bugün de öyle değil mi? Bırakın geçmişi, burjuvalarımız kültürlü olmaya hiç hevesli görünmüyorlar, eğlence yerlerinde büyük paralar harcayan zenginlerimizin öykülerini dinledikçe şaşkınlıktan şaşkınlığa düşüyorum. Bu bölümü kapamadan şunları da ekleyivereyim; "Mutlu azınlık" sözünden o zaman İstanbul'da oturan gayri müslim yurttaşlarımız da alınmışlar, söylendiğine göre, bu yüzden solcu partilere oy vermemişler... Bakın nereden nereye!

Ev eşyası satan mağazalarda her şey var, kitaplık yok. A canım, hiç olmazsa Amerika'daki gibi içinde okunmamak üzere yerleştirilmiş kitaplar bulunan kitaplıklar koyamazlar mı evlerine? Şöyle kalın kalın ciltler, çeşitli dillerde ansiklopediler dünya atlasları filan... Onu bile yapmıyorlar. Elinde batı müziği diskoteği bulunan kaç burjuvamız gösterilebilir? Moliére, Fransa'da yeni yetişmekte olan burjuva sınıfıyla alay eder oyunlar yazmıştı; bu oyunlardan birinde yeni zengin, kendine bir öğretmen tutup güldüren o "Demek şimdiye değin ben hep düzyazı konuşuyor muşum..." sözünü söyler. Desin, bu da

bir ilerleme sayılmalı. Bizim burjuvalardan "Şiir-düzyazı" ayrımı bilenler pek mi çoktur? Burjuvaların temsilcisi olan yöneticilerimizin okumamışlıkları bütün konuşmalarından akıyor, o yüzden kendilerini peygamber sanıyorlar. Beni asıl üzen, bilinçsizlik, zevksizlik de değildir; 1950'den bu yana toplumumuzu sarmış olan para kazanma tutkusundan ürküyorum. Bu tutku, kültür, uygarlık diye bir şey bırakmayacak diye korkuyorum. Gecikmiş burjuvalaşmanın kötü ürünlerini topluyoruz.

Neden saklamalı, sağcı yöneticiler, planlı diyebileceğim bir tutumla halka da aşılamaya çalıştılar mal mülk edinme, para yığma hırsını ve bunları gerçekleştirmek için bütün araçları kullanma huyunu. Oy uğruna yağmacılık ülkeyi saran korkunç bir hastalık durumundadır. Yeni bütçe düzenlenirken girişilen har vurup, harman savurma tutumu da bunun içinde sayılabilir. Yönetimi elde tutan partiler, önümüzdeki seçimlerde halkın oyunu kazanmak için, hazineyi kullanıyorlar. Ama bu arada şaşırıp kendilerine daha büyük paylar ayırıyorlarmış... Olur böyle şeyler, düzeltilir, bana sorarsanız, bu konuda basındaki tepki anlaşılmaz bir tepkidir. Herkes kendi alanında daha çok kazanmalı değil mi? Toplumumuza egemen olan ilke bu olduğuna göre, niçin milletvekilleri aylıklarını artırmasınlar? Ama biz tepki göstermekle korkuttuk milletvekillerini, onlar da bu işi seçimlerden sonraya bıraktılar.

Şiirden başlayıp para dalaverelerine değin geldik. Son zamanlarda bakıyorum da, şiirin artık hiçbir değeri kalmadı toplulumuzda. Yıllardır sürdürülen bir gidişin tutarlı bir sonucudur bu. Şiir için "Mutlu azınlık" var mı diye soruyorum kendi kendime? Ancak yine umutsuzluğa düşmemeli, şiirin genellikle sanatların etkisi daha sonra görülür. Bakarsınız, bugün sadece üç beş ozanın üzerinde durduğu bir şiir, bir dize, bir kuşak sonra söylevlerde baş yeri almıştır. Nitekim Atatürk kuşağı için de böyle olmuştur bu; onlar Namık Kemal'in, Tevfik Fikret'in, Mehmet Akif'in şiirleriyle beslendikleri için, dillerini de o ozanlara borçludurlar. Kuşkusuz Cumhuriyet dönemi içinde de böyle oldu bu. Önceleri, ozanların meyhane köşelerinde birbirlerine okudukları dizeler, sonradan siyasetin dilinde yerini aldı. Rahmetli Ahmet Hamdi Tanpınar "Eczacılık" derdi ozanların yaptıkları işe. İşte o eczanelerden damla damla elde edilen sözler, yıllar yılı besler siyaset adamlarını. Fakat ben bugünkü yönetici-

lerin ardında hiçbir şiir, yazın, sanat kaynağı göremiyorum. Bu yüzden de başlıca sorumlularımız, 10 yıl içinde kaç köyün daha elektriğe kavuşacağını iyi kötü söyleyebiliyorlar da, 10 yıl sonra tiyatromuzun, müziğimizin durumu ne olacak bilmiyorlar. Devlet, bilim adamlarımızı hangi dallarda, nasıl destekliyor? Varsayalım ki açlarımız, işsizlerimiz kalmadı; sanatsız ve bilimsiz olarak dünya yüzüne nasıl çıkacağız?

Biliyorum, bu sözlerin üzerinde nerede ise kimse durmayacak. Schiller, 150 yıl önce, "Uygarlık demek, maddesel gereksemelerin yerine, sağ töresel gereksemeleri geçirmek demektir." diye yazmıştı. Sanat ve bilim ise sağtörenin kaynağıdır. Sayın Cumhurbaşkanımız, geçen yıl verdiği bir demeçte, "Bizim dünya çapında sanatçılarımız, bilim adamlarımız olmalıdır" demişti. Ama nasıl?

(14.1.1977)

GİTMELERİ GEREKLİYDİ

Yıllardır yurt dışında olan eski bir arkadaşımla konuşuyordum geçende; belleği çok güçlü olduğu için ta lise sıralarından sağladığı ortak anılarımızı dile getiriyordu. Birini anlatayım : Son sınıfta iken bir gün felsefe öğretmenimiz beni derse kaldırıyor, Karl Marks'ı soruyor. Meraklısıydım, uzun uzun anlatıyorum. Öğretmenimiz kutluyor beni. Arkadaşımdan dinledikçe gözümün önüne geliyordu o günkü sınıf. Olay bu kadarı ile bile çok ilginç sayılmalı. Bugün lise sınıflarında bir öğrencinin Karl Marks'ı övmesi olacak işlerden midir? Ama dahası var... Öğretmen bunun üzerine bana, "şimdi de eleştirisini yap Marks'ın!" diyor. Benim yanıtım ise şu : "Marks'ı eleştirmek benim haddim değildir" diyorum. İyi etmişim böyle dediğime, o zamana göre, ele geçirebildiğim kitaplardan öğrenebildiğimi öğrenip söylemişim, bunun ötesine nasıl giderim?

Çok alıştığımız için yanlış olduğunu farkedemediğimiz bir mantığı ortaya koymak için anlattım bu anıyı. Bize bütün öğretim yıllarımızda öğretmenler hep o mantığı kullanırlar, diyelim önce Kant'ı anlatırlar, sonra da ille onun yanıldığı yerleri gösterirlerdi. Öyle ki, öğretmenimiz, Kant'tan da, Marks'tan da daha büyük oluverirdi birdenbire. Gerçekte biz Kant'ın ne doğru olduğu yerleri öğrenirdik, ne de yanıldığı yerleri. Çünkü bize adı söylenen büyük adamlardan hiçbir metin görmezdik. Hasan Âli Yücel'in Millî Eğitim Bakanlığı gününde Platon dilimize çevrildi de, ünlü "mağara" öyküsünü öğretmenlerle öğrenciler bir arada okudular. Ne ise... biz yazımızı sürdürelim. Ne diyordum? Kafamıza kazılmak istenen şuydu yalnızca Büyük düşünürlerin hep böyle iki yönleri vardır, onu önce anlatıp sonra eleştireceğiz.

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı sırasında Köşk'te açık oturumlar, konferanslar düzenleniyordu; bunlardan birinde Freud üstüne konuşan Hasan Âli Yücel, sözlerini şöyle bağlar "Evet, Freud bir gerçek bulmuş, fakat bulduğu gerçeği abartmış." Görüyor musu-

nuz, hep o mantık. İsmet İnönü ise şöyle karşılamış Hasan Âli Yücel'in o sözünü : "Keşke biz de bir gerçek bulsak da abartsak Âli bey"

Geçende bir oyuncumuz telefon etti evime, tiyatrolarında bir açık oturum düzenliyorlarmış, benim de konuşucu olarak bulunmamı düşünmüşler... Hastaydım, özür diledim, sonra da açık oturumun konusunu sordum. Oyuncu arkadaş şöyle dedi "Konumuz, bizde Batılılaşmanın getirdikleri ve götürdükleri" Düşündüm, Batılılaşmanın getirdiklerini anlıyorum (Sayın Niyazi Berkes'in *Türkiye'nin Çağdaşlaşması* adlı kitabını bütün okurlarıma öğütlerim), ama götürdükleri ne anlama geliyor diye. Uyanık olmayıp da ıska geçtiniz mi, anladım sandınız gitti demektir. Batılılaşmaktan bir şeyler edinildiyse, bu edinilen şeyler zorunlu olarak eskilerin yerini almıştır : Diyelim, Yeniçeri'nin yerini Nizam-ı Cedid'in alması gibi. Batılılaşmanın götürdüğü ne varsa, atılması gerekli şeylerdi. Öyle olmasaydı Batılılaşmaya kalkışılmazdı. Ha, anlarım, Batılılaşmamız yanlıştı, biz eski durumumuzu korumalı idik, dersiniz... Ama bunun için açık oturuma ne gerek var! Demek orada, o açık oturumda, hem Batılılaşmanın getirdikleri sayılıp dökülecek, hem de bu yüzden ahlanıp vahlanacak.

Bir gün üç-beş arkadaş konuşuyorduk; içimizden biri, "Atatürk yaptı ama yıktı da" dedi. Ben de Atatürk'ün yıktıklarından bir örnek getirmesini istedim. Gösteremedi böyle bir şey, "Düşünelim, bulalım" dedi. Oysa insan önce, böyle bir değil, birkaç olay, örnek saptar da ondan sonra Atatürk'ün yıkıcı olduğunu söylemeye kalkar, değil mi? Hayır efendim, iki yanlı düşünme alışkanlığı bize yetiyor. Başka yerde anlattım bunu, bir ozanımız, "Ben söyleyeyim" dedi, merakla bekledim, Atatürk'ün Arap alfabesini yıktığını söyledi. E, ben de o kadar aptal değilim ya, düşünmüşümdür elbet bunu, hiç hesaba katmıyor anlaşılan. Oysa Arap alfabesini Türk halkı hiçbir zaman benimsememiştir, cahil kalmayı yeğ tutmuştur onu öğrenmeye. Ortada yıkılmış bir şey yoktur kısaca. Ama padişahlığı da yıktı, halifeliği de yıktı diye sayıp dökmeye kalkarsanız, konunun iyi yanı kalmaz, sadece Atatürk ortadan silinir gider, o kadar. Ona karışmam, ama açık oturuma gerek yoktur bu durumda.

Doğu Almanyalı bir tarihçi, Johannes Clasneck, *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye* adlı bir kitap yazmış, Arif Gelen Türkçe'ye çevir-

miş, Onur yayınevi basmış bu kitabı, "Milliyet Sanat" dergisinde bir tanıtma yazısı okudum, yazarı Mete Tuncay, şöyle başlıyor kitabı tanıtmaya "Doğu Almanyalı bir tarihçinin, Türkçe bilmediği halde, yalnız Alman, Fransız, İngiliz dillerindeki kaynaklardan yararlanarak yazdığı bu eser, olgusal kapsam doğruluğu yönünden kitapçı raflarını dolduran bir yığın devrim tarihi kitabının hiçbirinden aşağı kalmadığı gibi, yorumlarında kullandığı sınıfsal bakış açısı ile de, bunların hepsinden daha sağlam bir çözümleyici nitelik taşıyor."

İyi ama bir de olumsuz yanı belirtecek ya, bakın sayın Mete Tuncay ne diyor "Ama yazar genellikle Atatürk'e biraz iltimas etmektedir." Bunu okuyunca, burada durumun, yukardan beri anlatmaya çalıştığım mantığı da aştığını gördüm, Bugün Atatürk'ten bir çıkar beklemesi olası bulunmadığına göre, demek adamcağız sevmiş onu, övmede biraz (bir az mı, genellikle mi?) ileri gitmiş anlaşılan. Ama nerelerde kaçırmış endazeyi? Daha bunu öğrenmeden, sayın Mete Tuncay'ın durumunu yadırgadım, bunu saklamayacağım. Eninde sonunda, övmüş bizim toplulumuzun yetiştirdiği büyük bir adamı, "iltimas" olsa biz görmemeliyiz onu diye düşündüm. Ama çokça durmadım bu düşünce üzerinde, iltimasın yerlerini araştırmaya başladım.

Doğu Almanyalı tarihçi, Mustafa Kemal'in daha 1921 ağustosunda BMM'nin bütün yetkilerini kendisinde toplamak koşulu ile başkomutan oluşunu tartışırken, onun hiçbir zaman kişisel bir diktatörlük ardında koşmadığını, halkına ve ülkesine en iyi böyle yararlı olabileceği inancında bulunduğunu ileri sürüyormuş. Bunun iltimas neresinde, anlayamadım. Mustafa Kemal zafer kazanıldıktan sonra bütün yetkilerini bırakmadı mı? O yetkileri kötüye kullandığı oldu mu? Bu konuda bir açıklamaya gerek duymuyor sayın Tuncay.

İkinci iltimasa gelelim Ağa Han'ın 1925 sonlarında Hilafet'in kaldırılmasına engel olmak için Türk hükümetine yazdığı mektubu, Mustafa Kemal Paşa'nın, bir İngiliz ajanının oyunu olarak açıklamasını, Doğu Almanyalı tarihçi hiç eleştirmeden ve kuşkulanmadan aktarıyormuş. Sayın Mete Tuncay, "oysa asıl Halifeliğin kaldırılmasının İngilizlerin işine geldiği bellidir" diye ekliyor. Sanırım, bunca kolay bir yargıya hiç de elverişli değildir bu konu. Seçkin bilim adamımız Niyazi Berkes'in Çağdaş yayınları arasında basılan *Asya Mektupları* adlı kitabını okuyordum o günlerde, Sayın Berkes'in Hindis-

tan ve Pakistan'daki Müslüman derebeyleri (Zemindarlar) üstüne verdiği bilgiler birer ibret dersi olacak değerde idi. Hint anakarasındaki Müslüman toprak ağaları (hepsi tefeci ve tüccar) Hilafetçi idiler. Kendilerine karşı ayaklanmasından korktukları için köylüyü, Hilafet lafları ile İngilizlere karşı ayaklandırıyorlar. Malabar isyanı çok ciddi idi. Fakat Hilafetçi toprak ağaları sonunda İngilizlerle birlik olarak yoksul köylüyü "katl-i âm"a uğrattılar, köylüyü öldürmek için İngilizleri kullandılar. Demek hem Hilafetçi, hem İngilizci olunabilirmiş. Ayrıca şunu sormak bile istemiyorum Atatürk, Ağa Han'ın sözüne uyarak Hilafet'i kaldırmasa mıydı?

Doğu Almanyalı tarihçi, eski maliye nazırı Cavit Bey ve arkadaşlarının 1925'te Ankara İstiklal Mahkemesi'nce idam edilmelerini haklı bulmak için, Fransız, İngiliz ve Amerikan bankalarının Cavit Beyi kurtarmak istemelerini yeterli buluyormuş... Genellikle idamlara, özellikle siyasal idamlara karşı olduğum için bu konuyu kurcalamayacağım. Fakat Avrupa ya da Amerikan şirketlerinin sömürge, yarı sömürge, ya da yeni doğmuş bağımsız ülkeler içinde oynadıkları rolü bugün biliyoruz. "Komprador" sözcüğü halkın belleğine kazındı.

"İltimas" Arapça "lems"den "tutma" anlamına bir sözcük, haksız olarak kayırma, arkalama demek. Kanımca, adını yeni duyduğum bu Alman tarihçisinin kayırmasını gerekseyen olaylar değildir bunlar. Ayrıca Atatürk komünist de değildi ki Doğu Almanyalı tarihçi onu iltimas ederek övsün!.

Diyeceğim, nesnel düşünceye böylesine düşkünmüşüz meğer, getirdikleri götürdükleri, yaptıkları yıktıkları, iyilikleri kötülükleri mantığı içinde, sadece gerçeği arıyoruz. O kadar ki, kimi olayların içinde bulunduğumuzu bile unutmayı göze alarak.

(7.1.1977)

ZORUNLULUK - ÖZGÜRLÜK

Bayılırım özgürlüğe... Basılı kâğıtlarda, duvarlarda özgürlük isteğini duyuran vurgusözleri (sloganları) gördükçe, toplumumuzun çağdaşlaştığını, bireylerimizin tek tek bilinçlendiğini, geleneklerin, dışardan bindirme buyrukların etkisinden sıyrıldığını düşünüp kıvanıyorum. Özgürlük kavramı moderndir, insanlık oldum olası özgürlük ardından koşmuş değildir. Dahası, özgürlük, istenecek bir şey de olmamıştır her zaman. Geleneklere uyarak yaşamak daha rahat ettirmiştir kişiyi. Düşünüp karar vermek yorucudur. Bakın, kendinizi şöyle iyice bir yoklayın, inançlarımızın çoğu (düşünceleriniz demiyorum çünkü kendimize özgü düşüncelerimiz olup olmadığı belli değildir) dışardan verilmiştir, bunlar nerdeyse bütün toplumsal-töresel görüşleri kapsar. Onlardan biri sarsılacak olursa, baş kaldırırız, özgürlük isteriz. Sözgelişi dinler konusunda böyle olmuştur çoğun, tarihteki din kavgaları, sömürgelerdeki kimi çatışmalar bunu gösterir. Eski zamanlardaki, istilacılara karşı açılan yurdu savunma savaşları da, bugünkü anlamda "yurt" kavramından doğmamıştır; eski toplumlar, yaşama biçimlerini korumak için giriyorlardı bu savaşlara. Yaşama biçimlerini korumak ise düpedüz geleneği sürdürmek demektir. Geleneğin egemen olduğu yerde özgürlük isteği doğamaz. Ya da zenginliklerini arttırmak isteyen büyük krallar arasında oluyordu savaşlar. Şeref kazanmak için kahramanlık etmek bireylerin tutkusu durumuna getiriliyordu. Kısaca söylemek gerekirse, eski zamanlarda birey, kendi üstünde, kendi dışında var olduğuna inanılan birtakım güçlerin buyruğundaydı, giriştiği işlere zorunlu olarak girişiyordu, şu yolu ya da bu yolu seçme özgürlüğü yoktu. Gerçekte böyle bir şeyi düşünmek bile saçmaydı. Düşünmek, kendi başına karar vermek gibi şeyler çok sonra çıktı ortaya. Yukarda "modern" sözcüğünü bunun için kullandım. İnsan zorunluluk altında mıdır, zorunluluk kurallarına göre mi davranıyor, yoksa özgür müdür, gideceği yolu, yapacağı işi, tutumunu, davranışı gerçekten kendi mi seçer?

ZORUNLULUK-ÖZGÜRLÜK

"Türk Tiyatro" dergisinin geçen sayısında çıkan ilginç yazısında sayın Oflazoğlu, İbn al Rüşd'ün (1126-1198. Batıda Averros adı ile bilinir) Aristo'yu okurken düştüğü güçlüğü söz konusu ediyordu. Bu ünlü Arap filosofu, Aristo'da "tragedya" bölümüne gelince (*Poetika* adlı ünlü yapıttaki) duralamış, Arapça bir karışık bulamamış tragedyaya. Çünkü Arap uygarlığında tragedya diye bir şey yoktu. O da ne yapsın, "Kaside olmalı bu" diye düşünmüş, kaside'nin ölüler için yazılan "mersiye" türüne takılmış aklı. Arap uygarlığı denilen, daha doğrusu Arap uygarlığının doruğuna ulaştığı dönem, Arapların eski Yunan'la tanışmalarından ortaya çıkmıştır. Hani bizim Sayın Erbakan, okullara konan ahlak dersi kitaplarında eski Yunan safsatalarına yer verildiğinden yakınıyordu, oysa İslam felsefesi denilen düşünce dizgesi Aristo'dan ve Yeni Eflatunculuktan doğmadır. Bunun da ünlü temsilcilerinden biridir İbn al-Rüşd. Yunanca bilip bilmediğini söyleyemem, ama o zamanlar Bağdat'da bir çeviri bürosu kurulduğunu biliyoruz. Dinsizlerden, putataparlardan tutun, Hıristiyanlara, Yahudilere değin bir çok bilgin toplanmış, eski Yunan filozoflarını Arapça'ya çeviriyorlardı. Fakat Arapların, bütün bu hamaratlığa karşın, tragedyayı bir türlü kavrayamadıkları anlaşılıyor. Tragedya bir eski Yunan bulgusudur, bütün ömrü kırk yıl kadar sürmüştür. Tragedya'da birey, uyması gereken zorunluluğa başkaldırır, onun ödevi ile istenci (iradesi) arasında bir çatışma kopar ve sonunda zorunluluğun dediği olur. Birey boyun eğer, Tanrı buyruğu yerine gelir. Örneğin Oidipus, alınyazısını öğrenmesine karşın, babasını öldürmemek, anası ile evlenmemek için bucak bucak kaçar da, sonunda bilmeden kaderin tuzağına düşer gene. Bütün savaşımı yenilgi ile biter. İslamın bunu anlamasına bir bakıma olanak yoktu; çünkü İslam anlayışı "Allahın dediği olur" anlayışı içinde rahata ermiştir, bireyin yüksek buyrukla çatışması, ona karşı gelmesi olacak işlerden değildir.

Goethe, eskiyi de, yeniyi de en can alacak yerlerinden görüp gösteren bu eşsiz adam, klasik tragedya'da egemen olan ödev (vecibe) ile istek arasındaki çatışmaya karşılık modern dramda istek ile istenç arasındaki, demek yapmak isteyip de yapamamak arasındaki çatışmanın işlendiğini ileri sürer. Başka bir deyişle, eski zamanlarda egemen olan "zorunluluk" yeni zamanlarda yerini "özgürlük"e bırakmıştır. Artık birey kendi duygu ve düşüncelerine uygun olan ka-

rarı verir, bu kararı uygulamaya bakar. Başarır ya da başaramaz, o başka sorun. Başaramazsa ortaya "dram" dediğimiz durum çıkar. Artık ödev-istek çatışmasının yerini, istek-yapma gücü, gerçekleştirme çatışması almıştır. Böylece insanlık trajik bir çağdan dramatik (buna romantik de diyebiliriz) bir çağa geçmiş olur. Bu yeni çağın temsilcisi olarak da İngiliz ozanı Shakespeare'i görür Goethe, onu örnek gösterir. Şu çok derin buluşunu ortaya atar : Shakespeare, insanlardaki istekleri, dışardan onlara zorlanmış gibi gösterme yolunu tutmuştur oyunlarında... Sözgelişi Macbeth, sanki falcıların, büyücülerin aşılamalarına (telkinlerine) uyarak kral olma hevesine kapılmıştır. Oysa bal gibi bu tutkuya kaptırmıştır kendini. Başka bir deyişle Shakespeare, buradaki dramı, tragedya kılığına sokmaktadır.

Gerçekte insanlık o çağdan bu çağa geçmiş değildir, ikisini bir arada yaşamaktadır. Özgürlük çağında bulunduğumuzu söylememize, özgürlük için savaşmamıza karşın, bugün de bizim isteklerimizi aşan geleneksel kuralların az ya da çok buyruğu altındayız. Dahasını isterseniz, çoğu kişi o geleneksel buyrukların varlığının farkında bile değildir de, onların sürüp gitmesi için savaşmayı özgürlük uğrunda savaş sayar. Bununla da bitmiyor, "özgürlük" sözünün bunca moda olduğu yeni dünyamızda, özgürlüğü gerçekten isteyenlerin çok olduğu söylenemez. Neden derseniz, özgürlük isteği, korkunç bir sorumluluğu da birlikte getirir. Ben seçeceğim, seçtiğimi ben gerçekleştireceğim, ama bunun sorumluluğunu da yükleneceğim... Sonunda mutsuz düşersem, suçu kimseye yükleyemeyeceğim. Kolay değildir, yürek ister, tedirginliği, yenilginin acısını göze almayı gerektirir. Dahası, istediğim şeyi çok iyi bilmezsem, yarı yolda şaşırabilir, pişmanlık duyabilirim. Oysa "zorunluluğa" inanmak bu bakımdan daha rahat ettiricidir, çünkü olayları ben oluşturmamışımdır, onlar kendi başlarına karşıma gelmişler, beni sürüklemişlerdir. Ben sadece katlanırım, öyleyse sorumluluk alamam üzerime. Geçende bir yeri gelmişti de söylemiştim, İslam'da "dün-bugün-yarın" bölümlemesinin, dünya için olmaması, çok tutarlı olarak, bireyin özgürlüğünün bir gerçek olmadığı inancından doğar. Kur'anda geçmiş, ancak ibret dersi olarak anılır. "Bugün" ise bizim elimizde olmayan bir oluşumdur.

İşte geçmişin bugünü doğurduğu, bugünün de yarını yaratacağı inanışı burada birden karşımıza çıkıyor. İnsanlar tek tek değil, toplu

halde isteklerini, istençlerini kullanarak tarihin akışını yönlendirirler. Olayların biçimini saptamak keyfimize kalmış değildir elbet, ama bizden bağımsız olarak da oluşamaz. Biz özgür istençlerimizi, güçlerimizin gösterdiği yönde birleştirerek zamanın akışını saptayabiliriz. Bunun için de özgürlük konularının tek tek sorumluluğunu algılamamız gerekir. Kimine özgürlük güç, yorucu gelir bu bakımdan, yönetmektense, yönetilmek daha rahattır onun için. Yönetilmekte (her bakımdan) rahatlık bulanların çoğunluk olduğu yerde, özgürlük savaşımı kolay kazanılamaz, ayrıca anlamı da anlaşılamaz onun.

J. P. Sartre, kişinin varolmasını onun seçme özgürlüğünde aramıştı. Camus, başkaldırmakla varolabileceğimizi söyledi. Bunlar kader-istek çatışmasının çağımızdaki yansımaları olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü Batı'nın geçmişinde tragedya ve dram vardı. Bunlardan ikisi de, başka açılardan olmakla birlikte, çatışmayı, savaşımı başkaldırmayı içerir. İbn al-Rüşd'ün tragedyayı anlayamaması ne düşündürücü! Toplumlar, geçmişlerinde tragedya olmasa da, onu bir yerden alıp benimsemeye bakmalılar.

(31.12.1976)

BİR TARTIŞMA ÜSTÜNE

Belleğimin bir ucuna takılıp kalmıştır, bir yabancı gazetecinin "Mutlu musunuz?" sorusunu Atatürk, "Evet, çünkü muvaffak oldum" diye yanıtlamıştı. Bu yanıtı bir türlü türkçeleştirememişimdir, "muvaffak oldum" yerine "başardım" derseniz, belli bir şeyin, diyelim Kurtuluş Savaşının başarıldığı akla gelebilir ki, Atatürk'ün yanıtının içeriği bundan çok daha geniştir sanırım; bütün yaşamının, yaşantısının bir başarı olduğunu söylemek istiyor o. Atatürk bir eylem adamı, onun eylemleri ise toplumsal, siyasal eylemler olduğuna göre, bundan mutluluğun ancak toplumsal, siyasal eylemlerde başarıya ermekle kazanılacağı anlamı çıkmaktadır. Şunu da ekleyebiliriz sanıyorum, sözü geçen başarıdan toplumca mutlu olduğumuzu söylemiyor Atatürk, sadece kendine ilişkin mutluluğu açığa vuruyor. Sorunun yalnızca ona yöneltilmiş olması ile açıklayabiliriz belki bunu. Nitekim başarılı bilim adamları, sanatçılar da bizim böyle bir sorumuzu yanıtlarlarken toplumu, toplumun mutluluğunu hesaba katmayacaklardı. Gerçekte benim varmak istediğim yer, bu durumu aştığı için üzerinde çokça durmasak da olur; önemli olan, Atatürk'ün, mutluluğu eylemlerde aradığıdır, bir eylem adamı idi o.

Geldiğimiz sonuç şu bakımdan önemlidir ki, mutluluğu eylemde aramayanlar, giderek ancak eylemsizliğin erinç (huzur) getirdiğini, mutluluğun ise erince kavuşmaktan başka bir şey olmadığını ileri sürenler olmuştur, hep vardır. Halk dilinde kullanılan birtakım deyimler, atasözleri bunu anlatır; sözgelişi "etliye sütlüye karışma", "her koyun kendi bacağından asılır", "yalancı dünya" gibi. Bu türlü sözler, geçmişteki birtakım büyük düşünürlerin söylediklerinden sulana sulana (ve elbette niteliklerinden epeyce yitirerek) bize kalmıştır. Bugün hangi tartışmaya girerseniz girin, uzak yakın geçmişte onun birtakım büyük düşünürlerce ele alındığını unutmamalı. Bizim konumuz için de öyledir; mutluluğa nasıl varılacağı eski Yunan'dan beri birçok düşünürlerce ve peygamberlerce anlatılmıştır. Benim bir za-

manlar uyguladığım bir yöntem vardı; biri karşıma geçip de kendi bulmuşçasına bir konu açtı mı, ona bu konuda hangi kitapları okuduğunu sorardım; sonra vazgeçtim, ayıp olduğunu düşünerek. Şimdi bel bel bakarak dinliyorum.

Büyük eylem adamları dediğimiz kişilerin, birtakım dokuncalı işlere atılıp başarıyı aramaları, acaba başkalarını, bir topluluğu bir toplumu içtenlikle kurtarmayı düşündüklerinden midir, yoksa bu yoldan şerefe, üne kavuşma tutkularından mı, kolayca içinden çıkılamaz. İsterseniz deyivereyim kuşkumu, ben gerçekten başkalarını, toplumunu düşünüp de, yalnızca bu amaçla kendini dokuncalı işlere atanlar bulunduğuna inanamam. O çeşit kişilerde "hırs" bulunmasının doğal olduğunu bundan ötürü söylemiyorlar mı? Peki, ben bencil bir ahlaktan başka türlüsü olamayacağını mı söylemek istiyorum? O da değil. Ya nedir bayım? Durun bakalım, belki çıkarız işin içinden. Yalnız burada hemen söylemem gerekiyor ki, başkaları uğruna kendilerini dokuncalı işlere atanları, düpedüz bencillikle nitelememiz yanlış olur. Çünkü kişi dokuncalardan kaçar, rahata, erince yönelir. Doğaya uygun olanı da budur ve bütün eski ahlakçılar, yaşamın doğaya uygun olması öğüdünü vermişlerdir. Buna karşın kendilerini dokuncalı işlere atanlar, demek ki, o işlerden kişisel mutluluk duyanlardır.

Bilim, sanat alanında çalışanlar gibi, siyasa alanında çalışanlar da, bir inancın, bir varsayımın, bir araştırmanın, bir imge merakının ardına düştükleri için, onları hiç çekinmeden kendi erinçlerini arayan, çıkarsız olarak arayan, ölümde bile erinç bulan kimseler sayabiliriz. Elbet bundan başkaları yararlanacaklardır. Demek ki biz, toplumsal, siyasal, ya da bilimsel, sanatsal bir ülkü ardında rahatlarını hiçe sayanların, mutluluk aradıklarını söyleyebiliriz. O anda toplum mutsuz olsa da onlar mutludurlar. Ancak söz buraya gelince, iki karşıt anlayış ortaya çıkmış oluyor sanki; mutluluğun toplumsal mı, yoksa bireysel mi olduğu görüşleri ile anlatımını bulan iki karşıt anlayış. Şöyle ki, "Kişi dünyaya mutlu olmak için gelmiştir, ben de mutluluğumu arıyorum" diyene, karşı yanda bulunan, "Hayır" diyor, "Bireysel mutluluk yoktur, toplum mutlu olmadıkça bireyin mutluluğu sözkonusu olamaz." Böylece hepimizin, kişisel mutluluğumuzu, önce toplumun mutluluğunda aramamız gerekiyor ve bundan ötürü de toplumun mutluluğu için eyleme girişmemiz zorunlu oluyor. Hem

bu eylem yalnızca kendi toplumumuz için olmayacak, bütün dünyayı kapsayacaktır ister istemez. Biz ancak bütün dünya mutluluğa erdikten sonra mutlu olabiliriz. (Yaşayacağım yılları düşünüyorum da, benim için hiç umut yok) Ama bunun tersi inançta olanlar da var; "Toplum için savaştığım yeter, biraz da kendi mutluluğum için yaşayacağım" diyebiliyorlar.

Geçenlerde biri hekim, biri avukat, iki arkadaşım arasında geçti böyle bir tartışma. Hekim, görevi yönünde bunca çalıştıktan sonra artık kendi mutluluğunu arayacağını söylemişti; Avukat ise birey mutluluğunun toplum mutluluğundan ayrı düşünülemeyeceğini söyledi konuyu ille bir karşıtlığa indirgediklerinden midir, mutluluğun bir imge olduğundan kuşkulandığım için mi, sorunu kendi başıma düşünmeyi yeğledim. Kendimi mutsuz bulduğumda, eğer suçu kendime yükleyemezsem, başvuracak yer bulamıyorum. Gerçi nerede bir mutsuzluk varsa, orada bir suçlu vardır, ama mutsuz olan kolay kolay bulamaz onu. Suçlu ortalıkta gezmez de ondan. Ancak o iki arkadaş arasında geçen tartışmanın bence en önemli yanı, ortaya yeni bir soru çıkarmasıydı. "İnsan toplumun mutluluğu için çalışmadan mutlu olamaz" mı, yoksa "mutlu olmamalıdır" mı demek istiyordu o avukat arkadaş? Bunlardan ilki doğru ise, ortaya bir ahlaksal öğüt değil de, mutluluğun bağlı olduğu bir neden-sonuç ilişkisi konuyordu. "Topluma yarar bir iş yapmadınsa, ne etsen mutlu olamazsın" anlamına. Bir bilgi. Yok, ikincisi doğru ise, düpedüz bir ahlak sorunu ile karşı karşıya idik. İlkinde adamın mutluluğa eremeyeceği bellidir; ama ikincisinde, mutlu olabilir, ancak böyle bir mutluluğu kabul etmemelidir, anlamı var. Hangisi denmek isteniyor, bence açık seçik değil. Hekimin sözünde dinleyeni şaşırtan ise, mutluluğun toplumsal görev yolunda aranabileceği, ama bu kez kendisinin kişisel bir tutumu yeğleyeceği idi.

Toplumun yaşamı (ve elbet mutluluğu) ise bir süreçtir, sonlu tarih anlayışı felsefece idealist bir inancı içerir. Bir şeyi bitirmek veya başlatmak yerine, süreci geçirmek bunu anlatır. Yarattığımız mutluluk kavramı da onun içindedir. Toplum dışında bir kişisel mutluluk anlayışı, askerlik görevini bitirdikten sonra evlenmek tasarısını andırır. Yoksa insanlar her zaman kendilerine bir mutluluk konusu bulmuşlardır. Bir gün dostlarımdan birine, "Toplumun mutluluğu gerçekleşince, bu kez savaşım konusu ne olacak dersin?" diye sor-

muştum, beni, "O zaman da hayvanların kurtuluşu için çalışacağız" diye yanıtlamıştı. Hekimle avukat, konuyu tam benim yazdığım gibi tartışmadılar, ben biraz bu fırsattan yararlanarak "mutluluk" üzerinde durmak keyfini çıkarmak istedim. Severim çünkü mutluluğu, yaratılma olduğunu bilirim, ama severim, insanın en büyük bulgularından biridir o.

Ama sosyalist bilim adamları derler ki, konuyu böyle karşıtlar biçiminde ele almak, yabancılaşmanın en yaman örneklerinden birini verir bize. Birey ile toplumu karşı karşıya getiren mantık, gerçekte insanın mutsuzluğunun kaynağıdır. Biz elimizden geldiğince bu yabancılaşmayı ortadan kaldırmaya bakmalıyız. Mutluluk bir baht işi olmaktan çıkmalıdır. Çünkü birey toplumsallaşmış insan demektir, bu bakımdan bireyi tek başına ele alamayız. Geçmişteki en mutlu dönemler (varsayımsal ya da değil) birey ile toplum, birey ile doğa arasında güzel bir uyum kurulduğu zamanlardı. Sözgelişi, doğaya tutsak olmuş bir birey, yırtıcı, doğaya boş veren ise barbardır; aydınlanmış insan doğayla uyumlu bir ilişki kurar. Benzeri sözleri toplum için şöyle yineleyebiliriz; toplumun oluşumu içinde insan ona yabancı düşmüştür, kaldırmalıdır ortadan bu yabancılaşmayı, kendi yarattığının elinden çıktığının bilincine varmalıdır. Ama bu, bir ozanın evine kapanıp şiir yazmasını, bir bilim adamının laboratuvarına girip kendini deneylere vermesini kötü, yanlış bulmamızı gerektirmez. Mutluluğu özgeçide bulanlar olduğu gibi, yalnızlıkta, sessizlikte, kalabalıktan uzakta yaşamakta arayanlar da vardır. İnsan insanın kurdudur demişler.

Konuyu buralara değin getirdik, ama bana kalırsa sona eremedik. Şuncasını ekleyeyim, mutluluğu ararken önümüze çıkan bu iki yol anlayışı, çok eskiden beri sürüp gelen bir yanılmadan da doğmadır. İnsanın hazza dönük olduğu bütün eski bilgelerce söylenmişti; ama Epikuros, sonraları çok hakkı yenerek, "Vur patlasın çal oynasın" yaşamak öğüdünün sözcüsü sayılmıştır. Oysa öyle değildi. O zaman açtığı, bahçeler içindeki okulunda, kitaplar okuyarak, düşünerek, sessiz, sakin yaşayarak mutlu olmanın örneğini veren bu büyük insan, öylesine sayılmış, sevilmiştir ki, onda bencilliğin en küçük belirtisini göremedikleri, onun içinde yaşadığı erinç (huzur) karşısında donup kaldıkları için onu Tanrı yerine koyanlar bile olmuştu. Oysa biz daha bencillikle bireycilik arasındaki ayrımı aşmış

değiliz. Epikuros bireyci miydi?

Eskiler, mutluluğu, çoğunlukla sağlıkta aramışlar. Sağlık, bir bencillik konusu mudur, yoksa bireycilik midir? Horatius bir şiirinde şöyle diyor :

Ev, mal mülk, yığınla tunç altın;
Yarasına merhem olmaz
Vücudunda, ruhunda dert olan adamın.
Eldeki nimetleri tadabilmesi için
Keyfi yerinde olmalı insanın.
Ev bark, neye yarardı korkulu olana
Gözleri çipilli olan ne yapsın tabloyu,
Damlalı hasta neden gitsin hamama.

(S. Eyuboğlu çevirisi)

Mutluluk eğer bir ahlak sorunu ise (ki buraya kadarki konuşmamızda öyle olduğu çıkar gibi oldu), onu iyi-kötü konusu ile bir arada ele almak gerekir. Kant, iki şeye şaştığını söylermiş, yıldızların parlamasına ve insandaki iyiliğe. İnsan neden iyidir, ya da neden iyi olsun? Buraya gelip dayanacağımı bildiğim için hevessiz yazdım bu yazıyı. "İyi"yi bilmeden nasıl çözebiliriz mutluluk konusunu?

İÇİNDEKİLER

YENİ TANRILAR
Yeni Tanrılar 7
Savaş ve Barış 11
Bilinmeyen 15
Yazı Üstüne 19
Zeyd, Amr'i Dövdü 23
Batılılaşma-Dünyalaşma 27
Korkmayın Tarihten 31
İyimserlik-Karamsarlık 35
Fırtınalı Deniz 38
Gökalp Buyurdu ki... 41
Kadem Kadem 45
"Artık Değişmesin" 49
Doğru-Yanlış 52
Bir Yalnız Adam 56
Boğaziçi ve Doğa 60
Tarihten Önce Vardık... 63
Tarihten Sonra Varız... 67
Konuşmamız 70
Tatil 74
İnsanlar ve Yasalar 78
Sanatçıyı Tanımak 82
Bir Düşünür 86
Gerçekler ve Abartma 90
Demek Kuş Dili 94
Çin Duvarı 98
Dünya Gençlik Sorunu 101
Dışarıdakiler İçin Af 105
Dört Yüz Evliya... 108
Tahsil İle Olur... 112

İÇİNDEKİLER

Rüzgâr Gibi 116
Son mu, İlk mi? 119
Tanrı Korusun 123
Doğudan Batıya I 127
Doğudan Batıya II 131
Doğulu-Batılı Aydın 134
Var mı, Yok mu? 138
Sırası mı? 142
İlgisizlik Üstüne 145
Üstün İnsan 150
Okur Yazar Üstüne 153
Hamlet ve Fatih 156
Gerçekler ve Uygarlık 160
Dil Üstüne 163
Doğa, Toplum İlişkisi 166
Sanatın, Bilimin Savaşı 169
Düşünce-Davranış Tutarlığı 172
Masal 176
Çağın ve Halkın Gerisinde 179
Dilde Ölçü 182
Kendini Aşmak 186
Toprağa Dayanan Tanrı 189
Kaynaklara Doğru 192
Çağın İçindeki Kişi 195
Düşünce Ayrılıkları Bir Yana 199
Ölçü 202
Beş Parti-Tek Parti 205
İçerden, Dışardan 208
Şaka 211
Gökte Ararken... 215
Hangisi 219
Ödün 223
Leğenden Başka Konular 226

YASAK
Yasak 231
Proletarya Diktatörlüğü 235

İÇİNDEKİLER

Yarın Düşüncesi	238
Kanlı 1 Mayıs	240
Anlamın Anlamı	243
Çağlar Geçiyor	247
Açılsın mı?	251
Çağdaşlaşma, Halksallaşma	255
Chaplin ile Şarlo	259
Bir Ağırlama	263
Türkler ve Anadolu	267
Anadolu Halkı	271
Değişen-Değişmeyen	275
Esin	279
Kolay ile Zor	283
İnsandan Hayvana	287
Shakespeare Düşmanları	291
Kubbe ve Bilim	295
Kıracaksın Be!	299
Otobüs	303
Nerden Geldi?	307
Daha Sürecek	311
Bilimi Savunmak	314
Bugün ile Geçmiş	318
Bilinmeyen Bir Dünya	322
Bireysiz Sevi	326
Ozan Olmak İçin	330
Konuşmak	333
Evrensel Ortaklıklar	336
Yarışma	340
Güncel Üstüne	344
Okumamak	347
Olacak mı, Olmayacak mı?	351
Son Günleri!..	355
Nerden Bildin?	358
İkaros Kimin Umurunda!	361
Tiyatro ve Şamanlık	365
Önemli Bir Olay	369
Bir Oyun	373

İÇİNDEKİLER

Tarihle İç İçe Bir Sergi	377
Bu Ortamda Bile	381
Yarınki Yaşamımız	384
İlerleme	387
Bir Hazırlığın Belgeleri	391
Gerilemekle Kalmadı, Battı!	394
Kimin Umurunda!	398
Gitmeleri Gerekliydi	402
Zorunluluk-Özgürlük	406
Bir Tartışma Üstüne	410

deneme

MELİH CEVDET ANDAY

YENİ TANRILAR

YASAK

Dünyanın en büyük sorunu barış sorunudur. Çünkü, bu sorun, yeryüzünde kalıp kalmayacağımızla, doğrudan doğruya ilintilidir. Ama buna bakarak, sevişmekten vazgeçmenin, bilimleri, sanatları yüzüstü bırakmanın hiç de gereği yoktur. Çünkü, barış bize gökten inmeyecektir, onu gene biz gerçekleştireceğiz. Nasıl mı? Sevişerek, bilimlerde, sanatlarda sonuna değin ilerleyerek, her alanda kötülüklerle savaşarak, bıkmadan, yılmadan yaşamayı güzelleştirerek...

– Melih Cevdet Anday

adam 578

ADAM

ISBN 975-418-387-2